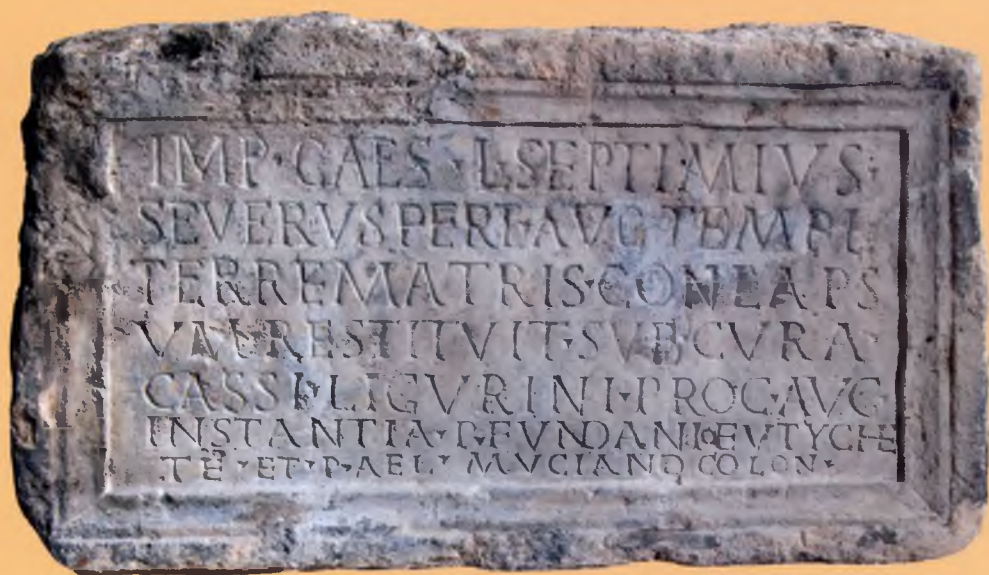


ЗБОРНИК

РАДОВА
МУЗЕЈА РУДНИЧКО-ТАКОВСКОГ КРАЈА

5



МУЗЕЈ РУДНИЧКО-ТАКОВСКОГ КРАЈА

ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ
2009.

ЗБОРНИК

РАДОВА МУЗЕЈА РУДНИЧКО-ТАКОВСКОГ КРАЈА
ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ

5



МУЗЕЈ РУДНИЧКО-ТАКОВСКОГ КРАЈА

Горњи Милановац
2009.

МУЗЕЈ РУДНИЧКО-ТАКОВСКОГ КРАЈА
Горњи Милановац

ЗБОРНИК 5
2009.

Редакциони одбор
Милена Врбашки, др Коста Николић
мр Дејан Радичевић, Борисав Челиковић

Уредник
Борисав Челиковић

*Ликовно-графички уредник
и компјутерски слог*
Радојко Петровић

Коректор
Милета Пејовић

Превод на енглески језик
Ана Боловић

Фотографија на корици
Саша Савовић

Издавач
Музеј рудничко-таковског краја

Тираж
500

Штампа
Codex print, Горњи Милановац

ЗБОРНИК
Број 5, година 2009.

ZBORNİK
THE MUSEUM OF RUDNIK AND TAKOVO REGION
No. 5, 2009.

САДРЖАЈ - CONTENTS

Дејан РАДИЧЕВИЋ, Јелена ЂОРЂЕВИЋ, Ана ЦИЦОВИЋ <i>Прелиминарни резултати археолошких истраживања на Руднику у 2009. години</i>	7
Dejan RADICEVIC, Jelena DJORDJEVIC, Ana CICOVIC <i>Preliminary results of archeological explorations on mountain Rudnik in the year 2009</i>	
Ана ЦИЦОВИЋ <i>Извештај са сондажних ископавања на локалитету "Светиња" у Јабланици 2005. године</i>	21
Ana CICOVIC <i>Report on sounding excavations on the site "Svetinja" in Jablanica in 2005</i>	
Ана БОЛОВИЋ <i>Ризница манастира Враћевшница</i>	29
Ana BOLOVIC <i>The treasury of monastery Vraccvsnica</i>	
Марина ЛУКИЋ ЦВЕТИЋ <i>Рафаиловићи и Луњевице - породична сећања</i>	93
Marina LUKIC CVETIC <i>Rafailovics and Lunjevicas - family memories</i>	

Ирена МАНДИЋ <i>Штампа у Горњем Милановцу између два рата</i>	121
Irena MANDIĆ <i>The mid-war press in Gornji Milanovac</i>	
Александар МАРУШИЋ <i>Рудничко-таковски крај у листу “Преглед цркве епархије жичке”</i>	149
Aleksandar MARUSIC <i>Rudnik and Takovo region in the periodical “Pregled crkve eparhije zicke” (The Church Review of Eparchy of Zica)</i>	
Милорад РАДОЈЧИЋ <i>Здравствене задруге у рудничко-таковском крају</i>	185
Milorad RADOJČIĆ <i>Healthcare cooperatives in Rudnik and Takovo region</i>	
Милан БРАЈОВИЋ <i>Галовића пољана</i>	207
Milan BRAJOVIĆ <i>The lea of Galovics</i>	
Милан БРАЈОВИЋ <i>Собрашица у Брезни</i>	213
Milan BRAJOVIĆ <i>“Sobrashica” in Brezna</i>	
Миодраг ДАНИЛОВИЋ <i>Момчило Настасијевић и Коста Милићевић</i>	219
Momcilo DANILOVIĆ <i>Momcilo Nastasijevic and Kosta Milicevic</i>	

Бошко ЛОМОВИЋ <i>Веселин Брезнанац - Песник завичају непознат</i>	235
Bosko LOMOVIC <i>Veselin Breznanac - The poet unknown to his homeland</i>	
Музеј рудничко-таковског краја <i>Хроника 2008-2009</i>	249
The Museum of Rudnik and Takovo region <i>2008-2009 Chronicle</i>	

Дејан Радичевић

Филозофски факултет, Београд

Јелена Ђорђевић

Народни музеј, Панчево

Ана Цицковић

Музеј Рудничко-таковског краја, Горњи Милановац

ПРЕЛИМИНАРНИ РЕЗУЛТАТИ АРХЕОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА НА РУДНИКУ У 2009. ГОДИНИ

АПСТРАКТ: Након паузе од две деценије, током лета 2009. године, на планини Рудник су обновљена археолошка истраживања. Сондажно су ископавана два локалитета недалеко од центра варошице Рудник, на којима су се према подацима ранијих истраживача, могли очекивати остаци средњовековних цркава. На оба локалитета потврђени су материјални трагови који се временски могу одредити у раздобље економског процвата средњовековног Рудника. Постојање три цркве на релативно малом простору између изворног дела Златарице и јужних падина Мале Кеље, указује на његов значај у средњем веку и свакако се мора узети у обзир при разматрању проблематике убикације средњовековног Рудника.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Рудник, Дрење, Стационар, Мацарско брдо, црква, насеље, средњи век.

Рудно богатство планине Рудник привлачило је људе од најранијих времена. О томе сведоче археолошки налази из праисторије и античког доба. У средњем веку ту се развијао један од најважнијих рударских центара и тргова, чија се економска моћ првенствено заснивала на вађењу и преради руде сребра. Историја средњовековног Рудника добро је знана и у литератури више пута детаљније разматрана.¹ На жалост, то се не може рећи и за археолошка сазнања,

¹ М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II*, Београд 1962, 1-30; Б. Храбак, Рудник под Штурцем и његова дубровачка насеобина, *Зборник радова Народног музеја у Чачку XIV*, Чачак 1984, 6-15; В. Петровић и Д. Булић, Проблем убикације средњовековног Рудника, *Историјски часопис LVIII*, Београд 2009, 43-62, са старијом литературом.

будући да насупротив познатим историјским подацима, још увек стоје скромни резултати досадашњих истраживања.

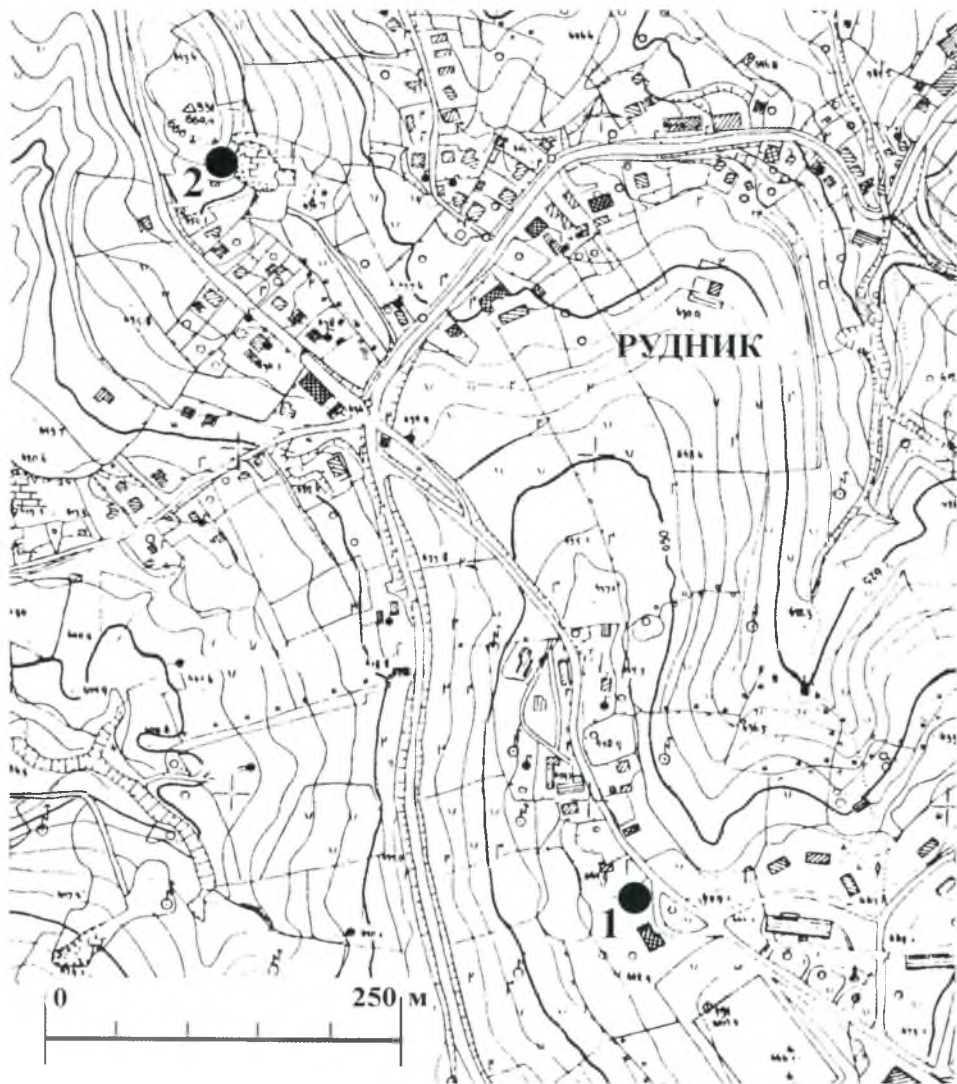
Упркос чињеници да археолошка ископавања на Руднику имају најдужу традицију у Србији, она никада нису спроведена ни у приближно задовољавајућем обиму. Током девете деценије прошлог века изгледало је да у оквиру истраживачког пројекта „Археолошка истраживања старог рударства на Руднику у праисторији, антици и средњем веку“ могу попримити систематски карактер, али су радови остали кратког даха. Пројекат је реализован од стране Археолошког института у Београду, у сарадњи са Народним музејом у Чачку, Народним музејом у Краљеву и Заводом за заштиту споменика културе у Краљеву. Рекогносцирања су започета 1980. године, да би потом од 1986. до 1989. прерасла у сондажна испитивања. Када је реч о траговима живота из средњовековног периода, осим објеката старог рударства и металургије на локалитетима Трновите лазине, Сенаковића ливаде и у долини Јасенице, том приликом су сондирани и локалитети Острвица, Градови и Миса.¹

Приближно истих година, у организацији Завода за заштиту споменика културе у Крагујевцу, започета су и археолошка истраживања средњовековних сакралних споменика, која су се ограничила на подручје села Мајдан, где су ископавани остаци црква у Красојевцима, Јазинама и Јанковићима.²

Претходним истраживањима су подаци о прошлости Рудника у значајној мери допуњени, али је археолошка слика овог краја и даље у великој мери остала непозната. Због тога су ове године, након дводеценијске паузе, на Руднику обновљена археолошка

¹ Б. Јовановић и Д. Мркобрад, Истраживање старог рударства на Руднику, *Гласник Српског археолошког друштва* 3, Београд 1986, 77-82; Б. Јовановић, Д. Минић и Д. Мркобрад, Споменици старог рударства и металургије на Руднику, *Гласник САД* 4, Београд 1987, 47-55; Исти, Споменици старог рударства и металургије на Руднику II, *Гласник САД* 5, Београд 1989, 33-41; Д. Мркобрад и Д. Богосављевић, Истраживање средњовековног рударства и металургије на Руднику, *Зборник радова Народног музеја XVIII*, Чачак 1988, 37-56; Д. Минић, Џамија Миса на Руднику, *Рашка баштина* 3, Краљево 1988, 227-233; Б. Јовановић, Д. Минић и Д. Мркобрад, Споменици старог рударства и металургије на Руднику III, *Гласник САД* 6, Београд 1990, 44-54. Резултати истраживања на локалитетима Острвица и Градови још увек нису објављени.

² Д. Мадас, Резултати сондажних испитивања средњовековних локалитета у селу Мајдан на Руднику, *Гласник САД* 2, Београд 1985, 197-199; Исти, Резултати сондажних археолошких испитивања средњовековних локалитета у селу Мајдан на Руднику, *Рашка баштина* 3, Краљево 1988, 205-218.



сл. 1. Положај локалитета Дрење-Стационар (1) и Маџарско брдо (2).

истраживања.¹ Намера је била да се са рекогносцирањима и сондажним ископавањима започне у варошици Рудник и најближој околини, а да се током наредних година радови прошире на целу

¹ Радови су изведени у организацији Музеја рудничко-таковског краја из Горњег Милановца, у сарадњи са Одељењем за археологију Филозофског факултета у Београду. Ископавања су обављена у периоду од 20. 07. до 08. 08. 2009. године. Археолошку екипу су, осим потписника овог извештаја, сачињавали и студенти археологије: Јелена Маријановић, Миодраг Месаровић и Богдан Гачић.

планину. На тај начин би се, уз проверу и систематизацију резултата старих истраживања, дошло до нових података којима би се у што већој мери осветлио историјски развој овог подручја од праисторије до најновијег доба, привреда, комуникације, материјална и духовна култура.



сл. 2. Поглед на Дрење са јужних падина Маџарског брда (у позадини Прлови и врх Прлинског Виса).

За пробна сондирања терена одабранасу два локалитета недалеко од центра варошице: локалитет Стационар на потесу Дрење и локалитет Маџарско брдо (или Маџарско гробље) у подножју Мале Кеље (сл. 1.). Оба локалитета се налазе на врховима падина које варошицу затварају са јужне и западне стране. Међусобно су удаљени око 600 м и припадају истој брдској

греди која се од Прлова пружа према Великој Кељи (сл. 2). На том простору до сада нису вршена археолошка ископавања, мада о њему говори већина старијих истраживача, слажући се да се управо на тим падинама високог размеђа између подножја Прлинског Виса и Ракића гроба налазе остаци великог средњовековног насеља.¹ У старијој литератури обично се говори о две цркве, од којих је до данас очувана само рушевина једне, на локалитету који је и у литератури и код мештана познат под именом Црквина.²

Прве податке који се могу повезати са потесом који мештани Рудника данас називају Дрење, забележио је још Ј. Шафарик 1865. године у извештају о археолошком путовању које је предузео по рудничком и чачанском крају. Том приликом он је на Руднику обавио

¹ Извештај Др Јанка Шафарика из год. 1865 о његовом археолошком путовању, објавио Н. Вулић, *Споменик ХСVIII*, Одељење друштвених наука 77, Београд 1941-48, 257-264; Ј. Мишковић, *Опис рудничког округа*, *Гласник СУД XXXIV*, Београд 1872, 221; М. Радојевић, *Рудник у прошлости*, Београд 1971, 11-12.

² Р. Станић, Рушевине средњовековне цркве на Руднику, *Зборник радова Народног музеја у Чачку II*, Чачак 1971, 13-25, са старијом литературом.

и прва позната археолошка ископавања у Србији.¹ Према Шафарику, на четврт сата хода од зграде рудничке капетаније према југу, до куће Петра Чивовића, налазиле су се „развалине старе христијанске српске вароши Рудник, цветајуће у време царства и још под деспотима дома Бранковића.“ На том месту су се уочавали зидови „многи повећи зданија и кућа, а особито једне цркве, која је тако срушена да су њени зидови земљом покривени и шумаром од лешника, дрењака и других дрва зарасли, само две до три стопе над површином земље узвишени стоје, а око њих има врломног камена од зидова.“ Мало подаље од рушевина цркве, нарочито према западу и северу, Шафарик бележи постојање многих развалина кућа обраслих вегетацијом.²

Оријентација великог здања, величина зидова, а особито околна порта са многим гробовима покривеним великим плочама од кречног камена, који су сви са црквом исти правац имали, навели су Шафарика на закључак да је то била православна црква, чији су зидови имали дебљину скоро једног хвата. Ширина цркве је износила 15 корака, а дужина 30 корака. Грובהа је могло бити до 60, са плочама од 5 до 6 стопа дужине и две и по до 3 стопе ширине. На плочама нигде није нашао ни најмањи траг натписа. Из тих зидова извађена је једна плоча из римског времена, која је потом узидана у кућу Петра Чивовића, где је Шафарик био у прилици да је види и скицира.³

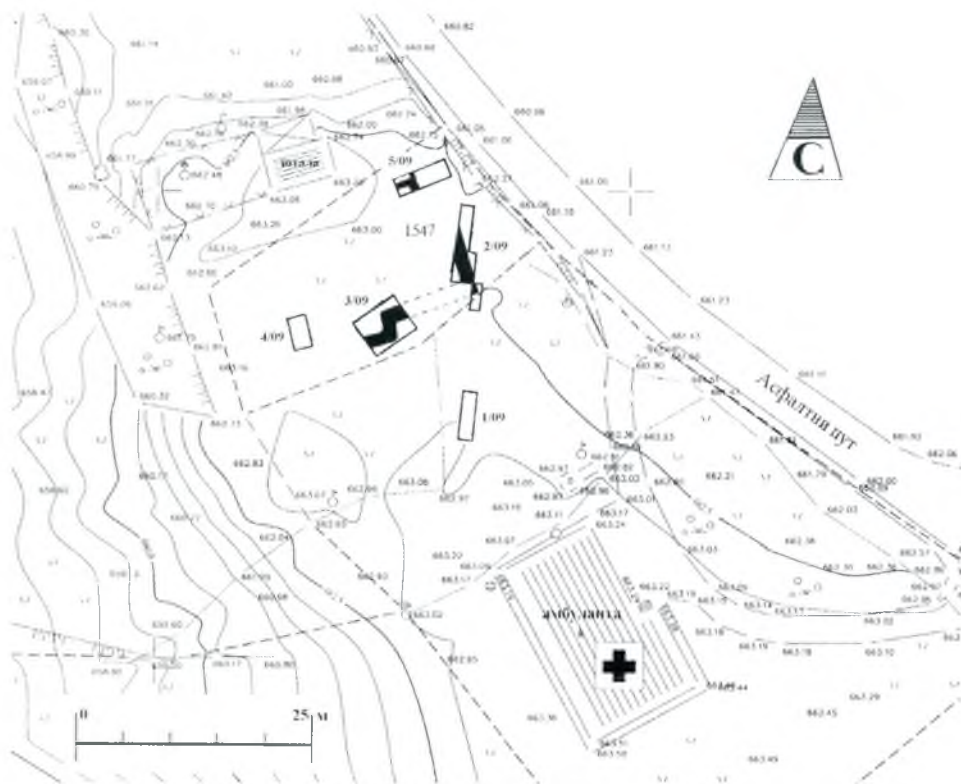
Један од каснијих истраживача прошлости Рудника, који се детаљније позабавио и овим локалитетом, био је М. Радојевић. Према његовим сазнањима, између куће Младена Чивовића и зграде Стационара, постојала је велика православна црква, са олтарском апсидом на истоку. Дужина грађевине је износила 21 м и ширина 11 м. Земљиште је било поравњано и западно од цркве изграђен је један земљани бедем. Стара варош се простирала на све стране од цркве, нарочито према истоку и северу, где су се дуго држале неке старе зидине иза куће Светислава Никића.⁴ Радојевић је 1971. године забележио и да су темељи те цркве недавно раскопани и поништени. Тада је изваљено и неколико надгробних споменика са урезаним крстом. Неки од споменика су се у то време још увек налазили у

¹ М. Милинковић, Истраживања Јанка Шафарика у рудничком и чачанском округу и почечи археологије у Србији, Гласник САД 2, Београд 1985, 74-80.

² Ј. Шафарик, *нав. дело*, 261-262.

³ Исто, 263. Шафарик наводи и друге налазе које је том приликом добавио, а нађени су у „србском Руднику“: стари сребрни прстен са лавом на печату, сребрни прстен са цветом крина, сребрна минђуша без камена са србским словима и мали сребрни прстенчић.

⁴ М. Радојевић, *нав. дело*, 11-12.



сл. 3. Локалитет Дрење-Стационар, ситуациони план

оближњем воћњаку, поред куће Чивовића. У рушевинама велике цркве нађене су две плоче од којих је једна узидана у кућу Чивовића и њу је публиковао Шафарик, док је друга плоча „са знацима D. M.“ дуго стајала пред механом у варошици, преко пута поште. Са тог локалитета камен је иначе разношен у великој мери. Са њим су читаве њиве ограђиване, а уграђиван је и у многе сеоске куће.¹

Руководећи се забелешкама ранијих истраживача, овогодишња су ископавања започета у непосредној близини зграде бившег Стационара, а данас рудничког Дома здравља (сл. 3). Северозападно од зграде шири се зараван приближних димензија 45 x 40 м, са југозападне стране оивичен оштријим нагибом терена, а са североисточне асфалтним путем који из центра варошице води према рударском насељу Колонија и управној згради АД „Рудник“. На северозападном крају платоа налази се помоћни економски објекат из домаћинства

¹ Исто, 9.

Љубише Гајића, које се сада налази на старом кућном месту Чивовића. Сондиран је простор пошумљеног парка североисточно од амбуланте (сонда 1/09, кат. парцела 1456/2), као и суседна парцела Марије Чивовић, између парка и Гајићевог имања (сонде 2/09-5/09, кат. парцела 1547). Ископавања су до краја завршена само у сонди 1/09, док су у осталим ископима обављена тек делимично.

Сондом 1/09, димензија 5 x 1,5 м, дужим странама приближно оријентисаном по правцу север-југ, потврђено је постојање некрополе. Испод танког површинског слоја, ископан је слој растресите мрке земље у коме су налажене бројне фрагментоване и дислоциране људске кости. На релативним дубинама 0,65-0,80 м, тај слој прелази у компактнију светлије мрку земљу са прослојцима жуте глине, без археолошких налаза (здравица). Ископом су делимично откривена три гроба, на дубинама од 0,50 до 0,70 м. (сл. 4.). Ради се о сахранама у обичним ракама, без икакве гробне конструкције. Грбови нису били правилно оријентисани по правцу запад-исток, већ са одступањем према правцу југозапад-североисток. Покојници су сахрањени у опруженом положају, са лобањом на потиљку и рукама прекрштеним на телу. У гробовима није било налаза према којима би могли бити поузданије датовани. Једино се на основу појаве бројних дислоцираних костију, како у слоју тако и померених уз ивице гробних рака, може претпоставити да је сахрањивање вршено током дужег временског периода. У земљи којом су раке засипане пронађено је неколико гвоздених кованика, гвоздена алка и бронзана пређица, али они сами по себи нису хронолошки осетљиви. Нађени су и малобројни ситни уломци грнчарије, углавном атипични, али и поједини који би се оквирно могли одредити у позносредњовековно раздобље.



сл. 4. Локалитет Дрење-Стационар, грбови у сонди 1/09.

Сонда 2/09 постављена је 15 м северније од сонде 1/09, ближе путу којим је пресечен источни обод заравни. У профилу пута уочавао се слој грађевинског шута, који је указивао на постојање



сл. 5. Локалитет Дрење-Стационар,
зид у сонди 2/09

остатака зиданог објекта негде у близини. То је и потврђено одмах на почетку радова у сонди. Зид оријентисан по правцу северозапад-југоисток откривен је на релативној дубини од 0,25 м, испод танког површинског хумуса и слоја кога чине измешана мрка земља и шут са малтером и каменом (сл. 5). Очуван је у темељној зони, начињеној од ломљеног камена средње величине, који је слаган у неправилне редове и везан кречним малтером. Ширина темеља износи 1,40 м, а горња површина му је прилично равна. Укопан је у слој тврђе светлије мрке земље, до кога се на целој површини ископа дошло већ на дубини од 0,30 м. Ископавања су за сада заустављена на нивоу тог слоја

и само је на једном месту кроз њега је начињен пресек управно на правац пружања зида. Очуваност темеља на том износила је 0,70 м, односно 4 или 5 редова камена, а дно му је констатовано на дубини од 1,05 м.

Зид је, у оквиру првобитне сонде 2/09 и проширењима са њене јужне стране, откривен у дужини од 7 м. Испраћен је до завршетка на југоисточној страни, где под приближно правим углом скреће у правцу југозапада. Да би се установио правац његовог пружања након скретања, по претпостављеној траси су, на растојањима од 10 м и 17 м, постављене сонде 3/09 и 4/09 (сл. 3). У обе сонде ископан је само површински слој и танак слој мрке земље са шутом испод њега, до нивоа компактније светлије мрке земље без шута, који се и овде налази на релативним дубинама од 0,20 до 0,30 м. Зид је откривен само у сонди 3/09, где је констатовано да се не пружа праволинијски, већ да, под приближно правим углом скреће у ширини од 1,40 м, а потом наставља даље у правцу југозапада (сл. 6). Због тог скретања, исти зид није откривен у сонди 4/09, већ је у њеној јужној половини уочена повећана концентрација шута која би указивала

на његово простирање југоисточно од сонде.

Како би се проверило пружање зида северозападно од сонде 2/09, на удаљености од 6 м постављена је сонда 5/09. Унутар тог ископа зид из сонде 2/09 није потврђен, али су откривена два нова зида, који се од њега разликују. Констатовани су такође веома плитко, већ на дубини од 0,20 м. Очигледно је да се и овде ради само о



Сл. 6. Локалитет Дрење-Стационар, зид у сонди 3/09.

остацима у нивоу темеља. Зидови су повезани под приближно правим углом и формирају унутрашње углове просторија грађевине која се налази западно од сонде. Зид који се пружа правцем северозапад-југоисток широк је 0,90 м, док је зид управан на њега ужи и има ширину 0,50-0,55 м. Оба зида су грађена од ломљеног камена везаног кречним малтером слабијег квалитета. Као испуна унутрашњости коришћена је већа количина ситније шљаке, вероватно због добрих изолационих својстава. Само се уз спољно лице ширег зида сишло и до његовог дна. Очуваност овог темеља износи око 1 м, односно 5-6 редова камена, а дно се налази на релативној дубини од 1,30 м.

Мада је истраженост веома мала, на основу јасних разлика у димензијама и начину градње између зидова откривених у сондама 2-3/09 и сонди 4/09, ипак би се могло претпоставити да се ради о остацима два различита објекта. О каквим се грађевинама ради, одговор може пружити само наставак истраживања. Отворено је и питање њиховог датовања. У ископаним слојевима пронађена је извесна количина ситних уломака грнчарије која би се по својим одликама најпре могли одредити у раздобље позног средњег века, мада међу њима спорадично има и оних који би се евентуално могли приписати раздобљу касне антике.

За будућа истраживања свакако ће бити занимљиво и питање односа између откривених објеката и гробова на овом локалитету. Наиме, након овогодишњих радова установљено је да некропола покрива целу зараван северозападно од зграде бившег Стационара. Сахрањивање је потврђено у свим сондама, а раке су уочљиве и дуж

читавог профила уз асфалтни пут. Мада ископавање некрополе није било предмет кампање у сонди 3/09 истражени су гробови 4/09 и 5/09, укопани са обе стране зида, док су у источној половини сонде 5/09 истражена само три најплиће укопана дечија гроба, на дубини 0,95-1,10 м и ту се стало са даљим радовима. Потврђена је и употреба надгробних плоча, које су непосредно испод површинског слоја откривене у сондама 2/09 и 5/09.¹

Истражени гробови нису били правилно оријентисани по правцу запад-исток, већ се према њиховом одступању могло закључити да најпре одговарају пружању зида у сонди 3/09, односно правцу његове реконструисане трасе између сонди 2/09 и 3/09. Како овај зид стоји у односу на гробове, за сада поуздано указује само гроб 5/09, истражен уз његово унутрашње лице. Ради се о гробу који је поуздано млађи од зида и сигурно је укопан уз постојећи темељ.



Сл. 7. Локалитет Дрење-Стационар,
зидови у сонди 5/09.

На почетку је речено да су ископавања на овом локалитету започета да би се проверили стари подаци о постојању остатака цркве. Један од сигурних показатеља који то и потврђује, представљају налази делова живописа, који су, мада веома ситни и у малом броју, пронађени у сондама 3/09 и 5/09. Након овогодишњих радова не можемо поуздано рећи да

ли и неки од откривених зидова припадају цркви, али ни одбацити такву могућност. Зидови у сондама 2/09 и 3/09 својом ширином можда пре указују на остатке оградног зида или бедема, а ако су припадали некаквој грађевини, онда је она свакако морала бити монументална. У каквом су односу ови зидови према објекту који је откривен сондом 5/09, показаће будућа истраживања, када ће бити ископан простор између њих.

¹ Гробље се очигледно распростире на још ширем простору. Према казивању мештана, људске кости су пронађене и у њиви са друге стране асфалтног пута, као и на имању Љ. Гајића. На том простору уобичајена је и појава надгробних плоча, које су раније приликом обраде парцела често вађене из земље.

На крају би се осврнули на још један податак који су изнедрила овогодишња сондирања, а свакако ће бити од значаја за будуће радове. Наиме, говорећи о остацима велике цркве на простору између зграде Стационара и куће Чивовића, М. Радојевић је у публикацији штампаној 1971. године забележио и да су они раскопани и уништени.¹ Осим информације да је то било недавно, нема никаквих других података о томе када је то, на који начин и због чега учињено. Податак о некаквим интервенцијама скоријег датума на локалитету потврђују и наша истраживања. Општи утисак у свим ископима је да је у једном моменту дошло до уклањања горњег слоја земље и спуштања нивоа терена. То на првом месту показују дубине гробова, а нарочито оних у сондама ближим згради бившег Стационара. Грбови у сондама 1/09 и 3/09 констатовани су већ на дубинама од 0,25 до 0,50 м. Старији мештани Рудника памте хумкасти брежуљак који је некада на овом месту био знатно израженији. До његовог нивелисања могло је доћи већ приликом просецања пута, мада се чини вероватнијим да је читав плато заравњен у време изградње Стационара и планирања терена за околни парк.

За разлику од ископавања на потесу Дрење, која су много више отворила питања него што су на њих пружила поуздане одговоре, радови предузети на локалитету Маџарско брдо или Маџарско гробље, како га мештани још називају, пружили су знатно конкретније резултате. Локалитет се налази у подножју Мале Кеље, на узвишењу северозападноодцентрава-



Сл. 8. Поглед на Маџарско брдо са северних падина Дрења.

рошице, са десне стране пута који из Рудника води према Белановици (сл. 8). Постојање старинског гробља испод Кеље забележио је још Ј. Мишковић давне 1872. године.² Старо гробље под Кељом, по мишљењу М. Радојевића, припадало је вароши на Рудничкишту. На јужној ивици гробља он је открио остатке мале цркве, чија је апсида

¹ М. Радојевић, *нав. дело*, 11-12.

² Ј. Мишковић, *нав. дело*, 256.

била окренута према истоку. На једној надгробној плочи са тог гробља уочио је представу крста са проширеним доњим крајем за коју каже да потпуно одговара скици једног од споменика са гробља код Црквине на Рудничкишту, коју је још Шафарик публиковао.¹



Сл. 9. Локалитет Маџарско брдо, сонда 1/09 са јужним зидом цркве и подним плочама (испред испразњена рака гроба 1/09).

За сондирање је изабрано место на јужној падини Маџарског брда (имање Драгана Мирковића, кат. парцела 1046/1), на коме су се на површини уочавали остаци зида оријентисаног приближно по правцу исток-запад. Зид се на источној страни пружа до вертикалне ивице некадашњег мајдана камена, чијим радом је даље уништен, док је на западној страни тачно на његовој траси побијен дрвени стуб који је носио телефонске жице. Сонда 1/09, димензија 4 x 2 м, постављена је управно на правац зида, са његове северне стране, у уском простору између дрвене бандере и ивице каменолома.

Убрзо се показало да се заправо ради о јужном зиду цркве, широком око 1 м и грађеног ломљеним каменом и креч-

ним малтером. Зид је затечен у прилично растресеном стању, што може бити последица честог минирања у непосредној близини. Унутар цркве је ископан слој интензивног шута у којем је било пуно фрагмената живописа обрнутог са зидова. У шуту су налажени и комади тесане сиге, уломци опеке и делови керамичких посуда. Јужни зид је очуван у висини 0,60-0,70 м, а на тој дубини се налази и ниво пода цркве који је формиран од фино обрађених, водоравно положених надгробних плоча (сл. 9). Ближе унутрашњем лицу зида плоче су остале непоремећене, док их даље према северу нема.

Јужна половина сонде са очуваним плочама из пода није истражена у потпуности. Плоче нису подизане, већ је то остављено

¹ М. М. Радојевић, *нав. дело*, 12-13.

за будућа истраживања. Овога пута истражена су само два гроба у северној половини сонде. Изнад гроба 1/09 који се налазио уз северну ивицу ископа није било плоче, а према упаду шута у гробну раку, очигледно да је гроб раније отворан. Унутар раке, укопане у природну подлогу од распаднуте сигасте стене уз делимично оградавање ломљеним каменом, откривене су поремећене кости највероватније женског скелета. Дуж северне ивице раке нађено је више гвоздених кованика, док су на лобањи нађени делови тканине проткане златном срмом. Највероватније се ради о остатку оглавља, мараме или вела са којим је покојница сахрањена. Изнад гроба 2/09, јужно од гроба 1/09, налазила се надгробна плоча која није била очувана у целости, већ јој је недостајала источна половина. У том делу раке било је и упада шута, мада кости нису поремећене. Дно раке се налазило на око 0,80 м испод нивоа плоче. Рака је и овде укопана у природну подлогу уз постојање једноставне гробне конструкције формиране од ломљеног камена. Покојник је сахрањен у опруженом положају, са лобањом на потиљку и рукама положеним преко тела. Налаза у гробу није било.

Ископавање је започето и у сонди 2/09 постављеној у продужетку сонде 1/09 према северу, са намером да се пронађе северни зид и започене са истраживањем са спољне стране цркве. Радови су за сада окончани открићем северног зида и његовим површинским дефинисањем, док је споља ископан само слој шута до дубине од 0,45 м и испод њега се започело са ископавањем растреситог песковито-сигастог слоја који потиче од распаднуте стене која чини природну подлогу на овом локалитету.

Након открића северног зида могло се закључити да унутрашња ширина цркве износи око 3,60 м. Прецизније податке о архитектонском склопу може пружити само наставак ископавања. Слично је и са њеним археолошким садржајем, према коме би морала бити прецизније хронолошки одређена. Сав покретни археолошки материјал прикупљен у овој кампањи, на првом месту уломци грнчарије, могу се приписати раздобљу позног седњег века. За наставак истраживања биће свакако занимљива и најближа околина цркве, првенствено простор уз падину северно од ње, где би се према конфигурацији терена могло претпоставити постојање остатака и других грађевинских објеката.

Summary

One of the most important mining centers and marketplaces in medieval Serbian state had been developing on the mountain Rudnik. Its economical power was primarily based on extraction and processing of embolite, bornite and lead ore. History of medieval Rudnik is well known, but with modest archeological cognitions. That is why, after the break of two decades, archeological explorations on Rudnik are renewed this year. The intention was that recognitions and sounding excavations begin in the town of Rudnik and its nearest surroundings, and then, in the coming years, works should be proceeded on the entire mountain. Two sites, supposedly with remains of medieval churches according to former explorers' data, were chosen for sounding.

Although modest in its size and probationary in its character, the actions of this year gave results in series of facts, significant for future methodical explorations. Architectural remains, belonging to the period of great economical prosperity of medieval Rudnik, are confirmed on both sites. Together with ruins of the church on the site Crkvina, this certifies the importance that former explorers gave to the area between source of the brook Zlatarica and the mountainside of Mala Kelja. The situation of medieval settlement on the mountain Rudnik still has not been ascertained, but the existence of probably three medieval churches, with concentration of other material traces of intensive life in middle ages, must be regarded in investigation of ubication of medieval Rudnik.

Ана Цицовић

ИЗВЕШТАЈ СА СОНДАЖНИХ ИСКОПАВАЊА НА ЛОКАЛИТЕТУ СВЕТИЊА У ЈАБЛАНИЦИ, 2005. ГОДИНЕ

АПСТРАКТ: У овом раду су приказани резултати сондажних истраживања на локалитету Светиња у Јабланици. Приликом истраживања није потврђено народно предање да је на том месту била озидана црква коју су запалили Турци. На локалитету је највероватније у XIX веку подигнута конструкција од дрвета која је штитила часну трпезу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Светиња, Јабланица, остаци старе цркве, XIX век.

Локалитет Светиња се налази у атару села Јабланица, 5 км југоисточно од Горњег Милановца. У народној традицији овога краја сачувано је предање да је код старог гробља, на Светињи, постојала црква. Жеља мештана да се на месту старе цркве подигне нова, посвећена Успењу Пресвете Богородице (Велика Госпојина), довела је до сондажних ископавања изведених од стране Музеја рудничко-таковског краја.¹ Циљ ископавања у 2005. години је провера постојања темеља цркве.

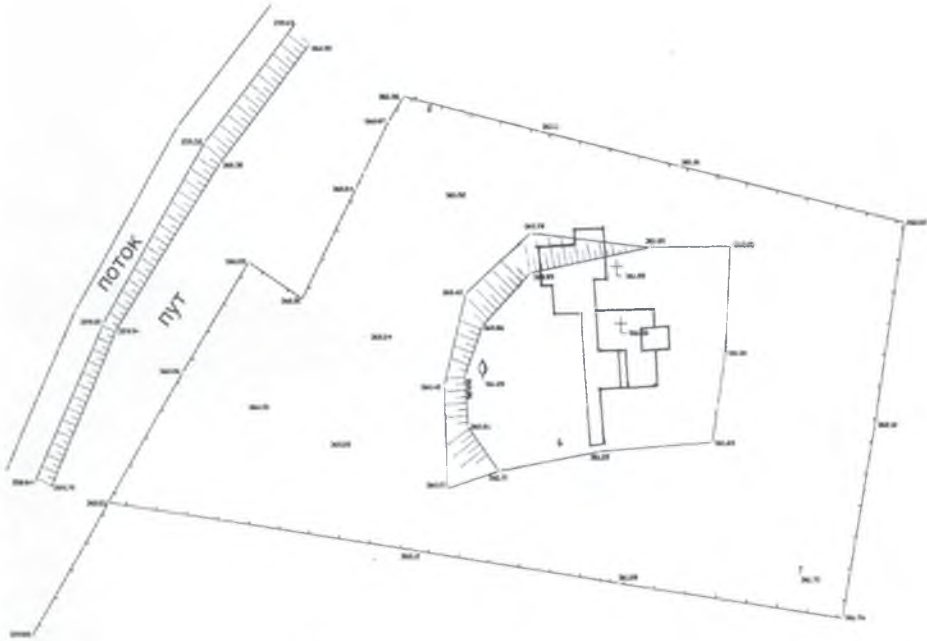
У детаљном попису Смедеревског санцака, извршеном 1528. године, после пописа села Бруснице, уписан је манастир Пречиста (Ваведење Богородице).² У селу Грабовици, на реци Грабовничници

¹ Ископавања су извршена од 22.06.-15.07.2005. године у организацији Музеја рудничко-таковског краја из Горњег Милановца. Стручну екипу су сачињавали Ана Цицовић и Силвана Глишовић, кустоси-археолози Музеја, и два студента археологије. Научни саветник је био мр Дејан Радичевић, асистент на Одељењу за археологију Филозофског факултета Универзитета у Београду. Иницијатори ископавања и велика помоћ приликом извођења радова били су мештани села Јабланица и црква Св. Тројице у Горњем Милановцу.

² А. С. Аличић, Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије, XV и XVI, II део, Чачак 1985, 255.

помиње се црква Св. Богородице коју је подигао велики челник Радич Поступовић.¹

Локалитет је смештен на платоу који се благо спушта према Грабовичком потоку. Изнад локалитета уздиже се брдо Треска, на



Ситуациони план локалитета

коме се налазе остаци средњовековног утврђења, датовани у крај XIV и XV век.² Сам локалитет се налази на старом гробљу, из XVIII и XIX века, судећи по грубо обрађеним плочама и крсташима без натписа. Орнаментуку чини само по који крст. По димензијама и облику издваја се један споменик - у облику квадрата са крстом на западној страни. Простор око споменика је поплочан равно обрађеним каменом мањих димензија. Западни део терена који се благо спушта према потоку је обрађиван до пре неку годину. Околина обилује каменом већих димензија, што је карактеристично за цело подручје Јабланице.

¹ М. Ал. Пурковић, *Попис села у средњовековној Србији*, Годишњак Скопског филозофског факултета, IV, 2, 1939-1940, Скопље 1940, 81.

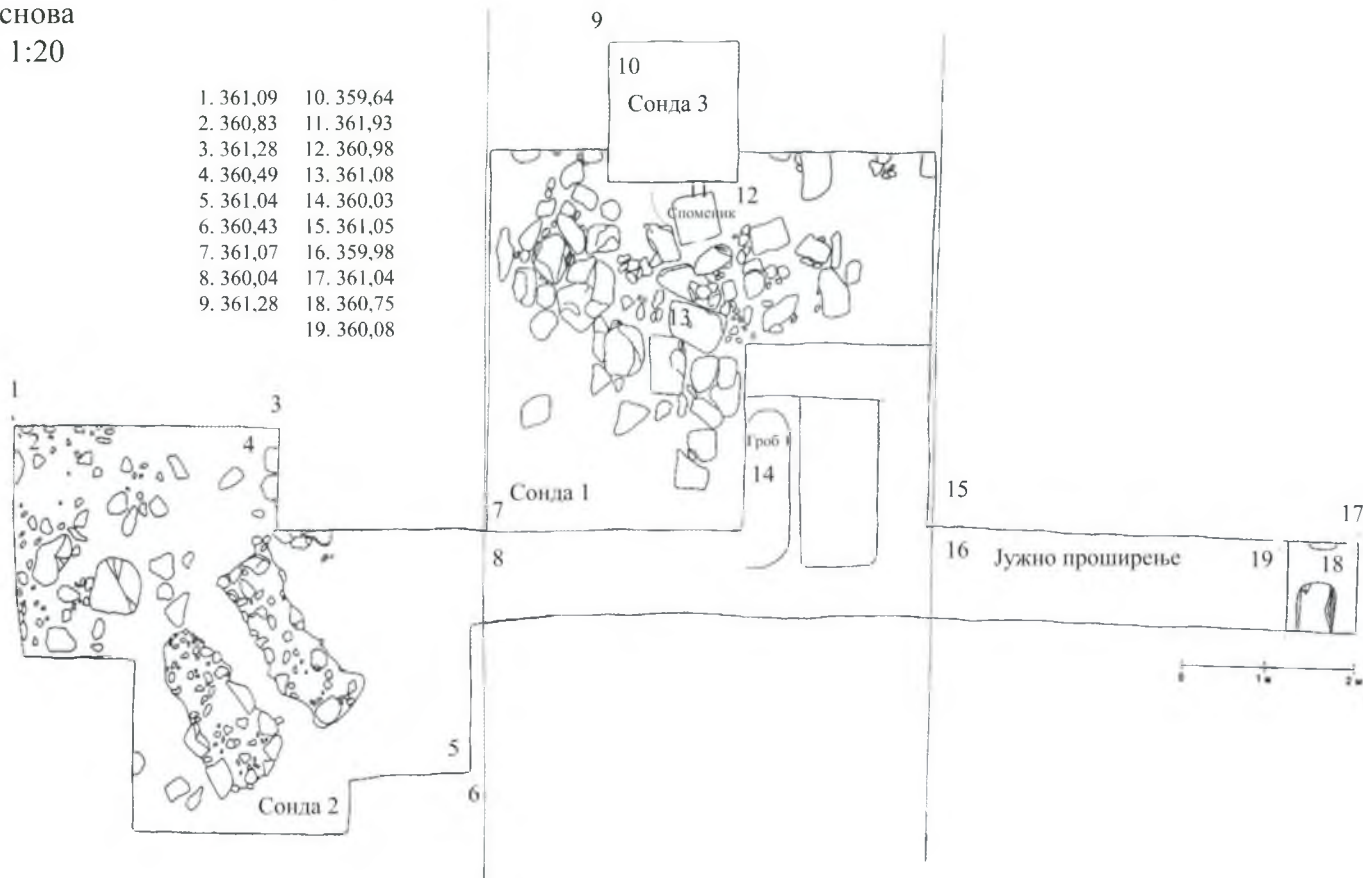
² М. Милинковић, *Средњовековно утврђење на Тријески код Горњег Милановца*, Зборник радова Народног музеја, XVIII, Чачак 1988, 131-136.

Локалитет Светиња Јабланица

основа

Р 1:20

1. 361,09	10. 359,64
2. 360,83	11. 361,93
3. 361,28	12. 360,98
4. 360,49	13. 361,08
5. 361,04	14. 360,03
6. 360,43	15. 361,05
7. 361,07	16. 359,98
8. 360,04	17. 361,04
9. 361,28	18. 360,75
	19. 360,08



Сонда 1/05 је постављена у западном делу гробља, димензија 5 x 2 м у правцу север-југ. Испод хумуса је пронађено доста уломака керамике, која се датује у XIX и XX век, и ћерамиде. Источни део сонде



Сонда 1/05: Поплочање око часне трпезе

карактерише камен који је постављен у виду поплочања око споменика у облику квадрата. Зона са поплочањем је остављена, а уз западни профил је настављено са копањем у ширини од 0,90 м. Земља је светлосмеђе боје са доста корења. Следећи слој је мрка земља са малим траговима гарежи и ситним камењем, после кога се

налази слој окер земље са песком и ситним камењем. Да би се добили оквири поплочања, сонда 1/05 је проширена у правцу истока. Њене садашње димензије су 5 x 4,5 м. Поплочање се наставило све до споменика у облику квадрата, око кога су густо распоређени, док се иза њега налази неколико мањих плочастих каменова. Покретни материјал је пронађен само у хумусу, и састоји се из гвоздених кованика, једног римског новчића, пробушене турске бакарне мангуре, новчића Милана и Михаила Обреновића, и металног новца из скоро свих деценија XX века.

Бакарни римски новчић тежине је 20 g, а пречника 30 mm. Аверс је излизан и оштећен приликом ископавања.



Покретни материјал: ковани метални новац

Аверс: MAXIM...AVGGERM

Реверс: SALVS AVGVSTI SC

По тешко читљивим појединим словима на аверсу, може се одредити да је у питању римски цар Максимин који је владао од 235-238. године н.е. Поред златног и сребрног новца, ковао је бакарни новац са натписом MAXIMINVS PIVS AVG GERM.

На реверсу је приказана богиња здравља Salus, окренута на лево, како седи на престолу. У десној руци држи патеру из које храни свету змију која излази из олтара. Леву руку је положила на наслон престола, преко кога пада руб хаљине. У исечку је ознака SC (Senatus Consulto).



У сонди 1/05 испитан је **гроб 1**, на дубини од 1,17 м, који је захваћен ископом. Земља у коју је укопан је мрка, растресита, са доста песка и ситним траговима гаражи. Скелет је слободно укопан, орјентисан у правцу исток-запад. Стање очуваности је врло лоше.

Очувана је само горња половина скелета: лобања, неколико ребара и две дуже кости руку. У земљи изнад скелета и око њега било је доста гаражи и једно веће парче сагорелог дрвета. Изнад главе, у земљи, пронађен је један фрагмент рецентне керамике тамно-мрке боје са доста песка у прелому.

Сонда 1/05 је проширена уз западни профил у правцу југа у дужини од 5 м и ширини 0,90 м, и у правцу севера у дужини од 6 м и ширини 0,90 м.

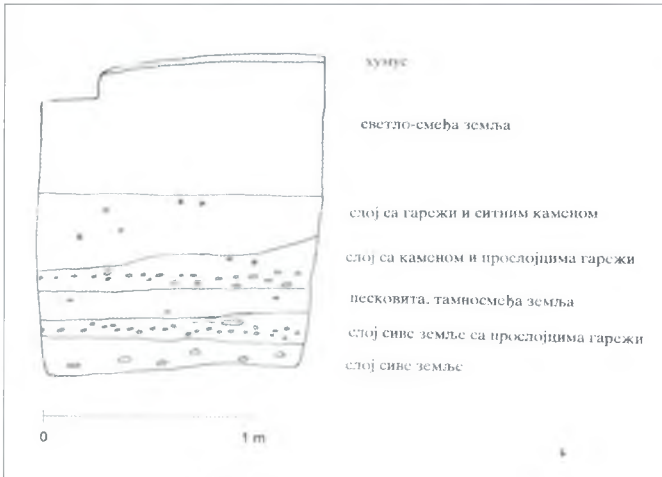
У **јужном проширењу** испод хумуса, земља је растресита, светло-смеђе боје. Од покретних налаза пронађен је гвоздени кованик и фрагмент рецентне керамике. Следећи слој је земља светлосмеђе боје са ситним каменчићима и неколико трагова гаражи. Затим следи слој са црвено-сивом земљом, који према сонди 1/05 прелази у компактну светлосмеђу земљу.



Сонда 1/05: гроб 1

Сонда 2/05. У северном проширењу сонде 1/05 испод хумуса се појавила концентрација камена ширине 0,60 м која је подсећала на

зид. Проширење смо назвали сонда 2/05. Камење је у виду облутака, без малтера, док је земља около смеђа и компактна. Приликом даљег копања испоставило се да је камење у сонди 2/05 нанос, највероватније из оближњег потока, па је прекинуто са радовима. Покретни материјал чине рецентна керамика и гвоздени кованик.



Северни профил сонде 3

Сонда 3/05.

Да би се проверило да ли је споменик у облику квадра надгробник или је постављен као часна трпеза, сонда 1/05 је проширена у правцу истока, димензија 1,40x1,40м. У хумусу се налазе новчићи, фрагменти керамике и гвоздени кованице. Земља је светлосмеђа, компактна. После чет-

вртог откопног слоја смењују се слојеви тамносмеђе земље са песком, траговима гаражи и ситним каменом са слојевима тамносмеђе земље са песком, траговима гаражи и облацима. Последњи слој је сива, песковита земља са доста камена.

Циљ ове археолошке кампање је да се потврди или оповргне постојање објекта на локалитету Светиња. Због тога смо извршили пресек терена којим би се то утврдило. У сонди 1/05 констатовано је поплочање око споменика у облику квадра, а сонда 3/05 је показала да се иза њега не налази гроб, тако да је он у одређеном тренутку (највероватније у XIX веку) постављен као часна трпеза. У хумусу на целој испитаној површини пронађено је 24 гвоздена кованика, што нас наводи на претпоставку постојања конструкције од дрвета. Традиционално, народ се окупља на Светињи на Велику Госпојину, што објашњава велики број рецентне керамике. Пошто циљ ископавања није било испитивање гробља, обрађен је један гроб који је био у оквиру ископа. Ископавањем није поврђено постојање цркве на том простору, а прослојци гаражи не могу потврдити народно предање да су цркву спалили Турци.

ЛИТЕРАТУРА

- Аличић, Ахмед С., Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије, XV и XVI, II део, Чачак 1985.
- Милинковић, Михаило, Средњовековно утврђење на Тријески код Горњег Милановца, Зборник радова Народног музеја, XVIII, Чачак 1988, 131-136.
- Пурковић, Миодраг Ал., Попис села у средњовековној Србији, Годишњак Скопског филозофског факултета, IV, 2, 1939-1940, Скопље 1940.
- Челиковић, Борисав, Светилишта рудничког краја, Крагујевац 1998.

Summary

The archeologic excavations in 2005 didn't confirm popular belief which suggested that there was a church on the site called Svetinja in Jablanica. There were found numerous iron nails only and that led to a conclusion that there was a construction made of wood, probably in 19th century.

Ана Боловић

РИЗНИЦА МАНАСТИРА ВРАЋЕВШНИЦЕ

АПСТРАКТ: У спомен својој мајци Вишњи, кнез Милош Обреновић је 1825. године у комплексу манастира Враћевшнице подигао двоспратни конак у којем је била смештена галерија слика, у том смислу речи, можда најстарија код нас. Конак је изгорео до темеља у пожару у ноћи између 25. и 26. новембра 1920. године, заједно са богатом галеријом и другим драгоценим предметима. Године 1977/78. на западној страни манастирског комплекса саграђена је зграда по пројекту архитекте Марије Домазет, у којој је у приземљу смештена музеолошка поставка предмета који су се сачували у ризници манастира Враћевшнице. Осим пар изузетно вредних експоната који припадају XVII веку, првенствено су заступљени предмети из XIX века, а њихова посебна одлика је то што су припадали члановима династије Обреновић или су на неки други начин везани за њих. Овим радом обухваћени су сви познати и у датом тренутку доступни предмети ризнице, до утврђене временске границе - године 1918. - за коју је узето да омеђава нашу савременост.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Манастир Враћевшница, ризница, династија Обреновића

„... Ако ли ко усхте некада, у неко време да од манастира узме или од црквенога, од светих икона или часних сасуда или завеса или књига, било од манастирских села или Влахе или у стоци или у којој год ствари да узме ко одељивати од манастира, било онај који влада овом земљом или ко од других који су под њим, или епископ или и сам игуман, или у њему братија, искушењем демонским покренут да учини таково што: везујемо овога силом Оца и Сина и Светога Духа и проклињемо да не буде причастан светоме телу и крви Господа Бога. Трипут је он јадан и трипут проклет, ма ко био, ко погази слободу и ништа не помисли. Ко би тако нешто учинио, како да неће после бити кривац? Нека ово буде на тај начин прописано.“

Свети Сава
СТУДЕНИЧКИ ТИПИК
Образник Светога Саве Српскога
Глава 12., О слободи манастира¹

¹ Свети Сава, *Сабрана дела*, Београд 2005.

Сви српски манастири сами по себи, јесу ризнице. Ризнице духовности и вере на првом месту, а одмах потом и чувари културне и историјске баштине прошлих времена, славних колико и трагичних.

Манастирске ризнице које отелотворљују древну словенску реч насталу од речи ризна (одећа) а означавају просторије у којима се чувају црквене одежде, помињу се од XIII века. Временом је, због обиља ктиторских и других дарова, њихова намена добила шире значење, тако да оне постају обезбеђена и пажљиво чувана склоништа за најдрагоценије предмете - првенствено, поред одеће, црквене сасуде од злата и сребра, хрисовуље, богослужбене књиге. Из година око 1379. постоји сведочанство да је термин „ризница“ већ добио значење приближно данашњем. Данас се под овим појмом углавном подразумева збирка старих црквених утвари, књига и икона, дакле - предмета који су, као историјска и уметничка вредност, изузети из употребе да би се чували одвојено.¹

Ризнице су делиле судбину манастира и храмова, а они судбину свога народа. Међутим, иако и саме нису биле поштеђене несрећа, оне су се показале ипак као поузданија хранилишта драгоцености. У томе је значајну улогу имала сама скровитост и недоступност манастира, мада и богобојажљиви страх од одмазде црквеног патрона није био за потцењивање. Ризнички предмети одувек су изузетно поштовани. Пре свега из пијетета према средствима за вршење црквених обреда, затим као дарови историјских личности и, најзад, као предмети који поседују објективну материјалну и уметничку вредност, који су са посебном пажњом чувани од оштећења, отуђења и светогрђа.² Студеничким типиком предвиђено је посебно лице које се стара о ризници – еклезијарх, док је по већим манастирима постојало посебно лице скевофилакс (ризничар), чија је искључива дужност била брига о ризници, и на тим положајима никако нису могле бити световне личности, већ монаси.

Сами ктитори и дародавци су се, у донаторским натписима, трудили да заштите црквене предмете од отуђења или било какве злоупотребе. При томе су за овакав грех призивали казне „на оном свету“ и бацали проклетство на сваког ко би га починио. Пример који нам то живо илуструје јесте запис у рукописном *Житију светог Саве од Теодосија*: “Сѣа кнѣга манастира Враћевѣцѣ; ко ю ѿними ѿ сего манастира до ес(тъ) про(к)летъздѣ и прѣ(д) богѡм“.³ И поред

¹ Шаkota Мирјана, *Дечанска ризница*, у: Свеске Друштва историчара уметности, 14, Београд 1983, 34-43.

² Шаkota Мирјана, *Ризнице манастира у Србији*, Београд 1966, стр. 9.

³ Стојановић Љубомир, *Стари српски записи и натписи*, II, Београд 1983, стр. 427 (запис 4323).

недвосмисленог проклињања, ова књига се сада налази у манастиру свете Тројице код Пљеваља, само је питање да ли се та клетва односи и на оне који су ту књигу однели из Враћевшнице да би је можда спасили од пламена или руку неверника?

Ипак, поред ових казни моралне категорије, неопходно је било регулисати ово питање и стриктним законским нормама. Студенички типик, који је свети Сава сачинио око 1207-1208. године према Хиландарском типику, и који постаје нека врста устава за живот у манастиру, прокламује да је једино у случају пожара, земљотреса и друге несреће дозвољено цокретање предмета из манастира, када нема другог избора. У Светостефанској повељи (1313/14) краљ Милутин тачно прецизира казну: „Ако ко украде што из унутрашњости цркве... да му се кућа распе.“¹ Душанов законик (1349), најзначајнији законски акт феудалне Србије, за исти овај преступ предвиђа још суровију казну - ослепљење! Многи несрећни догађаји су вековима ударили по темељима наше народне и црквене историје, много пута су нам поробљавали земљу и отимали слободу. Редовно и највише су страдали манастири као центри верског и културног, а касније и националног живота. А тада су и ризнице доживљавале судбинске преокрете у својој историји.

Крајем XVII века, после неуспеха аустријске офанзиве против Турака на тлу Србије, кад је српски народ био приморан да напусти своја огњишта (што ће се, нажалост, понављати у српској историји, а догађа се и данас) и да се склони од турске освете преко Саве и Дунава, започело је покретање и сељење српских ризница које ће се наставити кроз цео XVIII па чак и прву половину XIX века.² Та особина, да се селе црквене драгоцености и мошти светих, посебно је била изражена код Срба.³

Један број ризница похрањиван је у тзв. скривнице, потајнице или похранилнице. То су била скривита места унутар цркве или конака. Најчешће за те скривнице нису знали ни сви монаси, вађ само игуман, ризничар или библиотекар. Поједине ризнице остале су неоткривене до данас. Неке су пронађене и после неколико векова.⁴

¹ Шаkota Мирјана, *Ризнице манастира у Србији*, Београд 1966, стр. 10.

² Ibid.

³ Милеуснић Слободан, *Црквено-уметничко наслеђе на прелому два миленијума*, у: Неговање и заштита нематеријалне баштине у Србији, Музејско друштво Србије, Београд 2006, стр. 27.

⁴ Пример је ризница манастира Бање код Прибоја која је пронађена 80-их година XX века, а скривена је у време велике Сеобе Срба под Арсенијем Чарнојевићем.

Поред страдања у бунама и ратовима и принудним пресељавањима, не можемо затварати очи пред чињеницом да су извесни ризнички предмети, првенствено књиге и рукописи, страдали услед нехата и небриге, или једноставно незнања, а у XIX веку појавио се још један нови вид осипања црквених ризница. При обиласку српских манастира у научне сврхе, инострани истраживачи, исто као и домаћи, посебно су се интересовали за старе рукописе и трудили се да најзанимљивије примерке понесу за властите збирке или за библиотеке своје земље, и успевали су у томе. Још увек је нерешено питање да ли је на тај начин наша културна баштина ипак сачувана на прави начин, иако није у поседу наше земље.

Пошто су, пребродивши сва историјска искушења, неке ризнице доспеле до наших дана у свом аутентичном виду њима се данас, у новим условима организованог чувања и бриге о споменицима културе, поклања посебна пажња. Ризнички предмети подвргавају се свим потребним конзерваторским интервенцијама, а затим се приступа презентацији ризничких целина по принципима савремене музеологије. Међутим, у овире презентације културно-историјских споменика, приступило се постављању мањих меморијалних збирки заснованих на одређеним музеолошким концепцијама, већ према специфичностима појединих објеката. На тај начин је конципирана и музеолошка поставка ризнице манастира Враћевшнице.

Самим тим, иако овај рад носи назив „Ризница манастира Враћевшнице“ неопходно је поставити извесне ограде, будући да се овде пре ради о музеолошкој поставци одређених ризничких предмета, а не о целокупној ризници. У манастирској библиотеци, као и у другим одајама манастира налази се знатан број предмета који имају изузетан културно-историјски значај, али који су неиспитани и недоступни.

Историјат манастира Враћевшнице

На пиластру између источног и јужног зида припрате враћевшничке цркве Светог Георгија налази се натпис који говори о времену подизања и украшавања храма. То је у ствари препис повеље деспота Ђурђа Бранковића којом је он Радичу Поступовићу даривао одређене поседе, а које је Радич затим завештао свом новооснованом манастиру. „Живописа се, заврши и украси овај свети божанствени храм велики челник Радич у име светог и славног великомученика Христовог Ђорђа у години 6939...“ Као што видимо из овог дела повеље, 1431. (6939)

је година завршетка живописања цркве, тако да професор Радомир Станић, с разлогом, закључује да је „оснивање манастира било раније и да је градња цркве отпочела коју годину пре, односно да је завршена пре 1431. године“.¹

На јужном зиду, на уласку у храм, налази се фреска на којој Радич предаје цркву Враћевшнице светом Ђорђу, а свети Ђорђе је приноси на дар Исусу Христу.

За великог челника Радича се претпоставља да је рођен 70-их или почетком 80-их година XIV века, али се не зна поуздано где. Године 1413. (када се Радич први пут помиње) био је врховни заповедник војске деспота Стефана, која, заједно са одредима Ђурђа Бранковића учествује у борбама између Бајазитових синова Мусе и Мехмеда код места Чамарлу у Бугарској.²

Осим чињеница да је био ратник и војсковођа, државник деспота Стефана и деспота Ђурђа, богати феудалац и ктитор задужбина у Србији и Светој Гори, као и једна од најистакнутијих личности из времена Деспотовине, оно што знамо о њему пружају нам народно предање и епске песме покосовског циклуса. У епској поезији је познат као *Облачић Раде*, правдољубив и неустрашив, у песмама *Раде Облачић и Арапин*, *Смрт војводе Каице*, *Облачић Раде* и *Ђерзезел Алија...*

Народно предање о постанку Враћевшнице и о побудама великог челника Радича Поступовића да исту подигне, говори да је Радич пошао 1389. у бој на Косово, али да није стигао на време, па се зато вратио свом двору у Белућу (која је, по предању, због великог броја мештана који се са Косова нису вратили, променила име у „Црнућа“, како се и данас зове). Да би пак грех према народу и отаџбини окајао, подигао је Враћевшницу, а тако јој је име дао јер се вратио. Колико је тачно ово предање?

Петар Ж. Петровић³ каже да је манастир добио име у првој половини XV века по називу реке поред које је подигнут. Од његовог подизања па до краја XVIII века називао се „Вракиевштица“ а од друге половине тог века, Враћевшница. По поменутом предању тако се прво називало село по „враћеним“ ратницима који су преживели пораз на Косову 1389. Предање није поуздано, јер је име села Враћевшнице споменуто у хрисовуљи коју је Радич дао храму Св. Ђорђа (1. септембра 1431. године) и из које се види, да је Радич, поред осталих села, дао храму и село Горњу и Доњу Враћевшницу, тако да је највероватније да

¹ Станић Радомир, *Манастир Враћевшница*, Краљево 1980. стр. 6.

² Ibid.

³ Петровић Петар Ж., *Манастир Враћевшница*, Крагујевац 1967. стр. 5

је манастир добио име по селу, а село по реци, а она по улози навраћања речне воде за наводњавање усева, како се то чинило кроз читав наш средњи век, а навраћа се и данас у многим нашим крајевима.

Поред манастира Враћевшнице Радич Поступовић је подигао цркву светог Благовештења Богородичиног на реци Грабовничници (свакако у долини Расине - отуда је Радич познат и као „Рајко од Расине“), и манастир Кастамонит на Светој Гори. Издашно је помагао светогорске манастире Светог Павла и Ватопед. За манастир Кастамонит Радич је са ариљским митрополитом Марком поставио 1433. године нови типик¹ који је до данас очуван. Даривајући манастирску ризницу, изричито је нагласио да се то благо никако не може отуђити – продати, ником поклонити, нити изнети из светог манастира.² Више је него логично да је Радич и своју „матичну“ задужбину Враћевшницу итекако издашно даривао разним драгоценостима, али данас материјалних доказа о томе нема, осим темеља самог манастира и приземног каменог дела конака јужно од цркве који се сматра Радичевим. Војсковођа и државник, власник стотинак села, тргова, рудника, топионица, одрекао се свих световних добара и посветио се молитви у својој задужбини Кастамониту, у монаштву узевши име Роман.³

Будући да се налазила у области у којој су вођене пресудне битке између Турака и Срба, у периоду од њеног оснивања па до пада српске независности 1459. године, Враћевшница није била поштеђена. Када су 1438. године пали градови Борач и Острвица, манастир Враћевшница је први пут порушен и спаљен. Неки сматрају да Радич тада више и није био међу живима.⁴ Зна се да је 1456. године деспот Ђурђе предао враћевшничко властелинство градачком (чачанском) митрополиту Венедикту. Када су Турци 1459. године коначно заузеле Деспотовину, тешку судбину осталих манастира доживела је и Враћевшница, иако о томе немамо никаквих података.

Немамо података ни који би нешто одређеније говорили о манастиру за период од 1459. године па до њене прве обнове. Скоро је сигурно да је у том раздобљу Враћевшница била пуста. Сто двадесет година касније манастир „у рушевинама налази и оправља“ руднички митрополит Диомидије о

¹ Поповић Светлана, Крст у кругу, Архитектура манастира у средњовековној Србији, Београд 1994, стр. 38, 44.

² Ibid, стр. 91.

³ Више о Радичу Поступовићу у: Челиковић Борисав, *Светилишта рудничког краја*, Крагујевац 1988, стр. 79-110.

⁴ Петровић Петар Ж., *Манастир Враћевшница*, Крагујевац 1967. стр. 5.

чему је оставио запис на рукописној књизи прологу, коју је сам написао маја 1579. године у обновљеном манастиру.¹

Следећих сто година, иако Турци и даље неумољиво владају овим просторима, манастир изгледа живи релативно подношљиво. Године 1618. у манастиру је написана књига минеј, када је био игуман Матеј са сабратором Герасимом.² Године 1665. када датира поменути запис са рукописне књиге *Живот и подвизи светог Саве српског*, која се чувала у манастиру Светој Тројици Пљевајској³, у манастиру се могао одвијати духовни живот без већих потреса.

Тешко страдање Враћевшница је доживела око 1682. године пред пораз турске војске под Бечом – поново је порушена и запустела за наредних педесет пет година. За време велике сеобе Срба 1690. године враћевшнички монаси су напустили манастир, и после те сеобе монаха и црквених утвари су враћевшничке богослужбене књиге завршиле чак у манастиру свете Тројице у Пљевљима.⁴ Игром судбине можда, у враћевшничкој ризници се данас чува *Јеванђеље Арсенија Чарнојевића* (каталог и слика бр. 11) са његовим рукописом, за које се не зна како је ту доспело.

За време аустријске окупације Србије од 1718. до 1739. настале су нешто повољније прилике у којима је дошло до обнове неких цркава и манастира. Пред крај аустријске окупације Србије, за владе цара Карла VI Враћевшница је 1737. године доживела своју највећу обнову. Тада је под игуманом Михаилом, а по одобрењу ваљевског епископа Доситеја Николајевића, поред архитектонских преуређења, насликан живопис на свим унутрашњим зидовима цркве. Податке о томе налазимо у добро очуваном натпису на северном делу источног зида у припрати при чему сазнајемо да су живопис извели сликари које је предводио Андреја Андреович,⁵ истакнути зограф овог времена.

Међутим, када су Турци поново заузели београдски пашалук по уговору о миру из 1739. и протерали Аустријанце из Србије „тада је Враћевшница попаљена и опљачкана, лице јој копљима и миздрацима нагрдише вадећи очи на сликама, што се и дан-дањи види, а братство манастирско склони се у Фрушку Гору.“⁶ Не зна се када се братство

¹ Петровић Петар Ж., *Манастир Враћевиница*, Крагујевац 1967. стр. 16-17.

² Станић Радомир, *Манастир Враћевиница*, Краљево 1980, стр. 7.

³ Стојановић Љубомир, *Стари српски записи и натписи*, II, Београд 1983, стр. 427, (запис 4323)

⁴ Петковић Сретен, *Манастир Света Тројица код Пљеваља*, Институт за историју уметности Филозофског факултета (Монографије 3), Београд 1974, стр. 99.

⁵ Шелмић Лепосава, *Српско зидно сликарство XVIII века*, Нови Сад 2004, стр. 35.

⁶ Кречковић Рад. прота, *Манастир Враћевиница*, Сремски Карловци 1932, стр. 20.

повратило и обновило живот у манастиру, али се изгледа тамо нису дуго задржали. Поуздано се зна да је манастир половином XVIII века живео нормално, јер је зограф Ставро 1754. године за време духовника Василија, сликао горњи део иконостаса тј. крст са Распећем, иконе Богородице и светог Јована.¹

Познато је да за српски народ у време турске доминације манастири и цркве нису били само религиозни објекти који се баве искључиво верским животом становништва. Биле су то, у ствари, једине легалне народне установе, друштвена и политичка упоришта, жаришта писмености и културног живота.² Монаси манастира Враћевшнице то су показали пред Први српски устанак, односно за време Кочине крајине, радећи у корист Аустрије а у циљу протеривања Турака из Србије. Активно су сарађивали са другим манастирима који су пружали подршку устаницима.

У комешању Србије око Првог српског устанка нарочито је манастир Студеница одиграо значајну политичку улогу, обавештавајући о томе јануара 1806. године и Правитељствујушчи совјет српски. Будући да су се Студеничани, а посебно предузимљиви Мелентије Никшић, били активно укључили у борбе устаника, Студеници је предстојала сурова одмазда. Свесно тога, студеничко братство је одлучило да напусти манастир заједно са драгоценостима, уместо дотадашње уобичајене праксе да ризничке предмете сакрије или закопа у земљу. Како се сматра, на Цвети, 26. марта, Студеничани су пошли у добровољно, али неизбежно изгнанство, поневши собом ђивот с моштима светог краља Стефана Првовенчаног и манастирску ризницу.³ Са Ђаковачке планине изнад манастира могли су својим очима гледати како Турци, под вођством Сулејман-паше Скопљака, пале и пљачкају манастир. Аутентичан опис овог догађаја оставио је Герасим Георгијевић, тадашњи студенички јеромонах, а потоњи шабачки владика и писац, у свом делу „*Знаменити догађаји новије србске историје накратко у везаном и простом слогу*“, издатом у Београду 1838.⁴ После дужег саветовања, сви калуђери су пристали на Мелентијев предлог⁵ да се склоне у манастир Враћевшницу.

¹ Станић Радомир, Манастир Враћевшница, Краљево 1980, стр. 7-8.

² Вујовић Бранко, Уметност обновљене Србије 1791-1848, Београд 1986, стр. 46.

³ Шакота Мирјана, Ризнице манастира у Србији, Београд 1966.

⁴ Стојанчевић Владимир, „Бгоро сказаніе о падежу србске Шумадије“ у делу Герасима Георгијевића - песничко казивање и историја слома Србије 1813. године, у: *Историје србске православне цркве*, Ниш 2006, 97-102.

⁵ Митровић Н. Љуб., Мелентије Никшић епископ шабачки 1815-1816. Београд 1911, стр. 12.

Мирјана Шакота у књизи „Студеничка ризница“¹ закључује, на основу многобројних пописа ризница преношених у Срем и Бачку, посебно крајем XVIII века, а и на основу састава данашње студеничке ризнице, да су Студеничани у Враћевшницу однели пре свега повеље и друге исправе којима се доказују права на имања и приходе, затим сасуде и утвари од сребра, црквену одећу и прекриваче, али и богослужбене књиге, углавном штампане у Русији у XVII и XVIII веку, јер оне које и данас постоје, носе на својим страницама записе који несумњиво сведоче да су им служиле у Студеници до 1806. а затим у Враћевшници, Фенеку, Каленићу... Студенички игуман Мелентије Никшић, као Карађорђево повереник, постао је 1811. устанички емисар тако да исте године путује у Русију и носи собом жаловану грамату цара Алексеја из 1663. године. Мелентије је из Русије донео два „круга“ (комплета) богослужбених књига, намењених манастирима Студеници и Жичи. Већина ових књига (11 минеја штампаних у Кијево-печерској лаври 1787, Собраније разних поучениј, штампано такође у Кијево-печерској лаври 1800. као и кијевски Часослов из 1803. године), са својеручним Мелентијевим записима,² остала је у враћевшничкој библиотеци, јер су их Студеничани њима продали. У ризници манастира Студенице чува се „потврда враћевшничких калуђера“ писана 22. августа 1816. године,³ онда када је архимандрит Самуило дошао са два јеромонаха из Каленића да се „намире“ са Враћевшничанима. Тада су Студеничани продали враћевшничким монасима један окрут црквених књига за 1300 гроша и „тако су намирили да ни њихови потомци једни од других немају више шта да траже“.⁴ Монаси Враћевшнице су о томе издали писмену потврду, у чијем потпису је архимандрит враћевшнички Мелентије (Павловић), јеромонах Гаврил, јеромонах Леонтије. Документ је оверен печатом манастира Враћевшнице из 1782. године.

Наиме, Мелентије Никшић је предложио сједињење монаха у једно братство, будући да су боравили у једној истој обитељи. Тада јеромонах, Мелентије Павловић и сам је увиђао последице те подвојености, зато је радо прихватио предлог и они се 1810. године сједине, избравши архимандрита (од 1809. године) Мелентија Никшића, за старешину новог братства. Овај нови положај амбициозног Мелентија говори нам доста и о тадашњем месту Враћевшнице

¹ Шакота Мирјана, Студеничка ризница, Београд 1988, стр. 80.

² Ibid, стр. 82.

³ Ibid, стр. 252.

⁴ Ibid, стр. 252.

у земљи и народу. Она је тада већ била угледан манастир чији је старешина улазио по своме положају и у неке државне институције.¹ Стога је овај последњи избор Мелентија Никшића значајно много у ово доба, значајно је достићи можда најугледнији положај у ондашњем српском црквеном животу.

Мелентије Павловић, који је 1810. године изабран за манастирског игумана одиграо је истакнуту улогу у тешким годинама Првог и Другог српског устанка. Он је рођен у Горњој Врбави 1776. године. Школу је учио у манастиру Враћевшници. Поред тога што је пренео своју имовину на манастир, подигао је и своју задужбину, основну школу у близини манастира. То је била пета по реду основна школа у Кнежевини Србији, где се школовала цела Гружа и околина. За старешину народне просвете изабран је 1823. године. Због својих заслуга и личних способности 1831. године изабран је за првог српског митрополита и архиепископа београдског после ослобођења од Турака. У Цариграду је хиротонисан од стране васељенског патријарха.

Већ на почетку његовог старешинства у манастиру је одржан важан састанак. Године 1810, 17. септембра, у манастиру су се састали вожд Карађорђе, војвода руднички Милан Обреновић, архимандрит Спиридон Филиповић и Доситеј Обрадовић, ради договора о будућим политичким и војним акцијама.²

Прилике у Србији су се нагло погоршавале после Букурешког мира потписаног између Русије и Турске 28. маја 1812. године. Карађорђе је на Велику Госпојину 1812. сазвао у Враћевшници Народну скупштину, и у присуству руског конзула Ивелића као изасланика руског цара Александра I, упознао народ са одредбама мира (посебно са 8. тачком, која се односила на Србе) и, уз грмљавину устаничких топова, на њивоту Стефана Првовенчаног, заклели су се на верност руском цару. Том приликом је народним старешинама подељено ордење - Карађорђе је добио ленту св. Ане, а остали велики Крст истог ордена. Међутим, закључци Букурешког мира су били поразни за Србију јер су значили долазак Турака у београдски пашалук.

Не желећи да чекају повратак турске власти, Студеничани су решили да са моштима и ризницом избегну преко Саве. После пуних шест година проведених у Враћевшници, 24. септембра (по новом календару) 1813. године, у договору са митрополитом Стратимировићем, који је прво морао тражити сагласност аустројских

¹ Митровић Н. Љуб., *Мелентије Никшић епископ шабачки 1815-1816. (прилог за историју српске цркве)*, Београд 1911, стр. 18.

² Челиковић Борисав, *Светилишта рудничког краја*, Крагујевац 1988, стр. 90.

власти, крећу за манастир Фенек, одакле ће се са моштима у Студеницу вратити 1815. године.

Идеја о Другом српском устанку поникла је у манастиру Враћевшници. Велика тежња за слободом свог народа зближила је игумана Мелентија Павловића и Милоша Обреновића који је тада живео у Горњој Црнући. Одлука о подизању устанка је донета управо овде, у ноћи уочи народног збора у Такову, на Цвети 1815. године. Игуман манастира Враћевшнице Мелентије Павловић у манастиру је одслужио ноћу свету литургију и причестио кнеза Милоша и устанике. Одатле су у зору отишли кроз планину у Таково где их је народ чекао пред црквом и под столетним грмом. Ту је кнез Милош позвао народ на устанак, а Мелентије под крсташем барјаком заклео саборни народ на верност кнезу. Међу ризничким драгоценостима манастира са посебном пажњом се чува „Таковски крст“ (*каталог и слика бр. 13*) - управо онај за који се верује да су га устаници и Милош Обреновић целивали уочи устанка. Мелентије Павловић је био нераздвојан са кнезом Милошем у борби за ослобођење па је у одсудној бици на Љубићу 1815. године одиграо значајну улогу својом присебношћу.

У Враћевшници је, такође, на Ђурђевдан 1818. године одржана народна скупштина на којој је донета одлука о проглашењу Крагујевца за престоницу Србије. Између осталог, и то је разлог што се овај манастир сматра местом судбоносних одлука.

Следеће, 1819. године кнез Милош је пренео из Бруснице у Враћевшницу посмртне остатке своје мајке Вишње и сахранио их у манастирској порти. На баба Вишњином гробу краљ Александар и краљица Драга Обреновић подигли су 1901. године споменик.

У спомен својој мајци Вишњи, као што и стоји у натпису, Милош Обреновић је подигао леп двоспратни конак северно од враћевшничке цркве, 1825. године. Свечани чин освећења конака и постављања плоче извршен је месеца јула у присуству кнеза Милоша. Изглед тог конака познат нам је са разгледница из година пре његовог страдања (сл. 53). Наиме, он је изгорео до темеља у пожару у ноћи између 25. и 26. новембра 1920. године, заједно са богатом галеријом портрета. На основу података из литературе и сачуваних фотографија првобитног објекта конак је на истом месту рестаурисан 1966. године.

Године 1834. обновљен је тзв. „стари“ конак, из времена великог челника Радича, јужно од цркве. Натпис урезан на капителу једног дрвеног стуба у приземљу сведочи да је обнова извршена „платом почившег Мелетија Павловича“, у време књаза Милоша, трудом игумана Теодосија.

Током 1841/42. године под руководством Настаса Стефановића извршена је рестаурација манастира и подигнут торањ на западном делу цркве, који се после извесног времена срушио и оштетио цркву. Кнез Ми-



Разгледница са изгледом конака кнеза Милоша пре пожара

лош 1860. обнавља цркву у спомен своје мајке, о чему сведочи натпис на западној страни. Године 1859. игуман манастира постаје Вићентије Красојевић (1824-1882, архимандрит од 1870, епископ жички од 1873). Његовим трудом је, између 1868. и 1870. године, до старог конака, југозападно од

цркве, саграђен конак на спрат са високим звоником. Кроз лучну капију над којом је овај конак и данас се улази у манастирску порту. Из очуваног натписа види се да је зидање конака са звоником отпочето у време кнеза Михаила, а завршено за владе краља Милана.

После несрећног пожара из 1920. године у којем је страдао конак кнеза Милоша, Јоаким Милошевић на истом месту већ следеће године подиже нови конак.

Последњих деценија Завод за заштиту споменика културе у Краљеву извршио је конзерваторско-рестаураторске радове на манастирском комплексу.

На западној страни манастирског комплекса 1977/78. године саграђена је зграда у којој је у приземљу смештена манастирска ризница, а на спрату зимска капела светог Николаја.

Манастир Враћевшница и династија Обреновића

Нововековна Србија је манастир Враћевшницу претворила у своје духовно седиште, у чему је главну улогу одиграла династија Обреновића. О тој међусобној повезаности између овог манастира и династије, данас нам сведоче музеолошка поставка манастирске ризнице и радови изведени у манастирском комплексу, као и већ наведене историјске чињенице о важним одлукама донетим у оквиру манастирских зидина.

У склопу свеобухватне обнове духовног живота, кнез Милош је, поред успостављања националне црквене организације, са српским митрополитом на челу, и стварања услова за школовање нижег свештенства, нарочиту пажњу посветио обнављању старих и подизању нових цркава и манастира. Читав период његове владавине прожет је том активношћу, која почиње убрзо након што је 1817. постао „наследни врховни књаз“. Нарочито се старао о запустелим манастирима, водећи бригу о њиховој обнови и редовној поправци, али и о опремању и украшавању храмова, прилажући им многобројне црквене предмете и књиге намењене богослужењима. Ипак Милошеву особиту пажњу, током целог његовог живота, привлачила су два манастира – Враћевшница и Раковица – за које је очигледно био и сентиментално везан.¹

Дубоку везаност кнеза Милоша за манастир Враћевшницу можда најлепше описује путописац Феликс Каниц: *“Он је често боравио у тишини међу манастирским зидовима. Осим успомена на најславнија дела његове младости, они су крили и њему драге реликвије – посмртне остатке његове мајке Вишње, која је овде покопана 1819, и његове деце Гаврила и Марије. Кад се седи Милош вратио из двадесетогодишњег изгнанства, одмах је почео да води бригу о својој црквици. Он ју је одредио за вечну кућу себи и својој породици. Напаћени кнез је хтео да почива поред своје мајке, поред Мелентија – свога духовничког брата по оружју, у срцу своје вољене Шумадије.”*²

Кнез Милош је заиста намеравао да манастир Враћевшница постане његов маузолеј, тј. маузолеј његове династије, али се то никада

¹ Вујовић Бранко, *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, Београд 1986, стр.108; Лазиф Мирослав, *Ктитори и приложници у српској култури XIX и почетком XX века*, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, прир. Ана Столић, Ненад Макуљевић, Београд 2006, стр. 611-654.

² Феликс Каниц, *Србија, земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, Књига прва, Београд 1985, стр. 330.

није остварило. Гробови кнежева и кнегиња, краљева и краљица из дома Обреновића расути су код нас и у свету.¹ Када је пренео мајчине кости у Враћевшницу, кнез Милош је на гробу поставио плочу са натписом: „*Ова тврда стена покрива кости старице Вишиње, која се престави 18. јуна 1817. године; она је имала из првог брака сина Милана, који је био српски посланик у руској војсци у Влашкој, и тамо умро 1810. године, и из другог брака врховнога кнеза српског, Милоша Обреновића, који срећно управља српским народом; Јована, кнеза рудничке нахије, и Јефрема, кнеза шабачке и ваљевске нахије. Писано 1820.*“²

Послому Првог српског устанка 1813. године, под терором Турака, као народни војвода рудничке нахије Милош Обреновић је склонио породицу у манастир Никоље, а сам се скривао у пећинама Каблара. У пролеће 1814. године вратио се у Рудничку нахију и настанио у кући, брвнари „осаћанки“, на имању Милована Маринковића у Горњој Црнући, која се налази три и по километра од Враћевшнице, где је остао до 1818. године. У том периоду Црнућа је била „престоница“ Србије, будући да је ту радила народна скупштина, а ту је био и први „конак“ кнеза Милоша у којем су доношене значајне одлуке везане за стварање модерне Србије. Њена близина Враћевшници природно је довела до тога да манастир постане значајан топос у животу кнеза Милоша, који он до своје смрти назива својим манастиром.³

Као што је већ поменуто, Мелентије Павловић, архимандрит манастира Враћевшнице, био је један од главних саветника и близак пријатељ кнеза Милоша. Уживао је велико поверење и кнеза и целе његове породице – звали су га „наш попа“.⁴ После смрти београдског митрополита, Грка Дионисија, Мелентије је, од лета 1815. до пролећа 1816. године, био администратор београдске епархије, али када је

¹ Кнез Милош и кнез Михаило почивају у Саборној цркви у Београду, кнегиња Љубица и краљ Милан у манастиру Крушедол, кнегиња Јулија у Бечу, кнез Милан, краљ Александар и краљица Драга у цркви Св. Марка у Београду, краљица Наталија у Лардију у Француској, а кости осталих чланова династије Обреновића расуте су по разним местима Србије, од Добриње до Новог Сада.

² Љушић Радош, *Милан Обреновић, војвода, командант и саветник Рудничке нахије*, Горњи Милановац, 2006, стр. 28-29.

³ Ото Дубислав Пирх, *Путовање по Србији у години 1829*, Београд 1983, стр. 165: „Пречасни господин молио ме је неколико пута у Пожаревцу да на мом путу посетим и његов манастир...“ и, касније: „Стари господин имао је право што је говорио да вреди видети његов манастир.“

⁴ Др Страњаковић Д, *Мелентије Павловић, први српски митрополит обновљене Србије (1831-1833)*, у: Црква, календар српске православне патријаршије за просту 1947. годину, Београд, стр. 50.

у Београд дошао нови митрополит, Грк Агатангел, Мелентије се вратио у Враћевшницу и све до 1818. године, док се кнез Милош није преселио у Крагујевац, Мелентије је боравио или у Враћевшници или у Црнући, углавном увек уз кнеза. Феликс Каниц помиње „историјски конак *alla turca*, у коме су повремено боравили Милош и Мелентије“¹ у Враћевшници. И када се Мелентије из Цариграда вратио у Србију септембра 1831. године, кнез Милош га је у Крагујевцу свечано дочекао и поздравио као првог митрополита Србина после укидања независности Српске Цркве 1766. године. Када се разболео и умро 1833. године, кнез и његова породица били су дубоко тронути; првобитно је био сахрањен код Саборне цркве, али по жељи кнеза Милоша, његови посмртни остаци пренети су и сахрањени са леве стране у припрати цркве светог Ђорђа манастира Враћевшнице.

У ризници се и данас чувају делови одежде првог митрополита обновљене Србије, а међу бројним поклонима чланова династије Обреновић издваја се и дар кнегиње Љубице² - *целокупно „одјејаније“ митрополитово* од златотканог броката са везом од срме (*каталог и слика бр. 23-30*), направљено у Русији. Ризница чува и аутентични *путир* (*каталог и слика бр. 17*), *кадионицу* (*каталог и слика бр. 18*), *напрсни крст* (*каталог и слика бр. 14*) и другу опрему коју је Мелентије Павловић користио у свакодневном животу и раду.

У општем систему ктиторства и приложништва, централну фигуру представља личност владара. Он, као вођа и предводник народа, водећи рачуна о државним и националним интересима земље, међу којима доминира и брига о старању и јачању црквене организације, која у XIX веку поред верске оличава и националну институцију, својим понашањем и деловањем, исказаним кроз ктиторски и приложнички чин, представља узор и осталим појединцима у друштву. Поред тога, кнез Милош је и по своме васпитању и по своме осећању био веома побожан хришћанин и веран и одан син Српске православне цркве.³ Његова личност се, у погледу ктиторских и приложничких активности, често доводи у везу са Немањићима, који у култури XIX века представљају узоре идеалних хришћанских и националних

¹ Феликс Каниц, *Србија, земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, Књига прва, Београд 1985, стр. 330.

² *Инвентар покретни и непокретни ствари манастира Враћевшнице и то за годину 1874/5*, ИАЧ (Историјски архив Чачак), Манастир Враћевшница, К-1.

³ Страњаковић Д, *Кнез Милош према вери и цркви*, Гласник Српске православне цркве, 10, Београд 1960, стр. 262.

владара.¹ О његовом приложништву Враћевшници данас сведоче и дрворезни клише са представом манастира из 1820. године, као и престоне иконе на иконостасу цркве манастира Враћевшнице.² Зограф који их је насликао био је посебно повлашћен код кнеза Милоша, што се најбоље види по томе да је кнез управо од њега наручивао иконописна дела намењена као владарски прилог оним црквама којима је придавао нарочиту важност. На престолој икони *Богородице са малим Христом* у Враћевшници приложнички запис гласи: „*О всемилостиваја Пресвјатаја же Богородице милостију Твојеју спаси и помилуј раба твојаго Књаза Сербскаго Господара Милоша Обреновића, супруг и чад их и братију Јего, лета 1824. јулија 20. (в) Крагујевце*“; исти запис се понавља и на икони Христа, а на икони *Св. Јована Крститеља* при дну се чита нешто другачији запис: „*Настојашчаја икона изобразисја с дозволењем верховнаго Књаза Сербскаго Господара Милоша Обреновића, 1824*“.³

Некада се у ризници манастира Враћевшнице чувао и сребрни путир који је приложио кнез Милош, али данас га више нема. Запис на њему је гласио: „*Књаз сербскиј Милош Обреновић приложи потир овај блаженопочившему својему оцу Теодору за вјечниј спомен, у манастир Враћевшницу, 1826.*“⁴

И враћевшнички игуман Вићентије Красојевић (1824-1882) је одржавао присне односе са династијом, тако да су Обреновићи поред оданости манастиру, осећали обавезу и према игуману, па су манастир обилно помагали. Заузврат, Вићентије им је био искрено одан. Кнежеви Милош, Михаило и Милан само су неки од Вићентијевих пријатеља и посетиоца, јер тада се сматрало да „оно што је у Немањинској Србији била Студеница, у Србији Обреновића постала је Враћевшница“.⁵ Године 1859. када је постао игуман, кнез Милош га је одликовао Златним крстом Светоандрејске скупштине на чијем реверсу стоји „За приврженост“.⁶

¹ Лазић Мирослав, *Ктитори и приложници у српској култури XIX и почетком XX века*, у: Приватни живот код Срба у деветнаестом веку, прир. Ана Столић, Ненад Макуљевић, Београд 2006, стр. 614.

² Станић Радомир, *Иконостас манастирске цркве у Враћевшници*, Зборник за ликовне уметности Матице српске, 7, Нови Сад 1971, стр. 156-159.

³ Вујовић Бранко, *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, Београд 1986, стр. 260.

⁴ Ibid, стр. 370.

⁵ Јевђа А. Јевђевић, *Вићентије Красојевић*, епископ жички и његова задужбина, Горњи Милановац 2003, стр. 14.

⁶ Ibid.

Пред сам крај живота, остарели кнез се још једном вратио Враћевшници - да би извршио обнову читавог манастира 1860. године.

Кнез Михајло, син и наследник Милошев на владарском престолу, иако је наставио традицију владарске породице Обреновића, материјално помажући и дарујући храмове чију је изградњу започео његов отац, изгледа није одржавао посебну везу са манастиром Враћевшницом, или о томе није остало документованих података. То исто важи и за кнеза, и потом краља, Милана Обреновића, док са његовом супругом Наталијом ствари стоје другачије.

Наиме, средином друге половине XIX века планирана је посета краљице овим крајевима. Због лошег времена и још лошијих путева, али и чињенице да се и сама није осећала добро, супруга краља Милана се поколебала и решила да одустане од путовања, али ју је народ, који ју је с нестрпљењем ишчекивао, на неки начин предухитрио. Предање каже да је свако на пут изнео шта је имао – сламарице, ћилиме, јастуке и другу постељину – тиме изравњао рупе на друму и омогућио да се краљичина кочија несметано креће. Овај гест је Наталију дубоко дирнуо, дошла је, и у знак захвалности народу, подарила велико огледало са златним рамом, које се и данас чува у манастирској ризници.

За краљицу Драгу и краља Александра Обреновића већ располажемо неким подацима који указују на њихово живо поштовање манастира. Краљевски пар је посебну пажњу поклањао Цркви, богато даривајући храмове широм Србије. Поред несумњиво искрених верских побуда, у томе треба видети и тежњу краља Александра да задобије подршку народа због венчања са „озлоглашеном“ удовицом Драгом Машин, иначе пореклом из Луњевице код Горњег Милановца, тако да је велики значај у јавности дат управо доласку краља и краљице у Руднички округ и посети Такову, Горњем Милановцу, манастиру Вујан, Луњевици и манастиру Враћевшници, којем су тада поклонили велики крст од злата и сребра.¹ Иако је касније владало уверење да је све свечане дочеке краљевског пара у Србији организовала полиција, према сведочанству Павла Анђелића, житељи Рудничког округа су искрено поздравили краљицу.²

Године 1898. старешина манастира Враћевшнице постао је Михаило Урошевић (1868-1933), познат по свом црквено-патриотском раду³ - 1905. године изабран је за старешину Српског Подворја у

¹ Столић Ана, *Краљица Драга*, Београд 2000, стр. 101.

² Ibid, стр. 102.

³ Кречковић Рад. прота, *Манастир Враћевшница*, Сремски Карловци 1932, о Михаилу Урошевићу стр. 41-44.

Москви и представника Српске цркве у Русији где је био све до 1919. године, а 1921. године постављен је за епископа Шабачке Епархије. За време његове управе манастир је унапређен и економски и морално, редовно је служио свету литургију недељом и празницима после које је редовно држао беседе. После једне такве беседе пробудио је родољубива осећања код народа и иницирао подизање споменика кнез Милошевој мајци Вивушњи. Споменик је подигао Краљ Александар Обреновић 1901. године и у њега је уграђена надгробна плоча са натписом коју је поставио кнез Милош, са надгробном плочом његова три детета, сахрањена поред баке. Освештању споменика је присуствовала и краљица Драга.



Завеса из старог двора са траговима крви краљице Драге и краља Александра Обреновића

Захваљујући игуману Михаилу, манастир Враћевшница чува један део завесе умрљане крвљу краљевског пара, док је други део, заједно са тепихом из старог двора, поклоњен и поверен Музеју Рудничко-таковског краја у Горњем Милановцу у чијој сталној поставци се данас налази (инв. бр. И-69 и И-43, слика бр. 54) од 8. марта 1995. године, захваљујући игуманији Стефанији и сестринству манастира Враћевшнице.

Манастирска ризница

Ризница манастира Враћевшнице би имала много тога да нам каже да у пламену Баба-Вишњиног конака 1920. године није нестала галерија слика, велики део манастирске библиотеке и архива са бројним документима из новије историје Србије. Као да нису била довољна бројна пустошења која је манастир у својој прошлости доживео и која су допринела да се не сачува ни један предмет било које врсте, не само из времена оснивања Враћевшнице, већ ни из периода пре њене велике обнове, 1737. године. На крају је остала збирка вредних предмета, која нам омогућује да ипак само наслутимо какве је драгоцености овај манастир с поштовањем и љубављу чувао.

У поменутом баба-Вишњином конаку била је ГАЛЕРИЈА СЛИКА, у том смислу речи, можда најстарија код нас.¹ Ова мала збирка портрета црквених лица, „галерија“ како је назива Јоаким Вујић,² била је, свакако, прва збирка у Србији, осим кнежеве у Крагујевцу (која је ипак зачета касније) и, што је веома важно, већ 1826. године била је оформљена као целина: садржала је шест портрета и ведућу манастира Враћевшнице (*каталог и слика бр. 8*).³

Треба имати на уму да је она постојала у време када је кнез Милош једва, ту и тамо, са понеком манифестацијом, показивао жељу да приступи лаганом европеизирању Србије. Од Павела Ђурковића је 1823. и 1824. поручено да изради портрете чланова породице Обреновић у Крагујевцу, међутим, Георгије Лацковић још 1817. године прелази из Земуна у Србију и исте године слика *Портрет архимандрита Мелентија Павловића* у манастиру Враћевшници, који је и један од првих познатих портрета у новој Србији.⁴ Он је нажалост страдао у пожару 1920. али нам је познат захваљујући томе што је репродукован у другој књизи “Знаменитих Срба XIX века”⁵, издатој 1903. (слика бр. 55) као и преко портрета који је Георгије Бакаловић 1838. године урадио по угледу на Лацковићев и који се сада чува у Народној музеју, а

¹ Станић Радомир, Манастир Враћевшница, Краљево 1980, стр. 40.

² Вујић Јоаким, Путештвије по Србији, Горњи Милановац, 1999, стр. 185-188.

³ Васић Павле, *Дела савременика, Мали прилог иконографији српске револуције*, у: Зборник радова Народног музеја, XIV, Чачак 1984, стр. 111.

⁴ „Прва живописна слика у ослобођеној Србији јавља се први пут у Враћевшници 20. маја 1817. кога је дана живописац Ђорђе Лацковић довршио слику архимандрита Мелентија Павловића” – Мита Петровић, у: *Финансије и уставне обновљене Србије до 1842*, I, Београд 1901.

⁵ Гавриловић Андра, *Знаменити Срби XIX века*, Београд 1990, репринт оригинала који је настао sukcesивним издавањем 36 свезака у периоду 1901-1904.

захваљујући Јоакиму Вујићу, познат нам је и запис са његове полеђине: „Мелетије Павловић, архимандрит враћевичански, народољубац, трудни спутник, духовник, саветник, храбри војник, неуморан у раду,



Портрет архимандрита
Мелентија Павловића

који претрпе ради општег благостања народа српског; сликан је у 41. години старости, 1817. године маја 20. – Гергије Лацковић, животносац“.¹

Остали портрети те првобитне „галерије слика“ које је Јоаким Вујић забележио у свом „Путешествију по Србији“ били су: *Портрет Гаврила Теодоровића, намесника* и *Портрет Герасима Георгијевића, јеромонаха*, за које се са опрезом претпоставља да су такође били дело Георгија Лацковића,² затим *Портрет Мелентија Никшића, архиепископа и митрополита ужичкаго, ваљевскога и шабачкаго*, *Портрет Василија Никшића, архимандрита студеничког* и *Портрет Стефана Стратимировића, архиепископа и митрополита карловачкаго*.

Будући да су сви ови портрети страдали заједно са конаком, не знамо како су они изгледали, једино се за *Портрет Герасима Георгијевића* то може претпоставити на основу његовог портрета (слика бр. 56) употребљеног за фронтиспис његове књиге „*Знаменити догађаји новије србске историје накратко у везаном и простом слогу стисани Герасимом Георгијевићем епископом шабачким*“. Иако неки аутори³ износе претпоставку да је ова литографија према портрету који је израдио Георгије Бакаловић, можемо прихватити и могућност да је она рађена по Герасимовом портрету из Враћевшнице.⁴

Дрворезни клише са представом манастира Враћевшнице (каталог и слика бр. 8) из 1820. године, поред тога што нам казује како је изгледао манастирски комплекс почетком XIX века, истиче се

¹ Вујић Јоаким, *Путешествије по Србији*, Горњи Милановац, 1999, стр. 187-188.

² Васић Павле, *Дела савременика, Мали прилог иконографији српске револуције*, у: Зборник радова Народног музеја, XIV, Чачак 1984, стр. 109-110.

³ Васић Вера, *Портрет као илустрација српске књиге 1830-1850*, у: Библиотекар, 3-4, Београд 1965, стр. 181.

⁴ Васић Павле, *Дела савременика, Мали прилог иконографији српске револуције*, у: Зборник радова Народног музеја, XIV, Чачак 1984, стр. 110.

и несумњивим ликовним вредностима. Он носи следећи запис у дну (у преводу са старословенског¹): „Слика опитежителнога манастира словено-српске обитељи, која се зове Враћевиница, храм светог славног великомученика победоносца и чудотворца Ђорђа, са околним градом (каменом оградом) и славним ћелијама (одељењима) у пределу Београдске државе, под крилом Рудничке планине, међу славним горама и рекама и различитим плодноним дрвећем; живописа се у време благоверног врховног и великог кнеза српског господара Милоша Обреновића, по жељи господара архимандрита Миле(н)тија Павловића, јеромонаха господина Гаврила, јеромонаха Герасима...(и осталог братства)... (ктитор) је био млади господар Милан Обреновић 1820. месеца јуна...(25. дана)“²



Портрет Герасима Георгијевића
- фронтспис његове књиге -

Манастир је, као истакнуто верско, историјско и национално седиште, био често посећиван од стране ходочасника, али и путописаца и истраживача, као и многих других личности. Захваљујући онима од њих који су о својој посети и утисцима оставили писани траг, наше знање о некадашњем садржају враћевшничке ризнице је обогаћено.

Јоаким Вујић је ове крајеве посетио 1826. године и у свом делу „Путешествије по Србији“³ својим особеним стилем је описао и затечени изглед ризнице са њеним најзначајнијим експонатима. Пруски војни капетан Ото Дубислав Пирх био је у посети новембра 1829. године, када је у трему зграде у коме се обедовало, видео „неколико добрих портрета у масној боји, бакрореза и каменореза“⁴, а на њега је посебан утисак оставио портрет карловачког митрополита Ст. Стратимировића. Феликс Каниц је у Враћевшници боравио у два наврата - маја 1860. и септембра 1888. године и у свом делу⁵

¹ Петровић Петар Ж., *Манастир Враћевиница*, Крагујевац 1967, стр.35.

² Вујић Јоаким, *Путешествије по Србији*, Горњи Милановац, 1999, стр. 188.

³ Вујић Јоаким, *Путешествије по Србији*, Горњи Милановац, 1999, стр. 185-188.

⁴ Пирх Ото Дубислав, *Путовање по Србији у години 1829*, Београд 1983, стр. 166.

⁵ Феликс Каниц, *Србија, земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, Књига прва, Београд 1985, стр. 328-334.

се потрудио да опише и архитектуру, али и цело манастирско домаћинство са околином, а највише га је привукао „животно верни портрет Мелентијев“, за кога каже да му се у сјајним очима чита чврста одлука: „Ја нећу више да будем свештеник раје, ропског стада!“.¹ Сликар Владислав Тителбах био је у Враћевшници 1883, а сликар Ђорђе Крстић 1897. године, али није познато да ли су они радили слике и за манастирску збирку. Године 1899. школски надзорник Сретен Ж. Пашић² посетио је Враћевшницу и, између осталог, у једном одељењу је видео и скрињу архимандрита Мелентија, док је за његов портрет запазио да је већи од природне величине.

Осим описа које су нам оставиле личности које су у прошлости посећивале Враћевшницу, не располажемо са другим историјским изворима (осим врло малог броја архивских докумената) који би одређеније говорили о настајању ризнице. Извесно је да је манастир, од када је крајем XVIII и почетком XIX века постао једно од значајнијих упоришта у борби за ослобођење, нарочито након II српског устанка, био богато дариван од најугледнијих људи тог времена, а свакако је највише дародаваца било из династије Обреновића.

Сребрни путир који је кнез Милош приложио манастиру Враћевшници за вечни спомен свога оца Теодора био је класицистичког облика, са жигом бечке радионице из 1821. и записом дародавца из 1826. године. У ризници се данас налази неколико занимљивих примерака златарских радова домаћих и страних мајстора: *филигрански крст јеромонаха Ђерасима Поповића (каталог и слика бр. 15)*, домаћи рад из 1820. године, *једна кадионица коју је 1833. године приложио митрополит Мелентије Павловић (каталог и слика бр. 18)*, *један путир из 1829. године (каталог и слика бр. 17)* и *други из 1882. (каталог и слика бр. 16)* са угравираним даровним записом. Не тако давно³ овде се могао видети и репрезентативан сребрни оков непрестолног јеванђеља, које је израдио домаћи кујунџија Стерија Костић 1822. године по наруџби Обрена Обреновића и његове мајке Круне, а припадао је архимандриту Мелентију, међутим тај предмет нам више није на располагању, као ни златан прибор за евхаристију Мелентија Павловића за који се поуздано зна да је, бар до 80-их година XX века, био у манастиру.⁴

¹ Ibid, стр. 330.

² Пашић Сретен, *Кроз руднички округ*, у: Бранково коло за забаву, поуку и књижевност, IX, Сремски Карловци 1903, стр. 156.

³ Станић Радомир, *Манастир Враћевшница*, Краљево 1980, стр. 42.

⁴ Ibid.

Када посматрамо предмете израђене од метала, богослужбене намене, примећује се да, после Другог српског устанка, у почетку прве владе кнеза Милоша, домаћи мајстори још следе традиционални стилски манир претходних епоха и раде по застарелим техничким поступцима. Нови наручиоци, чије су материјалне могућности стално биле у порасту, и даље користе услуге домаћих златара, али се од 1830. све више оријентишу према иностранству.¹ Међутим, током 20-их и 30-их година XIX века они упоредо купују и користе предмете и домаће и стране производње.

За већину које се данас налазе у манастирској ризници не зна се како су и када доспеле у манастир. Према разноликости порекла и времена настанка, пружају карактеристичан пресек споменичког фонда ових простора. Међу њима највећу пажњу скреће „Богородица са Христом“ (каталог и слика бр. 1), рад непознатог италокритског мајстора из XVII века,² која спада међу боља остварења ове врсте код нас. Поред ње ту је и икона Богородица са Христом – дело Димитрија Хаџи-Икономовог (каталог и слика бр. 2), из 1824. године, затим „Свети Никола“ (каталог и слика бр. 4) из средине XIX века, „Свети Ђорђе“ (каталог и слика бр. 5), рад непознатог локалног сликара из прве половине XIX века, са записом дародавца, и „Арханђел Михаило“ (каталог и слика бр. 6), рад непознатог мајстора и године настанка. О икони „Васкрсења Христовог“ из XVIII века, коју помињу неки истраживачи,³ и која је била руски рад, данас се ништа не зна, као ни о иконама које стоје у попису Инвентара манастира Враћевшнице од 24. августа 1859. године: „Икона Св. Апостола Петра и Павла. Једна велика икона Св. Ђорђа. Икона Св. Архистратига и Св. Ђорђа“.⁴

Од слика рађених уљем на платну из некадашње „галерије слика“ једино су преостале две: уље на платну *Крштење Христово/ Крунисање Богородице – дело Павла Чортановића* из 1869. (каталог и слика бр. 3),⁵ сликано са обе стране платна и *Портрет кнеза Милоша* (каталог и слика бр. 7) који је насликао Ђура Јакшић 1859. године.

¹ Вујовић Бранко, *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, Београд 1986, стр. 370

² Радомир Станић, *Конзерваторска открића, Једно непознато дело Павла Чортановића*, Зборник радова Народног музеја, VIII, Чачак 1977, стр. 252-272.

³ Станић Радомир, *Манастир Враћевшница*, Краљево 1980, стр. 41.

⁴ Милеуснић Слободан, *Опис манастира у Србији током друге половине XIX века*, Гласник, службени лист српске православне цркве, год. LXVII бр. 9, Београд, септембар 1986, стр. 218-222.

⁵ Станић Радомир, *Конзерваторска открића, Једно непознато дело Павла Чортановића*, Зборник радова Народног музеја, VIII, Чачак 1977, стр. 61-63.

У манастирској ризници се чува *плоча са изгорелог конака* (каталог и слика бр. 51), која је првобитно стајала на улазу у библиотеку и галерију и која нам говори о њиховом „уређивању“ од стране игумана Вићентија Красојевића 1870. године. Он је позвао сликара Ђуру Јакшића да као његов гост борави у манастиру и да изради галерију портрета за манастирску збирку. Ђура Јакшић је прихватио позив, па је изгледа у Враћевшници провео летњи распуст 1864. године, будући да је у периоду од 1863. и 1867. био наставник цртања у Крагујевцу. Тада су настали портрети Немањића и неких чланова породице Обреновић, а претпоставља се и самог Вићентија.¹ Постоји могућност да је у изгорелој галерији слика у конаку било не само портрета, већ и композиција са догађајима из Првог српског устанка, а међу њима можда и слика „Таковски устанак“ коју је Ђура Јакшић почео да слика 1857. године, па нешто касније прикључио манастирској збирци.² Сматра се да су се до пожара у Враћевшници налазиле и слике: *Челник Радич Поступовић приноси храм св. Ђорђу, Милош Обилић, Косовска битка, Велбушка битка, Мишарска битка, Бој на Чокешини, Хајдук Вељко, Погибија хајдук Вељка, Карађорђе, Рајић на топу, Синђелић на Чегру*, као и *портрети Немањића*.³ За слику *Милош Обилић* је Сретен Пашић, школски надзорник, који је 1899. посетио манастир и видео је у галерији, записао да „нарочито привлачи на себе пажњу“.⁴ Једино дело Ђуре Јакшића које је до данас сачувано, и необичном (можда и симболичном) судбином преживело пламен јесте *Портрет кнеза Милоша* (каталог и слика бр. 7) из 1859. године, сликан снажно, са тежњом да се нагласи карактер личности и спада међу Јакшићеве боље портрете.⁵

По манастирском инвентару из 1860. године, осим новог конака за братство са четири ћелије и једном оцаклијом, наводи се и: „*Десет портрета: 2. књаза Милоша и 2. књаза Михаила, један књагиње Љубице, један књагиње Јулије, цара Николе, цара Александра Рускиј и распуст народне скуштине*“.⁶ Осим што претпостављамо да

¹ Ibid, стр. 15.

² Кусовац Никола, Јовановић Миодраг, Петровић Градимир, *Сабрана дела Ђуре Јакшића - сликарство*, 6, Београд 1978, стр. 118-119.

³ Ibid, стр. 183-184.

⁴ Пашић Сретен, *Кроз руднички округ*, у: Бранково коло за забаву, поуку и књижевност, IX, Сремски Карловци 1903, стр. 156.

⁵ Станић Радомир, *Манастир Враћевшница*, Краљево 1980.

⁶ Милеуснић Слободан, *Опис манастира у Србији током друге половине XIX века*, Гласник, службени лист српске православне цркве, год. LXVII бр. 9, Београд, септембар 1986, стр. 218-222.

је један од портрета кнеза Милоша који се овде помињу готово сигурно рад Ђуре Јакшића, за остале немамо никаквих података, чак ни у виду описа или помена неког од биографа, путописаца или било ког посетиоца манастира. Такође изненађује да немамо никаквог трага, ни усменог ни писаног, о *литографији Кнеза Милоша Обреновића са турбаном* (слика бр. 57), могуће рађеној по слици Павела Ђурковића из 1824. или по бакрорезу С. Владимирова из 1825. године.¹ О њеном постојању се закључује једино на основу фотографије која се чува у Музеју рудничко-таковског краја (Л-860) а коју је 1980. године снимио фотограф Аца Ђорђевић у манастиру.

Када сагледамо нововековне ризничке експонате, почевши од гвозденог *кревета са монограмом „М. О.“* (каталог и слика бр. 31) који је припадао кнезу Милошу, па до, рецимо, *свећа од белог воска* (каталог бр. 47), које су краљица Драга и краљ Александар користили при посети манастиру, биће нам јасно у којој мери је Враћевшница гајила пијетет према свим члановима династије Обреновић. То обострано поштовање почело је још у данима кнеза Милоша, када је он за документа користио манастирске *печате* (каталог и слика бр. 36 и 37) са представом светог Ђорђа, а траје и данас.

О томе нам говори и чињеница да се са подједнаком бригом, међу предметима изузетне уметничке, духовне, али и материјалне вредности, чувају и *лонац* (каталог и слика бр. 40) и *тепсија* (каталог и слика бр. 39) за које се верује да их је користила кнегиња Љубица. Већ је познато да се у дому кнеза Милоша све до 30-их година XIX века живело скромно, једноставно и у оријенталном духу, као и да је његова супруга Љубица сама водила бригу о домаћинству, бринући се штедљиво о свему, служећи се уобичајеним покућством од дрвета, керамике и бакра.²



Фотографија литографије кнеза Милоша са турбаном

¹ Вујовић Бранко, *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, Београд 1986, стр. 268-269.

² Станојевић Љиљана, *Лични предмети*, у: *Први српски устанак и обнова српске државе*, каталог изложбе Историјског музеја и Галерије САНУ, Београд 2004, 121-131.

За кнегињу Љубицу се везује и зидни *тепих* (каталог и слика бр. 38), о коме нема никаквих писаних података, осим усменог казивања монахиња да га је Љубица добила на дар од жене турског паше. Зна се једино да је тепих оријенталног порекла из XIX века и да је, уз радове на салону, конзервиран пре излагања у музеолошкој поставци ризнице.¹

Кнегиња Љубица је из Русије наручила *целокупно „одјејаније“ митрополитово од златотканог броката са везом од срме* (каталог и слике бр. 23-30)², које је поклонила Мелентију када је већ постао митрополит, а које је он оставио свом манастиру, тако да се данас може видети у враћевшничкој ризници.

Осим црквене одежде и других богослужбених предмета које је користио у свом раду, за Мелентија Павловића се везују и два *епископска штапа*³ (каталог и слика бр. 35) од којих је данас остао очуван један, који је смештен на дрвеном стубу ризнице, поред *сабље* (каталог и слика бр. 42) за коју се сматра да је припадала породици Обреновић.⁴

Вићентије Краснојевић је у манастиру затекао релативно малу, али са културолошко-историјског аспекта значајну библиотеку, и када је постао игуман своју пажњу је усмерио ка њеном обогаћивању. Ова библиотека је временом расла и постала једна од најцењенијих, а пошто су бројна документа била похрањена у њој, попримила је значај архива.

У Инвентарима манастира⁵ срећемо брижљиво пописане те књиге, али у овом раду биће поменуте две, оне које су данас презентоване у ризници, јер увид у стање данашње, а посебно некадашње манастирске библиотеке, заслужује да буде предмет једног потпуно посебног рада. Ради се о *Јеванђељу Арсенија Чарнојевића* (каталог и слика бр. 11) из 1690. године, штапаном у Лавову, са својеручним записом Арсенија Чарнојевића на његовим странама и о *Патерику из кијевско-печерске лавре* (каталог и слика бр. 12) из 1678. године.

¹ Ивковић Зорица, Салон краља Александра Обреновића из ризнице манастира Враћевшнице (извештај о конзерваторским радовима), у: Гласник Друштва конзерватора Србије, 11, Београд 1987, 81-84.

⁸³ Инвентар покретни и непокретни ствари манастира Враћевшнице и то за годину 1874/5, ИАЧ (Историјски архив Чачак), Манастир Враћевшница, К-1

³ *Инвентар покретни и непокретни ствари манастира Враћевшнице и то за годину 1874/5*, ИАЧ (Историјски архив Чачак), Манастир Враћевшница, К-1

⁴ Ibid.

⁵ *Инвентар покретни и непокретни ствари манастира Враћевшнице и то за годину 1889*, ИАЧ, Манастир Враћевшница, К-1

Као игуман, Вићентије Красојевић довео је манастиру воду са извора Велимирове воде помоћу земљаних цеви. У ризници се и данас чува једна *цев старог манастирског водовода (каталог и слика бр. 48)*.

Са патритоским радом Михаила Урошевића (1868-1933), игумана Враћевшнице од 1898. године, већ смо упознати, а сведоци смо и његових тежњи да ризницу увелича са што више предмета везаних за династију Обреновића, стварајући тако осмишљену збирку. После мајског преврата и свргнућа династије Обреновић 1903. године, Михаило одлази у Београд и из краљевог двора откупљује скупочен дворски *салон краља Александра Обреновића (каталог и слика бр. 34)*, а узима и кржаве завесе (слика бр. 54) у које су била завијена унакажена тела краља Александра и краљице Драге, као и тепих из двора.

На исти начин, откупом на лицитацији предмета из краљевског двора, у ризницу су доспеле и *олеографије Наталије и Милана Обреновића (каталог и слике бр. 9 и бр. 10)*.

Док је Милан Обреновић, изузев његове олеографије и две фотографије у Наталијином албуму, слабије заступљен, његова супруга Наталија има своје посебно „место“ у враћевшничкој ризници. Поред *албума - рама за фотографије (каталог и слика бр. 44)* и *сребрног послужавника (каталог и слика бр. 43)*, *ризница чува и огледало (каталог и слика бр. 32-33)* импозантне величине заједно са конзолом у истом стилу, који су припадали Наталији Обреновић, али за које немамо прецизне податке када и како су ту доспели, осим локалног предања које говори о необичном поводу за даривање ових предмета манастиру.

Занимљивост ризнице представљају *јастуци краљице Драге (каталог и слике бр. 45-46)* који живо осликавају чињеницу да је она потекла из домаћинства које је од манастира удаљено непуних 25 километара, јер се и данас у овом крају могу наћи јастуци од сличног материјала, украшени истом везеном шаром.

У ризници се чува један предмет који на неки начин заокружује однос између манастира Враћевшнице и династије Обреновића, уздижући га на једну вишу, ванвременску и духовну раван. Ради се о *Читуљи - Памјат сијателнејшаго и владетелствујуишаго дома књазеј Обреновича (каталог и слика бр. 50)*. У њој су одштампана, а касније и дописивана, имена чланова дома Обреновића, почевши са Обреном Мартиновићем, по коме цела династија носи презиме, а закључно са краљем Александром и краљицом Драгом, и остављена у манастиру како би се, у име уписаних, читале молитве за опрост њихових грехова и упокојење њихових душа.

КАТАЛОГ

*Ликовна дела (иконе, слике и графике)**1. Италокритска икона Богородица са Христом (Елеуса)*

време настанка: XVII век; *материјал и техника:* дрво, темпера, злато
димензије: 26,5 x 31 x 2 cm

Ова икона је у збирку манастира Враћевшнице доспела откупом лицитираних драгоцености краљице Драге и краља Александра после њихове погибије. У гломазном и не првобитном оквиру, икона приказује Богородицу (*MP OY Eleusa*), како у десној руци држи малог Христа. Одевена је у хаљину смеђе боје, а тамноцрвени мафорион упадљиво декорисаних рубова и присут звездоликим орнаментима, закопчан је под грлом дугметом украшеним драгим камењем и бисерним зрнцима. На глави, испод мафориона, видљива је бледожута, фино набрана свилена марама. Христос (*IC XC*), у цинобер хитону и плавом химатиону, десном руком благосиља, а у левој држи држи куглу. Изнад Христа представљен је анђео у зеленој и црвеној одећи са инструментима мучења у рукама. Позадина је златна, а ореоли Богородице и Христа украшени утиснутим орнаментима. Инкарнати лица сликани су тамним окером, светлија места рађена су жућкасто-ружичастим тоновима. Иако ова икона по начину моделације оставља утисак архаичности, она, свакако, није старија од друге половине XVII века. О томе сведоче појединости као што су начин обраде, односно украшавања одеће. Готово цртачки обликовани геометријски и вегетабилни златни орнаменти као да наговештавају потоње барокне елементе. Ова икона итало-грчког порекла представља пример познијих остварења која све више губе обележја свог класичног израза.

литература: Радомир Станић, *Непознате иконе у југозападној Србији*, Зборник за ликовне уметности 11, Нови Сад 1975, стр. 252-272.

2. Икона Богородица са Христом - дело Димитрија Хаџи-Икономовог

време настанка: прва половина XIX века ; *материјал и техника:* дрво, темпера
димензије: 64 x 41,6 cm (47,4 cm са спољном ивицом рама)

Представљена је Богородица како у левој руци држи малог Христа. Одевена је у тамно плаву хаљину са златном траком око врата и око рукава, преко које је црвени мафорион украшен златним

звездама и златном траком са ресама по ободу, са зеленом поставом. На глави, преко мафориона, Богородица носи златну круну са два крста на плавој тканини, и ореол. Лево и десно од ње стоје слова: МР ΘΥ са



*Италокритска икона
Богородица са Христом (Елеуса)*



*Икона Богородица са Христом,
дело Димитрија Хаџи-Икономовог*

лигатурама. Христ је одевен у смеђи хитон и тамно плави химатион са златним рубовима, у левој руци држи плаво-златну куглу, док десном благосиља. Поред његове главе стоји: ИНС ХС са лигатурама изнад. Десно од Богородичине главе приказан је анђео са ореолом и сивим крилима, одевен у наранџасту и црвену одећу како клечи на облаку и левом руком се држи за Богородичину круну; лево је приказан анђео са ореолом и наранџастим крилима, такође се придржава за круну, клечећи на облаку.

напомена: на више места је отпала боја, посебно у пределу Богородичине главе

литература: Радомир Станић, *Манастир Враћевиница*, Краљево 1980.

3. Крштење Христово/Крунисање Богородице - дело Павла Чортановића

време настанка: 1869. година

материјал и техника: уље на платну, сликано са обе стране

димензије: 47,5 x 63,8 cm

сигнатура: у саставу натписа у дну слике "... Павле Чортановић године 1869."

Наједној страни овог уља (оној која је и презентована у музеолошкој поставци манастира), које је у ствари ношено као декорација уз крст за време литургије, представљена је сцена Крштења (Богојављења). Средишњи део композиције заузима Исус Христос, полунаг, са сиво-белом тканином око бедара, који стоји, скрштених руку, у реци Јордану. Коса му је дуга, тамна и у увојцима пада по раменима, а брада ретка и смеђе-жута. Десно од Христа је св. Јован у хаљини од камиље коже и



*Крштење Христово,
дело Павла Чортановића
из 1869. године*

плавом огртачу. У левој руци држи крст са свитком, а десном додирује Христов ореол. Лево од Христа, на супротној обали Јордана, насликана су два анђела. Предњи је одевен у дугу плаву хаљину и краћу жуту, у рукама држи белу тканину. Иза њега је анђеоло у зеленој дугој и љубичастој краћој хаљини. Оба имају сиво-бела крила. Река Јордан је дата у зелено-плавој гами, а обале су стрме са ситним растињем. Изнад сцене крштења у облацима представљено је попрсеје Бога Саваота у плавом хитону и окер-жутом огртачу. Десном благосиља, а у левој руци држи плаву куглу и свећу. Испред њега је голуб у лету, из кога избијају зраци светлости који падају на Христа. У позадини слике је венац планина са палмама. Хоризонт је ружичаст и плав. При дну слике на тамној позадини жутом бојом исписан је следећи текст натписа:

„Трудолобљњм приложен од млађи Татора при Храму С: Богородице Наума Николића и Јов: Старчевића Године 1869. насликао у Воики Павле Чортановић“.

На супротној страни овог платна насликана је сцена Крунисања Богородице, а сигнирана као „Стаа Трца“ (са лигатурама). У средини сцене је Богородица која стоји код змије на облацима. Одевена је у смеђе-зелену хаљину са златним порубом око врата, преко је љубичаст мафорион постављен зеленом тканином. Мафорион је украшен крстовима на рамену и глави. Богородица, скрштених руку, смерно очекује чин крунисања. Лево од ње је Исус Христос у црвеном хитону и тамно-плавом химатиону. Десном руком придржава велики крст, на коме је свитак, а левом држи златну и драгим камењем украшену круну. Десно од Богородице је седокоси и дугобради старац - Бог Отац са троугластим ореолом. Одевен је у смеђе-ружичасти хитон и сиво-жути химатион. У левој руци држи

скиптар, а десном придржава круну коју управо са Христом припрема да стави на главу Богородице. Изнад сцене насликан је голуб у лету, из кога се расипа светлост.

Обе сцене колористички су врло богате и звучне. Начин на који су фигуре постављене указује на избор преживелог поствизантијског иконописног предлошка, који је у XVII и XVIII веку био врло омиљен. Ближим одређивањем порекла образаца коришћених при сликању овог дела, запажена је невероватна, скоро подударна, сличност између Чортановићевог Крштења Христовог и иконе са истом темом са хорског икностаса у Сремским Карловцима, сада у Галерији Матице српске, чији је аутор Теодор Крачун, што никако није случајно. Крачун је био довољно снажна уметничка личност да је на једног пријемчивог и радозналог Павла Чортановића, ученика бечке Академије ликовних уметности, сликара икностаса и портрета који се бавио и графиком, могао да утиче и да му у неким видовима свог уметничког изражавања постане узор.



Крунисање Богородице
дело Павла Чортановића
из 1869. године

напомена: слика нема рам, већ је изложена тако што је платно стављено под стакло

литература: Радомир Станић, *Конзерваторска открића, Једно непознато дело Павла Чортановића*, Зборник радова Народног музеја, VIII, Чачак 1977, стр. 61-63.

4. Свети Никола - рад локалног мајстора

време настанка: средина XIX века

материјал и техника: уље на платну

димензије: 58,5 x 85 цм

Икона је припадала породици Обреновић која је славила светог Николу као крсну славу. Налази се у „златном“ раму, једноставно профилисаном (рам је вероватно новијег датума). Свети Никола је представљен како стоји испод лука који је у ствари део фиктивног рама слике; под је у виду шаховских поља беле и сиве боје. Приказан је као архиепископ, са белом брадом, круном на глави и ореолом. У левој руци држи књигу, док десном благосиља. Одевен је у

архиепископску одећу -стихар тамно плаве боје преко којег је црвени сакос украшен златним крстићима и опшивен златном траком по крајевима; епитрахил је беле боје са извезеним златним крстом и три златне паралелне линије при самом дну, и са златним ресама . Испод сакоса у дну се виде крајеви ружичастог орара. Испод десног бока стоји набедреник са везом и кићанкама од срме. Око врата носи златан крст на ружичастој траци.



Свети Никола

5. Свети Ђорђе - рад локалног мајстора



Свети Ђорђе

време настанка: 1850. година
материјал и техника: уље на платну
димензије: 55 x 70,5 цм

Представљен је свети Ђорђе на пропетом белом коњу, са дугачким копљем у десној руци, како убија аждају која лежи испод ногу коња и крв јој излази на уста. Свети Ђорђе је одевен као средњовековни ратник, са црвеним огртачем; опрема његовог коња је црвене боје, врло богато украшена орнаментиком и кићанкама у злату. На десној страни сцене налазе се зидине утврђеног града и женска прилика са круном на глави, одевена у зелену хаљину са црвеним огртачем, са испруженом десном руком - принцеза. У позадини се

назиру брда, а небо је приказано у тамно плавој боји и окер тоновима. У врху слике лево стоји: *С. В. М.* а десно: *Георгиј*. Испод задњих ногу коња светог Ђорђа исписано је црвеним словима: „**Сту иконѹ приложи Стефанѹ Петроновићѹ дѹћанциѹа изѹ Люлака, Мнастирѹ Враћевшници за вѹчни споменѹ своимѹ Родитељима. 20 марта 1850.**“

напомена: оштећена, пробијена у десном углу

6. Арханђел Михаило - дело непознатог мајстора

време настанка: непознато
материјал и техника: темпера на дрвету
димензије: 46,5 x 38 цм

За ову икону немамо податке ни како је доспела у манастир, ни у ком периоду је настала. Ради се о допојасној представи арханђела Михаила са подигнутим крстом у његовој десној руци и копљем у левој. Око главе има ореол са „обручком“ од црвених тачкица по ивици и црвеним пламтећим облаком иза. Посебно скрећу пажњу крупне, изражајне очи арханђела. Одевен је у сивкасту тунику и војни оклоп, преко кога је огртач црвене боје причвршћен копчом у облику цвета на грудима. Занимљиво је да арханђел није приказан строго фронтално, већ је благо окренут на своју десну страну. Горе десно у углу крупним словима стоје слова: **С В М** са лигатурама (свети великомученик Михаило). Уочава се линеарност у начину изведбе арханђелове одеће.



Архангел Михаило

7. Портрет кнеза Милоша Обреновића - дело Ђуре Јакшића

време настанка: 1859. година
материјал и техника: уље на платну
димензије: 54,8 x 68,5 цм

Допојасна представа кнеза Милоша Обреновића у старијој доби - седе косе, проћелав, са седим брковима. Одевен је у доламу црвене боје са копчама и гајтанима од срме. Преко десног рамена пребачена му је плава лента са белим ивицама која припада неком одликовању. Позадина је изведена у смеђим тоновима. Могуће је да се Ђура Јакшић испомагао литографијом бечког уметника Дафингера при изради овог портрета.



Милош Обреновић

напомена: слика је у добром стању

8. Клише са представом манастира Враћевинице



Отисак дрворезног клишеа са представом манастира Враћевинице из 1820.

време настанка: 1820. година
материјал и техника: дрво, дрворез
димензије: 57 x 40 cm

Манастир је представљен на доњој половини клишеа. Запажа се да је црква имала нешто другачије кубе које је било без кубичног постоља, без фриза arkada и фронтонa који има данас. Црква је била покривена ћерамидом. Испред западног улаза виде се две куле са отворима у облику пушкарница. Манастирска порта је, према овом дрворезу, била опасана зидом уз који је са унутрашње стране било више објеката за боравак монаха и друге потребе. У склопу манастира приказани су монаси како литијом дочекују групу коњаника. У горњој половини плоче у највишој

зони је приказана св. Тројица окружена облацима у којима су главе анђела. У првом реду са њене десне стране приказани су св. Сава као архиепископ и арханђел Михајло а са леве арханђел Гаврило и св. Симеон Мироточиви. У другом реду са десне стране св. Тројице предсављен је јеванђелист Лука са волем и Богородица, а са леве св. Јован Крститељ и јеванђелист Марко. Све светитељске фигуре смештене су испод архиволти, одељене међусобно стубовима. У средини следећег реда представљен је свети Ђорђе на коњу како убија аждају. Иза њега је представа утврђеног града са краљем који пружа кључеве ка св. Ђорђу и краљицом која једном руком поздравља. Испред замка стоји принцепа. Са леве стране св. Ђорђа су свети Никола и свети Симеон Столпник, а са десне свети Јона.

На дну дрвореза је дуги натпис, делимично уништен услед оштећености плоче: „Изображеніе ѿбщежителнаго монастыра славеносербскіа ѿби-телызовома Врачевиница, храмъ с(ве)таго славнаго в(елико)м(ученика) п(обедоносца) и ч(удотворца) Георгіа, со ѿкрстнымъ градомъ и славными кѣліями, в предѣлѣ Белиградскіа (дер)жавѣ, подкрылѣ рудничкіа планини, междѣ славными горами и рѣками и различными плодоносными древес(ми). (Изо)брази са во время бл(а)говѣрнаго и верховнаго княза сербскаго го(спо)д(а)ра

Милоша Обренови(ча)(с) изволенѣмъ г(о)с(по)д(и)на архѣмандрита Мел(ет)ѣа Павловича, ѣромонаха г(осподина) Гаврѣла, ѣром(онаха) Герасима и прочихъ общаго братства. Туторъ бысть господарь младыи Миланъ Обреновичъ 1820 м(е)с(е)ца ѣвнѣа 25... „

литература: Васић Павле, *Дела савременика, Мали прилог иконографији српске револуције*, у: Зборник радова Народног музеја, XIV, Чачак 1984; Медаковић Дејан, *Стари српски дрворез*, Београд 1964; Станић Радомир, *Манастир Враћевиница*, Краљево 1980; Стојановић Љуб., *Стари српски записи и натписи*, књига II, Београд 1983, стр. 364, запис 4011.

9. Наталија Обреновић - олеографија

време настанка: друга половина XIX века
материјал и техника: олеографија на папиру
димензије: 57 x 70 cm

За олеографије које се налазе у ризници се претпоставља да су у Враћевшницу доспеле откупом лицитираних предмета из заоставштине Обреновића, заслугом игумана Михајла Урошевића.

Краљица Наталија је представљена до појаса, у благом полупрофилу, погледа упућеног посматрачу. Може се претпоставити да је ово портрет из њених млађих дана. Одевена је у српску грађанску ношњу - носи јелек овичен бисерима и са флоралним бисерним украсима и блузу исте светло плаве боје, и плаво-сиву либаду са бордуром и лозицом везеним срмом. Краљица носи раскошан накит – коса је подигнута и краси је дијадема са краљевском круном изведеном у злату као и други украси за главу од злата и бисера, носи богате висеће наушнице, а око врата је више пута обмотана бисерна огрлица на којој је медаљон са портретом њеног супруга краља Милана, такође овичен бисерима.



*Наталија Обреновић
олеографија*

напомена: олеографија је горе у врху и дуж целе доње ивице оштећена (поцепана).

10. Милан Обреновић - олеографија



Милан Обреновић
олеографија

време настанка: друга половина XIX века
материјал и техника: олеографија на папиру
димензије: 57 x 70 цм

И за олеографију Милана Обреновића се сматра да је на исти начин доспела у ризницу као и претходна, и највероватније су биле „у пару“.

То је допојасна представа владара у профилу, погледа усмереног на десно, у даљину. На лицу, које красе брижљиво уређени бркови, чита се одлучност и самопоуздање. Милан Обреновић је одевен у репрезентативну униформу са златним еполетама, црвеном лентом и звездама ордења прикаченим на прсима.

Богослужбене књиге

11. Јеванђеље Арсенија Чарнојевића



Фронтиспис јеванђеља
Арсенија Чарнојевића из
1690. године

време настанка: 1690. година, штампано у Лавову
материјал и техника: кожни повез, штампано на папиру
број страна: 424 (неке су пагиниране, неке нису)
димензије корица: 33 x 20 цм

Повез јеванђеља је од коже, имао је два каиша са копчама, који су сада веома оштећени, тј. остали су само трагови од њих. На предњој корици, осим богато орнаментисане бордуре, утиснути су медаљони - четири овална у којима су представе светитељки (?) са подигнутим рукама (због оштећености и старости књиге тешко их је идентификовати), и један медаљон облика стилизованог ромба у којем је представа Распећа Христовог са Богородицом и Јова

ном, а ту су и други актери ове сцене. На задњој корици је такође отиснута бордура изведена у богатој вегетабилној орнаментици и централни медаљон у облику стилизованог ромба у којем је представа Скидања са крста - у првом плану је Богородица која у рукама држи мртво тело свога сина, а иза ње је приказ Голготе са крстом а назиру се и остали актери.

Да је јеванђеље припадало патријарху Арсенију Чарнојевићу, сазнајемо из његовог рукописног записа који креће са дна 14. стране и у континуитету је исписан до 18. стране, а захваљујући стручњацима Завода за заштиту споменика културе из Краљева са унутрашње стране задње корице је залепљен текст његовог преписа који гласи: „Сїе евангелїе мнѣ смѣрѣннаго арсенїа Чарноевића архїепископа пекскаго и патриарха сербскаго примѣсена бисть арсенїем їеромонахом н михаилом свещеноиноком ѿт преславни град Москви. На Благословенїе въ лѣто 3 С В (са лигатурама изнад) ѿ рождества Христова а • х • ч • д (1604) месеца септемвра • 17 • оу сент андрѣ“.

На трећој страни јеванђеља је фронтиспис штампан црвеним и црним мастилом, из кога сазнајемо да је овај „ЕВАНГЕЛИОН“ штампан у Лавову 1690. године: „ЕВАНГЕЛИОН сїрѣчь. Бгловѣстїе в год хнове/м/ныхевАнгелисть. Бгословенїем стѣхши Четверопрестолны Патрїархъ. Тцѣнїем же и иждивенїем Братства Лвовско: Ставропїѣон ХрамаУспенїа Пр: Бца. ѣздаса. В ЪЛВОВѢ В` Лѣто ѿ созданїа Мїразрчн. А. ѿ. р ж: Хвалхв. Ноѣмврїа кн.“

напомена: у лошем стању, доста је оштећено, неопходна рестаурација и конзервација

12. Патерик из кијевско-печерске лавре

време настанка: 1678. година, Кијево-печерска лавра

материјал и техника: штампано на папиру

димензије корица: 32 x 20,2 cm, ширина књиге 5,8 cm

Број страна патерика се не може утврдити будући да оне нису пагиниране. Захваљујући фронтиспису сазнајемо друге податке који га одређују: „ПАТЕРИКЪ или Утечникъ печерскїй содержащї житїа стѣхъ. Прпбнї и Бгоносных ѿцѣНшихъ Просїавшихъ в Пешѣрахъ. Составленї прѣжде, трѣмн Списатѣми. Печѣрскимн стѣми. Нѣстором лѣтопїсцем Печѣрски. Сїмоном Еппом Владїмерским ѣ Сѣздалским. ѣ Полвкарпом Архимандрїто(м) Печѣрским. Nm(?) ѣже



Фронтиспис патерика из
кијевско-печерске лавре из
1678. године

приблгочеситнвом Державѣ Блговѣрнаго
Гдра ншего Цраи Великаго Кнѣа
ѠСѠДОРА АЛЕК/СІЇВИЧА. Рсѣа Великіа
и Малый Бѣлоі Россіи Самодѣиц ѣ многих
Гдртв и Земель. Восточных ѣ Западный
Сѣвернх Ѡчича. н Дѣдича. ѣ Наслѣдника.
ѣ Гдра. ѣ Ѡвладателя. По блгословеніи
Віечитнаго Ѡ Хрїтго Гдна Ѡца інокентіа
гнѣла Млтію Бѣією Архимандрита
стїа Великіа Чудотворныа Лавреі Кіево
Печерскїа. Второе Тупомъизображенъ.
Втоже Стой Великѣ Чудотворной Лавриѣ
Кіево Печерскои Ставропігиі Стѣйшаго
патрїархи КѠнстантинопѣлскаго. Влѣто
Ѡ созданиа міра зрп... Ѡ Рождствѣже Хв..
ахон.“

напомена: у лошем стању, доста је оштећен, неопходна рестаурација и конзервација

Литургијски предмети и црквени сасуди

13. Таковски крст



Таковски крст

време настанка: непознато

материјал и техника: дрво, позлаћено сребро,
полудраго камење зелене и црвене боје;
рађен техником дуборезбарења, ливења,
искуцавања, инкрустације

висина: 33 цм

димензије самог крста: 9 x 16 цм

пречник крста: 2,5 цм

Верује се да се ради о крсту који је
припадао архимандриту Мелентију Пав-
ловићу и пред којим су се заклели Милош
Обреновић и устаници приликом проглашења
Другог српског устанка. Представља горњи
део ручног крста - недостаје му стопа.
Могуће да је у питању и ставротека. Ради се

о дуборезном крсту окованом у позлаћени сребрни оков. Дуборезни део крста садржи представу Распећа Христовог у свом централном делу. Са обе стране крста налази се по 18 инкрустираних полудрагих каменчића. Кракови крста су се завршавали украсом у облику цвета са каменом у средини. Остала су само два. Дршка има два модуса.

14. Напрсни крст Мелентија Павловића

време настанка: 1816. (или пре)
материјал и техника: позлаћено сребро, рађен
техником резања, ливења, урезивања, пунцирања
димензије: величина самог крста 9,3 x 7 cm,
заједно са круном 12,8 x 8 cm
дужина ланца: 4 x 46 cm, укупно 184 cm

Крст има форму латинског крста на чијем врху је изведена круна. Од углова између кракова крста пружају се зраци урезани дијагонално, формирајући звездаст облик у виду сунца. На самом крсту плитко је урезано Распеће Христово. Представљен је распети Христ, оборене главе и раширених руку, у врху изнад његове главе стоји „**INRI**“ док је у самом дну мртвачка глава као симбол Голготе. На крајевима доњег вертикалног и два хоризонтална крака налазе се испупчења. На полеђини крста врло плитко (готово невидљиво) урезано је: „**1816. А. М. М. В.**“ затим испод тога „**М. П.**“ и испод: „у **М. Враће**“ што се свакако односи на Мелентија Павловића који је 1816. године био архимандрит манастира Враћевшнице.

У попису инвентара манастира Враћевшнице за 1874/75. годину међу „црквеним стварима“ под редним бројем 68. наводи се „крст без ланца напрсни г. Мелентија“ – готово је извесно да се ради о овом крсту, а да је ланац накнадно додат.



Напрсни крст
Мелентија Павловића

15. Крст јеромонаха Ђерасима Поповића



Крст јеромонаха
Ђерасима Поповића

време настанка: 1820. година
материјал и техника: сребро, филигран
димензије: 10 x 8,5 цм

Цео крст је израђен од волута и вијуга у облику деветке у филиграну. У средишту пресека кракова крста је плочица у форми круга са које полази представа Распећа Христовог, при чему је сам приказ Исуса Христа врло апстрактно изведен. Између кракова крста урезивањем у сребру изведени су зраци. Крст је закачен о алку од друге врсте материјала.

16. Путир

време настанка: 1882. година
материјал и техника: сребро, ливење
висина: 27 цм
пречник чаше: 9,5 цм
пречник стопе: 14,5 цм
дубина чаше: 9,5 цм

Путир је масиван, једноставне израде, без орнаментике. Нога (или дршка) има један већи лоптаст нодус и један мање наглашен. У дну стопе, изнад профилисаних испуста пратећи круг писаним словима урезан је натпис: „**Овај путир приложише Врађевиници Манас. Ђорђе Максимовић и жена му Василија из Д. Црнуће при изуману Гаврилу 1882. год.**“



Путир из 1882. године

17. Путир

време настанка: 1829. година
материјал и техника: сребро, позлата; ливење,
искуцавање
висина: 23,4 цм
пречник чаше: 9 цм
пречник стопе: 13,7 цм
дубина чаше: 9,2 цм

Путир је вероватно бечки рад, из 1829. године, али без жига радионице, или је, можда, рад домаћег мајстора који је користио увезене калупе, што није била реткост у ово време. Рађен је од позлаћеног сребра техником искуцавања и ливења, а стилски обликован у духу касног барока. Веома богати рељефни украси сачињени од биљних мотива оживљени су нагим фигурама анђелчића, заправо рокајним аморима - путима. Унутрашњост чаше је позлаћена.



Путир из 1829. године

напомена: стопа је оштећена, одвојен руб у једном делу
литература: Вујовић Бранко, Уметност обновљене Србије 1791-1848, Београд 1986, стр. 370.

18. Кадионица

коју је 1833. године приложио митрополит Мелентије Павловић

време настанка: 1833. (или пре)
материјал и техника: сребро, рађено техником ливења, гравирања, искуцавања,
резања и прорезивања
висина: 24 цм
пречник стопе: 10,3 цм
пречник отвора: 10 цм
пречник у најширем делу: 12,8 цм
дужина ланца: 65 цм

Кадионица је бокастог типа са три дршке, ланцима и матицом. Поклопац је украшен прорезима у виду ситних листића и фризовима вегетабилних мотива. Стопа је такође украшена рељефним лиснатим

орнаментима а три дршке за ланце су изведене као букетићи лишћа окренути на доле. Матица је једноставна, без икакве декорације, а ланце чине једноставне елипсасте алке. Бокаста посуда за жар има једноставну декорацију у виду низа једнаких испупчења која се пружају ка стопи, а у њеном најширем делу изгравирано је: „МЕЛЕНТИЈЕ ПАВЛОВИЋ МИТРОПОЛИТ СРБСКИ“.



Кадioniца коју је приложио митрополит Мелентије Павловић

19. Стопа ручног крста



Стопа ручног крста из 1882. године

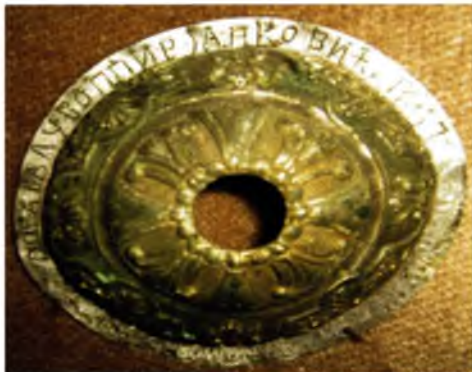
*време настанка: 1882. (или пре)
материјал и техника: сребро, рађена техником искуцавања и гравирања
пречник: 11 цм
висина: 3,5 цм*

Стопа је кружног облика. Украшена је вегетабилним мотивима. На врху стопе је розета са искуцаним латицама од које се пружају волуте и биљни мотиви који формирају два укрштена крста.

Дуж обода је урезан натпис: „**За спомен 1882. приложи М. Враћевшници ктитор и Љубомир Поповић из Д. Црнуће.**“

напомена: стопа је на неколико места патинирала.

20. Стопа ручног крста



Стопа ручног крста

време настанка: непознато
материјал и техника: сребро, рађена
техником искуцавања и гравирања
димензије: 9 x 8 cm
висина: 2,5 cm

Стопа је била кружног облика, али је сада искривљена тако да има облик неправилне елипсе. Декорација се састоји од вегетабилних мотива и волута које формирају два укрштена крста.

Дуж обода је урезан натпис: „од раба Љубомир Јанковић.“ - остатак записа је остао нечитак услед оштећености стопе.

напомена: стопа је деформисана и патинирала је

21 и 22. Крстови пронађени у близини манастира

време настанка: непознато
материјал и техника: метал,
искуцавање
димензије: 9,5 x 5 cm

време настанка: непознато
материјал и техника: метал,
искуцавање
димензије: 6,5 x 5 cm



Крстови пронађени у близини манастира

Вероватно се ради о заветном крсту, случајном налазу из манастирске околине. Крст је наивне, примитивније обраде. Распети Христ је изведен тако да његово тело оставља утисак плошности, а глава је изведена без покушаја индивидуализовања његових црта лица. У истом маниру су и остале представе на крсту: Бог Отац у самом врху, два анђела испод њега која у лету додирују Христов ореол, као и приказ

Голготе испод ногу Христа и два мала сунца на крајевима попречних кракова крста. Занимљиво је проширење у равни Христових ногу, које у ствари формира још два крака крста, постављена под косим углом у односу на главну вертикалу, чиме се приближава облику руског крста. У том проширењу назиру се схематизоване представе још две фигуре које присуствују овом догађају (свети Јован и Богородица).

За други (мањи) заветни крст важи исти опис као и за претходни, будући да су идентични, с том разликом што је он у већој мери оштећен - недостаје део његовог доњег крака.

Црквена одећа и литургијске тканине

Целокупно „одјејаније“ митрополитово од златотканог бруката са везом од срме, поклон кнегиње Љубице, израђено у Русији

23. Стихар

време настанка: најкасније 1833.

материјал и техника: платно, вез

дужина: 1,56 цм, *дужина рукава:* 60 цм, *ширина у раменима:* 61 цм

Сашивен је од седефасто-белог бруката, са украсима од групсаног цвећа разних боја, с тим што преовлађују крупнији и ситнији црвени цветови и ситне зелене лишчице. Доња ивица је оперважена широким ширитом седефасто-беле боје. Постављен је беличастом свилом. Руски рад.

24. Епитрахил

време настанка: најкасније 1833.

материјал и техника: златоткани брукат са везом од срме и од ружичастог, плаваког, лила, белог и зеленог конца; пун вез, раван бод

димензије: 146 x 12 (односно 24) цм

Састоји се од две половине спојене по средини. Сачињен је од златотканог бруката са крупним цветовима розе-беле и лила боје, и зеленим лискама налик на папрат. Све ивице су оперважене златним ширитима, а доњу ивицу красе златне ресе. Постава је од платна жуте боје.

25. Фелон

време настанка: најкасније 1833.

материјал и техника: златоткани брукат са везом од срме и од ружичастог, плавкастог, лила, белог и зеленог конца; пун вез, раван бод
димензије: О=395 цм

Такође је сачињен од златотканог бруката, идентичног као за епитрахил, дакле са идентичним украсима у виду цветова розе-беле, лила и плавкасте боје, са зеленим лискама. По целом ободу фелон је оперважен широким златним ширитом. Постава је од платна жуте боје.



Целокупно
“одјејаније” митрополита
Мелентија Павловића

26. Наруквице

време настанка: најкасније 1833.

материјал и техника: седефасто-бели брукат, са бисерима, везом од срме и од конца разних боја; пун вез, раван бод

димензије: 22 x 20 x 31 цм

На подлози од седефасто-белог бруката, на првој наруквици је извезена сцена Стварање Адама - Бог Отац и Адам у Рају, у тренутку стварања када зраци са неба обасјавају спојене прсте Бога и Адама. Испред њих, у првом плану доле, види се змија...

На другој наруквици извезени су Адам и Ева у Рајском врту у идиличном пејзажу, окружени планинама, цвећем и животињама (коњ, зец, гуска...). Адам лежи на земљи, Ева стоји испод Дрвета а са леве стране се налази Бог Отац на облаку. Простор око ових сцена украшен је везом од срме са бисерима у себи. Постављене су платном жуте боје.

27. Набедреник

време настанка: најкасније 1833.

материјал и техника: бордо платно, златна жица, конач, шивење, вез

димензије: 26 x 26 cm

Сачињен је од бордо платна са врло богатим испупченим златним везом у виду вегетабилних мотива по целој својој површини и са централном извезеном представом Христоса на златном престолу како десном руком благосиља, а у левој држи отворену књигу. Ивицом набедреника иде бордура такође украшена богатим вегетабилним везом од срме, а у сваком од њена четири угла налази се глава анђела са по три пара златних крила.

28. Дарак

време настанка: најкасније 1833.

материјал и техника: златоткани брукат са везом од срме и од ружичастог,

плавкастог, лила, белог и зеленог конца; пун вез, раван бод

димензије: 36 x 36 cm

Крстолика форма дарка сашивена је од златотканог бруката идентичног као код епитрахиља и фелона, дакле са цветовима ружичасте и лила боје у овом случају, и са белим лептирима. Ивице су оперважене нешто ужим златним ширитима, и у средишту је нашивен златни крст од истог материјала.

29. Покривач

време настанка: најкасније 1833.

материјал и техника: златоткани брукат са везом од срме и од ружичастог,

плавкастог, лила, белог и зеленог конца; пун вез, раван бод

димензије: 35 x 35 cm

На полеђини је црним концем на платну жуте боје извезено: **„МЕЛЕТІЕ ПАВЛОВИЋЪ МИТРОПОЛИТЪ СРПСКИ 1833“**. Ради се о тканини облика квадрата са извезеним флоралним орнаментима на брукату и са крстом од срме у средини.

30. Аер

време настанка: најкасније 1833.

материјал и техника: златоткани брукат са везом од срме и од ружичастог, плавкастог, лила, белог и зеленог конца; пун вез, раван бод

димензије: 54 x 54 цм

Аер или воздух - тканина у облику квадрата са извезеним флоралним и вегетабилним орнаментима на брукату и са крстом од срме у средини.

Намештај

31. Кревет са монограмом „М. О.“

време настанка: XIX век

материјал: гвожђе

димензије: 226 x 105 цм

висина: 92 цм

Све три стране кревета израђене су од гвоздених решетки које се лучно завршавају. На једној бочној страни, изнад узглавља, од савијених гвоздених шипки изведен је стилизован монограм кнеза Милоша (слова М и О се међусобно преплићу) са круном изнад њега. На угловима ограде кревета налазе се четири кугле обојене златном бојом, док је цео кревет офарбан у плаво са детаљима у црвеној боји.



Кревет са монограмом

32. Огледало краљице Наталије

време настанка: непознато

материјал: позлата, месинг

димензије: 250 x 114 цм

Огледало импозантних димензија, због чега и не може бити изложено у ризници у пуној висини, већ је искошено и ослоњено о конзолу.



*Огледало и конзола
краљице Наталије*

Богато је декорисано профилацијама у виду испупчења, волута, низова вегеталних и флоралних мотива по површини рама. Врх (тј. завршни део) огледала је у форми постамента који носи богат венац од цвећа и лишћа неправилног облика у чијем средишту је нека врста штита чији је централни мотив мач врхом окренут на горе и око њега, у елипсастој форми, змија са круном са крстом на глави која гризе свој реп - Еуроборос.

напомена: на више места је спала позлата.

33. Конзола краљице Наталије

време настанка: непознато

материјал: мермер, месинг, позлата

висина: 85 цм

величина плоче: 104 x 50 цм

Плоча конзоле је од ружичасто-белог мермера, док су остали делови њене конструкције од позлаћеног месинга. Оквир за плочу је украшен волутама у плитком рељефу, док се ногари сужавају ка својој бази и изведени су једноставном профилацијом. Занимљива је доња конструкција која повезује сва четири ногара стабилизујући их - ради се о форми налик на пехар или (амфору) са геометријски правилним ручкама у виду грчке шаре, око које је обавијена лозица од лишћа и цвећа.

напомена: оштећена, спала позлата

34. Салон краља Александра Обреновића

време настанка: 1900. година
материјал и техника: орахово дрво,
кадифа вишњево боје; дуборез
димензије: столица са фигуром у
наслону (2 ком) 135 x 42 x 60 cm
столић (2 ком) висина 80 cm, пречник
плоче 45 cm
канабе 130 x 188 x 50 cm
фотеља (2 ком) 111 x 69 x 54 cm
столица (2 ком) 94 x 47 x 47 cm



Салон краља Александра Обреновића

Репрезентативан салон краља Александра Обреновића у манастир је доспео заслугом старешине, јеромонаха Михаила Урошевића. Могло би се на основу тога закључити да је салон доспео у манастир у периоду између 1903. и 1905. године, тј. после Мајског преврата, будући да јеромонах Михаило већ 1905. године одлази у Русију. Салон је затим чуван у манастиру, у одајама потоњих старешина и касније у посебној просторији коју су због њега и других драгоцености манастирске ризнице звали „Старина“.

Салон је израђен у Паризу, у радионици Victor-a Aimone-a 1900. године по поруџбини краља Александра. Чувена париска фирма, очигледно поносна на свој рад, оставила је бројне записе на готово свим комадима, од печата на платну испод седишта, до урезаног назива фирме у дрво, на више места. Током рестаурације, откривени су, на памучном платну испод тапацирунга канабеа и две столице, графитом исписана имена, вероватно мајстора – тапетара и датум, претпоставља се завршетка радова на салону – 23. XI 1900. године, што се и могло претпоставити на основу историјских околности које су свакако условиле и поруџбину овако репрезентативног салона за краља Александра Обреновића.

Салон се састоји од девет делова: канабета, 2 једнаке фотеље, 2 једнаке столице, 2 високе столице и 2 идентична столића у псеудоренесансном стилу. Израђен је од ораховине и украшен дуборезом са стилизованим геометријским и биљним орнаментима, зооморфним и антропоморфним мотивима. Две високе столице у свом врху између две волуте носе монограм Александра Обреновића, а у њиховим дрвеним наслонима су издубљене фигуре - на једној је

представљена Шумадинка, а на другој Шумадинац. Сви остали делови салона носе као централни мотив, смештен на леђном наслону, грб, круну и гесло краља Александра: „TEMPUS ET MEUM IUS“ (време и моје право). Наслони фотеља и друге две столице имају декорацију у виду низа аркадица које носе сучељена два грифона између којих се налази грб српске краљевине – двоглави бели орао са штитом са четири оцила, на тамно зеленој позадини; на врху штита је круна са крстом. Два столића су идентична. Дрво је тек на неким издвојеним површинама бојено црвеном или зеленом бојом, а посебни акценти изведени су намазима сребра преко кога је на неким детаљима превучена позлата.

Сви комади намештаја су пресвучени кадифом вишњеве боје, протканом златастим шарама, а на угловима су кићанке од конца вишњеве и златне боје. Тапацирани делови седишта и наслона обложени су јастуцима од коњске длаке, слојевима кучине, fine памучне вате и платном од кучине и памука. Све је пресвучено свиленом, брокатном тканином изванредне израде; основа је памучна, небојена, а потка од свиле у две различите дебљине и две боје, као слоновача и тамно црвена. Орнаментика је геометријска и флорална, веома богата и уплетена у основне мотиве великих, веома декоративних розета које су коришћене као централни мотив за седишта на столицама.

Непобитан је одраз схватања и романтизма и сецесије, као и комплетне личности уметника особене маште. За Виктора Емона у доступној литератури забележено је да је рођен у Навари, радио је у Торину, припада италијанској школи. У Салону у Паризу излагао је 1897. године и добио почасну награду за дело Пледојаје за буфона.

напомена: конзервиран и рестауриран од стручног тима Завода за заштиту споменика културе из Краљева 1986. године, којим је руководила Зорица Ивковић

литература: Ивковић Зорица, *Салон краља Александра Обреновића из ризнице манастира Враћевинице (извештај о конзерваторским радовима)*, у: Гласник Друштва конзерватора Србије, 11, Београд 1987, 81-84; Милановић-Јовић Оливера, *Из музејске збирке манастира Крушедола*, Рад музеја Војводине, Нови Сад 1995/1996, стр. 37-38; Станић Радомир, *Манастир Враћевиница*, Краљево 1980; Тимотијевић Мирослав, *Манастир Крушедол – Маузолеј династије Обреновић*, у: Грађа за проучавање споменика културе Војводине, XXI, Нови Сад 2004, 96-117.

Употребни и украсни предмети

35. Епископски штап

време настанка: непознато

материјал: дрво, метал

дужина: 113,5 цм

пречник: 3,3 цм

пречник металног врха: 1,8 цм

Дрвени штап једноставне израде. При врху у дужини од 8,5 цм је метално ојачање за руку које у себи има искуцан медаљон овалног облика. На 17,4 цм од врха налази се метални прстен ширине 1,2 цм. На самом дну је метални врх.



Епископски штап

36 и 37. Манастирски печати које је користио кнез Милош



Манастирски печати које је користио кнез Милош

време настанка: непознато

материјал: дрво, месинг

висина: 10,3 цм

пречник матрице: 3,4 цм

време настанка: непознато

материјал: дрво, месинг

висина: 10,8 цм

пречник матрице: 3,8 цм

Дршка првог печата је израђена од дрвета и има два профилисана испуста. При врху дршке је назначено место за кажипрст како би печат био правилно окренут и отиснут. Амблем печата садржи представу светог Ђорђа са штитом у десној и копљем у левој руци како стоји изнад убијене аждаје. Уз ивицу печата иде текст легенде: ПЕЧАТ ПАРОХ. Д. ЦРНУЋСКЕ ХР. СВ. В. М. ГЕОРГИЈА.

Дршка другог печата је израђена од дрвета и има два профилисана испуста. При врху дршке је назначено место за кажипрст како би печат био правилно окренут и отиснут. Амблем печата садржи заокружену представу светог Ђорђа на коњу како убија аждају и текст легенде који иде уз ивицу: **ПЕЧАТ ПАРОХИЈЕ ЛИПОВАЧКЕ ХРАМ СВ. В. М. ГЕОРГИЈА.**

38. Тепих кнегиње Љубице



Тепих кнегиње Љубице

време настанка: XIX век
материјал и техника: вуна, памук, ткање
димензије: 184 x 120 цм

Централно поље испуњавају испреплетани ситни геометријски и флорални орнаменти, где преовлађују појединачни цветови са раширеним белим латицама. Бордуру чине две тање, уже бордуре од низа ситних ромбоида и простор између њих испуњен такође ситним геометријским и вегетабилним мотивима са крупнијим цветовима у белим медаљонима, распоређеним на одређеном симетричном растојању. Порекло овог тепиха није познато, осим да припада оријенталним теписима.

напомена: оштећен на средини

39. Тепсија кнегиње Љубице



Тепсија кнегиње Љубице

време настанка: непознато
материјал: лим
пречник дна: 25 цм
пречник обода: 28 цм
висина: 5,5 цм

Једноставна тепсија, примитивне израде. Слободно се може рећи да су такве тепсије коришћене у сиромашнијим сеоским домаћинствима. На једном месту је причвршћена алка кружног облика.

40. Лонац кнегиње Љубице

време настанка: непознато
материјал: лим
пречник: 27,6 цм
висина: 18,6 цм

Лонац примитивне израде. Са бочних страна су симетрично причвршћене две ручке.



Лонац кнегиње Љубице

41. Гусле породице Обреновић



Гусле породице Обреновић

време настанка: не пре 1882. године (због краљевског грба Обреновића)
материјал и техника: јаворово дрво, животињска кожа, длака коњског репа дрворезба, плитки рељеф
дужина: 70 цм, отвор: 17 x 26 цм, дужина гудала: 60 цм

Врло богато су украшене техником плитког рељефа. Труп гусала („карлица“) продужава се у врат који се завршава главом коња са савијеним вратом, украшеним паралелним урезима. Карлица има облик развученог ромба, што је карактеристично за тзв. „српски тип“ гусала, распрострањен у околини Крушевца, Краљева, Чачка, Ужица до Бајне Баште. Дно карлице је заравњено, са прорезом у облику крста који се налази на постољу према којем су сучељене две змије чији репови допиру до круне са крстом на врху. На једној бочној страни изрезбарен је грб са круном унутар којег се налази грб Краљевине Србије - царски немањићки двоглави орао са штитом на којем је крст са четири оцила и круном поврх орлових глава. Око грба је изведена биљна орнаментика као и две лире, лево и десно од грба. На средини друге бочне стране изрезбарен је двоглави орао са круном изнад главе. Орао носи штит на којем је крст и четири

оцила, са његове леве стране је кружни медаљон у коме је краљевска круна окружена венцем од ловоровог и храстовог лишћа, а са његове десне стране у кружном медаљону је рука која држи сабљу и са страна две пушке. Између ових представа су вегетабилни мотиви. Гудало има благ лук, скоро је право, дршка је украшена изрезбареном цик-цак линијом. На затезачу су урезани троугласти зарези.

литература: о гулама уопште: Марковић Загорка, *Народни музички инструменти*, Београд 1987.

42. Официрска сабља Обреновића



Официрска сабља Обреновића

време настанка: непознато

материјал и техника: челик, месинг, ковање

дужина: 94 цм

дужина дршке: 20 цм

дужина сечива: 74 цм

ширина сечива: 34 цм

дужина корица: 75 цм

Сечиво је са двостраном оштрицом и у њему је удубљен канал ширине 1 цм који почиње 2,5 цм од дршке и иде дужином од 55 цм. Рукохват балчака је од месинга лучно-асиметричне форме, са једним главним профилним ребром и два помоћна извијена крака, који у доњем делу формирају затворени спољни крак широког листа одбојника. Корице су од метала, правоуганог врха.

У попису покретног имања инвентара манастира Враћевшнице за 1874/75. годину под редним бројем 26. наводи се „1 сабља сребром окована“.

43. Послужавник краљице Наталије

време настанка: XIX век
материјал и техника: сребро,
ливење, гравирање
димензије: 38,5 x 30 цм

Сребрни послужавник правоугаоног облика, благозаталасаних ивица и заобљених углова. Нема никаквих украса осим што је, на средини једне дуге стране, изгравирани краљевски монограм од стилизованих слова: **Н**, **М** и **О** и краљевска круна изнад њих.



Послужавник краљице Наталије

44. Албум са фотографијама краљице Наталије

време настанка: XIX век
материјал: кожа кармин црвене боје
димензије: 60 x 35 цм

Ради се о албуму у виду рама за осам фотографија, од коже кармин-црвене боје. У њему се налази четири фотографије краљице Наталије у различитим животним добима, две фотографије краља Милана и две фотографије детета.



Албум са фотографијама краљице Наталије

45. Јастуци краљице Драге

време настанка: XIX век
материјал и техника: плиш, платно за вез, конач, вез
димензије: 86 x 40 цм

Четири идентична јастука правоугаоног облика од смеђег плиша са уметнутим везеним делом по ширини. Вез чини флорална декорација у виду раширених цветова и пупољака у кармин црвеним и ружичастим тоновима са лишћем у разним нијансама зелене боје.

46. Овално јастуче краљице Драге



Јастуци краљице Драге

време настанка: XIX век
материјал и техника: конач, свила;
хеклање, вез
димензије: 47 x 39 цм

Ово овално јастуче израђено је од свиле и хеклане чипке зелене боје. У његовом средишту уметнут је овални везени део на којем су извезене две голубице у ружичњаку.

47. Свеће

време настанка: XIX век
материјал и техника: бели восак
димензије: пречник 4 цм

Три свеће од белог воска које су у манастирској цркви оставили чланови породице Обреновић. Сачуване су у оној висини до које су гореле: једна је висока 65,8 цм, друга 60,8 цм а трећа 39,5 цм и око ње је обмотана хартија на којој пише: „Свећа пок. Краља Обрено...“

48. Цев старог манастирског водовода

време настанка: XIX век
материјал и техника: печена земља
димензије: висина 38 цм, пречник дна 10 цм,
пречник отвора на врху 6,7 цм

49. Тепсија

време настанка: 1905. година
материјал и техника: лим,
урезивање
димензије: пречник 50,5 цм,
висина 4,5 цм



Тепсија

Тепсија је врло плитка, кружног је облика. У унутрашњости је техником урезивања изведен цветелики медаљон у оквиру кога се налази краљевска круна, саксија са цвећем и натпис: „Успомена од Вашег Кумашина Михаила Цветковића кројача 13/2 1905 Лесковац Добро Јутро израдео Милан Д. Костић“.

Остали предмети

50. Читуља породице Обреновић



Читуља породице Обреновић

време настанка: пре 1878. године
материјал и техника: папир, картон,
коричење
димензије: 17 x 11,5 цм

Повез читуље чини црна корица на којој је златним словима отиснуто **ЧИТУЉА** и испод крст са постољем. На првој страни стоји: „**Читуља. Памјат сијателнејшаго дома књазеј Обреновича.**“ На другој: „Поман

Господи дѣши у сопшихъ рабѡвъ твоихъ“, на трећој страни: „Обрена. Ђеодора. Милана воѣводѣ. Милоша кназа. Јакова. Јоаина. Ефрема. Радисава.“; на четвртој: „Милана кназа. Михаила кназа. Петра. Нїколаа. Вѣицѣ.“; на петој: „Вишню. Любицѣ. Стою. Крѣнѣ. Савкѣ. Симкѣ. Еакѣ.“ и руком дописано „Сергија“; на шестој страни: „(нечитко)... Радича“;

на седмој: „АнкѸ. ЕкатеринѸ. СтанѸ. СавкѸ. ЕлисаветѸ. ЛюбицѸ. Марїю. МилевѸ.“ и руком, дрвеном оловком дописано „Томанју“ у дну, а при врху такође руком, али црвеном дрвеном оловком дописано је „Краља Милана, ~ Александра, краљицу Драгу“. На осмој страни је руком написано „Г. Мислећи да има какве клетве зад... (даље нечитко), а на деветој, тј. на унутрашњој страни корице стоји руком, дрвеном оловком, писан следећи текст: „Опроштај. Има два болесника који дуго и тешко болују и на толиким мукама живе. Зато се они данас моле свима нама, да се и ми с њима заједно помолимо данашњем Спасителју са жељама да им Господ Бог опрости сагрешења и да Здравље и Спасе их“ и нечитак потпис „А... „

Не зна се када су дописани ови записи и да ли уопште имају било какве везе са породицом Обреновић. Читуља је штампана пре 1878. године, пре рођења и смрти Сергија, сина кнеза Милана, пошто је његово име накнадно исписано руком. Свака страна је украшена бордуром од вегетабилних и геометријских орнамената.

литература: Љушић Радош, Кнегиња Љубица, Горњи Милановац 1997, стр. 96 (у напомени).

51. Плоча са конака који је изгорео 1920. године



време настанка: 1870. година
материјал и техника: камен, клесање
димензије: 47,6 x 47,1 x 6 cm

Плоча од ружичастог камена, потиче са манастирског конака који је подигао кнез Милош 1825. године у спомен своје мајке баба Вишње, а који је у пожару 1920. године изгорео до темеља. На плочи је уклесан натпис: „Библиотеку и галерију одпочео уређивати своим иждивењем Вићентије Красојевић архимандрит враћевачки 1870. године.“

Плоча са конака који је изгорео 1920. године

52. Буле

време настанка: непознато
материјал и техника: изливено
од гвожђа
димензије: пречник 7,2 цм;
тежина: 1010 г



Буле

ЗАКЉУЧАК

Манастир Враћевшница заштићен је као споменик културе од 1949. године, а као споменик културе од великог значаја категорисан је 1979. године. Припада надлежности Завода за заштиту споменика културе у Краљеву. Будући да варошица Враћевшница припада Општини Горњи Милановац а Музеј рудничко-таковског краја, који је основан 15. априла 1994. године као установа која обавља делатност заштите културних добара на територији општине, избор теме за овај стручни рад спада у оквир деловања нашег Музеја.

У манастиру Враћевшници у склопу радова на презентацији и уређењу манастирског комплекса, пре пуних 30 година, тачније 8. октобра 1978. године, свечано је била отворена музејска збирка предмета који су се сачували у ризници.

Збирка је смештена у већој приземној просторији тада саграђене зграде коју је пројектовала архитекта Марија Домазет, конзерватор Завода из Краљева. Аутор пројекта музеолошке поставке збирке био је архитекта Радослав Прокић из Крагујевца, а реализацију поставке извео је Милован Вуловић, виши кустос Народног музеја из Чачка са својим сарадницима. Организатор свих послова на остваривању овог подухвата био је Завод за заштиту споменика културе из Краљева. Финансијска средства су обезбеђена од стране тадашње Републичке заједнице културе и Самоуправне интересне заједнице културе општине Горњи Милановац. Изградњу објекта у којем је смештена

збирка, финансирала је управа манастира Враћевшнице уз помоћ већег броја установа, привредних организација, као и појединих дародаваца.

Осим пар изузетно вредних експоната који припадају XVII веку, у ризници су првенствено заступљени предмети из XIX века, а њихова посебна одлика је то што су припадали члановима династије Обреновић или су на неки други начин везани за њих. Овим радом обухваћени су сви познати и у датом тренутку доступни предмети ризнице, до утврђене временске границе - године 1918. - за коју је узето да омеђава нашу савременост.

При изради овог рада велику помоћ су ми пружиле колеге из Музеја рудничко-таковског краја, као и сестринство манастира Враћевшнице уз благослов игуманије Хаџи-Евдокије, на чему им се срдечно захваљујем.

ЛИТЕРАТУРА

- Василић Ангелина, *Ризница манастира Студенице*, у: Саопштења II, Београд 1957.
- Васић Вера, *Портрет као илустрација српске књиге 1830-1850*, у: Библиотекар, 3-4, Београд 1965, 181.
- Васић Павле, *Дела савременика, Мали прилог иконографији српске револуције*, у: Зборник радова Народног музеја, XIV, Чачак 1984, 87-119.
- Вујић Јоаким, *Путешествије по Србији*, Горњи Милановац, 1999.
- Вујовић Бранко, *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, Београд 1986.
- Гавриловић Андра, *Знаменити Срби XIX века*, Београд 1990.
- Ивковић Зорица, *Салон краља Александра Обреновића из ризнице манастира Враћевшнице (извештај о конзерваторским радовима)*, у: Гласник Друштва конзерватора Србије, 11, Београд 1987, 81-84.
- Инвентар покретни и непокретни ствари манастира Враћевшнице и то за годину 1874/5*, ИАЧ (Историјски архив Чачак), Манастир Враћевшница, К-1
- Династија Обреновића - из заоставштине* (каталог изложбе), Историјски музеј, Београд 1996.
- Јанц Загорка, *Кожни повези српске ћирилске књиге од XII до XIX века*, Београд 1974.
- Јевђевић А. Јевђа, *Вићентије Красојевић, епископ жички и његова задужбина*, Горњи Милановац 2003.
- Каниц Феликс, *Србија, земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, књига прва, Београд 1985.
- Кречковић Рад. прота, *Манастир Враћевшница*, Сремски Карловци 1932.
- Кусовац Никола, Јовановић Миодраг, Петровић Градимир, *Сабрана дела Ђуре Јакишића - сликарство*, 6, Београд 1978.

- Лазић Мирослав, *Ктитори и приложници у српској култури XIX и почетком XX века*, у: Приватни живот код Срба у деветнаестом веку, прир. Ана Столић, Ненад Макуљевић, Београд 2006, 611-654.
- Љушић Радош, *Србија XIX века*, Београд 1994.
- Љушић Радош, *Кнегиња Љубица*, Горњи Милановац 1997.
- Љушић Радош, *Милан Обреновић, војвода, командант и саветник Рудничке нахије*, Горњи Милановац, 2006.
- Матијевић Зорица, *Документа с краја XIX века из Враћевшнице, задужбине великог челника Радича Поступовића*, Изворник (грађа међуопштинског историјског архива), 16-17, Чачак 2001, 85-135.
- Марковић Загорка, *Народни музички инструменти*, Збирке II, Етнографски музеј у Београду, Београд 1987.
- Медаковић Дејан, *Стари српски дрворез*, Београд 1964.
- Милановић-Јовић Оливера, *Из музејске збирке манастира Крушедола*, Рад музеја Војводине, Нови Сад 1995/1996, 37-38.
- Милеуснић Слободан, *Опис манастира у Србији током друге половине XIX века*, Гласник, службени лист српске православне цркве, год. LXVII бр. 9, Београд, септембар 1986, 218-222.
- Милеуснић Слободан, *Црквено-уметничко наслеђе на прелому два миленијума*, у: Неговање и заштита нематеријалне баштине у Србији, Музејско друштво Србије, Београд 2006, 27.
- Митровић Н. Љуб., *Мелентије Никишић епископ шабачки 1815-1816*. (прилог за историју српске цркве), Београд 1911.
- Пашић Сретен, *Кроз руднички округ*, у: Бранково коло за забаву, поуку и књижевност, IX, Сремски Карловци 1903.
- Петковић Сретен, *Манастир Света Тројица код Пљеваља*, Институт за историју уметности Филозофског факултета (Монографије 3), Београд 1974.
- Петровић Мита, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, I, Београд 1901.
- Петровић Петар Ж., *Манастир Враћевшница*, Крагујевац 1967.
- Ранковић Душанка, Вуловић Милован, Шакота Мирјана, *Враћевшница*, Београд 1967.
- Пирх Ото Дубислав, *Путовање по Србији у години 1829*, Београд 1983.
- Поповић Светлана, *Крст у кругу, Архитектура манастира у средњовековној Србији*, Београд 1994.
- Први српски устанак и обнова српске државе* (каталог изложбе Историјског музеја Србије и Галерије САНУ), Београд 2004.
- Свети Сава, *Сабрана дела*, Београд 2005.
- Станић Радомир, *Иконостас манастирске цркве у Враћевшници*, Зборник за ликовне уметности Матице српске, 7, Нови Сад 1971, 156-159.
- Станић Радомир, *Непознате иконе у југозападној Србији*, ЗЛУ, 11, Нови Сад 1975, 261-262.
- Станић Радомир, *Делатност Завода за заштиту споменика у Краљеву од 1965. до 1975*, Рашка баштина I, Краљево 1975.
- Станић Радомир, *Конзерваторска открића, Једно непознато дело Павла Чортановића*, Зборник радова Народног музеја, VIII, Чачак 1977, 61-63.

- Станић Радомир, *У Враћевиници отворена манастирска збирка*, у: Гласник Друштва конзерватора Србије, 3, 1979, 42.
- Станић Радомир, *Манастир Враћевиница*, Краљево 1980.
- Станојевић Љиљана, *Лични предмети*, у: Први српски устанак и обнова српске државе, каталог изложбе Историјског музеја и Галерије САНУ, Београд 2004, 121-131.
- Стојанчевић Владимир, „*Бторо сказанје о падежу српске Шумадије*“ у делу *Герасима Георгијевића – песничко казивање и историја слома Србије 1813. године*, у: Из историје српске православне цркве, Ниш 2006, 97-102.
- Стојановић Љубомир, *Стари српски записи и натписи*, I, II, III, Београд 1902, 1903. и 1905.
- Столић Ана, *Краљица Драга*, Београд 2000.
- Страњаковић Д, *Мелентије Павловић, први српски митрополит обновљене Србије (1831-1833)*, у: Црква, календар српске православне патријаршије за просту 1947. годину, Београд, 49-51.
- Страњаковић Д, *Кнез Милош према вери и цркви*, Гласник Српске православне цркве, 10, Београд 1960, 262-267.
- Тимотијевић Мирослав, *Манастир Крушедол – Маузолеј династије Обреновић*, у: Грађа за проучавање споменика културе Војводине, XXI, Нови Сад 2004, 96-117.
- Челиковић Борисав, *Светилишта рудничког краја*, Крагујевац 1988.
- Шакота Мирјана, *Ризнице манастира у Србији*, Београд 1966.
- Шакота Мирјана, *Дечанска ризница*, у: Свеске Друштва историчара уметности, 14, Београд 1983, 34-43.
- Шакота Мирјана, *Студеничка ризница*, Београд 1988.
- Шелмић Лепосава, *Српско зидно сликарство XVIII века*, Нови Сад 2004.

Summary

The monastery of Vracevsnica was founded by the great overlord Radic Postupovic who was principal commander of Despot Stefan Lazarevic's army. The monastery church dedicated to St. George had been built before 1431, when it was adorned with frescoes.

Vracevsnica had a very turbulent history through the centuries. After the fall of Serbia under Turkish rule, its destiny was similar to that of other monasteries – it has suffered damages, it has been ruined, its clergy ought to leave the monastery, but every time it arose. This monastery played an important role during the First and Second Serbian Uprisings becoming the center of the revolt. The prior of the monastery, Melentije Pavlovic, also played an outstanding role in the events of that period.

Prince Milos Obrenovic was deeply attached to Vracevsnica all his life. He attended it to be the mausoleum of his dynasty. In 1819 he moved the body of his mother Visnja from Brusnica and buried it in the church yard, and in 1825 he builded beautiful guest house in which the first Serbian gallery of paintings was placed. Moreover, the successors of Prince Milos continued to enrich the monastery with precious items and the clergy itself tended to obtain objects that was somehow related to the dynasty Obrenovic. Unfortunately, the building housing the treasury was destroyed in fire in 1920.

In 1977 the Institute for Protection of Cultural Heritage from Kraljevo has erected building in which the Treasury arranged as a museum, containing the collection preserved after the fire of 1920, was placed. The most valuable items of the treasury are icons, paintings, textile and metal objects, furniture and religious books. *The Portrait of Prince Milos Obrenovic* painted by Djura Jaksic and an icon depicting *The Virgin and Jesus* from the 17th century are considered to be the most valuable in the collection. Of special interest are also personal belongings of Melentije Pavlovic, the relic cross which is believed to be the *Takovo Cross*, the *monastery woodcut block from 1820*, *Prince Milos's bed* and the unique *furniture of King Alexandar Obrenovic* made in 1900 by Victor Aimone from Paris. Also the *Arsenije Carnojevic's Gospel*, printed in 1690 in the city of Lavov (Russia), has great documentary significance since this Patriarch had left his handwriting on its pages.

Марина Лукић - Цветић

РАФАИЛОВИЋИ И ЛУЊЕВИЦЕ Породична сећања

АПСТРАКТ: У селу Врби код Краљева живи породица Рафаиловић, чији су се преци доселили из Будве, а по професији били оружари и гравери. По породичном сећању учествовали су као устаници у Првом и Другом српском устанку и продавали су кнезу Милошу оружје. Тада су се окумили са Луњевицама, а посебно су кумовске везе су биле јаке са краљицом Драгом Обреновић, која их је и посетила за славу Св. Стефана. Краљица Драга је у селу Врби исфинансирала изградњу цркве, која је срушена у Другом светском рату. Породица је сачувала део документације, разгледнице, фотографије и предмете који се односе на њу и већи део тог материјала сада се налази у Народном музеју у Краљеву. Рафаиловић Живко био је такође учесник бурних догађаја око припреме учесника сарајевског атентата.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Рафаиловићи, Луњевице, Ангелина, Раденко, Антоније, таковски крст, Михаило Чебинац, краљ Милан Обреновић, краљица Драга Обреновић, краљ Александар Обреновић, Живко Рафаиловић

Историја Другог српског устанка, после близу двеста година, може још мало да се осветли и употпуни новим историјским подацима који се ишчитавају на надгробним споменицима у селу Врби¹ код Краљева и у сећањима наследника дела имања породице Рафаиловић. Породична меморија је изазов историчарима, да све то провере и упореде са постојећом архивском грађом. Откуда Рафаиловићи² у овом делу Србије, сачувано је у предању које се генерацијама преноси, али које се разликује од онога што је објављено у литератури. То је презиме карактеристично за црногорско приморје и одмах нас асоцира на место Рафајловиће.

¹ Село Врба се налази на путу Краљево - Врњачка Бања и припада географској области Подибар. Насеља и порекло становништва књига 30, Р. Љ. Павловић, *Подибар и околина*, Београд 1948, 369-375.

² Рафаиловићи припадају старим врпским породицама, а доселили су се из Колашина. Удовица непознатог имена се доселила у Врбу са три сина: Рафаилом, Јошом и трећим сином коме се не зна име. Р. Љ. Павловић, *Подибар и околина*, 371.

По причи браће, Живка и Живана Негојевића, чија је мајка кћи последњег Рафаиловића, а коју су они слушали у детињству, од бабе Владимирке, Рафаиловићи су били оружари и гравери из Будве, где и данас постоје две њихове породице. Дошли су у наше крајеве за време Првог срског устанка и учествовали су у бици са Турцима око Ужица. За време Другог српског устанка, у области кнеза Милоша, продају своју робу и уче устанике да користе ватрено оружје, тако да су поново учесници историјски пресудних догађаја. Име тог првог претка није запамћено, јер је он убрзо погинуо, вероватно 1815. године на Такову, у борби са Турцима и сахрањен је на једном од врпских гробаља. На надгробнику није постојао натпис, што је карактеристично за почетак XIX века.¹ Он се окумио са Николом Луњевицом који је кнеза Милоша новчано помагао, куповао му оружје и на тај начин учествовао у устанку и ослобођењу Србије. Луњевицу и Рафаиловића је вероватно повезивала трговина, а започето кумство су наставили да поштују њихови потомци,² пре свега Николина унука, потоња краљица српска, Драга Обреновић. Постхумно 1816. године родио му се син Раденко који је наставио лозу Рафаиловића.

У сећању је остало име Раденкове мајке, удовице Ангелине, која је била италијанског порекла, са презименом Пацо, па је отуда и знала латиницу, а била је мудра Латинка, па је зарада утрошена за куповину имања, јер је то био једини и најсигурнији начин да не буде преварена или опљачкана. Из неких разлога, Рафаиловићи за своје ново пребивалиште нису одабрали руднички крај, већ имање поред Мораве. Можда је на њихову одлуку утицала и цена, јер су нове историјске околности учиниле да Турци убрзано напуштају Србију, тако да им је врпски ага Челиковић продао свој велики посед, који се протезао од потока Балабана до потока Плоче и од Мораве до Врпске Главице. По предању, Ангелина је тада саградила кућу која је имала подрум са луковима, од које сада не постоје материјални остаци, јер ју је заменило новије здање.

За кућу је било потребно да окућница буде равна и да има воде, тако да је одабран потес на заравњеном брежуљку у подножју Врпске Главице,³ који се сада налази на археолошким картама као део римског

¹ У овом крају најстарији натписи на надгробницима датирају од тридесетих година XIX века. Р. Љ. Павловић, *Подибар и Гокчаница*, 251.

² Госпођа Даница Торман родом од Луњевица, која је удата у Чачку, памти старо кумство са Рафаиловићима и зна кога су Луњевице последњег венчале.

³ На Врпској Главици се налазе остаци римског утврђења.

локалитета, а на коме до дана данашњег ништа није истраживано. За снабдевање водом употребљаван је римски извор, који се користио све док није стигао савремени водовод, а срећом успео је да буде сачуван од каптаже, мада је сада напуштен. По причи Живана Негојевића коју је чуо од своје бабе, поред њега је постојао уклесан натпис VICTORIA и украси на камену у облику цветова и рога, које је поплава после рата однела и вероватно се све то налази у базену, који датира из истог периода, а породица га је некада користила за купање, док је сада затрпан нанетим каменом.

У непосредној близини је поток Плоче у коме се налази плавичаста глина која се користи за лечење реуме и извор супоровите воде Лупња и Грозничавац,¹ што такође указује на присуство Римљана који радо користе минералне изворе. На њих асоцира необичан топоним СТЕПАНДЕЛО (од кога полази поток Плоче и један мањи поточић Гошинац), а који упућује на латинске глаголе *strepito*² што значи веома шумити, шуштати и *strepo*³ са сличним значењем бучати, штропотати, орити се... што се поклапа са чињеницом да ту подземна вода баш хучи.

Рафајловићи су у својој кући користили римски керамички жижак, са ликом богиње победе Викторије представљене са крилима, који је од недавно у збирци Народног музеја у Краљеву, а који пронађен поред римског извора.⁴ Приликом пољопривредних радова врло често се изоравају римске монете, од којих је нешто отуђено, а део је у власништву породице.

У музеју се сада налази половина бронзане пафте у облику круга, рађене техником искуцавања, са стилизованим листовима и латицама, која је са истог локалитета.

По причи Владимирке Рафаиловић, на њиховом имању се налазе седам римских рудника, од којих је два, Живан Негојевић, показао колегама Народног музеја у Краљеву, тако да је екипа ушла у окна, а ради се о налазиштима оникса.⁵ Негојевић тврди да је као младић силазио и чак правио фотографије у римској просторији под земљом,

¹ По народном веровању Грозничавац лечи од грознице. Р. Љ. Павловић, Подибар и Гокчаница, 236.

² М. Зепић, *Latinsko-hrvatski rjecnik*, Zagreb 1972, 346.

³ М. Зепић, *Latinsko-hrvatski rjecnik*, 345.

⁴ Уобичајено је да се жишци проналазе поред римских извора јер су вероватно коришћени у ритуалима поред воде.

⁵ У овим рудницима је рађено пред други светски рат, али могућно је да су то била стара окна. На Врској Главици има магнетита у серпентину. Р. Љ. Павловић, *Подибар и Гокчаница*, 228.

која је била зидана циглом и каменом и имала лучни свод. Сада је промењена конфигурација терена, тако да је то урушено и теже је да се пронађе. Уколико се прича потврди, археолози ће рећи да ли се ради о евентуалној гробници.

Негојевићева прича звучи фантастично, а посебно она о римској „сабљи”¹ која се „затурила,” а висила је на старој кући и на њој је био урезан сунчани сат који им је показиво време. Такође док је био у војсци нестала му је из куће римска кацига, због које је био на суду, али није успео да је поврати.

На имању се налази место *кревети*,² где су се по предању заустављали каравани због преноћишта, који су ишли од Дубровника за Цариград, а онда су настављали преко Мељанице и Гоча ка Магличу и даље, врлетима уз Ибар. Још један топоним указује на каравански пут, то су *букоње*,³ а легенда их повезује са букацијама који прате караване и ради безбедности лупају. Запамћено је да је Ангелина Рафаиловић била храбра и предузимљива жена која се усудила да оде у Цариград, вероватно ради трговине, а пут је по причи коштао 32 талира.



*Надгробни споменик
Ангелине Рафаиловић*

Пошто је рано остала удовица, да ли се касније преудала није познато. Родила је кћи Ану са Маринком 11. XI 1837. што је забележено у врпској књизи рођених, под бројем 2/818. Причу о Ангелини завршава натпис на скромном крсту од белог студеничког мермера АНГЕЛИНА МАЈКА РАДЕНКОВА ПОЖИВЕ 80 Г. ПРЕ Е МАР 13 1852.⁴

Свога сина јединца је научила да користи латиницу, тако да је он био писар код кнеза Милоша у Крагујевцу, што је остало као породична прича. На његовом надгробном споменику⁵ у облику монументалног стилизованог крста са јабукама и плочом преко гроба са

¹ Римљани немају сабљу, већ мач. Сабља је карактеристична за Турке.

² Топоним *Кревет* означава лисник зденут на дрвету. Р. Љ. Павловић, *Подибар и Гокчаница*, 153.

³ Породици Букоња кумују Рафаиловићи, а они су такође стара врпска породица.

⁴ У књизи умрлих за 1852. годину у селу Врби, свештеник је уписао да је 20. марта преминула Анђелија, а у то време се не уписују презимена. Вероватно се запис односи на исту особу.

⁵ У књизи умрлих је уписано да је Раденко Раваиловић, земљорадник из Врбе преминуо 21. јануара 1876. године.

исклесаним крстом, је текст који указује на напредовање у служби и статус: РАДЕНКО РАФАИЛОВИЋ 1816-1876 БИВШИ НАРОДНИ ПОСЛАНИК.¹ О Раденковом материјалном стању говори и квалитет надгробног споменика, док је за живота подигао велику кућу, која је до скоро пркосила зубу времена. У њој су рођени сви Рафаиловићи, а она је имала своју тајну, о којој се и после више од сто година нерадо говори и да су се баш ту планирани догађаји срећно завршили, у Србији би још можда били „Обреновићи” и српска историја XX века би се другачије одвијала.

Кућа датира из 1839. године, а време подизања уклесано је у камену изнад подрумских врата, иначе била је пространа и за тадашње услове становања луксузна и врло функционална. Изнад подрума првобитно се налазио доксад, који је касније затворен. Имала је четири собе са



Кућа Раденка Рафаиловића

патосаним подом и оцаклију са подом од цигле из које се ложила зидана пећ, која је грејала све просторије. Зидови су имали бондручну конструкцију и зидани су печеном циглом. Кров је био на четири воде са ћерамидом као кровним покривачем, док су прозори били са металним решеткама. Ради лакшег функционисања, налазила су се два улаза на супротним странама, до којих се долазило преко камених „басамака“, које је наткривала лимена натстрешница са предње стране.



Надгробни споменик
Раденка Рафаиловића

патосаним подом и оцаклију са подом од цигле из које се ложила зидана пећ, која је грејала све просторије. Зидови су имали бондручну конструкцију и зидани су печеном циглом. Кров је био на четири воде са ћерамидом као кровним покривачем, док су прозори били са металним решеткама. Ради лакшег функционисања, налазила су

¹ Раденко Рафаиловић је био народни посланик Среза Чачанског, у време владавине Намесништва књажевског достојанства. Његово име се помиње у позиву свим посланицима 16. јуна 1869. године у Крагујевцу, за Велику Скупштину која је донела Устав. Датум је по старом календару. О Великој Скупштини види С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића књ. 1* (1868-1878), Београд 1926, 61.

Испред куће је било камено корито које још стоји на истом месту. Као пример народне архитектуре и једна од најстаријих газдинских кућа у селу, трајала је до пред крај XX века, када се кров урушио, а власник није имао интереса да је сачува, већ је од ње употребио део грађевинског материјала и готово потпуно је уништио.

Први писани податак о Раденку, налази се у објави за подизање куће за среску канцеларију у Карановцу. Информисане су биле све општине Среза жичког, а као члан Општине врпске појављује се име РАДЕНКО РАФАИЛОВ,¹ са датумом 10. јануара 1865. године, што указује на име његовог оца.²

О Раденку се зна да се женио три пута, о чему постоје натписи у књизи венчаних села Врбе. На страни 1 за 1837. годину, под бројем 25, уписано је само његово венчање, а име невесте је изостављено, док је 1847. венчан са Стаменом, а 1872. године са Станом.³ Имао је четири сина: Антонија, Илију, Василија и Стевана, од којих је био најпознатији најстарији син, Антоније, рођен 1846. године што значи да је био из Раденковог првог брака или из брака са Стаменом, што је логичније.

Као и отац, Антоније се женио три пута, прво 1868. са Тодором,⁴ која је исте године премиула, а њен гроб обележен је белим студеничким крстом и поред имена има само уклесану годину венчања 1868. Следећи брак је био са Станијом 1879. године⁵ са којом није имао деце и 1882. са Достаном.⁶ Достана је била удовица Агатона Селиновића из Врњачке Бање, која је довела свога јединца са собом, међутим он је умро и сахрањен је на врпском гробљу.

Понос породице Рафаиловић су два таковска крста, као прва српска медаља за храброст,⁷ које је добио Антоније Рафаиловић, због учешћа у српско - турским ратовима. Указ о њиховој додели није

¹ Могућно је да је име родоначелника врпских Рафаиловића РАФАИЛО, које није карактеристично за Србију.

² Б. Перуничкић, *Једно столеће Краљева 1815-1915*, Краљево 1966, 297.

³ Раденко Рафаиловић се венчао 25. маја 1872. године са Станом супругом покојног Мата Синђелића из Адрана.

⁴ Први брак Антоније Рафаиловић је склопио 28. јануара 1868. године са Тодором, кћерком Теодосија Вучетића из Закуте.

⁵ Други брак Антоније Рафаиловић, тежак из Врбе, је склопио у тридесетој години, 5. новембра 1879. године, са Станијом Недељковић кћерком Јелисија Недељковића из Губереваца, која је имала двадесет четири године.

⁶ Антоније и Достана венчани су 14. новембра 1882. године у цркви у Врњцима.

⁷ О таковском крсту види: Д. Николић, *Наша одликовања до 1941.* из колекције Војног музеја у Београду, Београд 1971, 32-34, Б. Радовановић, *Установљење ордена таковски крст и његови носиоци из 1865. године*, Зборник радова музеја рудничко-таковског краја Горњи Милановац 1, Горњи Милановац 2001, 99-106.

сачуван, тако да се не зна када их је добио и за које заслуге. То су крстови трећег степена¹ који се изгубио и четвртог степена.² На њих је породица посебно поносна и уписивани су у тестамент, а такође су уклесани и на Антонијевом надгробном споменику, тако да се зна да су поуздано његови. По породичном сећању крстови су додељени истога дана када и Живојину Мишићу, тако да се и ти подаци могу проверити.

Антоније Рафаиловић, председник општине Врба, био је јако утицајан и уважен домаћин, који је наставио кумовско поштовање са Луњевицама, јер је њихов отац и деда, Никола Луњевица, био истакнута личност у устанку и носилац сребрног таковског одликовања, за кога је орден примио његов син Панта Луњевица.³

Кћи Панте Луњевице Драга (1866 -1903),⁴ од 1883. године је била удата за инжењера Светозара Машина и једно време је живела је у Краљеву, док је њен супруг градио пут Ибарском клисуром, тако да је била радо виђен гост код старих кумова у селу Врби. Владимирка Рафаиловић је запамтила да је породица Машин становала у близини данашње Пљакине улице, у црвено окреченој кући, изнајмљеној од Васе кобасичара. То је било вероватно током 1885. и делом 1886. године. Краљ Милан је поводом завршетка грађевинских радова дошао у Краљево. Бал је приређен у хотелу Париз, а међу званицама је био и инжењер Машин, са прелепом супругом Драгом,⁵ која је привукла пажњу краља и чак је са њим плесала. Али на рачун радова на ибарском путу и инжењера Машина, који је испројектовао оштру кривину на лакат, краљ је направио грубу шалу. Инжењер Машин је био очајан и по причи Рафаиловићке, то није могао наводно да “преживи.”⁶

Понекад лепота жене може бити кобна, и све се прокоментрише онако како није чак ни морало да се догоди. Тако је било са маркантном и образованом супругом инжењера Машина, која је остајала сама у својој кући, а ту се нашао предузимљиви, наочит каменорезац

¹ Таковски крст трећег степена се носи око врата, на траци дугој 50 цм, а зелено емајлирани венчић обавија средину ордена. Његова висина је 0,050. Д. Нолић, *Наша одликовања*, 33.

² Таковски крст четвртог реда је нешто мањих димензија 0,035, а зелени емајлирани венчић обавија средишњи део ордена. Д. Николић, *Наша одликовања*, 33.

³ А. Милићевић Луњевица, *Моја сестра Краљица Драга*, Београд 1995, 72.

⁴ Р. Љушић, *Љубави српских владара и политичара*, Ниш 2006, 239-260.

⁵ Оцу Драге Машин, Панте Луњевице, 1874. године, кнез Милан Обреновић, је указом потврдио место начелника округа у Шапцу; А. Столић, *Краљица Драга*, Београд 2000, 12.

⁶ Инжењер Машин је умро од инфаркта у пчињском крају око манастира Горњака исте године. А. Столић, *Краљица Драга*, 23.

Михаило Чебинац (1855-1941)¹ који је често виђан у њеном друштву, интересујући се за руде и камен, тако да је испредена интригантна чаршијска прича. Заправо Драга Машин је одвела Чебинца, код кумова у Врбу да траже камен, јер на њиховом имању постоје стари рудници,² тако да је он једно време боравио тамо, а могућно је да је и нешто копао јер је испод врског гробља направио три купаста узвишења црвенкасте земље. Било је логично да се прича настави и да



Фотографија коју је краљ
Милан поклатио Драги Машин

се Чебинац са Драгом још више повеже, пошто заједно бораве код кумова. За то време инжењер Машин, петнаест година старији од своје супруге, био је на терену.³

После смрти мужа, Драга Луњевица Машин се сели у Београд код своје породице, али без обзира на своје скромно материјално стање успева да продре у више друштвене кругове. Чувена по својој лепоти, образована,⁴ интеллигентна, говорила је и преводила са немачког и француског,⁵ одлично је свирала клавир,⁶ радо је виђана на пријемима. И овога пута, млада удовица, по други пут привлачи пажњу краља Милана, који јој поклања 1887. године своју фотографију снимљену у Паризу у атељеу Надар,⁷ која се неким случајем сачувала у Врби, а сада се налази у власништву Народног

¹ Р. Јоветић, *Хроника краљевачког гробља*, Краљево 1994, 89.

² Југословенска војска са инжењерима 1939. године испитује римске руднике у Врби. Немци 1944. године доносе геолошку опрему и карте за истраживања, међутим прекида их пораз од стране Руса, тако да све то остаје у селу, а металне шипке су употребљаване за прављење ограда.

³ У свом роману *Нојева барка*, Миодраг Протић помиње грађење пута Ибарском клисуром, Светозара и Драгу Машин и Михаила Чебинца и то је прича коју стари Краљевчани радо помињу.

⁴ Драга Луњевица од девете године образје се у Београду, где је похађала и "Церманкин завод". А. Столић, *Краљица Драга*, 21.

⁵ Ана Луњевица тврди да је Драга савршено знала немачки и француски и да се бавила преводилачким радом, А. Милићевић Луњевица, *Моја сестра*, 18-19; А. Столић, *Краљица Драга*, 24.

⁶ А. Милићевић Луњевица, *Моја сестра*, 109.

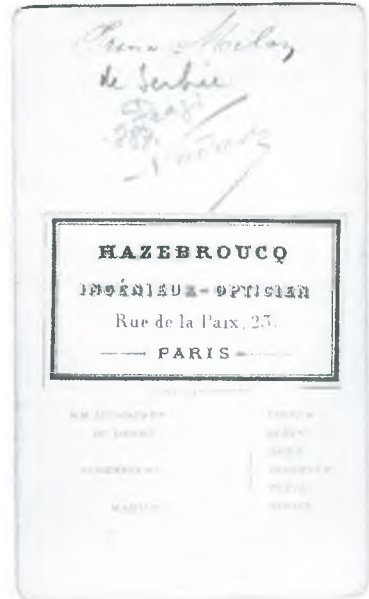
⁷ Исту фотографију поседује Историјски музеј Србије, инв.бр. И 1001; Види каталог *Изложба династије Обреновића*, Београд, Народни музеј фебруар-март 1996, 60.

музеја у Краљеву. Фотографија је из млађих дана и Милан Обреновић се потписао као принц на полеђини мастилом, док је посвета Драги исписана оловком и овај натпис указује да има основа прича, да је краљ Милан сугерисао краљици Наталији да одабере Драгу за своју дворску даму.

Кобна љубав Драге и Александра Обреновића је започела 1895. године и његови родитељи нису могли да претпоставе докле ће све то да доведе. Александрови одласци у Бијариц, у вили Шашино, уместо младићког сазревања, што је била првобитна намера краљице Наталије, иду у сасвим другом неочекиваном правцу. Насупрот мирног и безбризног живота дворске даме, Драга се енергично опредељује за авантуру. Због своје везе са младим краљем напушта Француску, луксузну вилу, сигурне приходе и краљицу Наталију, враћа се и остаје у Србији крајем 1897.¹

Драга је поново је радо виђен гост у Врби, а два њена наводна побачаја пре венчања се уклапају у врпску причу, која је више од једног века чувана као породична тајна. Заправо две жене су требале, у кући Рафаиловића да роде децу за Драгу, али оба пута су то биле девојчице, које су наравно одрасле и најнормалније живе код Рафаиловића као чланови породице. У породици Рафајловић то помињу као чињеницу, да су неке жене доведене са стране да се ту породе, али ипак је све скривено велом породичне дискреције.²

Фалсификовати документа и подметнути дете је било могућно јер је кум Антоније Рафаиловић био председник општине, а село Врба је било и довољно близу и довољно далеко од Београда да се све ово брзо, ефикасно и у тајности обави. Рафајловићи су као противуслугу добили средства за копање пет бунара и сви су били безводни, тако да се ни једни ни други нису овајдили. Несрећна жена праћена све време поругама да је лаког морала, блудница и нероткиња, а уз то



Полеђина фотографије и потпис краља Милана

¹ А. Столић, *Краљица Драга*, 35-37.

² Током другог светског рата књиге рођених из села Врбе, које се односе на тај период од 1875.- 1904. године су изгореле, па истраживањане не могу ићи у том правцу.

десет година старија од краља¹ и разведена, имала је храбрости да се одлучи на овакав корак јер је најискреније волела Александра Обреновића и то је могао да буде једини разлог овог страшног ризика који ју је могао стајати живота, а везати мушкарца за себе дететом је најсигурније.²

Краљ Александар је искрено желео, иако је био врло млад, да што пре постане отац, па је још пре брака у својим нежним писмима то помињао Драги.³ Пошто је био упознат са њеним здравственим проблемом, убеђивао ју је да оде на лечење. Да ли је то било због негодовања родитеља, пре свега краљице Наталије и уопште јавности јер Драга није била прилика за њега?⁴ Вероватно је хтео да прекине београдске трачеве и да се што пре венча са својом изабраницом, а трудноћа би разрешила све препреке.



Фотографија са венчања

Ипак, на кратко, све се лепо завршило, Драга Луњевица је испрошена, акуму Антонију Рафаиловићу од будуће краљице је стигао позив за венчање и он се налази међу сватовима испред саборне цркве, са десне стране. После тога у Врбу стиже дописна карта: Свом Анти за сећања. Драга, са брижљиво одабраном фотографијом где је она краљица Србије, са дијадемом, лентом и орденом, са текстом који је лично исписала.⁵

У француском недељнику *La revue diplomatique* од 25. новембра 1900. године су три чланка о краљици Драги и Србији, у коме се налази илустрација са краљичиним ликом као са ове дописне карте.⁶

Обзиром да је краљица била старија од краља, било је јако важно да се на дописним картама појави њен лик у врло одабраној тоалети,

¹ Слободан Јовановић пише и образлаже да је краљица крила године и да је дванаест година старија од краља. С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића III*, Београд 1936, 11.

² Р. Љушић, *Љубави српских владара*, 255. С. Јовановић помиње три лажна побачаја који се уклапају у врпску причу. С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића III*, 29-30.

³ А. Столић, *Краљица Драга*, 63.

⁴ А. Столић, *Краљица Драга*, 91.

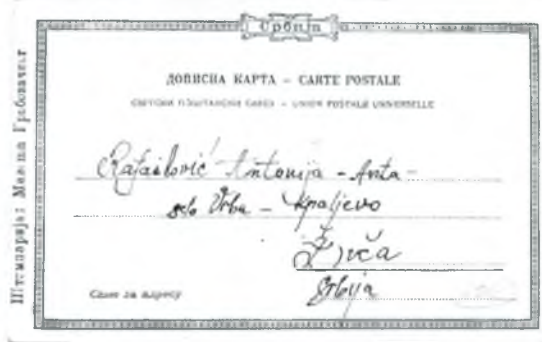
⁵ Иста фотографија је објављена у књизи: М. Ј. Маленић, *После четрдесет година*, Београд 1901, 109.

⁶ Француски недељник се чува у Архиву у Крагујевцу под ознаком ИАШ КЗ-1, II, 244-1900. л. 6.



Лоздрав из Србије — Souvenir de Serbie

у полупрофилу, са финим изразом лица, где је доминантна њена лепота, да би се и на тај начин оправдао гест краља Александра, који је због тога прешао преко свих препрека и оженио је. Драга Обреновић се и у тој улози савршено



Лице и наличје дописне карте упућене Анти Рафаиловићу од Драге

снашла, јер је осим допадљивог физичког изгледа била и дворска дама која није оскудевала у финим манирима и истанчаном укусу. Напросто пленила је својим шармом, ведрином и виспреношћу, што је требало и Србија и Европа да виде.

У неколико варијанти, на дописницама урађеним у Паризу, појављује се попрсје краљице Драге, у раскошној тоалети, која је око врата и преко рамена украшена перјем марабу. Искоришћена је вероватно изузетно успела фотографија из млађих дана, која мора да се самој краљици допадала и она ту има фини, суптилан и продуховљен израз. Иста фотографија је искоришћена у Италији, где је хаљина колорисана у жутом тону, али је снимак окренут, тако да је попрсје гледа на леву страну. Прављене су креације са различитим оквирима или без њих, а иста је одабрана, да заједно са медаљоном краља Александра глорификује краљевски пар. Иста је и на колорисаној дописној карати, где је кра



Варијанта дописнице урађене у Паризу



Фотографија са венчања

и њене претходнице које нису усрећиле српске владаре. Требало је акценат ставити на краљичине српске корене, повезати је са часном књегињом Љубицом, јер била је пореклом од устаничке породице Луњевица и у сродству са Вукомановићима и Обреновићима. Она је на двору направила потпуно другачију, српску атмосферу,¹ за разлику од краљице Наталије која је неговала француске манире.²

Осим краљевих родитеља краљице Наталије и краља Милана Обреновића и најближа фамилија се најлогичније није сложила са избором “светле веренце”, убрзо супруге младога краља Александра Обреновића, што потврђује разгледница упућена његовом ујаку и ујни и рођакама Јулки и Софији, после свадбе, из Београда 29. октобра 1900. године. Александар резигниран, ироничан и самоуверен им шаље јасну поруку, да је све урадио по својој вољи и да је без обзира на њихово одсуство венчање обављено. “Кад већ нисте били у могућности да присуствујете свечаности приликом женидбе Њ. В. Краља, онда вам ево шаљем слику, која ће вам у најтамнијим бојама приказати оно што је се тога дана могло видети. Поздрав ујни, ујаку, Јулки и Софији, од

¹ С. Јовановић пореди двор са боље стојећом градском кућом, који је изгубио раскош, етику и господство, С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, 49.

² А. Столић, *Краљица Драга*, 99-104 ; Драгина сестртра Христина је имала куварицу која је спремала и традиционална јела за краља, иако је двор имао француског куvara, А. Милићевић Луњевица, *Моја сестра*, 157.

свију нас а највише од Александра.” Разгледница није колорисана, тако да је направљен духовит коментар о тамним бојама, уствари порука је да се види огромна маса народа која је дошла да поздрави младенце на Топчидеру. Осим ове, фамилија Рафаиловић поседује исту разгледницу која је обојена, а циљ је не само да се глорификује краљевски пар, већ да се прикаже одобравање њиховог венчања од грађана Србије.

Једна од најлепших разгледница краљевског пара је колорисана фотографија са венчања са степеништа саборне цркве, где је краљ одевен у генералску униформу са еполетама и одликовањима, а краљица у хаљини од беле чипке и са брилијантском дијадемом, док јој је у рукама склопљена лепеза од перја. Изнад њихових глава је бели двоглави орао са палмином граном, а око оквира су уплетене руже са трбојком и исписаним титулама.

Очигледно да је краљ радо носио војну униформу и разгледница са само његовим ликом у величини целе фигуре је вероватно штампана пре венчања са Драгом. Циљ је био да се прикаже млади краљ, који је доведен на престо са четрнаест година, са што више озбиљности, достојанства и самопоуздања. Изнад главе пише Бог чува Србију, а на дну је натпис Александар I Краљ Србије. Бочно је име издавача Вилхелма Геркеа.

Једна од замерки Слободана Јовановића, према понашању на двору, је што је Драга све узела у своје руке и што је била веома шкрта, на шта је краљ био веома поносан.



Разгледница упућена од стране краља Александра ујаку и ујни и рођакама Јулки и Софији непосредно после свадбе



Разгледница која је штампана вероватно пре венчања

Насупрот томе “непрестано је досађивала министрима да ухлебе њене кумове и пријатеље.”¹ Да ли је у свему томе користи имао кум Антоније Рафаиловић и може ли се повезати са краљицом Драгом његова кандидатура за посланика, што је исписано и на његовом надгробном споменику и читуљи?



Карикатуром приказано како актуелни краљевски пар смењује стари

Догађаји на политичкој сцени Србије су се брзо смењивали, страсне љубави, исхитрени бракови, љубавнице, афере, разводи, изгнанства, убиства, смене на престолу сигурно све време привлаче пажњу европске јавности. Тако да актуелни краљевски пар Драга и Александар смењују Наталију и Милана што је врло јасно, карикатуром, приказано на

дописници са задњим представницима династије Обреновић. То је заправо истинита слика Србије са почетка XX века, а налази се у документацији код Рафаиловића.

У породичном албуму чувају се и бројне фотографије, са посветама и сигнираним личностима што је јако вредно, јер Драга има мало снимака док није била краљица. Фотографија са Софијом је снимљена у атељеу Мојсиловић, које је осим Београда постојало и у Краљеву² и она је вероватно из њених млађих дана. Она не личи на фотографију из девојачких дана, где је Драга у профилу, са уковрцаном косом, скупљеном на потиљку, која јој пада низ леђа, са хаљином са обнаженим раменима где имитира стил краљице Наталије. Овде она изгледа много скромније, са препознатљивом пунђом и блузом у стилу бидермајера. Могућно је да је Драга тада већ била са краљицом Наталијом, а да је Софија већ поменута кћи њенога брата. Пошто је фотографија дата Рафаиловићима вероватно су и они познавали Софију.

Рафаиловићи поседују фотографију каснијег датума, вероватно са краја 1900. и почетка 1901. где је Софија поново поред Драге. Снимак в

¹ С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, 48.

² Д. Драшковић, *Фотографије и разгледнице у Народном музеју Краљево*, *Наша прошлост VI*, Краљево 2005, 39.

је начињен у класичном ентеријеру са кулисама. Драга и Софија седе за столом, а у њиховом друштву на средини је витка дама која стоји. Све три госпође на грудима имају са леве стране иста одликовања. То је вероватно женско одликовање које су увеле краљице Наталија или Драга. Драгино одликовање са иницијалом Д, је додењивано заслужним српским госпођама и ношено је на ружичастој траци око врата.¹ Колико се са снимка види ово би се пре могло везати за Наталију.

Драга на овој фотографији је толико угојена да не личи на себе, а израз лица јој је крајње летаргичан, јер Србија очекује све време наследника, а она се придржава упутстава француског лекара др Колеа.² На њој је графитном оловком, латиницом, на полеђини, записано Драга и Софија, а дијагонално Достана Рафаиловић 18. II 1882. што је заправо година Достаниног венчања са Антонијем Рафаиловићем, међутим они су се венчали, каснијег датума 14. XI 1882, тако да се не зна на шта се датум односи. Напред у левом углу је записано Драга, преко чега је појачано мастилом, а обичом олоком пише Врба 1902. године. Дама која стоји је заиста Достана Рафаиловић, што доказује групна фотографија на њеном



Медаља за заслуге краљице Драге



Фотографија с краја 1900. или почетка 1901. године

надгробном споменику, где је представљена са својим супругом Антонијем и старицом која седи, што може бити њена свекрва Стана. Рафаиолвћи су имали и Драгино одликовање, али оно је продато у Новом Селу код Врњачке Бање.

¹ О одликовању краљице Драге и начину ношења види: А. Столић, *Краљица Драга*, 99, 180, фуснота 281.

² А. Столић, *Краљица Драга*, 118.

Антонију Рафаиловићу, председнику општине, краљица Драга је поклонила своју фотографију са исписаном посветом на полеђини, чији је аутор дворски фотограф Милан Јовановић, која је доста оштећена влагом.¹

Из исте серије је и фотографија краља Александра Обреновића, коју је снимио Милан Јовановић, а њен квалитет заиста оправдава звање дворском фотографу, који је осим српског, био ангажован и на црногорском двору. Краљ је представљен у величини попрсја, са погледом преко десног рамена. Одевен је у мундир, који се копча са два реда дугмади, и има еполете у виду плетенице на раменима, док му је са леве стране налази велика грана са бројним одликовањима. Овај савршени краљев портрет је вероватно његова најуспелија и најлепша фотографија, на којој он подсећа на свога оца, краља Милана, који је у своје време важио за наочитог владара.



Фотографија краља Александра Обреновића коју је снимио Милан Јовановић

Рафаиловићи поседују и фотографију краљице Драге Обреновић у репрезентативној пози у посебно креираној краљевској одећи,² рађеној по угледу на владарске костиме са фресака,³ пре свега на краљицу Симониду, које је израдило Београдско женско друштво. Њена горња хаљина је гранаца, са рукавима који се звонасто шире, са украсним бордурама, веженим златним и сребрним нитима, на којима су двоглави орлови, симбол Немањића. На глави јој је отворена круна, испод које је вео као у средњем веку. На тај начин је све време потнцирано краљичино српско

¹ Рукопис није Драгин, вероватно је посвету исписао неко на двору. Друга њена фотографија, са истим рукописом на посвети, је у Народном музеју у Краљеву, а поклонјена је председнику општине Жича у исто време. Иста фотографија је публикована у књизи Р.Љушића, *Љубави српских владара и политичара*, 245.

² Могућно је да је мотиве за вез исцртао Тителбах, кога је краљица Драга ангажовала за за нацрте орнаментике са народних мотива. А. Столић, *Краљица Драга*, 101; Тителбах је радио нацрте за иконе изведене везом на прекривачу за кивот св Симеона у Студеници, Н. Цветковић Скрињак, *Конзервација катанетазме за царске двери*, Гласник ДКС 25, 168.

³ Ана Луњевица пише да је аутор ове фотографије је Милан Јовановић и описује владарски костим који краљица и њена дворска дама носе за посебне празнике. А. Милићевић Луњевица, *Моја сестра*, 137, 141.

породице и то да она долази из народа. Епископ Сава Дечанац, у манастиру Студеници, је рекао да су Обреновићи продужили династију Немањића.¹ За разлику од њега, Слободан Јовановић,² огорчени противник краљице има другачије мишљење и каже да уместо оживљавања успомена на царицу Милицу, Драга се заправо прерушила у београдску глумицу Велу Њигринову.

Исти снимак се јавља у другој верзији где је колорисан црвеним и жутим тоновима. Избачена је фотеља, а фигура краљице је укомпонована у атмосферу кулиса класичног фотографског атељеа и као такав штампан је као дописна карта. Сачувани примерак представља посебну занимљивост, јер је послата из Ниша 2. 8. 1902. Паји од Драгине сестре Ђине, чија је фотографија објављена код Ане Столић, са посветом истој личности и исте године.³

Драга је иначе била веома побожна и на сам дан веридбе са краљем, прилажу храму Светог Саве 10000 динара у злату, а манастиру Жичи два звона као спомен на склапање брака. За кивот светога краља, Стефана Првовенчаног, у Студеници, пред чијим моштима се дешавају чуда и исцељења дарован је покров, а за гроб Стефана Немање приложена је завеса.⁴ Катапетазма за Студеницу стигла је постхумно 10. јуна 1903.⁵ Цркви у Куршумлији је такође дато звоно изливено у Крагујевцу, а у Враћевшници⁶ је био крст од сребра и злата. Манастиру



Драга Обреновић у репрезентативној пози

¹ Говор владике је штампан у *Српским новинама*, бр.194, 2.IX 1901. и одатле је преписан у Драгиној свештици са рецептима, на самом почетку.

² С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, 49.

³ А. Столић, *Краљица Драга*, 17. Испод фотографије је натпис *Драгом Паји Ђина 1902.*

⁴ У манастиру Студеници, из Немањиног гроба, је изникла лоза као у Хиландару и била је на исти начин чудотворна, међутим по легенди, она се осушила после убиства краљевског пара.

⁵ Н. Цветковић-Скрињак, *Конзервација и рестаурација катапетазме*, 167.

⁶ Крсту у манастиру се губи сваки траг, можда је опљачкан или сакривен за време ратова, јер манастир не поседује ни једну драгоценост од племенитих метала. Краљевски пар је посетио Враћевшницу, за време постављања споменика Милошевој мајци, баба Вишњи, и вероватно је том приликом дарован. У манастиру је сачувано предање да се ту прво налазило Мирослављево јеванђеље, које је добио на поклон краљ Александар Обреновић.

Вујну, где су сахрањени њени преци прилаже сребрни путир и свилен покров са златовезом. Цркви Св. Петке у Нишу шаље богато извежену плаштаницу.¹

Краљ Александар и краљица Драга, венчали су се 29. јула јула 1900, а краљичина трудноћа је званично објављена у августу. Кумовима, Антонију и Достани 1. I 1900. године рађају два женска детета, Милунка и Милица,² тако да ни они нису испунили краљичина очекивања, јер је изазивање судбине било узалудно.

Драга лично везе дарак за врпску цркву брвнару, а 1900. полаже камен темељац за зидање нове цркве, који благослови епископ жички Сава Дечанац са свештеницима Саватијем Божићем и Живком Путниковићем. Затим се радови на кратко прекидају, јер су догађаји око лажне трудноће направили скандал и бруку, али црква у Врби је пре кобне 1903. године ипак завршена. Несрећној краљици је и тај посао био узалудан, јер је у борбама Руса и Немаца 1944. године, које су трајале шест недеља, објекат гранатиран и до темеља срушен. Кућа Рафаиловића је погођена, а преостао је само њен мали молитвеник, са нагорелим страницама, распаднут од читања, остављен код кумова где се и сада чува.

Драга је у браку са инжењером Машином наводно имала један прекид трудноће, можда за време боравка у Краљеву, а то би кумови могли да знају. Да ли је некакву улогу у Драгином лечењу тада имао доктор Ђорђе Николић, који је службовао у Срезу жичком? Код Рафаиловића се нашао указ о његовом премештају из Среза Жичког, округа Рудничког у Смедерево, који је у Београду 7. јуна 1893. потписао министар утрашњих дела, на предлог краља Александра Обреновића, што је било пре брака Драге и Александра.

Краљ Александар и Драга, као што је познато, су виђани у летњиковцу Обреновића у Смедереву. Пре брака их је ту чак затекла краљица Наталија. Да ли је др. Николић био присутан када је у Смедереву Драгу прегледао породични лекар Михаило Величковић, са француским доктором?³ Презиме акушера Хаџи Николића⁴ се поново појављује пред крај владавине Обреновића, јер је доктор

¹ Подаци о прилозима Обреновића убележени су у краљичиној свесци са рецептима руком проте Саватија Божића, а објављени су и код А. Столић, *Краљица Драга*, 101.

² Подаци преузети из породичног родослова, који је урадио адвокат Миломир Тимотијевић из Врбе.

³ О краљичиној “псеудо” трудноћи и “”порођају” види: Др. М.Величковић, *Истина о трудноћи краљице Драге*, Правда”бр. 200,22.XII 1912; А. Столић, *Краљица Драга*, 117-123; А. Милићевић Луњевица, *Моја сестра*, 121-125.

⁴ А. Столић, *Краљица Драга*, 141.

саветовао краљици Драги да оде у неку од европских бања на лечење и то у време када се краљу намеће да се разведе. На тај начин је било најједноставније забранити повратак бездетне краљице у Србију.

По причи Рафаиловића, краљица никада није дошла са својим супругом у Врњачку Бању,¹ јер се генерал Јован Белимарковић противио њиховом венчању, а најављени порођај се није догодио и њено путовање се завршило у Врби, где краљ Александар Обреновић никада није свратио. О посети Драге Обреновић својим кумовима за славу, на дан Светог Стефана 1902. године, оставио је запис протојереј и ставрофор Саватије Божић. Имресиониран краљичином лепотом, скромношћу и бритким умом, описао је тај свечани догађај. Пошто је закаснила на ручак, није дозволила да јој се направи место у врху “совре” већ је села где је било слободно, при дну. Белимарковићеву увреду је протумачила сликовито, да ако је не поштује један генерал који неће да јој пољуби руку,² па ни мештани Врбе немају разлога да се померају, она је гост као свако други.”Овај њен гест је остао да се памти... ово говори да нам је Краљица из нашег народа која поштује народне обичаје и подржава их.”³

Рафаиловићи су свешчицу коју је краљица том приликом поклонила својој куми сачували и у њој се налазе поред куварских рецепата на немачком, исписаних Драгином руком, текстови анонимних дама и записи значајни за породицу Рафаиловић са важним датумима. Прота Саватије ју је очигледно више пута држао у рукама и записивао оно што није смео гласно да каже. Краљица Драга је на двору увела православне обичаје, тако да је чак сама спремила породичну славу,⁴ вероватно према овим својим рецептима.

Рафаиловићи имају две занимљиве колорисане сличице краља Александра и краљице Драге из 1900.године, са бројевима 47. и 48, које су се налазиле упаковане у француској чоколади. Наиме Guerin Boutron чоколаде су имале 500 сличица са ликовима тадашњих познатих личности, са позлаћеном оквиром и то је била реклама. Фотографија краља Александра је из млађих дана из периода одмах

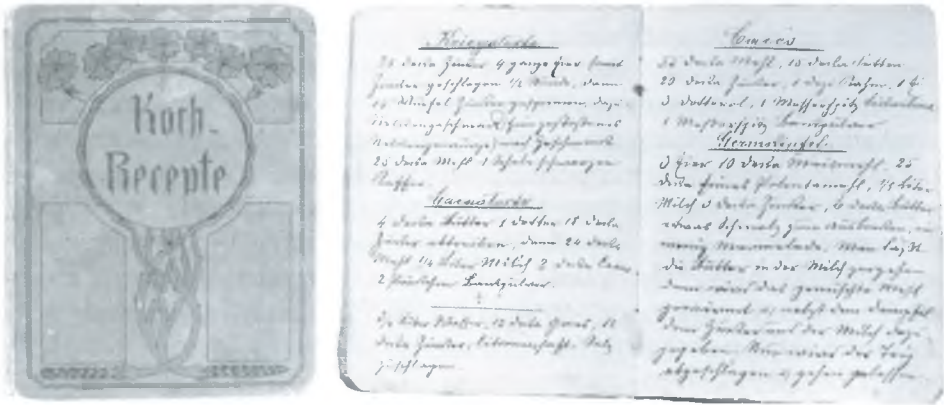
¹ Краљица Драга је била код Белимарковића што се види на фотографији испред виле коју поседује Народни музеј у Краљеву.

² Јован Белимарковић заиста није испоштовао краљицу, одбио је да јој пољуби руку, али очни убиства 28.маја он је договорио са краљем да се са Драгом нађе у четири ока да то превазиђу. М. Бошњак - С. Јаковљевић, *Обреновићи 1 сакривена историја*, Горњи Милановац, 2006, 214-215. АС ПО 84 /28.

³ Цитат је из Драгине свешчице са рецептима, где се свештеник описао са дивљењем читав догађај.

⁴ М. Ј. Маленић, *После четрдесет година*, Београд 1901, 114.

после миропомазања,¹ док је краљичина новијег датума и ту она има врло суптилне црте, мада разумљиво изгледа доста старија од краља.



Свеска коју је краљица Драга поклонила својој куми

Чаша са њеним ликом је разбијена, сребрни бокал је продат колекционару, а такође и минђуше са плавим каменом и привезак са камејом у сребрном оквиру.

По сећању Рафаиловића, у Драгином, сада краљичином животу, поново се појављује Михаило Чебинац. Код Рафаиловића је сачуван летак са ликовима чланова Чебинчеве афере (сада у Народном музеју у Краљеву) која није у потпуности расветљена, а осумњичени су пуштени из затвора.

Живанова баба, Владимирка Рафаиловић, пријатељевала је са Чебинцем и одлазила је у његову кућу, која се налазила у близини старе пијаце, на месту данашње робне куће. Он јој је причао о својим симпатијама према Драги, али и то да је у време брака са Машином била часна жена, мада га је пуно коштала јер јој је куповао скупе поклоне. Чебинац се наводно похвалио да је са краљицом био у вези, због чега је ишибан на железничкој станици у Београду волујском жилом и од тада је више никада није поменуо. Повукао се из главних градских токова и дружења са трговцима Богавцима и Буњацима у хотелу “Париз”, и одабрао је скромну кафану “Задужбину” у којој је седео сиромашнији слој. Чебинац је умро 1941. године и сахрањен је на краљевачком гробљу, а остао је запамћен зато што је помагао сиротињу.

¹ У манастиру Крушедолу чува се слична фотографија краља Александра Обреновића. М. Тимотијевић, *Манастир Крушедол - Маузолеј династије Обреновић*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине XXI, Нови Сад 2004, сл. 11, 111.

Приче о краљици Драги која долази чезом у Врбу и купа у римском базену, тражи руде, доноси деци Рафајловића богате поклоне желећи и сама изван свега да постане мајка, договор о подметању детета, грађење цркве, данас звуче невероватно. На велико поверење у Рафаиловиће и блискост са њима показује преписка. Своме куму Антонију шаље допи-



Лице (Манеов “Доручак на трави”) и наличје (са тајанственим текстом) дописнице коју је Драга послала своме куму Антонију

снице са музејским репродукцијама¹ на којима су женски актови, а текстови су много више од обичног поздрава или шале. Да ли је кум био нешто више од поверења и поштовања у њеном животу? На шта асоцира Манеов “Доручак на трави”, ако је порука у тексту тајанствена? Шта значи акт жене која је персонификација “Ноћи”. Уместо само уобичајене фразе “Пуно поздрава” у потпису је нешто топлији завршетак, од твоје Драге... Очигледно је Драга своме куму Анти често писала. Дописнице су слате у ковертама, тако да немамо датуме, па је немогуће закључити да ли је то било пре њеног брака са Обреновићем, док је била у Француској или касније. Дописница са скулптуром “Ноћ” која је излагана је у Париском салону 1900. није поуздана јер је код задње бројке нешто накнадно брисано.

Антоније Рафаиловић је сигурно слао одговоре, међутим ни једна његова карта упућена краљици није сачувана. Колико је био фасциниран Драгином лепотом показује дописна карта датирана у

¹ Као дворска дама Краљице Наталије, Драга Машин је извесно време проводила у Паризу, о чему пише својој сестри Катици 20. октобра 1892. године. Помиње Сену, Ајфелову кулу, Лувр музеум и Лувр дућан, Нотр Дам, Оперу... Биле смо у музејум где су изложене слике уметника и драгоцености из прошлих столећа. Очигледно јој уметност није била страна, па је вероватно зато и одабрала да пише на дописницама са уметничким репродукцијама; Види писмо Драге Машин-Луњевица сестри Катици о Паризу који обилази са краљицом Наталијом. Архив у Крагујевцу, ИАШ, КЗ-І.ІІ, 293,- 1892.

Врби 1903. године, када је већ краљица била убијена. Послата је 16. августа 1904. из Врбе, студенту филозофије, Јерини Ракић, на адресу



Дописна карта упућена
Јерини Ракић

Коларчева 4, Београд. Преко лика девојке у медаљону пише текст: ”То је била смеђа и дивна девојка Драга Луњевица а нарочито у њеном говору била је драж. Имала је сјајне крупне очи њен осмех је био необично леп дражесан. Преко њених усана пролазила је напајајућа чар. Имала је витак стас и некакву љупкост у њеним погледима блажени погледи као да је су(н)це сијало погледа њених очију. Разборна с чежњом и страшћу жудела је за наслађу. Њене свеже снежне и топле груди дрхтале су испод лаке одеће. А меки прамови бујне смеђе косе сенчили су јој чело, била је у лепоти створа божијег. Само у сну како се пожелети може. Раф. Антоније 903-Врба”¹

Јерина Ракић јануара 1905. године, на смелој разгледници са обнаженим фото моделом, штампаној у Паризу одговара Антонију Рафаиловићу: “Драгу сте описали онако како сте је познавали. Примила сам ваша писма. Поздравља вас Јерина Ракић. Цриквеница 1905. Јесте ли живи? Драгоме Анти од Јерине Ракић I. 905”



Дописна карта упућена
Антонију Рафаиловићу

Краљица Драга је своме куму Антонију Рафаиловићу поклонила цепни сат Paucer Mozer² серијски број 56, тзв. “нокташ”, који је сачуван без ланца и сада се налази у Врачкој Бањи. Израђен је у Бечу у јеврејској радионици, од четрнаестократног злата, који је Живко Рафаиловић мењао са Драгишом Стојадиновићем за заплећену камеру којом су снимане ратне голготе. Сат долази у руке

¹ Јерини Ракић је Антоније Рафаиловић упутио 4. XII 1902.године из Београда на адресу Косовска 12, разгледницу са ликом девојке, која вири кроз кључаоницу, на којој пише: “Срећан празник! пријатна забава! Раф.Анта.”

² Сат се под истим серијским бројем појављује у тестаменту, тако да је сигурно припадао Рафаиловићима.

Драгишиног брата Милана Стојадиновића из Стопање, који га поклања геометру Илији Јокановићу из Краљева, да би му учрпао имовину чак до Мораве. Њега наслеђује Илијин син који га продаје у Врњачкој Бањи. Садашњи власник је пронашао Антонијевог прауника Живана и понудио му је да га откупи...

Познато је да је краљ Александар сакупљао сатове и могућно је да је он Драги помогао у избору.¹

Мајски преврат погубан за Обреновиће, завршен најсуровијим убиством, пропраћен је као забава и за Србију и за Европу, кроз карикатуру, са наштампаним дописницама као одговор претходним серијама, где се глорификује краљевски пар. Да у Србији

све није било у онаквом светлу, како су се Обреновићи трудили да буде, показује одговор противника краљице, а тиме и династије. Уместо задовољних супружника појављује се јасна пародија, да Србији треба наследник, и Драга се приказује са капицом за бебе на глави, у поодмаклим годинама док је краљ на исти начин посматра као на претходној дописници. Натпис на француском испод текста објашњава да су то српска краљица и краљ, а испод је датум њиховог убиства по новом календару 11. јун 1903. Рафајловићи из Врбе су и до овог материјала дошли и сачували га.

Мајски преврат је одјекнуо и у суседној Румунији, јер је краљица Наталија румунског порекла, тако да је после убиства краљевског пара штампана дописна карта са њиховим медаљонима, где је краљица Драга предствљена са круном на глави и у свечаној краљевској одећи, а краљ Александар у униформи са ордењем и еполетама, испод којих је датум 11. јун 1903. године по новом календару. Убиство краљевског пара био је инспирација уметнику који је представио тај стравични чин, а затим и њихово опело, које је такође штампано на дописницама, сада у власништву Живана Рафаиловића.

После мајског преврата, кум Антоније Рафаиловић, пада у немилост Карађорђевића, због веза са Обреновићима и убрзо после



Карикатура краљице Драге са капицом за бебе на глави и краљ Александар

¹ А. Милићевић Луњевица, *Моја сестра*, 100.

њихове смрти и сам умире 1905. године о чему наследници нерадо говоре. На белом мермерном надгробном споменику, са уклесана оба таковска крста и натписом са позлатом читамо “АНТОНЈЕ РАФАИЛОВИЋ ИЗ ВРБЕ ПОЖИВЕО 59 ГОД. А ПРЕСТАВИО СЕ У ВЕЧНОСТ 10 НОВЕМБРА 1905 ГОД КОЈИ ЈЕ ВИШЕ ГОДИНА БИЈО У ОПШТИНИ ПРЕДСЕДНИК И КАНДИДАТ ЗА НАРОДНОГ ПОСЛАНИКА И ОДЛИКОВАН СА ДВА ТАКОВСКА КРСТА. ОВАЈ НАДГРОБНИ СПОМЕН ПОДИЖУ МУ СУПРУГА ДОСТАНА И СИНОВИ ДУШАН И ЖИВКО.”

Да ли је то било природном смрћу или се нешто претходно догодило у затвору? Сахрана је обављена ноћу, а опело су служили свештеници Саватије Божић и Живко Путниковић, присуствовао је врпски учитељ у пензији Димитрије Марковић и покојников пријатељ Драгомир Михаиловић. Некролог је саставио Саватије Божић и записан је у Драгиној свешчици, а исти је штампан и као читуља. У њему је податак да је Антоније Рафаиловић био и председник месног одбора Народне странке, да га је лечио чувени врњачки лекар Јосиф Видаковић, а телеграм саучешћа стиже од господина Стојана Рибарца који је био посланик, председник владе, а једно време био на челу Либералне странке. После сахране пошто је поменуо и покојну краљицу која је сахрањена такође ноћу само у присуству два сведока, Саватије Божић је завршио у затвору.

У свесци породице Рафаиловић, из које први записи датирају из XIX века, прота Саватије Божић, поново пише о својој краљици надахнуто, искрено и поетски: “Сретна у детињству, лепа и опет сретна у првим данима девојаштва китила је живот многим лепим жељама и надама да је беше судбина тако немилостиво предаде то страдање и зликовачке руке свему беше крај. Лепота исчезе. Зашто мора да буде увек ружно време кад човека мори какав страх бол или га тишти какав терет. Зашто туга у ваздуху као и у нервима и те досадне кише..” и ту је из неког разлога застао, а мастило се сво разлило и избрисало, можда и од суза. На последњој страници Драгине свешчице са рецептима, а можда је то место одабрао из обазривости, јер полиција ту не би требало да завири, прота Саватије не заборавља своју краљицу. Ту је уписан текст који су Аустријанци уклесали на споменику који су подигли краљевском пару и на крају поново запис: “Краљичина Лепота блистаће вечно. Лета господњег 1917. Протојереј Саватије Божић.” Затим се наставља њеном кратком биографијом.

После мајског преврата, у Врби се прочуло, да се у ноћи када је краљица страдала догодило чудо. У Рафаиловским бунарима се

појавила вода, сантрачи су се окретали сами од себе, а кофе су се пуниле. Наравно све је то дошло и до власти, па је због “пропаганде” Рафаиловић који је ту причу измислио добио батине.

Иза Антонија остају два сина, у браку са Достаном, а то су: Душан страдао у првом светском рату и Живко који је историјска личност. Као и његов предак из Будве који учи устанике да пуцају и сам гине на Такову, тако и наредник Живко Рафаиловић¹ који је надгледао учење атентатора да пуцају у аустроугарског престолонаследника. Када су тако добро увежбали да погоде јаје на глави војника, онда су били спремни да прострелиле Фердинанда и његову жену Софију приликом посете Сарајеву. Сећања Владимирке Рафаиловић, Живкове супруге, Владимир Дедијер² је користио у својој књизи о сарајевском атентату, а књигу са посветом са посебним пијететом чува кћи Неранца, мајка нашег саговорника Живана Негојевића. Код ње су очева одликовања, официрска сабља, војнички сандук, указ о добијању балканске споменице и један демонтиран пиштољ. По породичној причи припадао је Апису, а нашао се код наредника Живка Рафаиловића као ратни трофеј. Освету због убиства краљице Драге, над атентаторима извршио је кум као егзекутор после солунског процеса, док је Воју Танкосића, који је био родом из оближњег Трстеника, убио на Дрини... што наравно треба проверити, јер више звучи као креирана фантастична породична прича.



наредник Живко Рафаиловић,
Антонијев син



одликовања Живка Рафаиловића

Да ли су Карађорђевићи нешто посумњали и довели у везу догађаје са краљицом Драгом не зна се, али ч

¹ Живко Рафаиловић је био тада народни посланик који је учествовао у припреми комита за случај рата са Аустријом, који су из Београда дошли у Ћуприју. Међу официрима био је Душан Путник, такође из Врбе, син свештеника Живка Путнковића, који је служио опело Антонију Рафаиловићу. Обоицу их помиње судија истражитељ L. Pfeffer, *Istraga o sarajevskom atentatu*, 118, 119.

² В. Дедијер, *Сарајево* 1914, Сарајево 1966.

тако способан наредник и народни посланик¹ се 1927. године удавио у Морави, наводно спасавајући дете. Његово тело никада није пронађено, а сахрана је ишла до врпског гробља без покојника, да би му душа нашла мира. Испред је газио његов коњ без јахача, а на седлу је била официрска капа, сабља и сво заслужено ордење. Споменик од црног мермера, направљен је у радионици код Чебинца.

Живков син јединац, Жарко, умире у 18. години 1940. и тако се та грана Рафаиловића гаси. Сумња се чак и да је убијен, а званична верзија је да је пао је са коња. На његовом надгробнику у облику пирамиде од црног углачаног мермера са аплицираним позлаћеним цветом руже, посебно се потрудио дугогодишњи породични пријатељ и сведок важних догађаја, Михаило Чебинац.²

Кћи Рафаиловић Душана, старијег Антонијевог сина, Стаменка, наследила је 1922. године (када се породична задруга поделила), део краљичине заоставштине. Она је шила моделе Милене Павловић Барили у Италији, а удала се у Чачку за Јована Јовановића који је радио на железници. Пошто није имала потомака, део наследства даривала је манастиру Враћевшници, а део је припао њеним наследницима. Да ли се нешто од Драгине заоставштине налази у приватном власништву у Чачку треба³ проверити.

У Чачку је после Другог светског рата председник преког суда био Милош Рафаиловић, из исте фамилије из Врбе.

У новом поретку, у селу Врби, уклопила се женска линија Рафаиловића и чувена баба Владимирка, Живкова удовица, постаје народни одборник одмах по ослобођењу. Она је водила кућу и оставила је својим унуцима породичне тајне и приче о краљици са којим су кумовали и наравно о прецима, који су били генерацијама народни посланици. Међутим, из незнања продала је златни таковски крст родоначелника лозе Рафаиловића, своме зубару. Други таковски крст трећег реда продала је њена кћи Оливера. Баба Владимирка звана Куријак нашла се чак и у једрилици на аеродрому у Трстенику и са њеним некрологом завршавају се записи о Рафаиловићима у краљичиној свесци са рецептима.

¹ Живко је потписан као Живојин Рафаиловић, народни посланик у књизи о Николи Пашићу у хронологији коју је приредио Зечевић. Карло Сфорца, *Никола Пашић*, Београд 1937, Зечевић, *Хронологија*, 351.

² У радионици М.Чебинца направљен је споменик другом српском устанку у Такову 1887.

³ Народни музеј у Чачку за сада нема података о тој породици и заоставштини која би била предрагоцена да се допуни историјска грађа о последњој краљици Обреновића, чија је мајка била Чачанка.

Прича о краљици Драги и њеним везама са Краљевом и Врбом није завршена, јер су моји саговорници само једна грана породице, односно унуци Живка Рафаиловића по мајци. Циљ овога текста је да се прикупи још података и евентуално сачуваног материјала, који би требало да допуни музејске збирке, од осталих потомака Рафаиловића или од староседелаца из самог села Врбе, који још нешто знају или могу да нас коригују.

Summary

In the village Vrba, by the Kraljevo-Vrnjacka Banja road, lives the family of Rafailović which had come from the sea-side of Montenegro in Serbia at the beginning of XIX century. Rafailovics were armourers and graveurs who used to sell armour to the participants in Uprising, and they participated in those historical events as well. From that time originates godfather relation with Nikola Milicevic Lunjevica, and the family of Milicevic continues to stand godfather to the family of Rafailovic even after the May overthrow.

Grandaughter of Nikola Lunjevica and the wife of engineer Svetozar Masin, Draga, has lived for a while in Kraljevo, in the time when the road through the gulch of Ibar was made. In that period she was visiting her godfathers in Vrba on their property (which by the way was an antique site) and there she was searching for old mines together with stonemason Mihailo Cebinac. When she became Queen of Serbia, Draga Obrenovic hasn't forget Vrba and relations with godfathers have been continued. The most intrigant fact is that the house of Antonije Rafailovic, president of the Vrba municipality, was the place where an unknown woman should have given birth to a child which would be foisted as a successor of the Obrenovic's dynasty. But providence didn't allow this plan to be materialized. For three times female children had been born and as an against service queen Draga sponsored excavation of five wells next to the Rafailovic's house, but all five were waterless. Family of Rafailovics saved correspondence with queen Draga, postcards showing the king and the queen, photos, prayer book, book of cookies recipes... Above all, this family stored memory of the holiday of Saint Stephan when Queen Draga Obrenovic showed respect to them and visited their home, while king Alexander visited general Jovan Belimarkovic's home in Vrnjacka Banja.

Queen Draga financed building of the church in Vrba but that church was ruined in the World War Two. Her admirer was famous prior of Vrba and Kraljevo Savatije Bozic.

After the May overthrow the family of Rafailovic was silent, forced to hide connections with Obrenovic dynasty, but what's most important they kept part of historical material of that period as well as respected memory of Queen Draga. The son of Antonije Rafailovic, Zivko, participated in training of prince Frantz Ferdinand's assassin and according to family narration, he revenged the Queen. That branch of family tree didn't have successors, so it is of great significance to write down their story. Some of the mentioned objects had found their place in the museum.

Ирена Мандић

ШТАМПА У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

АПСТРАКТ: Предмет рада је анализа милановачких листова који су излазили у међуратном периоду; централна тема је трансформација локалне штампе, тј. појава „Рудничког гласника“ и „Рудничког гласа“.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: штампа, Горњи Милановац, „Сувобор“, „Народна воља“, „Народни лист“, „Руднички гласник“, „Руднички глас“.

Развој штампарства као саставног дела културе једног народа у тесној је вези са развојем његовог привредног, културног и политичког живота. У том погледу Србија је заостајала за Европом. Прве новине на српском језику штампане су крајем XVIII века у Венецији и Бечу, а почетком 1834. године у обновљеној Кнежевини Србији појавио се први број Новина сербских. Ипак, тек у другој половини 19. века у Србији настаје снажан полет издавачке делатности, најпре у Београду, а потом и у унутрашњости.¹ Последња деценија XIX века била је изузетно плодна: покретање нових листова захватило је безмало све градове у Србији. У централном делу Србије, после Крагујевца, у коме је 1873. основана Друштвена штампарија, Горњи Милановац је први град који ће развити штампарску делатност.²

Штампу у рудничко-таковском крају највише је изучавао др Драган Суботић (*Штампа у таковском крају од 1890. до 1941. године*, Зборник радова Народног музеја, XXII-XXIII, Чачак 1993; *Горњи Милановац у огледалу грађанске (либералне и конзервативне) јавности (1890-1914)*, Београд, 1999; *Тадија П. Костић, „Таково“ и почеци штампе у Горњем Милановцу*, Живот и дело Тадије П. Костића, научни скуп поводом 140 година од рођења, Горњи Милановац, 2003),

¹ М. Орбовић, Чачанско штампарство и издаваштво, библиографија 1833-1941, Чачак 1998, 9.

² Р. Петрић, Преглед штампарства на тлу Србије, Два века српског новинарства, Београд, 1992, 69-82; М. Мишовић, Штампа и српско друштво 19. и 20. века, Београд, 1996, 31-32.

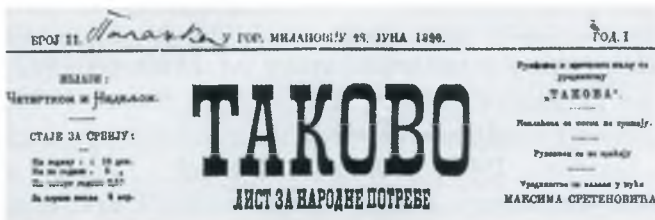
а већину милановачких гласила бележе аутори који су се бавили библиографијом листова и часописа (Р. Маринковић, М. Ђоковић, *Гласоноше времена*, Чачак, 1992; М. Орбовић, *Чачанско штампарство и издаваштво, библиографија 1833-1941*, Чачак 1998; Д. Ранковић,



Стеван Матић

М. Јаковљевић, В. Петронијевић, *Црно на бело, листови, часописи, књиге*, Чачак, 1965; В. Драгојевић, *Српска штампа између два рата*, Београд, 1956; М. Кисић, Б. Булатовић, *Српска штампа, Историјско-библиографски преглед 1768-1995*, Београд, 1996). Фотомонографија *Стари Милановац* (Горњи Милановац, 2003) посвећује дужну пажњу локалној штампи, док су *Таковске новине* од септембра 1989. до марта 1990. године објављивале фељтон „*Сто година од прве штампарије и почетка издаваштва у Горњем Милановцу*“.

Овај рад, после кратког историјата издавачке делатности у Горњем Милановцу, бавиће са анализом локалних листова који су се појавили у међуратном периоду. У новоствореној држави, оптерећеној бројним тешкоћама, и штампа је била поларизирана. На једној страни налазили су се буржоаски и конзервативни листови, а на другој револуционарни и раднички. Међу бројном грађанском штампом мало је било опозиционе, а многи независни листови, из страха да не буду забрањени, постајали су режимски. Предмет нашег интересовања је питање како се, у специфичној политичкој и економској ситуацији, снашла штампа у унутрашњости, тј. о чему су писала милановачка гласила, које проблеме су стављала



у први план, колико су пратила модернизацију коју су диктирали београдски листови. Централна тема је трансформација локалне штампе, тј. појава

напредних листова 30-их година XX века.

Прва штампарија у Горњем Милановцу, чији је власник био радикалски првак Максим Сретеновић, отпочела је рад 1890. године. После

три године власник постаје Стеван Матић, штампар, родом из Јарменоваца. Штампарија ће 1898. бити пресељена у Чачак и дуго неће имати конкуренцију; тек је 1924. отворена друга штампарија у Чачку, а 1925. у Горњем Милановцу. Први милановачки лист било је „ТАКОВО“, гласило радикала Рудничког округа. Појавио се 1. априла 1890. године, излазио два пута недељно (четвртом и недељом) до 1904. године. Уредници су били: Стеван Матић, Михаило Бекић, Чедомир Михаиловић и Љубомир Јовановић. Сваки број „Такова“ обиловао је политички острашћеним текстовима у којима је критикована апсолутистичка владавина Обреновића и нападани напредњаци и либерали.

Службени орган округа Рудничког „РУДНИЧАНИН“ појавио се 1893. године. Као уредници потписују се Аврам Петровић, а касније Коста М. Недић. Овај лист доносио је одлуке окружних скупштина и друге акте званичног карактера.

„РУДНИЧКА САМОУПРАВА“ уређивана је у Горњем Милановцу, а штампана у Чачку, од 1907. до 1912. године. Први уредник овог органа самоуправног округа рудничког био је Божа Стевановић, а последњи Обрад Шолајић.

Још једно типично радикалско гласило појавило се 1908. године под називом „НАРОДНА РЕЧ“. Овај орган радикалске омладине излазио је недељом, само пола године. Власник листа био је познати адвокат и народни посланик Урош Ломовић, а уредник Богомир М. Јевтић. Доносио је



бројне извештаје са радикалских зборова, чланке о пољопривреди, просвети, финансијама, а нису изостајали ни књижевни прилози. Објављено је 25 бројева.¹

Први књижевно-педагошки часопис у рудничко-таковском крају „ШКОЛСКИ РАДНИК“, појавио се јануара 1907. године. Издавач и власник је Учитељски збор Рудничког округа, а уредници Јован М. Поповић и Влада Демић (од 1909). Укорићене, украшене свеске од четири табака са око 50 страна, високо квалитетна штампа чинили су „Школски радник“ једним од технички најбоље опремљених часописа прве деценије 20. века. У редакцији се налазио напреднији учитељски кадар, а као сарадници јављају се и водећи педагошки радници. Овај часопис, који је пратио најсавременија збивања у европској педагогији и залагао се за побољшање положаја српске просвете и школства, излазио је до почетка Балканског рата 1912. године.²

Од 1890. до почетка Првог светског рата утемељивана је штампа у рудничко-таковском крају. Од пресудног значаја била је пионирска појава Стевана Матића, који је штампаријама у Горњем Милановцу и Чачку утирао пут модерном штампарству. У овом периоду појавио се један стручни часопис и неколико политичко-страначких листова који нису били налик по форми, садржају и оријентацији тадашњој београдској штампи. Локална штампа остала је омеђена локалним политичким збивањима, која су мерена партијском идеологијом и уским политичким интересима.³

Покушаји кратког даха (1927-1929)

После великих материјалних и људских губитака у ратовима 1912-1918, Горњи Милановац се полако опорављао. У граду је 1921. године живело 2186, а у таковском срезу 24636 становника. Железничка пруга Београд-Чачак, оспособљена за саобраћај 1922, утицала је на убрзан економски и друштвени напредак читавог краја. Упоредо са занатством, трговином и банкарством, развија се и индустрија. Почетак производње електричне енергије омогућио је

¹ Д. Суботић, Штампа у таковском крају од 1890. до 1941. године, Зборник радова Народног музеја, XXII-XXIII, Чачак 1993, 245-257; Р. Маринковић, М. Ђоковић, Гласоноше времена, Чачак 1992, 8, 30-34; Група аутора, Црно на бело, Историјски архив Чачак, 1956, 8-10, 48-49.

² Н. Трнавац, Историјско-педагошка анализа часописа “Школски радник” у: Педагошке минијатуре, Титово Ужице, 1973, 66-74.

³ Д. Суботић, нав. дело, 248; М. Орбовић, нав. дело, 83.

оснивање прве фабрике бомбона и чоколаде “Рудник” (1922), као и штампарије (1925).¹

Власник савремене електричне штампарије био је Периша Минић (1894-1974). Пошто је изучио занат код познатог књижара Љубе Ђорђевића, по окончању рата отворио је најпре своју књижару, а затим и штампарију. Дао јој је, не случајно, надајући се напретку, назив “Будућност”. Она ће касније бити прва партизанска штампарија на територији Ужичке републике, а њен власник остаће упамћен као „црвени штампар“.²



Периша Минић

Вишестраначки систем у Краљевини СХС карактерисале су честе промене влада, политички скандали и обрачунавање политичких неистомишљеника. У таквој ситуацији штампа је била значајан фактор формирања јавног мњења и ефикасно средство у политичким борбама.³ Први листови штампани у “Будућности” појавиће се уочи септембарских парламентарних избора 1927. године.



Штампарија “Будућност”

¹ Ј. Дашић, Акционарске банке 1841-1946, Чачак, 1989, 112-113; Група аутора, Стари Милановац, Горњи Милановац, 2003, 57-66

² Р. Маринковић, М. Ђоковић, нав. дело, 15; In тетогіам Црвени штампар, Таковске новине, 26.12.1974, 4

³ Д. Суботић, Горњи Милановац у огледалу грађанске (либералне и конзервативне) јавности (1890-1914), Београд, 1999, 35.

“СУВОБОР”, лист за народне потребе, појавио се 15. августа 1927. године. Уредник и власник овог недељника био је Милоје М. Крстовић. После скоро 20 година појавило се гласило које је испунило празнину у информисању грађана. Уредништво је обећавало да ће: “као некада *Таково* што је грмело против политичких насиља, а за личне и политичке слободе, тако да ће у данашње доба, саобразно потреби времена, и *Сувобор* повести борбу не само за јавну, слободну мисао и реч, него и у првом реду против корупције, економске потиштености и беде и моралне срозаности и разривености.”¹ Идеалистички су звучиле намере уредништва за моралним и културним препородом народа. Као главни кривци за економско и духовно пропадање народа оптуживана је и оштро критикована владајућа класа, посебно политика Радикалне странке.² Већ у првом (и једином) броју “Сувобора” најављивани су проблеми у финансирању. Да би се лист одржао и могао редовно излазити требало је обезбедити продају бар 1000 примерака.

Неколико дана после “Сувобора”, 25. августа 1927, појавила се “НАРОДНА ВОЉА”, недељни политички лист чији је власник командитно друштво “Рудник”, а главни уредник Рада Поповић. Седиште уредништва налазило се у Рудничкој улици бр. 1. Ово гласило пропагирало је идеје Радикалне странке што се види из девизе: “Радикална партија је једина која ради за добро ове државе”. Објављиване су листе за предстојеће изборе и представљани кандидати за таковски, качерски и љубићски срез, са позивом да се гласа „за државотворну листу чији су кандидати синови округа Рудничког“. Лист је био пун предизборних обећања бирачима: „да државне поште добију аутомобиле у Округу рудничком; да се у свим сеоским општинама инсталирају телефони; да се подигне народно купатило у Горњем Милановцу; да се заврше започете школе ...“³

“НАРОДНИ ЛИСТ” који се појавио 1. јануара 1929. године, обећавао је више од својих претходника. Власник и главни и одговорни уредник, Тоша Боровњак, директор милановачке гимназије у пензији, назвао је ово гласило “повременим органом за народно просвећивање”. Сачувана су само два броја овог листа у којима су видљиви напори уредника да покрене друштвени живот паланке, обавести сељака о задругарству, саветује га како да унапреди пољопривреду, а истовремено и да провомише идеје Демократске странке. Просветитељска намера видљива је у рубрици „Народни универзитет“, у којој су објављивани

¹ Исто, 33-35.

² Д. Суботић, Штампa у таковском крају..., 263-265.

³ Д. Суботић, Горњи Милановац у огледалу..., 35; Група аутора, Црно на бело, 23.

занимљиви и поучни примери из науке, политичке економије и обичног живота. У „Привредном прегледу“ читаоци су информисани о пијачним ценама, страним искуствима из области пољопривреде, формирању средских здравствених задруга ...“Политички преглед“ доносио је слику политичког стања у Краљевини: „...Демократска странка била је најближа новим приликама и новом времену, али је она под унакрсним нападима конзервативних и екстремних струја разбијана, смањена и сведена и нехотице, на племенску странку.“

Упркос ентузијазму Боровњака и опште корисним намерама да се просвети народ, “Народни лист” се појавио у најнезгодније доба, у време завођења “шестојануарске диктатуре”. У броју 2, од 14. јануара 1929. у целини је пренет краљев акт о укидању парламентаризма, без озбиљнијег коментара, осим непотписаног текста, у коме се траже разлози за морално и духовно пропадање народа.¹

Међу рекламама се налази и позив на претплату за нова кола СКЗ (чији је повереник био Тоша Боровњак), као и огласи за продају робе локалних трговачких и занатских радњи. Уредништво је позивало пре свега интелигенцију, али и племените људе да материјално помогну *Народни лист* и тако олакшају посао око народног просвећивања. Овај лист је типичан пример ентузијазма појединих интелектуалаца, који су настојали да превазиђу провинцијске баријере удаљености од великих центара културе, науке, али и власти и моћи.²

Поменути листови финансирани су делом од продаје а више средствима политичких странака, па је разумљива њихова кратковекост и мали тиражи. Економска моћ читалаштва била је мала, чак и за куповину новина или претплату. Сем тога, то читалаштво је било релативно малобројно, углавном сужено на градски живаљ; из села су се углавном претплаћивали учитељи, свештеници, општински чиновници и страначки прваци.³

Недељници који су се појавили у четвртој деценији XX века били су нешто другачији. “Руднички гласник” и “Руднички глас”, нису били партијски листови већ класична грађанска гласила, настала по узору на “Политику” и друге београдске листове. Преображај који је београдска штампа почела да доживљава још деведесетих година 19. века, под европским утицајима, провинцијска штампа доживеће пуних 30 година касније.

¹ Д. Суботић, Горњи Милановац у огледалу..., 36-40.

² Исто

³ Р. Маринковић, М. Ђоковић, нав. дело, 17.

Класична грађанска гласила: „Руднички гласник“ и „Руднички глас“

Без обзира на сложену политичку и економску ситуацију у новоствореној држави, међуратно доба се сматра најплоднијим периодом у развоју српске штампе. Покренуто је и на краће или дуже време излазило је око 1500 нових листова, часописа и других периодичних публикација.¹

Привредени полет Горњег Милановца зауставила је економска криза, која је посебно погодила пољопривреду. О приликама у таковском срезу 30-их година начелник среза слао је редовне извештаје Краљевској банској управи, у којима су праћени политички догађаји, стање у привреди, културна дешавања... Навођено је да су занати, индустрија, трговина и радиност у застоју, због опште новчане кризе. Од неколико просветних и културних друштава, најактивније је било Соколско друштво. О издавачкој делатности је забележено: „ - не излази ни један часопис, 1918. биле су 2 књижаре, сад их има 3; 1925. основана је штампарија, која и сад ради; око 1924. основана је читаоница која је радила 2-3 године, сада не ради; књиге и листови нису штампани“.² Крајем 1933. године ситуација се мења, појављује се „Руднички гласник“, а 1936. и „Руднички глас“.

Руднички гласник, независни недељни лист за културу и напредак рудничког краја

Први број Рудничког гласника појавио се 17. децембра 1933. године. Издавач и уредник првих седам бројева био је Радомир Живановић, а од 28. јануара 1934. банкарски чиновник Јован Д. Трифуновић.

Лист је штампан у електричној штампарији и књиговезници „Будућност“, Перише Минића. Излазио је недељом на најмање четири странице (празнични бројеви имали су шест страна), ћирилицом, на формату 29 x 41,5 цм. Илустрације су биле ретке, а последње странице су биле резервисане за рекламе и огласе. Тираж листа није назначен а примерак се продавао по цени од једног динара. Седиште редакције било је у просторијама штампарије.

¹ М. Мишовић, Штампа и српско друштво 19. и 20. века, Београд, 1996, 39-40.

² Архив Војводине, Извештаји начелства среза таковског Краљевској банској управи Дунавске бановине, 1930, 1933. године

Чланци су углавном непотписани или потписани иницијалима. Међу потписанима ауторима нема професионалних новинара већ је, углавном, реч о учитељима, професорима милановачке гимназије, а редовни сарадници били су и сами читаоци, већином земљорадници и свештеници.

Лист је покренула група независних интелектуалаца са жељом да он буде веран тумач живота и прилика на Руднику. Уредништво је обећавало да ће неуморно радити на ширењу просвете и културе у вароши и селу, да ће овај политички независан лист доносити вести из рудничког краја, али ће имати и редовне рубрике из медицине, привреде, светске политике, књижевности и спорта. Од првог броја позивани су на сарадњу сви Рудничани и пријатељи овог краја: “Наш лист је најверније гласило нашег тежака, радника, занатлије, чиновника, и једном речју целог нашег краја; наш лист ће бранити њихове интересе верно и неуморно.”¹

Према сећањима Ђорђа Џајића, лист се издржавао делимично од претплата и реклама, а највише дотацијама од Централног пресбирора, на чијем челу се налазио Теофило Ђуровић, Милановчанин, члан Удружења Рудничана и дипломата. Дотације престају у току 1935. године, што узрокује и гашење листа.²



Насловна страна “Рудничког гласника”

¹ Руднички гласник, бр. 1, 17. децембар 1933.

² Таковске новине, 16. новембар 1989, 4.

Садржај *Рудничког гласника*

“Руднички гласник” је по садржају, разноврсности и мноштву обрађених тема превазилазио локалне оквире. „Политика“, најстарији и најугледнији дневни лист била је узор милановачком гласилу, што је видљиво по уређивачкој концепцији, називима неких рубрика, као и графичким решењима.



Унутрашња страна “Рудничког гласника”

стању на југословенском селу и саветима како превазићи заосталост, нехигијенске услове становања, лошу исхрану, неписменост и друге појаве које су кочиле напредак.

У листу су редовно објављивани текстови о соколству. Соколска организација имала је циљ да афирмише идеју уједињења, југословенства, словенства. У време диктатуре (1929-1934), соколство престаје да буде покрет и постаје државна установа која има за циљ да “подиже телесно здраве, морално јаке и национално свесне

У складу са циљем које је уредништво поставило централна тема, која се провлачила кроз све бројеве, било је културно, просветно и привредно унапређење целог рудничког краја.

Уочљива је окренутост “Рудничког гласника” селу и сељаку. У духу културне политике краљевине овај локални лист је дао себи задатак - подићи село и васпитати сељака. Сталне рубрике биле су из пољопривреде, а највише пажње посвећивало се воћарству и ратарству, најразвијенијим привредним гранама у овом крају. Ништа мање простора нису заузимали текстови о хигијенско-здравственом

држављане Краљевине Југославије”.¹ Уредник “Рудничког гласника” Јован Трифуновић био је члан управе Соколског друштва Горњи Милановац, а већина сарадника били су чланови просветног одбора тог друштва (Теодор Ђорђевић, Живорад Ђукнић, Војислав Бабић, Југ Ракић...) па не изненађује чињеница што је “Руднички гласник и сам соколски напојен са радошћу примао и ширио соколске мисли и речи, верујући дубоко у потребу, корисност и лепу будућност коју соколи треба да донесу нашем народу.”²

Да је “Руднички гласник” превазилазио границе таковског краја види се из чињенице да је константно обавештавао своје читаоце о збивањима на светској политичкој сцени и преносио занимљивости из свих крајева света. Милановчани су често и на првим страницама обавештавани о дешавањима у Немачкој и упозоравани на могуће последице нацистичке политике. Аутори чланака осврћући се на актуелну политичку ситуацију, оштро су критиковали Друштво народа и његову пасивност пред агресивном политиком реваншистичких сила Немачке и Италије.

До Марсејског атентата (9. октобар 1934.) “Руднички гласник” се мало бавио унутрашњом политиком Краљевине. Углавном се задовољавао преношењем кратких саопштења о променама у влади и новим привредним уредбама, а више пажње посвећивало се спољнополитичким потезима краља Александра. Из броја у број “Руднички гласник” је величао Александра Карађорђевића. То постаје посебно упечатљиво после његовог убиства, када је ово рудничко гласило било преплављено панегирицима, некролозима и родољубивим текстовима у славу “Краља ујединитеља”.

После Марсејског атентата лист доноси све мање текстова о светској политици и култури, и даље се провлаче чланци о соколству и унапређењу пољопривреде, а тежиште постаје унутрашња политика. Редовно се прати рад владе Богољуба Јевтића, а после најављених избора за народну скупштину за 5. мај 1935. године, “Руднички гласник” креће у предизборну кампању, промовишући идеје владине листе чији је носилац Богољуб Јевтић.

Рубрике по којима се “Руднички гласник” разликовао од осталих локалних гласила биле су култура и спорт. Праћена су скромна културна збивања у шумадијској вароши, објављивани књижевни прилози неафирмисаних стваралаца, негована стална рубрика “Прича

¹ Љ. Димић, Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941, књига 1, Београд 1996, 433-465.

² Руднички гласник, бр. 24, 27. мај 1934.

Рудничког гласника” и повремено објављивани текстови “Из наше прошлости”. Чланци о спорту нису били стални али су истицали значај ове активности и преносили вести о раду СК “Грађански”.

У последњим бројевима “Рудничког гласника” поново су занемарена политичка збивања. После вести о формирању нове владе Милана Стојадиновића ово гласило постаје налик на типичан локални лист у коме се велика пажња посвећивала чисто локалним темама: раду општинских власти, просветним приликама у таковском срезу, новопостављеним чиновницима, пијачним ценама, панађурима, унапређивању туризма...

Просвећивање села

Незаобилазна тема на страницама “Рудничког гласника” било је село. Село је доминирало привредном структуром Краљевине Југославије, око 80% радног способног становништва живело је на селу и бавило се пољопривредом као основним занимањем. Југословенско село је било непросвећено; заосталост је била видљива на сваком кораку и огледала се у неписмености (опаснији је био изостанак свести о потреби описмењавања), нехигијенским условима живљења, лошој исхрани, застарелим начинима производње, празноверицама... Овакво село требало је преобразити и придобити за нове и напредне идеје.¹

Уредништво “Рудничког гласника” се трудило да лист уђе у сваку сеоску кућу, да га прочита сваки Рудничанин јер је кроз ступце у првом реду објављивана народна привреда и народно здравље. У текстовима које су потписивали пољопривредни стручњаци или обични земљорадници истицао се значај пољопривреде и потреба да се она унапреди. Тако Б. Вујовић у чланку “Обезбеђење домаће привреде” каже: “Наша пољопривреда је основа нашег националног дохотка и основа свих врста привреде и радиности у нашој земљи, па заслужује да постане средиште државне привредне политике”.²

На страницама “Рудничког гласника” низали су се савети о гајењу различитих биљних култура (сточна репа, кромпир, грашак, першун, мрква), истицао значај јесењег орања, ђубрења њиве, потреба модерних пољопривредних алата... Неколико фелтона било је посвећено воћарству као доминантној привредној грани таковског

¹ Љ. Димић, наведено дело, 53-64.

² “Руднички гласник” бр. 29, 1. јул 1934.

краја. Поред штитастих ваши, пламењаче, голубачке мушице, велика опасност за воћњаке био је губар. Ова штеточина је упропастила многе воћњаке у таковском и качерском срезу 1934. године, па су савети о њеном сузбијању били редовна рубрика листа.

Нешто мање пажње посвећено је било сточарству, за чији развој је таковски крај имао повољне, али неискоришћене услове. “Ма како да је наше сточарство на примитивном ступњу, да се не разликује од оног од пре више од 100 година, ипак даје лепе користи с обзиром на количину млека и меса. Нисмо ми у свом сточарству постигли ни издалека оно, што би се с лакоћом могло постићи”¹ Истицала се потреба за организовањем научног рада у преради млека, неопходност санитарско ветеринарске службе, а давани су и савети за одгајивање расније стоке...

Љ. Милановић, земљорадник из Велеречи, у тексту “Неизвесност земљорадника” упозоравао је на тешко стање сељака и апеловао на меродавне: “Сада је потребно, више него икад, да се сељаку помогне, а он ће то све вратити. Да се има са које било стране подстрека на рад - који је сада нерентабилан и који ни у пола не плаћа утрошену енергију, треба ма како блажити привредну кризу. Треба имати у виду да је село најглавнији извор општих прихода, зато га треба и помагати, просветно - морално па и материјално, јер спас села у исто време је и спас државе”.²

У фељтону “Нижа пољопривредна школа Дунавске бановине у Ади” представљена је једна од најстаријих пољопривредних школа у земљи; наглашаван је њен допринос унапређењу пољопривреде у Војводини. Директор школе Р. Веселиновић, пореклом Шумадинац, препоручивао је оснивање задружне воћарско-сточарске школе “да се омладина васпитава за добре задругаре, воћаре и сточаре, јер је природа и земља среза качерског и таковског Богом дана за развијање воћарства и сточарства, уз задругарство”.³

Задругарство је било организација која је препоручивана сељаку да би унапредио своју производњу и ублажио велику кризу. У рудничком крају постојали су сви типови земљорадничких задруга: потрошачке, кредитне, здравствене, воћарске, пчеларске... Ове економско-социјалне организације требало је да унесу више светлости у сељачке редове. Ћ. Цајић у свом чланку, “Наш сељак и просвета” наводи позитивне стране задругарства, а посебно истиче његову

¹ Исто

² Исто, бр. 24, 27. мај 1934.

³ Исто, бр. 42, 30. септембар 1934.

корисност у духовном и моралном уздизању сељака. Задругарство оснивањем књижница, читаоница, одржавањем предавања и курсева испуњава важан циљ - даје сељаку што шире знање. Џајић напомиње да је сељак још увек конзервативан, сувише везан за традицију и слабо обраћа пажњу на своје духовно образовање и просвету, али није глуп “он хоће али га нико не упућује, одвојен је, забачен, и слабо му се прилази са паролом: уздигни се, просвети се, наоружај се...”¹

Разматран је однос интелигенције и села и примећиван огроман јаз и однос неразумевања и равнодушности. М. Стефановић бележи: “У доба огромног напретка на пољу медицине, сељак живи у тоталном мраку у погледу нехигијенског начина живота, уређења дома, подизања деце. Без ближег контакта интелигенције и села није могућ бољи стандард сеоског живота. Радити на културном просвећивању села, значи радити за будућност целе нације. Интелигенцију, у народ!”²

Исти аутор, иначе стални сарадник листа, у више наврата ће се освртати на проблем народног просвећивања. Сасвим разложно ће поставити питање о потреби просвећивања наше интелигенције јер се не би смело дозволити да и даље важи уверење да је интелигенција морално недорасла својим високим циљевима и да нема ауторитета да предњачи у народу и буде његов компас.³ Критиковао је морално и духовно расуло које влада међу интелигенцијом и упоређивао интелектуалце, који стављају своје личне интересе на прво место, са оним Домановићевим “Вођом”, а народ са оном лаковерном гомилом која ће бити доведена на руб пропасти.⁴

Један од најкрупнијих проблема међуратне Југославије био је проблем аналфабетизма. Неписменост је највећим делом погађала село, па се и овој негативној појави писало у “Рудничком гласнику”. Као главни узрок зашто сељак нерадо шаље децу у школу истицало се недовољно формирано мишљење о потреби школе и писмености. Аналфабетски течајеви морали су дуго остати најважнија тачка просветно-школске политике јер “све докле књига, часопис и новине не буду духовна својина свих друштвених слојева, наша држава у општем културном стремљењу играће само другоразредну улогу; све док се не искорени неписменост сељак ће наставити да сеоску врачару претпоставља ученом лекару, општинског ћату ученом адвокату а механу школи.”⁵

¹ Исто, бр. 35, 12. август 1934.

² Исто, бр. 50, 24. новембар 1934.

³ Исто, бр. 34, 5. август 1934.

⁴ Исто.

⁵ Исто, бр. 51, 1. децембар 1934.

У чланку “Сељаци и сељачке школе” К. К. коментарише опште културно-просветне прилике. Констатује да културно подизање народа зависи од просветне организације и да се сваке године доносе буџети, предвиђају разне просветне акције а све то на крају постане илузорно. Школама се за годину дана обично не исплати ни половина од предвиђене суме. Реално стање је било забрињавајуће: “Школе су остављене саме себи. Свуда се говори о свему, само се о школи не говори ништа. Стварност је скренула пажњу данашњег друштва са школе. Да ли, онда, можемо да културно напредујемо?”¹ Аутор је сасвим коректно изложио проблеме везане за народну просвету. Суме које су издвајане за реализацију културних и просветних акција биле су заиста симболичне. Више се радило о привиду да се нешто ради на културно-просветном плану, него што је то могло озбиљније да утиче на процес друштвене модернизације.²

Из недеље у недељу писало се на страницама “Рудничког гласника” о стању на селу, критиковани су штетни обичаји у народу као и недостаци просветних фактора на селу, који су условљавали ограничени духовни видик, неизграђено мишљење и никакву оријентацију у савременом животу. Велика забринутост изражавана је за сеоску омладину чије је образовање и васпитање недовољно, па је она неспособна за духовну борбу. Уочавала се велика потреба за домаћичким школама које би просветлиле сеоску девојку и школама за домаћине, где би се омладинци наоружали знањем из економије, пољопривреде, хигијене и других корисних вештина.³

“Руднички гласник” је доносио и извештаје о организацији домаћичких течајева у селима таковског и качерског среза. Низале су се похвале за ове практичне школе у којима су се ученице обучавале кућном реду, кувању, ручном раду, практичној домаћој хигијени, повртарству... “Руднички гласник” се трудио да поради и на хигијенско-здравственом просвећивању народа. Писано је о тзв. социјалним болестима (туберкулоза, тифус, колерична дизентерија...) иначе директним последицама лошег начина исхране и нехигијенских услова живота; истицан је значај вакцинисања против великих богиња, редовни су били савети о исхрани новорођенчади, нези косе, зуба, руку, потреби подизања захода по селима...

Велики проблем који је оптерећивао село у међуратном периоду био је проблем сељачких дугова. У “Рудничком гласнику” наилазимо

¹ Исто, бр. 65, 10. март 1935.

² Љ. Димић, нав. дело, 148.

³ Руднички гласник, бр. 17, 8. април 1934.

на серију текстова о дуговањима сељака и зеленашком односу кредитних банака. Земљорадници су из недеље у недељу водили полемику, износећи различите узроке задужења и предлажући могућа решења, углавном се слажући са чињеницом да је потребна коренита привредно-финансијска реформа.

У једном од најоштроумнијих текстова Ђорђа Цајића “У сенци фразерства” може се закључити какав је резултат имала културно-просветна политика на селу: “Сервирају се сељаку и то празним фразама, идеје о просвећивању, цивилизацији, о соколству, трезвености... Али то су остале празне речи јер се не почиње оданде одакле би требало поћи. Човек не стоји на глави већ на ногама. А ноге сељаку то су економски односи. Побољшајмо њих а они ће условити све остало. Ликвидирајте дугове, бар у односу на регулисање прошлих и данашњих цена продуката; смањите огромне трошкове и камате, као и велике царине на производе. Ослободите сељака многих посредника у купопродаји, осигурајте тако његову привредну моћ - поставићете здраве темеље, а онда приђите сељаку са паролом: Просвети се! Овако, много се прича, обећава и предлаже. Износе се разни предлози, пројекти, уредбе и програми, одуговлачи се у неактивности - изиграва се народно поверење. Све је залуд, најгоре је то што патимо од много идеја, мало примењених...”¹ Овај закључак важи за целокупну прокламовану културну политику Краљевине Југославије, која није имала економску подлогу која би јој омогућила извеснију будућност.

Соколство

Соколски покрет је у време диктатуре краља Александра постао сарадник државе у решавању крупних националних задатака. Ти задаци су били ширење југословенске идеје и народно просвећивање. “Руднички гласник” је доследно испуњавао оба задатка, помало личећи на класичну соколску штампу. Скоро увек на првим страницама пропагирана је соколска идеологија: “Соколи хоће да од човека као појединца створе човека више културе, доброг Југословена, Словена, човека душевно и телесно, морално и карактерно здрава и лепа...”²

Соколско друштво Горњи Милановац, чији чланови су били уредник и неки сарадници “Рудничког гласника”, је имало план да 1934. године ради на ширењу соколске идеје на селу, па је отпочело

¹ Исто, бр. 56, 6. јануар 1935.

² Исто, бр. 2, 24. децембар 1933.

формирање соколских чета по селима таковског и качерског среза.¹ Лист је редовно пратио рад тих чета, као и све активности Соколског друштва: скупштине, прославе, свечаности, прикупљање прилога... Читаоци су били детаљно информисани о великим соколским слетовима у Загребу, Сарајеву и Тополи.

Аутор већине соколских “напојених” текстова био је Тодор Ђорђевић, професор математике и физике у милановачкој гимназији. Он је позивао све људе у соколску организацију јер “соко скупља све искрене борце за просвету, хигијену, пољопривреду и све што је народу потребно, а ослободиће га свих застарелих, назадних и штетних утицаја, пружајући нештедимице сва своја знања за добро свих нас”.²

Многи од текстова на првим страницама рудничког гласила били су налик на соколска предавања у којима је уздизан Александар Карађорђевић као први поборник соколске мисли; обележавани су Дан уједињења, Масариков 84-и рођендан, Дан Пилсудског, Видовдан, Свети Сава, а писало се и о Штросмајеру.

И после убиства Краља Александра “Руднички гласник” наставља да бележи делатности Соколског друштва. Соколи славе Дан уједињења и полажу заклетву Петру Другом која гласи: “Заветујем се на часну соколску реч да ћу се у свом животу увек држати соколских начела и да ћу остати веран Југословенској и Словенској народној мисли. Заветујем се оним што ми је најсветије и на овом свету најмилије да ћу Њ.В. љубљеном краљу Петру Другом бити веран и одан; да ћу аманет витешког Краља Александра Првог Ујединитеља увек чувати као највећу светињу, и да ћу све своје снаге, духовне, душевне и телесне несебично, пожртвовано и предано ставити у службу Краљу, Отаџбини и народу, дајући све па и живот свој за велику, моћну и снажну Југославију. И како ја завет овај одржао мени Бог помогао.”³

У последњих неколико бројева нема соколски обојених текстова. Соколи ће убрзо бити напуштени од државе због истрајавања на позицијама интегралног југословенства. Влада М. Стојадиновића (1935-1938) допустила је фаворизовање верских и племенских фронта и наступила је фаза тзв. “реалног југословенства” у којој соколи нису нашли место.⁴

¹ Исто.

² Исто, бр. 15, 25. март 1934.

³ Исто, бр. 51, 1. децембар 1934.

⁴ Љ. Димић, нав. дело, 465.

“Руднички гласник” је пратио делатност још једне организације која је покушала да послужи културној интеграцији “троименог народа”. То је била “Народна одбрана” о чијим циљевима су Милановчани могли читати из недеље у недељу. Задатак ове организације био је “да ради на јачању националне свести народа, да окупљањем целокупне приватне иницијативе оспособи нашу нацију за пун и свестран напредак, да сузбије свако растурање и слабљење наше националне животне снаге, а нарочито оног који проистиче из племенске, верске, партијске или које друге завађености...”¹ После Марсејског атентата нема у “Рудничком гласнику” помена о овој организацији.

Међународна збивања

Доста простора на страницама “Рудничког гласника” заузимала су светска дешавања, било да је реч о озбиљној међународној политичкој ситуацији или занимљивостима, попут прославе Божића у Јапану, изложбе мачака у Паризу или реформе турске музике. Управо по овим рубрикама уочава се велика сличност једног локалног гласила са београдском штампом.

Велика пажња придавана је формирању Балканског пакта 1934. године. Треба напоменути да су тешкоће у унутрашњој политици биле један од разлога за ово веома рекламирано лично ангажовање Краља Александра на склапању овог савеза. На страницама “Рудничког гласника” низали су се текстови о његовим успешним спољнополитичким потезима. На пример, у чланку “Највећи поборник за слогу народа” каже се: “Наш мудри Владалац, највећи неимар мира на Балкану, поново је узео на себе велики задатак да уразуми балканске народе, да је за њих највећа сигурност и најкорисније да живе у љубави и слози. Познат је његов пут преко Румуније, Варне, Цариграда и Атине и као велики резултат тога пута - Балкански пакт. После овога краљевог пута почела је нова ера у животу балканских народа.”²

Приметно је, када су у питању међународна дешавања, да у “Рудничком гласнику” доминирају текстови о ситуацији у Немачкој и пољуљаном миру у свету. “Руднички гласник” је у сваком броју, од вести о смрти маршала Хинденбурга пратио Хитлерову репресивну унутрашњу политику и упозоравао на Немачке агресивне

¹ Руднички гласник, бр. 33, 29. јул 1934.

² Исто, бр. 43, 7. октобар 1934.

спољнополитичке циљеве. Наслови као: “Озбиљни потреси у Немачкој” (“Руднички гласник” бр. 30); “Жртве Хитлеровог тероризма”, “Зашто је Хитлер дошао на власт” (“Руднички гласник” бр. 35); “Припреме за национал-социјалистички конгрес у Нирнбергу” (“Руднички гласник” бр. 39); “Карта велике Немачке”, “На прагу рата”, “Хитлер се оружа” (“Руднички гласник” бр. 43), сами говоре о чињеници да је нацизам схваћен као озбиљан проблем и претња за светски мир. Сличне написе срећемо и у „Политици“: „Немачка прославља годишњицу победе националсоцијалистичке револуције (бр. 9237, 1. фебруар 1934.), „У Хамбургу, где је одржао свој велики изборни говор, Хитлер је дочекан као некрунисани владар“ (бр. 9429, 18.08. 1934.), „Епилог Хитлеровог пуча у Бечу (бр. 9625, 5.03.1935.), „Немачка је Европу ставила пред свршен чин“ (бр. 9635, 15.03.1935), „Немачка је постала моћна војна сила“ (бр. 9680, 30.05.1935.)...¹

Да међународна ситуација није ни мало оптимистична схватили су и провинцијски новинари и своја мишљења објављивали у “Рудничком гласнику”. У једном од текстова под називом “Ратови” истиче се да иако је цео свет противан рату, тај свет се оружа, бранећи се оном изреком “Ко не жели рат, нека се спрема за њега”. Цео свет је био противан рату не само из хуманих разлога “већ што се боји за своју кожу, јер су интереси држава тако изукрштани, да је тешко веровати да би се рат између две државе локализовао.”²

“Руднички гласник” је пренео и размишљања француског књижевника Андре Жида о будућности Европе и човечанства. Он је сматрао да тадашњи догађаји неминовно воде рату, да је претерани национализам крив за стање у Европи и стога је неопходно борити се против фашизма.³

Увек критички настројен Ђорђе Цајић у тексту “Немачка и европски мир” констатује да је идеја мира илузорна, она се само пропагира а Друштво народа је у потпуности изневерило очекивања. У чланку “Политичка нестабилност као последица привредне нестабилности”, Цајић именује узроке пољуљаних међународних односа: “Осећа се како мир стоји на лабавим ногама и поклецава. Сви резервоари за црпљење средстава за његово одржање су испражњени. Рат није дело неке политичке неправде, неког врховног провиђења, већ је резултат многих узрока, од којих треба истаћи привредне односе у данашњем капиталистичком систему и свега онога што произилази

¹ <http://digital.nb.rs/novine/politika/>

² Исто, бр. 37, 26. август 1934.

³ Исто.

из тих односа. Све је то гурало, гура и гураће човечанство из рата у рат. Све дотле, док, како у појединим државама, тако и између држава буде борбе око стицања и располагања капитала...”¹

Ни једно крупно међународно дешавање није остало без коментара у “Рудничком гласнику”, а преношене су вести и занимљивости из суседних држава Бугарске, Румуније, Грчке као из пријатељске Чехословачке. Читаоци су могли сазнати о незапослености чехословачке омладине, ревизији бугарске штампе, електрификацији Бугарске, политичким процесима у Румунији и сл.

Политички текстови

Од свих прокламованих идеја и задатака “Руднички гласник” није остварио само један: није био политички независтан лист. Узимајући у обзир време када је излазио (17. децембар 1933 - 21. јул 1935.) политичка независност се и није могла очекивати. Лист је ширио југословенство на коме је тих година почивала државна политика, уздизао је “витешког краља”, налазио оправдања за завођење шестојануарске диктатуре: “Надчовечанском снагом и својим херојским ауторитетом издигао је Југославију изнад свих безумних комбинација завађених политичара. Племенита љубав и воља Великог Краља Александра постала је народни устав.”²

После убиства Александра у Марсеју (које је у “Рудничком гласнику” пропраћено серијом патриотских текстова, песама и некролога) влада Б. Јевтића је наставила његову политику “интегралног југословенства”.

“Руднички гласник” је пратио рад нове владе, а после расписивања избора за народну скупштину за 5. мај 1935. практично постаје гласило Југословенске националне странке, чији је предводник Богољуб Јевтић. Позитивно је оцењивана привредна политика владе, низале су се похвале новим владиним уредбама о заштити земљорадника, финансирању великих јавних радова, регулисању пореских разлика и олакшању земљарине.³

Политичку ситуацију почетком 1935. године “Руднички гласник” је оцењивао као сасвим оптимистичну, помирљиву и конструктивну, “опозиција је тако близу владе и ми још пре владине предизборне

¹ Исто, бр. 74, 2. јун 1935.

² Исто, бр. 56. 6. јануар 1935.

³ Исто, бр. 61, 10. фебруар 1935.

декларације гледамо на једну општу сагласност политичких странака и очекујемо један удружени рад после 5. маја.”¹

У целости “Руднички гласник” је преносио “Проглас краљевске владе за изборе”, говор Богољуба Јевтића на великом манифестационом збору у Београду, а забележио је и Јевтићев боравак у Горњем Милановцу. У мартовским и априлским бројевима листа тумачене су и одредбе из Закона о избору народних посланика.

После промовисања листе ЈНС и њених кандидата у таковском и качерском срезу, уследили су и директни позиви на изборе: “Ко жели окупљање народних снага, народно и државно јединство и спас отаџбине, нека гласа за листу Богољуба Јевтића; гласај за људе који су већ доказали да им искрено лежи на срцу добро народа и државе; Рудничани, гласајте данас за земаљску листу нашег Шумадинца Богољуба Јевтића; ко је за самосталну народну привреду, ко је за одужење земљорадника и помоћ сиромашном радном народу тај нека гласа за листу г. Богољуба Јевтића”.²

Насупрот еуфоричним предизборним текстовима уследили су шутири извештаји о изборним резултатима и почетку рада нове скупштине. Последње политичке вести које “Руднички гласник” доноси биле су о формирању владе Милана Стојадиновића и о претресу буџетских дванаестина пред народном скупштином.³

Култура и спорт

”Руднички гласник” је доста простора посвећивао различитим књижевним прилозима чији су аутори били ученици и професори гимназије или писци аматери попут Р. Јаковљевића, М. Стефановића, Ј. Герасимовића... Редовна рубрика била је “Прича Рудничког гласника”, а објављиване су и песме, епиграми и афоризми. Поводом прославе Светосавске године, организоване поводом 700 година од смрти Светог Саве, ученици и професори гимназије објавили су низ текстова о улози и значају Светог Саве у духовном развоју југословенског народа.

Праћена су културна дешавања у Горњем Милановцу, углавном концерти и повремене позоришне представе у организацији Соколског друштва или Друштва кнегиње Зорке; повремено су представљане и

¹ Исто, бр. 62, 17. фебруар 1935.

² Исто, бр. 71, 5. мај 1935.

³ Исто, бр. 79, 21. јул 1935.

СПОРТ

У недељу 16 ов. м. одиграна је у Белановици пријатељска утакмица између Белановичког С. К. „Качер“ и Брајковачког С. К. „Соко“ са резултатом 7:1 за „Качер“. Победа је заслужена. Судио је одлично „Крле“.

Чланак из спорта у “Рудничком гласнику”

а у првом реду некултура самих чланова ових културних удружења. “Грађани Г. Милановца увек су исувише заузети културним радом у својим културним удружењима, па нису могли да увиде да је крајњи резултат њиховог културног рада - нула. Због тога, исто тако, они још нису способни да увиде да је књижница основна и најнасушнија потреба овога места”.¹

Рубрике о спорту су биле повремене, указивало се да је спортска активност неопходна, нарочито омладини, али из спорта би требало искоренити професионализам. Милановчани су могли пратити рад свог СК “Грађански” а предњачило се у детаљним извештајима са фудбалских утакмица.

Руднички глас, недељни информативни лист за социјално - економска питања

У пролеће 1936. године на састанку у штампарији „Будућност“ неколико студената и бивших сарадника „Рудничког гласника“ договарали су се о покретању новог гласила. Одлучно је да Периша Минић буде власник листа, а тадашњи 21-годишњи студент права Ђорђе Цајић, издавач и уредник. Периша Минић, који је тада имао само 3 словослагача и 1 ученика у штампарији, носио је највећи терет око излажења листа. Његов ентузијазам у новинарству и штампарству, био је изузетан.²

“Руднички глас” појавио се 12. априла 1936. године, непуних 9 месеци после изласка последњег броја “Рудничког гласника”. И

¹ Исто, бр. 69, 21. април 1935.

² Таковске новине, 18. јануар 1989, 4.

„Политика“ је објавила вестоновом милановачком гласилу.¹ Овај недељни информативни лист за социјално-економска питања „живеће“ нешто више од месец дана, у свега шест бројева. Штампан је ћирилицом на четири, шест или осам страна. Ђорђе Цајић, био је не само издавач и уредник, већ и писац већине чланака.

Имена осталих сарадника такође су позната из претходног листа: Т. Ђорђевић, М. Стефановић, В. Бабић, па не изненађује велика сличност два рудничка гласила.

У првом броју уредништво је обећавало политичку независност и објективност, изражавало жељу да служи интересима и напретку рудничког краја. Као главни циљ покретања „Рудничког гласа“ истакнута је намера да лист „бавећи се економским и социјалним проблемима задовољи и једну информативну потребу нашег села, јер ми имамо у виду да сељак нема ни времена ни новца да напусти плуг и мотику и да плати свакодневно по динар за дневне листове”.²

Пештарина влањена у готу

...ЛОВНИ РАЧУН БРОЈ 58.497

РУДНИЧКИ ГЛАС

Културно - социјални и економски недељни лист Рудничког краја

РЕДАКЦИЈА РЕДАКЦИЈИ ОДБОЈ РУКОПИСИ СЕ НЕ ВРАЋАЈУ

ГОРЊИ МИЛАНОВЦИ, 15 МАЈА 1936 БРОЈ 5 • ГОДИНА I

ГОДИШНА ПРЕТПЛАТА 48 ДИНАРИ ПРИМЕРКА 1 ДИНАР

СОЦИЈАЛНО - ЕКОНОМСКИ ОДНОСИ НА СЕЛУ

Село је данас у кризи. Та криза је првенствено социјално - економског карактера. Говор се и о моралном пропадању села, али то питање, постављено дијалектично, има свој корен у социјално - економским односима, јер глас је одавек била непријатељ етике.

Село је презадужено (сељаци дугују износе 7 милијарди динара) а презадужени су та банкарци и зеленаши. Нарочито они поселећи, којима у сваком селу, а који, као паучи, хватају у своје мреже гладне и немоћне. Највећи део поселатских газда и газдица регрутован је из релова зеленаша — и они данас поседују највећа материјална богатства. Они су од својих дужника узимали велике камате (динар на банку, па и више) тако да су многи дужници и данас дужни зеленашима, ма да су давно вратили и гаваницу и камату на узет новац. Са економском зависношћу исе и морална й духовна, па отуда зеленаши држе у својој власти савест, вољу и разум својих жртава.

Шта нам ово говори?

Ово нам говори да је зелеништво рак рана нашег села. Против њега треба предузети све мере да се оно свубије и

гони са села као свака епидемија која трује здраве социјално - економске односе.

Наш сељак у мисли је сиромашан и без допало земље, без минимума за egzистенцију. Јер, према значајним подацима, 78% поседника има ле поседује једва нешто више од два хектара земље. Од укупног броја поседника 55% поседује 4%, укупне површине корисног земљишта, док осталих 5 од сто (9.800 поседника са више од по 110 хектара; 6.070 поседника са више од по 200 хектара; *3.290 поседника са више од по 500 хектара; 2.020 поседника са више од по 1.500 хектара) поседује већу половину 51%, корисног земљишта.

Шта ове бројке говоре?

Сазнамо то да на нашој земљи владају неоромани социјално - економски односи да постоје т. зв. аграрно питање, без чијег правилног решања нема побољшања социјално - економских прилика на селу.

То нам, даље, казује да у нашој земљи има пресних и гладних, да највише риде они који најмање имају и да на огромном броју посела краје највиших, селских сиротиња, да би се прехранили. Најдуже повољнијерских радни

за износе 5—10 динара, а за одржавање једне ратничке породице, према налазу статистичара, потребно је 28,24 динара за један дан. Значи да је сељак, као и индустријски радник, роб економски јачих, т. ј. крупних поседника земље и средстава за производњу.

Као последња оскромашења сељака јављају се социјалне болести (туберкулоза, анемија, шкробулоза и др.) које значајно пораст морталитета (сиротности) и дегенерације селског становништва.

Констатује се и опадање natalитета (рађања) на селу. Разумљиво. Сиромашан сељак не радује се рађању великог броја деце, јер она за њега претстављају потпуну економску пропаст. А; то значи слабљење расе и народне снаге.

Да закључимо.

Ослободити сељак из мреже зеленаша и банкарског профита, решити аграрно питање и свубити социјалне болести на селу, односно њихове узроке, који се налазе у нездравим социјално - економским односима, значи одговорити захтевима свадшности и будућности, — значи решити питање социјалне правде.

Милошар Д. Стефановић

Насловна страна „Рудничког гласа“

И „Руднички глас“ највише пажње посвећује селу, критички се осврћући на социјално-економску политику краљевине. М. Стефановић у тексту „Социјално-економски односи на селу“ кон

Садржај „Рудничког гласа“

И „Руднички глас“ највише пажње посвећује селу, критички се осврћући на социјално-економску политику краљевине. М. Стефановић у тексту „Социјално-економски односи на селу“ кон

¹ Политика, 19. април 1936.

² Руднички глас, бр. 1, 12. април 1936.

статује да у земљи постоје ненормални социјално-економски односи и као императивни задатак поставља решавање аграрног питања, као и ослобађање сељака из мреже зеленаша и банкарског профита. Неопходно је, сматра Стефановић, сузбити социјалне болести на селу, односно њихове узроке који се налазе у нездравим социјално-економским односима. Тек када се реше ови проблеми село би могло одговорити захтевима будућности.¹

Земљорадници таковског краја су слали своја мишљења о актуелним проблемима села и “Руднички глас” их је радо објављивао. Љ. Милановић из Велеречи давао је низ предлога о томе шта би сеоске општинске управе могле да предузму за културно социјални и економски бољитак села. Требало је да општинска управа организује различита предавања, оснива књижнице, читаонице и земљорадничке задруге, да помаже сиротињу и да ради на стишавању партијских зајевница.²

Проблем сељачких задужења такође налази места у овом листу. Сами земљорадници су износили предлоге како да се реши ово горуће питање које задире у њихов социјално-економски живот и кочи напредак. Решење је изгледало веома једноставно: да се изврши ревизија цена производа и да се нађе сразмера или да се изврши ревизија каматних стопа.³

Упркос многобројним саветима и предлозима намењеним побољшању положаја сељака реална ситуација је била за коментар у рубрици “Сличнице грубе стварности”: “...дошло је време када сељак на свој посао гледа зловољно, када му се не мили ни рад, па ни живот јер он све ради цабе, за другога - за себе задржи само беду и очајање...” Цајић је саветовао удружење сељака, заједничку борбу за заједнички интерес: “Село је неорганизовано. Оно тражи праве људе, вође, њему треба хлеба, знања, светлости, оно захтева бољи живот”.⁴

У свих шест бројева “Рудничког гласа” незаобилазна тема била је соколство. Без обзира на чињеницу да идеја “интегралног југословенства”, после смрти краља Александра, нема много заговорника, соколски покрет јој остаје веран. “Руднички глас” редовно прати вести о соколским академијама, скупштинама Соколског друштва, просветног одбора, изградњи соколског дома, а најављиване су и велике свечаности као што је Четврти покрајински слет Савеза

¹ Исто, бр. 5, 15. мај 1936.

² Исто, бр. 6, 26. мај 1936.

³ Исто, бр. 1, 12. април 1936.

⁴ Исто, бр. 4, 3. мај 1936.

Сокола Југославије у Суботици. Соколство је представљено као велики идеални покрет кроз који ће Југословени доћи до остварења крајњег идеала “Потпуне Југославије, а преко ње и једне највеће заједнице у свету Славије, која ће свету прокламовати мир, братство, слободу и једнакост”.¹

Криза у међународним односима није остала без реакција у овом “правом гласу Рудничког краја”. Уредништво се трудило да упозори Милановчане на велику опасност која прети читавом свету: “Човечанство се налази у стању које запањује својом сличношћу са стањем које је претходило минулом рату... мирис барута се већ осећа”.² Оштра критика била је упућена Друштву народа због пасивности у италијанско-абисинском сукобу; опште мишљење је било да је оно немоћно да заштити мале народе и правду у свету: “Мир је пољуљан у својој основи. Друштво народа се слабо чује када је мир у највећој опасности...”³ О овим проблемима тих дана писала је и “Политика”:

“Слом Абисиније и криза Друштва народа” (5.05. 1936), “Слом Абисиније, чланице Друштва народа, довео је у питање опстанак женевске установе” (7.05. 1936.), “Слом Друштва народа Не, ако Француска и Енглеска буду сложне да га бране” (22.05. 1936.)⁴

У “Рудничком гласу” нападан је фашизам као отворена диктатура капитализма у политичком, економском, социјалном и кул



Унутрашња страна “Рудничког гласа”

¹ Исто, бр. 1, 12. април 1936.

² Исто, бр. 5, 15. мај 1936.

³ Исто.

⁴ <http://digital.nb.rs/novine/politika/>

турном погледу. Фашизам је желео рат због профита. “Руднички глас” је био свестан велике опасности и позивао је на окупљање: “Фашизму се мора супротставити и интелектуалац, и радник, и сељак и ситан трговац, јер би они били прве и можда једине жртве у новом рату”.¹ Међународне прилике оцењиване су као “лудница света” и слутили су се тешки дани: “настао је безумни хаос, пала је Абисинија, милитаризована је Рајнска област, а после шта ће бити?”²

“Руднички глас” је доносио и вести од искључиво локалног значаја. Праћен је рад скупштина хуманих друштава, скромна културна збивања и делатност гимназије. Велика пажња обрађана је на Удружење Рудничана у Београду које је планирало акцију унапређења Милановца и околине. Пре свега требало је решити проблем снабдевања пијаћом водом, изградити варошко купатило, модеран хотел, Соколски дом и сиротињски дом. И „Политика“ је 4. маја 1936. објавила текст „Удружење Рудничана у Београду за свој крај“.

Вести са политичке сцене биле су ретке и чисто информативног карактера, као “буџет изгласан у скупштини и сенату”, “сједињавање ванпарламентарне опозиције...”

“Руднички глас” је скромну пажњу посветио култури и спорту. На његовим страницама могле су се наћи занимљивости преузимане из “Политике”, шале, редовна прича, понека песма и извештај о фудбалским утакмицама.

Код шестог броја „Рудничког гласа“ полиција је открила да се лист експедује пре цензуре. Како се сећа Ђорђе Цајић лист је увече допреман споредним путевима до поште и то 10 минута пред крај радног времена, а тек сутрадан у среско начелство, на цензуру. Седми број гласила био је богат материјалом, али, у највећој гужви око паковања листа за експедицију, упала је полиција. Цео тираж је заплењен и пребачен у начелство.³

У историји штампе таковског краја “Руднички гласник” и “Руднички глас” заузимају посебно место. У питању су били листови који се нису обрађали само једној политичкој групи већ широј читалачкој публици. И Милановчани су 30-их година XX века добили класична грађанска гласила која су својим разноврсним садржајем настојала да уђу у сваки дом, а нису пуно марила за политичка дешавања. За сваког читаоца је било понешто занимљиво од дешавања

¹ Исто.

² Исто, бр. 6, 26. мај 1936.

³ Таковске новине, 8. март 1990, 4.

на сеоским панађурима преко културних збивања до проблема који су потресали свет.

Оба милановачка гласила имала су просветитељску мисију. Особиту пажњу посвећивала су селу, обавештавајући сељака о актуелним привредним проблемима и саветујући га у културним, просветним и хигијенским питањима. Видљив је био напор да се сеоски свет, који је чинио језгро југословенског друштва, унапреди, да се подигне његов животни стандард. Често су чланци интелектуалаца и сељака били један поред другог и сви су предлагали, расправљали и размишљали о томе како да селу буде боље.

Као што је уочљиво интересовање милановачке штампе за проблеме села, исто тако приметна је доследно југословенска оријентација “Рудничког гласника” и “Рудничког гласа”. Занимљива је чињеница да су, у време када је југословенска идеја доживљавала крах, два локална листа остајала верна идеји “интегралног југословенства”. На њиховим страницама наћи ће се критика социјално-економске политике, али о другим крупним проблемима који су оптерећивали Краљевину Југославију од самог њеног настанка, није било речи.

Обавештавајући читаоце о међународној политици, доносећи занимљивости из свих крајева света и објављујући књижевне прилоге ови листови су желели да превазиђу локалне границе и прошире видике провинцијалаца. Међутим, тежак је задатак био покренути и унапредити друштвени живот и уобличити културну свест у вароши која није имала ни 3000 становника, у којој су постојала два индустријска објекта, четвороразредна гимназија, среско начелство и којој је једина веза са светом била обновљена пруга Чачак - Г. Милановац - Лајковац.

И “Руднички гласник” и “Руднички глас” почели су да излазе под тешким условима, са незнатним материјалним средствима, без довољно новинарске рутине и са мало поверења публике у њихово дуго трајање. За велику похвалу је ентузијазам групе интелектуалаца који су покушали да писаном речју утичу на друштво, просвете народ и бар нешто учине за добро сваког грађанина.

Поред преко 30-ак дневних листова и велике конкуренције у чачанским гласилима, “Руднички гласник” је успео да се одржи пуних годину ипо дана, а “Руднички глас” је излазио нешто дуже од месец дана. Уредништво је тешко налазило средства за штампу и често апеловало на претплатнике да шаљу месечне претплате, па је свакако разлог за гашење ових гласила финансијске природе.

Summary

Analyzing the press of Gornji Milanovac in the mid-war period we can notify changes specific to the parochial press in general, which gradually liberated itself of servitude to political parties. While “Suvobor”, “Narodna volja” (The Will of Nation) and “Narodni list” (The National Newspaper) were inclined to the ruling party, “Rudnicki glasnik” (The Rudnik’s Tribune) and “Rudnicki glas” (The Voice of Rudnik) have been dealing with its professional assignment more i. e. they have been informing citizens about actual events opportunely. The reading public of Gornji Milanovac in the 30’s (XX century) got its own “Politika” in the form of these two weeklies. These public organs were witnesses of economical, educational and cultural prosperity of entire Rudnik area and, for some time, they succeeded to exceed local frontiers and to bring light into province enviroment. Simultaneously, its extraordinary significance for studing the history of Rudnik and Takovo region in the evening of the World War Two should be pointed out.

Александар Марушић

РУДНИЧКО-ТАКОВСКИ КРАЈ У ЛИСТУ “ПРЕГЛЕД ЦРКВЕ ЕПАРХИЈЕ ЖИЧКЕ”

АПСТРАКТ: У раду је прикупљен и презентован велики број службених вести, кратких белешки или опширних извештаја објављених у листу „Преглед цркве епархије жичке“ који су се тицали Горњег Милановца и читавог рудничко-таковског краја. Током двадесетогодишњег излагања (1919-1938) „полуслужбени орган жичке епархије“ забележио је сваки значајнији догађај из верског и културног живота са простора поменутог краја у коме је учествовала црква. Због тога се „Преглед цркве епархије жичке“ мора се третирати као незаобилазан извор у проучавању културне историје рудничко-таковског краја између два светска рата.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Црква, свештенство, епархија жичка, Горњи Милановац, рудничко-таковски крај, лист

Истражујући штампу која је излазила у Горњем Милановцу, или је писала о њему и његовој околини до 1941. године, у руке нам је доспео комплет листа *Преглед цркве епархије жичке* (у даљем тексту *Преглед*). Прелиставајући га, запазили смо велики број вести и текстова везаних за рудничко-таковски крај, тачније његов духовни и друштвени живот између два светска рата. Тако се родила идеја да се напише рад, у коме би се на једном месту прикупили сви ти текстови. Обзиром да је, током свог излагања, лист имао мање-више исту структуру одлучили смо се да тематски по годинама представимо наведене текстове. Да би читаоцу рад био јаснији дали смо основне податке о листу који је предмет нашег истраживања као и кратак историјат епархије жичке. Сматрајући га својеврсним претходником “*Прегледа*”, посебно смо описали лист “*Жичу*” из 1889. године.

Жичка епархија до 1938. године

Епархију жичку основао је Св. Сава далеке 1219. године.¹ Након обнављања српске државности и поновног стицања црквене самосталности за првог епископа данашње Епархије изабран је и посвећен Нићифор Максимовић. На тој дужности провео је нешто више од двадесет година, тачније од 1831. до 1853.² Седиште епархије било је у Чачку. Носила је назив Ужичка и у њен састав улазили су ужички, чачански и руднички округ.

Епископа Нићифора наследио је епископ Јанићије Нешковић (1854-1873), до тада епископ шабачки. Седиште епархије премештено је у Краљево. Истовремено епархији је придодан крушевачки округ па је добила назив ужичко-крушевачка.

После смрти Јанићија, 1873. године, за епископа је посвећен Вићентије Красојевић архимандрит манастира Враћевшница. Његова епископска столица била је у Краљеву, као и наследнику, епископу Корнелију архимандриту манастира Раванице.

Наредни епископ архимандрит Никанор Ружичић (1882-1886) ректор Београдске Богословије вратио је седиште епархије у Чачак. У састав епархије тада су ушли крагујевачки и јагодински округ а епархија се прозвала жичка. Када је епископ Никанор 1889. сишао са епископске столице, епархијом је привремено администрирао архимандрит Нићифор Дучић, док за епископа није изабран архимандрит Сава Дечанац. Епископско седиште враћено је у Краљево да би 1897. Чачак опет постао центар епархије.

Након смрти епископа Саве 1913. епархија није имала старешину наредних шест година. Без поглавара, препуштени сами себи, свештеници су водили паству како су умели и могли. За време окупације многи од њих су умрли и страдали, па је преко педесет парохија остало празно.

Дана 20. јуна 1919. у чачанској цркви за новог епископа изабран је и посвећен др. Николај Велимировић професор Београдске Богословије. У моменту његовог именовања ситуација у парохији била је хаотична и тешка. Парохије су попуњаване без конкурса.³ Конференције свештенства нередовно су сазиване. Тумачења појединих законских прописа било је немогуће благовремено саопштити, тако да се често дешавало да и најближи сопраси међусобно нису комуницирали.

¹ *Преглед цркве епархије жичке 9-12, (1928), 201-205*

² С. Станојевић, *Народна енциклопедија, српско-хрватско- словеначка, I, Нови Сад, 2001, 750*

³ *Преглед I (1919), 2*

Доласком Николаја на чело епархије ситуација је кренула на боље. Под његовим заповедништвом приступило се верском и културном препороду народа.¹ Један од првих знакова новог стања у епархији јесте покретање “Прегледа”. Нови лист је веома брзо прихваћен како од свештенства тако и од верника.

Пошто је епископ Николај отишао за епископа Охридског наследио га је Јефрем Бојовић. Његовом смрћу јуна 1933. године епископска столица остала је упражњена. Решењем тадашњег Патријарха г. Варнаве жичком епархијом привремено је администрирао епископ-викар преосвећени др. Тихон. Од августа месеца 1934. године седиште епархије постаје Краљево-Жича. Истовремено, др. Николај Велимировић поново је изабран за епископа жичког по жељи Архијерејског Сабора и народа. На том месту остаће све до окупације земље априла 1941. године. Уз архијереје у епархији жичкој постојала је најпре конзисторија, касније епархијски духовни суд.

У моменту покретања “Прегледа” 1919. године жичка епархија је обухватала ужички, чачански и руднички округ као и грузански срез округа крагујевачког и трстенички округа крушевачког. На овом простору било је 95 парохијских цркава и 12 манастира, 109 свештеника и 21 монах, три окружна протојереја и 12 среских намесника.² Да се стање у жичкој епархији временом побољшавало сведочи и попис из 1934. по коме је епархија имала 13 манастира, 124 цркве, 133 црквене општине и 181 парохију са 556 290 православних душа.³

Из овог кратког историјата можемо закључити да се често мењала територија, надлежност, назив и седиште жичке епархије.

Лист Жича

У Чачку је почев од 1889. године до Другог светског рата излазио велики број листова и часописа. Реч је углавном о политичко-страначким листовима. Ипак, најстарији лист у овом граду није био ни политички ни страначки већ верски. Наиме, од 1. априла до 28. маја 1889. године излазио је лист “Жича - орган Удружења свештенства

¹ Исто 7 и 8 (1920), 209.

² Исто 1 (1919), 13.

³ Исто 1 и 2 (1934), 360.

*жичке епархије за хришћанску поуку и потребе свештенства.*¹

Лист је био власништво Удружења свештенства жичке епархије. Објављено је свега пет бројева. Уређивао га је Димитрије К. Михаиловић. Штампан је у Крушевцу, док је седиште уредништва било у Чачку. То је успоравало предвиђени ритам излажења (1. и 15. у месецу).vv

Доминантна тема у свим бројевима јесте поправљање тешког материјалног положаја свештенства. Немаштина се одражавала на њихов рад што је имало за последицу морални пад верника. Уредништво је на такво стање указивало кроз следеће текстове: *“Наши идеали и наше спасење”, “О узроцима опадања вере и морала у нашем народу и један предлог да се оне уклоне”*, као и многи други.

Лист је још доносио службене вести, писма читалаца и рубрику са најавама нових књига и листова. Текстови су углавном непотписани, а неки од њих су излазили у наставцима. Уредништво је имало тешкоћа са прикупљањем претплате. Та чињеница, као и полемички текстови објављивани у првим бројевима, који су претили да изазову поделе у тек основаном свештеничком Удружењу епархије, били су главни разлог брзог гашења листа.

На појаву новог листа сличне садржине и концепције чекало се пуних 30 године. Августа месеца 1919. године изашао је први број *Прегледа цркве епархије жичке* – полуслужбеног органа свештенства жичке епархије. У новој, већој и другачије уређеној држави овај лист ће знатно надживети свог претходника, како по дужини излажења тако и по самом квалитету и утицају на ондашња друштвена дешавања.

Преглед цркве епархије жичке

„*Преглед цркве епархије жичке*“ издавало је свештенство епархије жичке све до 1938. године², у месечним свескама, од августа 1919. до краја 1934. године у Чачку а потом у Краљеву. Првобитни наслов *“Полуслужбени орган свештенства Жичке епархије”* је 1936.

¹ За више података не само о листу *Жича* већ целокупној штампи у чачанском и рудничко - таковском крају препоручујемо следеће наслове: Р. М. Маринковић, М. П. Ђоковић, *Гласоноше времена*, Чачак, 1992. Д. Ранковић, *Црно на бело*, Чачак, 1956, М. Орбовић, *Чачанско штампарство и издаштво*, Библиографија, Чачак, 1998. Д. Суботић, *Штампа у рудничком крају од 1890 до 1941. године*, Зборник радова Народног музеја, XXII и XXIII, (1993), Чачак 1994.

² Б. А. Цисарж, *Један век периодичне штампе српске православне цркве I*, Београд, 1986, 26, 55.

године измењен у “Полуслужбени орган Свештеничког удружења епархије жичке”,¹

Од 1939. године лист мења име у “Жички благовесник”, који је 1940. године постао “Орган свештеничког удружења Жичке епархије”. Излазио је у Краљеву и Алексинцу угасивши се са бројем 2, године (1941).²

Први број штампан је у Београду у штампарији “Доситеј Обрадовић”, а од наредног па до броја 7/8 године треће (1921) у Ужицу, тачније у “Штампарији и књиговезници В. М. Романовића”³. Штампане затим преузима предузеће Стевана Матића који ће то обављати закључно са 3. бројем године осме (1926). Посао ће се наставити и даље у Чачку, али у “Електричној штампарији Славка Р. Поповића и Сина”. Број 12 за годину 16 (1934) био је последњи одштампан у Чачку. Од 1935. па до краја 1938. лист је штампан у Краљевачкој штампарији “Чедомира М. Милошевића и Сина”.

Прве две године “Преглед” је уређивао Сретен Ј. Михаиловић. Наследио га је Прота Витомир Видаковић уређујући бројеве 1 - 7 за 1921. годину. Наредних годину дана главни уредник био је свештеник Милан Туцовић парох у Тамнави крај Чачка, кога ће наследити октобра 1922. године свештеник Живојин Алексић. Он ће непрекидно уређивати лист до септембра 1936. године. Широко образован и радан, успео је својим идејама да од „Прегледа“ начини веома популаран лист, при том ненарушавајући његов основни концепт. Од септембра



Насловна страна последњег броја “Прегледа цркве епархије жичке”, новембар - децембар 1938. године

¹ Српска православна црква имала је и дозвољавала само једно службено гласило „Гласник српске православне патријаршије“.

² Р. М. Маринковић, М. П. Ђоковић, *Гласноше времена*, Чачак, 1992, 81.

³ М. Орбовић, *Наведено дело*, 176, 177.

1936. до фебруара 1937. уредник је био ондашњи парох врњачки, свештеник Хранислав Ђорић (будући патријарх српски Герман). Наследио га је свештеник Милан Стаменић. Након пар месеци, децембра 1937. његово место заузео је свештеник Драгослав Обућина, парох краљевачки. Испоставиће се да ће он бити последњи уредник.



Свештеник Живојин Алексић,
уредник "Прегледа"
од 1922. до 1936. године

Димензије страница биле су 15,5 x 24 cm. Излазио је месечно у тиражу од 400 примерака. Цена му је на годишњем нивоу износила 20 динара. Анализа листе претплатника показала је да су лист у 95% случајева куповали свештеници и монаси жичке епархије. Од световних лица налазимо тек по неког професора, трговца и земљорадника.¹

"Преглед" се појављује са благословом епископа жичког као "знак пробуђеног живота" и да ће бити "на првом месту полуванични орган свештенства жичке епархије". Првенствено информативног карактера "циљ је листу само да послужи свештеницима оба реда ове епархије као гласило њиховог рада, као одјек осећања и расположења". Настављајући даље, уредништво истиче да "апстрахујући према томе сваки

сепаратизам у цркви нашој, лист ће одржавати строго јединство са свештеничким удружењем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и органом главног одбора", и да ће лист сем службених вести "третирати актуелна питања религије, морала, просвете... пољопривреде, хигијене и све оно што ће бити поучно и корисно". На крају, изражава се очекивање да ће лист "бити спона која ће нас духовно јаче везати и покретати на што активнију делатност, на верско - моралном пољу и тргнути нас од песимизма у који су многи запали".²

Током дводеценијског излагања лист је задржао углавном исту унутрашњу структуру која се састојала од следећег:

¹ С. Невољица, „Преглед цркве епархије жичке“ у културном животу Чачка од 1919. до 1938. године, Богорица Градачка у историји српског народа. Зборник радова са Научног скуп поводом 800 година Богородице Градачке и града Чачка, Чачак, 1992, 265

² М. Орбовић, Наведено дело, 79, 80.

1. службени део,
2. чланци,
3. мали прилози,
4. оцена и прикази,
5. белешке

Поред службених вести, као што су наредбе синода и жичког епископа, епархијски извештаји, објаве, одликовања, унапређења и казне свештеника објављивани су текстови историјског и етнолошког карактера (верски обичаји), путописи, као и многи други.

У библиографској рубрици дати су прикази књига и листова, не само религијске садржине већ и књига поучног и забавног карактера.

Серија чланака „*Мало историје из живота епархије жичке*“ представља значајан допринос повесници једне од највећих, најзначајнијих и најутицајнијих епархија у Србији. Иако, не баш хронолошки сређени, чланци нам дају податке о жичким епископима од средњег века па до владике Јефрема Бојовића. Из обиља података корисни су прикази живота самих епископа, њихове особине, односи државе и Цркве, затим односи у самој епархији. Ови, веома корисни текстови, лепог су приповедачког стила.

Део, насловљен као „*Спољни преглед*“, доносио је новости из других епископија Српске православне цркве, као и вести из иностранства, тј. других цркава.

Уређивачки одбор биран је и потврђиван на годишњим епархијским скупштинама. Међутим, једна од најупечатљивијих карактеристика “*Прегледа*” јесте велики број угледних сарадника из целе земље. Поменућемо само неке од њих: Др Иринеј Ђорђевић, др Воја Јањић, Стеван Пајевић и многи други. Што се тиче жичке епархије, сарађивали су и стари и млади свештеници. Почев од проте Светозара Богдановића, Саватија Божића, Сретена Михаиловића па до најмлађих свештеника у забаченим селима епархије, сви су сарађивали и износили поједина актуелна питања, анализирали их и слали дописе.

Истовремено са “*Прегледом*” основана је и жичка библиотека “*Св. Лазар*” у склопу које су издаване књижице и листићи верске садржине, а све у циљу јачања религиозности народа. Књиге и листићи писани су једноставним језиком и популарним стилем.¹ Под уредништвом Радомира Кречковића издаван је календар “*Св. Лазар*”. Календар је

¹ Поред овога је издавала своје дописне карте: “*Анђео Хранитељ*”, “*Господ наш Исус Христос*”, и друге, које су се употребљавале у приватној кореспонденцији.

пратила богата литература из разних области живота. Веома популаран у народу, дистрибуиран је у хиљаде примерака по епархији.

“Преглед” је основан на иницијативу епископа Николаја, који је сопственим новчаним средствима омогућио појаву листа. Замишљен као месечни биланс верског и свештеничког живота у једној великој и знаменитој епархији, “Преглед” је веома брзо прихваћен како од црквених власти тако и од најшире јавности. Они су пуне две деценије морално и материјално помагали лист.

Генерално гледано, појавом “Прегледа” стање у епархији мења се на боље. Свештенство се удружило и организовало. Почев од 1919. године одржаване су редовне а по потреби ванредне епархијске скупштине, у чијем раду је учествовало 60-70 свештеника. На њима су расправљана питања из свештеничке службе. Уз извештаје о раду у “Прегледу” је штампано преко стотину беседа и расправа које су читане на епархијским скупштинама. У свим тим дискусијама нарочито су се истицали млађи свештеници, вежбајући се у слободном и правилном говору и изражавању. Скупштине су тако постале једна врста школе, којој је стожер био “Преглед”.

Својим писањем *лист* је подстицао да се велики број отворених питања из домена црквене имовине реше повољно. Многе цркве и манастири настрадали у рату су поправљени, нове цркве саграђене. Свештеничком активношћу узидане су спомен-плоче, подигнуте спомен-чесме, набављени нови иконостаси...

“Преглед” се појавио у моменту када црква није могла више рачунати на онолику помоћ од стране државе колику је имала пре рата. Својим систематским радом и деловањем знатно, да не кажемо пресудно, утицао је да се епархија жичка консолидује и знатно унапреди свој рад.

О чему је лист писао?

Рудничко-таковски крај се у ширем смислу поклапа са најновијом административном границом општине Горњи Милановац. Смештен у подгорини Рудника, Сувобора и Маљена чини са Повленом и Соколским планинама област северозападне Србије. У моменту појаве “Прегледа” ова се област највећим делом налазила у саставу

рудничког округа.¹ Као саставни део Епархије жичке Архијерејско намесништво таковско са седиштем у Горњем Милановцу обухватало је осам цркава, девет црквених општина и дванаест парохија.²

Дешавања на овом простору, нашла су места у скоро сваком броју “Прегледа”, током његовог дводеценијског излагања. Подељени у рубрикама текстови говоре о томе како се одвијао свештенички и црквени живот, шта га је покретало, са којим проблемима се сусретао. Свештеници рудничко таковског краја у знатној мери су сарађивали са “Прегледом”. Велики број њихових текстова религиозног и поучног садржаја је публикован на страницама овог цењеног листа. Размишљајући како да их представимо одлучили смо се да текстове износимо хронолошким редом годину по годину.

Прва вест везана за рудничко-таковски крај објављена је у “Прегледу” бр. 1. за 1919. годину, у његовом службеном делу, на страни шест. У њој се каже да је мајдански свештеник Драгомир Милошевић решењем архијерејских власти изабран за намесника качерског среза.³

Листајући бројеве “Прегледа” за 1919 годину наишли смо на следеће службене (званичне) вести: Новоустоличени епископ жички г. Николај током своје канонске визитације, јуна месеца, посетио је цркве у Горњем Милановцу и Мајдану, те манастире Враћевшницу и Вујан.⁴

Угриновачка, бољковачка, драгољска и заграђска парохија у качерском срезу биле су упражњене. Исти случај био је са брезанском и љутовничком парохијом у таковском срезу. У ту сврху расписан је конкурс ради њихове попуне.⁵ Тако је Сава Петровић рукоположен 17. септембра (по новом календару) за свештеника и постављен у бољковачку парохију.⁶ Поступајући по молби Драгомира Поповића, свештеника из Такова, архијерејске власти преместиле су га за пароха у Љутовници. На његово место поставили су Хранислава Кожегинца, до тада свештеника лавачког у срезу трнавском.⁷

¹ Руднички округ је формиран 1838. године. Током свог постојања најчешће су га чинила три среза: качерски, таковски и љубићски. Законом од 26. априла 1920. године којим су у складу са Видовданским уставом, установљене области као управне јединице територија рудничког округа ушла је у састав шумедијске области. Гружански срез као део рудничко таковског краја припадао је крагујевачком округу.

² Црква, Календар Српске Православне Патријаршије 1935, Сремски Карловци, 1935, 54

³ Преглед 1, (1919), 6.

⁴ Исто, 10-11.

⁵ Исто, 14-15.

⁶ Преглед ,2 (1919), 34

⁷ Преглед 5, (1919), 132

Мали прилози

Једна свечана прослава.

Манастир Враћевшнице (у ср. таковском) прославља 3. новембра — на св. Ђурђица 500 годишњицу свога оснивања. Заиста ретка и значајна прослава, ове наше историјске задужбине, у којој је држана прва скупштина српског народа под Вождом Карађорђем и која је кроз векове чувала нашу веру и свест Србинову и сачувала их све до ослобођења и уједињења, па ту улогу и давас поносно извршује

На огранцима Рудника у близуни Горњег Црнућа налази се манастир Враћевшница, који је 1431. године подигао Радич Поступовић обласни војвода и челник Деспота Ђурђа Бранковића — Смедеревца. Радич је становао у Борчу, а имао је и свој дворца близу манастира Враћевшнице. Запис с десне стране у препрати храма са сликом војводе Радича сачуван је на манастирском зиду и он јасно потврђује историјске податке о овом манастиру.

1912. године била је чувена Кара-Ђорђева скупштина у Враћевшници на којој су српском народу објављене одредбе Букурешког Мира, који је закључен између Русије и Турске.

Из летописа манастирског види се, да је имање манастира Враћевшнице ограничено 1847. год. под председништвом војводе Стеве Книћанина.

Огромна је важност и улога овога манастира у животу нашег народа и зато се и спрема свечана прослава, на којој ће учествовати Преосвећени Г. Јефрем, епископ Жички, представници војних и цивилних власти и мноштво народа.

Старшина манастира Враћевшнице јеромонах Леонида Божић, који је имовину манастирску знатно унапредио стара се, да се ова прослава изведе онако, како то ова историјска светиња и заслужује и ово је један значајан датум у животу жичке епархије.

Ж. Гл. Ал.

Миливоје Трнавчанин, свештеник у Горњем Милановцу, добио је државну стипендију да изучава црквену музику у Прагу, уз услов да поднесе оставку на своју парохију.¹ Као последњу службену вест у првој години излажења “Прегледа” доносимо да је Сава Петровић, писар жич. дух. суда рукоположен у манастиру Враћевшница у чин јериђакона.²

У рубрици “Тамо - амо по епархији”, између осталог описује се затечено стање приликом канонске посете епископа Николаја манастирима Вујну и Враћевшници и црквама у Горњем Милановцу и Мајдану. Уз кратак историјат, опис предела у коме су смештене, као и њихов изглед, аутор овог текста (није потписан) истиче и највеће проблеме ових светиња. Манастиру Вујну, знатно страдалом у рату, била је потребна темељна реконструкција. Враћевшници је недостајало братство које би уз старешину обновило и уредило манастирско имање. Црква у Горњем Милановцу “красна грађевина... од камена и гвожђа” суочавала се slabим одзивом грађана. Мајданској цркви била је потребна оправка. Изузев цркве у Горњем Милановцу, народ се према осталим светињама односио са великим поштовањем.³

Свештеник Добривоје Страњаковић, парох из Горњег Милановца, веома популаран у народу био је дугогодишњи сарадник “Прегледа”. Свој први текст, тада као парох брековачки, објавио је у четвртом броју за годину, 1919. То је заправо некролог посвећен Михаилу Смиљанићу сирогојнском проти, који је умро 28. новембра 1913. год. Описујући у кратким цртама живот овог знаменитог проте Страњаковић каже да је његова смрт “услед ових дугих и страшних ратова оста не забележена”.⁴

“Преглед” писање о рудничко-таковском крају у 1920. години наставља информацијом да је Миливоје Црвенчанин, свештеник у Горњем Милановцу, поднео оставку на своју парохијску дужност због одласка у Праг где ће изучавати црквену музику.⁵ На његово место премештен је Добривоје Страњаковић, до тада парох, брековачки. Истовремено нови парох је постао и капелан рудничког проте.⁶

“Преглед” нас информише и да је сходно наређењу архијерејских власти и одлуком Дух. суда, између осталих обављена ревизија

¹ Исто

² Преглед 2, (1919), 34

³ Преглед 5, (1991), 142-146

⁴ Преглед 4, (1919), 127-128

⁵ Преглед 2, (1920), 34

⁶ Преглед 3, (1920), 66

манастира Враћевшница. Као и код других у овом манастиру су констатована оштећења изазавна ратним дејствима.¹

Шести број у рубрици “кретање свештенства” доноси детаљан извештај са конференције свештенства таковског и качерског среза одржаној 3. маја 1920. у Горњем Милановцу.² На почетку извештаја каже се да се свештенство састало “ради узајамног рада и договора о текућим питањима цркве, као и оснивању месног пододбора”. За председника пододбора изабран је протојереј Љубомир Поповић. Упућен је позив свештеницима љубићског среза да приђу пододбору у Горњем Милановцу, као свом окружном центру. Свештеници качерског и таковског среза позвани су да се упишу као чланови у свештеничко удружење. Учесници конференције приложили су по 5 динара за помоћ свештеницима који су се по одлуци архијерејских власти налазили под забраном. Уз молбу, надлежним органима да систематским давањем плате једном за свагда реше ово питање. Конференција је након дискусија о разним верским и моралним питањима окончала рад.

Наредни број у истој рубрици бележи да је 10. јуна у мајданској цркви откривена и освећена спомен плоча погинулим војницима у рату за уједињење из овога села.³ Свечаности су уз мештане, присуствовали и многобројни гости из Горњег Милановца и Београда. Том приликом је говорио намесник качерског среза Драгомир Милошевић. На крају извештаја набрајају се највећи приложници подизања спомен плоче - председник главне контроле Коста Борисављевић, судија апелационог суда Обрен Поповић и трговци браћа Радојковић и Мајданац. Сви они су били су родом из Мајдана. Као последњу вест у 1920. години истичемо изјаву благодарности братства манастира Враћевшнице Павлу Маринковићу, економу из Прњавора и његовим синовима Станоје и Димитрију, као и Драгици Ивановић из Каменице. Павле и његови синови приложили су два велика свећњака пред иконостас у вредности ондашњих 490 динара. Драгиња је приложила свилени стихар вредан 300 динара. На овај корак приложници су се одлучили да би сачували успомену на умрле и погинуле чланове својих породица. У име братства благодарност је упутио старешина манастира Враћевшница игуман Јоаким Милошевић.⁴

Први број “Прегледа” у 1921. години пише да је архијерејска власт по личној молби преместила Хранислава Којнетинца свештеника таково-

¹ Преглед 9-12, (1920), 209

² Преглед 6, (1920), 195-196

³ Преглед 7 и 8, (1920), 245

⁴ Преглед 9-12, (1920), полеђина корице

савиначке парохије у сирчанску парохију.¹ У наредном броју бележимо да је на предлог жичког епископа Николаја Св. архијерејски сабор у част успостављања Српске патријаршије и избора првог патријарха, одликовао црвеним појасом Радослава Симића пароха села Прањана.²

У службеном делу четвртог броја “Прегледа” за 1921. објављена је одлука архијерејских власти да за привременог пароха заграђске парохије у таковском срезу изабере руског свештеника Василија Кубаљева. Истовремено, свршени богослов Љубомир Козачезић рукоположен је у чин ђакона.³ Врло брзо он је постављен за пароха Прве брезанске парохије у таковском срезу, због чега је поднео оставку на место званичника у жичком духовом суду.⁴

Последњи број “Прегледа” за ову годину између осталог наглашава да су угриновачка парохија у срезу качерском и бањанска у срезу таковском упражњене.⁵

Нови жички епископ г. Јефрем, током своје канонске визитације посетио је цркву у Горњем Милановцу и манастире Вујан и Враћевшницу. Ову информацију доноси осми број “Прегледа” у рубрици “Белешке”.⁶

Нова свештеничка конференција таковског и качерског среза одржана је 10. марта 1921. године. За председника пододбора изабран је Момчило Поповић, свештеник из Горњег Милановца. За чланове управе овог тела изабрани су Драгомир Милошевић, свештеник из Мајдана и Драгомир Поповић свештеник из Љутовнице. Нови секретар постао је Добривоје Страњаковић. Заједно са свештеником Савом Петровићем изабран је за члана редакцијског одбора “Прегледа”. На конференцији су расправљана текућа питања из живота цркве. Извештај са конференције је објављен у четвртом броју, у рубрици “Кретање свештенства”.⁷

Станојло Ковачевић брђански парох и члан редакцијског одбора “Прегледа” огласио се текстом “Светиња манастира Вујна”, питајући се ког су светитеља мошти сахрањене у дотичном манастиру.⁸

Бројеви “Прегледа” за 1922. годину, податке о рудничко-таковском крају, углавном бележе у свом службеном делу. Тако је

¹ Преглед 1, (1921), 3

² Преглед 2, (1921), 21, 31

³ Преглед 4, (1921), 50

⁴ Преглед 6 и 7 (1921), 82

⁵ Преглед 11 и 12 (1921), 163-164

⁶ Преглед 8, (1921), 128

⁷ Преглед 4, (1921), 63, 64

⁸ Преглед 11 и 12, (1921), 188-190

свештеник доњоцрнућски Сава Ђорђевић добио тромесечно одсуство ради лечења. Јеромонах Леонида, сабрат манастира Студенице премештен је за сабрата манастира Враћевшница. Исти положај задобио је и јеромонах Мелентије, сабрат манастира Раче, стим што је он опслуживао и парохију оболелог свештеника Саве Ђорђевића. Игуман Јоаким разрешен је дужности старешине манастира Враћевшнице због болести. На његово место привремено је именован јеромонах Леонида.¹ Нешто касније игуман Јоаким биће по сопственој молби премештен за сабрата манастира Студенице.²

Парох прве брезанске парохије Љубомир Ковачевић премештен је за пароха таково-савиначке парохије.³ Пошто је архијерејским властима поднео молбу, Милорад Михаиловић, прањански парох је добио отпуст из жичке епархије. Бањанска и заграђска парохија су током 1922. биле привремено попуњене руским свештеницима, док је у првој брезанској парохији на дан 1. октобра 1922 било 376 домова друге економске класе.⁴

Двоброј 9 и 10 у рубрици “Белешке” под насловом “*Ратна одштета црква и манастира*”, доноси информацију да је на име ратне штете појединим црквама и манастирима одобрена знатна сума новца и то: у таковском срезу 244 884 дин, љубићском 180 572 дин, качерском 326 880 дин, у грузанском 342 420 дин.

Почетак 1923. године обележава вест да је Момчило Поповић, парох из Горњег Милановца, одликован црвеним појасом.⁵ Епископ Јефрем је у пратњи Радомира Кречковића, члана жичког духовног суда посетио манастир Враћевшницу.⁶ Пошто је повукао оставку, бањански парох Николај Прилошки је поново постављен на исту парохију.⁷ Илија Марковић, брезански парох, је по сопственом премештен у упражњену парохију мрчајевску среза љубићског.⁸

Две његове беседе изговорене на “брачном испиту” и на “венчању” нашле су места у “Прегледу”⁹ Између осталог Марковић је младенцима рекао и ово: “*Зато одржавајте светињу брака у највећој верности и љубави да би били срећни и дуговечни и да би благослов*

¹ Преглед 1 и 2, (1922), 194-196

² Преглед 11 и 12, (1922), 354

³ Преглед 3 и 4, (1922), 226

⁴ Преглед 9 и 10, (1922), 322, 324.

⁵ Преглед 1 и 2, (1923), 2

⁶ Преглед 3 и 4, (1923), 34

⁷ Преглед 7 и 8, (1923), 82

⁸ Преглед 11 и 12, (1923), 150

⁹ Преглед 11 и 12, (1923), 172-173

Говори и беседе

Говор Преосвећеног Епископа Далматинског г. Др. Иринеја, приликом освећења основне школе у Горњем Милановцу.

У овом свечаном часу, који нам је приредио Горњи Милановац освећен је овај лепо и пространи дом просвете, намењен оним слатким малишанима што за нама иду, да на радост нашу у своје време заузму наша места, прихвате наше заставе и, у име Бога, часно и достојно продуже пут ка оним великим циљевима који сваком просвећеном и родољубивом сину домовине лебде пред очима као светиње које треба достићи и коначно остварити. Нека је слава Богу и нека је хвала свима који ма и најмање допринеше да до овога и баш оваковога часа дођемо и у њему учествујемо!

Тешко је достојним речима и говорити у Шумадији, препуној великим синовима, њиховим величанственим делима и успоменама; под самим Рудником, древним, поносним сведоком старих и нових стремљења и подвига. јер, сваку реч нашу слушају и свако дело наше гледају неумрли оци Отаџбине са величанственог Орашца и Опленца. Слуша и блиско Таково са онима који се некада Богу помолише у сада оронулој, малој дрвеној светињи, и уздигоше Богу три прста под таковским грмом па прихватише чедо Вождово и мушки пођоше у славу и смрт. Слушају и сви они који широм отаџбине и на огромним пространима свих страна света, у најновије време њиховим стопама ходише или ходе до дана данашњега.

божји био над вама у све дане вашег живота”. Није нам познато када и коме је изговорио ове речи. Говорећи на епархијској скупштини брђански парох Станојло Ковачевић је предложио штампање “брачне дозволе и брачне испите” и продају истих верницима. По његовом

мишљењу то би био сасвим добар приход и за “Преглед” и за библиотеку. Његов иступ публикован је у двоброју 5 и 6 за 1923.¹ У следећем броју Ковачевић се у рубрици “Мали прилози” огласио поучним текстом “Грешница”.²

У “Прегледу” за 1924. годину приметан је знатно већи број информација везаних за рудничко-таковски крај.

Преглед службених вести почињемо из првог броја. Намесник качерског среза, Драгомир Милошевић, постављен је за судију охридског духовног суда. Његова мајданска парохија је предата на привремено опслуживање околним сопаросима, а намесништво протојереју рудничког округа.³

Николај Прилушки након што је први пут повукао оставку (погледати службене вести за 1923.) добио је канонски отпуст из жичке епархије.

Пошто су Божа Јаковљевић, парох брезански и Милан Поповић, парох прањански, добили тромесечно одсуство за привременог пароха I брезанске парохије постављен је јеромонах Симеон Дугалић, сабрат манастира Студенице и то на свој лични захтев.⁴ Недуго затим, овај јеромонах поново је премештен. Овога пута за привременог пароха упражњене бањанске парохије у таковском срезу.⁵ Иако млад, прањански парох Миладин Поповић умро је 8. маја 1924. године.⁶

На упражњену угриновачку парохију постављен је Милован Марковић, непосредно пошто је рукоположен у чин свештеника.⁷ Јеромонаху Мелентију Прокићу, сабрата манастира Враћевшница стављена је забрана на рад, док се “не оправда пред судом”.⁸ Након окончања случаја премештен је за сабрата манастира Раче. Старешина манастира Враћевшница, Леонида, одређен је да привремено опслужује парохију оболелог свештеника Саве Ђорђевића уместо јеромонаха Мелентија.⁹

И Љубомир Ковачевић, парох таковски, кажњен је строгим укором због “немарљивог вршења” својих свештеничких дужности.¹⁰

¹ Преглед 5 и 6, (1923), 75, 76

² Преглед 7 и 8, (1923), 107-110.

³ Преглед 1, (1924), 3

⁴ Преглед 3 и 4, (1924), 62

⁵ Преглед 6 и 7, (1924), 136

⁶ Преглед 5, (1924), 134

⁷ Преглед 12, (1924), 272

⁸ Преглед 10, (1924), 268

⁹ Преглед 11, (1924), 241

¹⁰ Исто, 242

За разлику од колеге из Такова, Божа Јаковљевић, парох из Брезне, по одлуци епископа Јефрема, одликован је црвеним појасом. Признање је заслужио дугогодишњом ревномом службом.¹

Новоуведена рубрика “*Расписи и белешке*” доноси информацију да је према прикупљеним подацима, у рудничком округу 1924. године живело 81778 људи, од тога 39285 мушкараца и 42511 жена. У овој рубрици сазнајемо и како је црква у Горњем Милановцу потпуно “*оправљена*” и да је добрињска црква на име цркве у Каменици (тада у изградњи) добила 5000 динара.²

Бољковачки свештеник, Сава Петровић, објавио је два текста у “*Прегледу*” током 1924. године. У “*пет сати међу хајдуцима*” свештеник описује како су га у селу Полому, у кући Витомира Савића, децембра 1923. опљачкали наоружани разбојници.³ Причу како је заједно са својим парохијанима за само неколико година обновио, у рату знатно општећену, бољковачку цркву, публиковао је под насловом “*Како се народ одужује*”.⁴

Ср. Ковачевић у чланку “*Омаловажавање светиња*” констатује да народне масе губе веру у своје светиње, илуструјући то многим примерима. Да би се томе стало на пут он предлаже да светиње као што су крст, јеванђеље или икона треба посебно поштовати, нарочито у оним надлештвима где се “*чини заклетва*”. Свој предлог Ковачевић завршава реченицом “*Ко има уши нека чује док је раније*”⁵

Нову 1925. годину почињемо вешћу да је Момчило Поповић, парох из Горњег Милановца, премештен по сопственој молби за пароха бањичког у срезу трнавском.⁶ Наследио га је Драгомир Ј. Поповић, парох љутовнички.⁷ Упражњену парохију љутовничку добио је свештеник Василије Кољубајев, парох заграђски у срезу качерском.⁸ Јеромонах Паховије Планојевић, сабрат манастира Сретење премештен је на исту функцију у манастир Враћевшница. Али ни ту се није дуго задржао. Након што је Методије Балтић, разрешен старешинства манастира Вујна и на његово место привремено постављен брђански парох Станојло Ковачевић, Пахомија су преместили за сабрата овог манастира.⁹

¹ *Преглед 5*, (1924), 105

² *Преглед 8 и 9*, (1924), 195-198

³ *Преглед 1*, (1924), 18-21

⁴ *Преглед 10*, (1924), 223-224

⁵ *Преглед 2*, (1924), 53-55

⁶ *Преглед 1 и 2*, (1925), 2

⁷ *Преглед 3*, (1925), 34, 63-64

⁸ *Преглед 5*, (1925), 98

⁹ *Преглед 4*, (1925), 66; *Преглед 11*, (1925), 275; *Преглед 12*, (1925), 275

За пароха упражњене мајданске парохије постављен је Јован Тиосављевић пошто је рукоположен у чин свештеника. Иста процедура обављена је са Душаном Јонтуловићем с тим што је он постављен за сталног пароха упражњене прањанске парохије.¹

Божа Јаковљевић, брезански парох, добио је, као и годину дана пре, тромесечно одсуство ради лечења. Угриновачки парох Милован Марковић, кажњен је опоменом *“по својој кривици”*.² Остарели и болесни парох доњоцрнушки, Сава Ђорђевић тражио је сталне капелане.³

Надзорни одбор “Прегледа” из жичке библиотеке *“Свети Лазар”*, ослободио је брусничку цркву плаћања претплате на лист у износу од 50 динара зато што се ова богомоља третира као сиромашна. На име помоћи црквама у 1925. години, министар вера одредио је из државне касе 5000 динара цркви у Каменици. Враћевшница је по одлуци Светог архијерејског Синода а за потребе монашке школе добила 4000 а Вујан 1000 динара.⁴ Речима *“Ретко је славље дочекао на Илин-дан ове године малени засеок Каменица”*, почиње извештај о освећењу нове цркве у Каменици. Тога јутра, маса света је прекрила црквену порту. Тачно у седам сати огласило се по први пут звоно, дар Милоша Продановића, трговца из Прањана.

Освећење цркве и архијерејску литургију вршио је епископ Јефрем. Све време трајања службе и обреда пуцале су прангије. Обраћајући се окупљенима, епископ је поручио да *“сачувају од заборава имена оних који своје животе дадоше за слободу, величину и славу Отаџбине своје”*.

За време ручка месни парох Александар Савић захвалио се епископу *“што је удостојио ово место својом посетом и цркву им освети”*.

Посебна захвалност одата је краљевској влади која је са 10000 динара помогла завршетак цркве. Истакнуте су и заслуге бившег пароха Радомира Кречковића, без кога би подизање ове богомоље било незамисливо.

Сумирајући ову свечаност извештач на крају пише: *“Оста само ова света црквица, као - стражар да бди над децом свој, која се предадоше миру и спокоју”*.⁵

¹ Преглед 4, (1925), 66; Преглед 6, (1925), 130

² Преглед 7 и 8, (1925), 162

³ Преглед 10, (1925), 242, 271

⁴ Преглед 9, (1925), 235-236

⁵ Исто, 231-235

Ову годину закључићемо прилогом С. Р. Ковачевића, објављеном у двоброју 7 и 8 под насловом “*Једна културна установа у парохији брђанској*”. Истичући како су мештани брђанског засеока Амбариште, довели воду у своја домаћинства, парох препоручује свим свештеницима да се труде и пораде у “*свом стаду*” јер “*има доиста села који оскудевају у води*”.¹

Из рудничко-таковског краја су током 1926. углавном стизале званичне вести.

Почетком године у рудничком округу биле су 24 стално попуњене парохије, две привремено попуњене (бањанска и љутовничка) и две празне (I брезанска и заграђска).²

На седници свештенства среза таковског и качерског, одржаној у Горњем Милановцу, 18. фебруара највише се расправљало о тешком материјалном стању свештенства.³

Душан Јонтуловић, парох прањански, изабран је за једног од секретара свештеничке конференције жичке епархије. Конференција је одржана 5. августа у Чачку.⁴

Током одржавања свештеничке скупштине у Новом Саду умро је Божа Јаковљевић, парох из Брезне. Начелник министарства вера протојереј Љуба Поповић посетио је 17. септембра Горњи Милановац и манастир Враћевшницу.⁵

Јеромонах Теодосије Гачић, након повратка из Америке, поново је примљен у клир жичке епархије. Постављен је за старешину манастира Вујна уместо привременог вршиоца те дужности Станојла Ковачевића.⁶

Епископ Јефрем, у пратњи председника духовног суда проте Светозара Богдановића, посетио је 17. октобра цркву у Прањанима. Том приликом служио је свету литургију и потом уз учешће многобројног народа освештао спомен плоче палим ратницима из Прањана.⁷

Сава Петровић се током 1926. два пута огласио у “*Прегледу*”. У тексту “*Богомољци*” опширно описује овај покрет и закључује да он мора ићи за свештеницима јер би без њих “*пропао или кренуо странпутицом*”.⁸ Написао је и некролог за Персиду Војиновић,

¹ *Преглед 7 и 8*, (1925), 195-196

² *Преглед 2*, (1926), 34-36

³ *Преглед 3 и 4*, (1926), 111-112

⁴ *Преглед 7 и 8*, (1926), 202

⁵ *Преглед 9 и 10*, (1926), 246-248

⁶ *Преглед 11 и 12*, (1926), 250

⁷ Исто, 294

⁸ *Преглед 1*, (1926), 12-16

с.

Владика Николај у срезу Таковском

На дан „Покрова Св. Богородице“ 1-14 октобра ов. год. владика Николај са својом пратњом, рано је стигао у Гор. Милановац, где је се задржао кратко време на плацу где се има подићи дом за дечје хранилиште. Одатле је продужио за Гор. Бањане на славу Цркве Гор. Бањанске. Из Гор. Милановца придружили су се владициној пратњи: срески начелник, претседник општине из Г. Милановца и архијерејски намесник.

Пред Бањанима на два километра, владикау је сусрела неродна коњица, која је владикау пратила до цркве. При улазу у Г. Бањане, сачекао је народ владикау уз пуцње прангија. Пред Храмом поздравио је владикау месни свештеник г. П. Симић и одмах је отпочела Архијерејска литургија. Служио је владика Николај уз асистенцију арх. намесника Д. Страњаковића, протојереја и још три околна свештеника.

По завршеној литургији, владика је причешћивао народ а затим пред црквом обавио сечење славског колача и одржао дугу беседу, коју је народ саслушао са највећом пажњом и одобравањем.

Ручак је био у порти црквеној на коме је поред свештеника било доста званица са стране.

Овај долазак владике Николаја у Гор. Бањане, учињен је по жељи и молби г. Божицара Терзића, армиског ђенерала у пензији, који је био стално уз владикау за сво време његовог бављења.



удовицу Јована, свештеника из Бољковаца. Опраштајући се бираним речима од старице, Сава Петровић истиче њену изузетну побожност.¹

Слично претходној години *“Преглед”* и током 1927. доноси само кратке службене вести везане за рудничко-таковски крај. Нови монах Мирон, замонашио се у манастиру Вујан.² За вршиоца дужности намесника качерског среза постављен је бољковачки парох Сава Петровић а Душан Јонтуловић, парох прањански премештен је за

¹ *Преглед 11 и 12*, (1926), полеђина корице

² *Преглед 1*, (1927), 2

капелана мрчајевачког. Парох таковско-савиначки Љубомир Ковачевић је на основу властите молбе премештен у упражњену брезанску парохију, док је на његово место постављен Адам Васиљевић.¹

За сталног пароха упражњене каменичке парохије постављен је свештеник Рајко Недић. Старешина манастира Враћевшнице поклонιο је жичком духовном суду једно кандило у вредности ондашњих 260 динара.²

Снажан земљотрес погодио је 13. маја 1927. Рудник и околину. Услед тог изненадног труса страдале су многе богомоље у епархији а највише црква у Горњем Милановцу и манастир Враћевшница. Одмах након несреће епископ Јефрем посетио је Горњи Милановац и сва села у таковском срезу “*која су много пострадала у земљотресу*”. Истовремено обишао је и манастир Враћевшницу.³

Поменимо још и то да је новопостављени брезански парох Љубивоје Ковачевић објавио песму под насловом “*Са Христом*” у забавној рубрици двоброја 11 и 12 за 1927. годину.

Мали број вести везаних за нашу тему карактерише јубиларну 10 годину “*Прегледа*”. Између осталог сазнајемо да је синђел Пимен Кнежевић, сабрат манастира Студенице постављен да привремено опслужује упражњену заграђску парохију.⁴

Добривоје Страњаковић одликован је црвеним појасом али га је истовремено задесила велика трагедија. Наиме 2. јуна 1928. умро му је син Миладин. Редакција “*Прегледа*” упутила је искрено саучешће “*брату Добривоју и његовој породици*”. Бољковачка црква је за свештеничку сирочад прикупила 300 динара и послала Светом Синоду. Такође, поступајући по одлуци архијерејских власти да сиромашни богослови могу провести летњи распуст у манастирима жичке епархије, манастир Враћевшница примио је Стевана Лучића и Драгомира Ђокића, ученике четвртог разреда из Сарајева, а манастир Вујан Милана Ајдацића, ученика другог разреда.⁵

Прилогом “*одвођење девојака пре венчања*” Сава Петровић истиче проблем учестолог одвођења девојака без знања родитеља и “*дугог несклапања брака*”. Сматрајући ове појаве као штетне за “*убичајени начин живљења на селу*”, овај млади свештеник предлаже и решење за ове проблеме. По њему се то не може постићи лепим

¹ *Преглед 2*, (1927), 34; *Преглед 5* (1927), 28

² *Преглед 9 и 10*, (1927), 210

³ *Преглед 6*, (1927), 130, 155

⁴ *Преглед 11 и 12*, (1927), 272, 273

⁵ *Преглед 5 и 6*, (1928), 108, 109, 133; *Преглед 7 и 8*, (1928), 167-169

саветима, већ строгим законским мерама које би прописали надлежни органи.¹

Вести из 1929. године почињемо информацијом да се из парохија рудничко-таковског краја на име прилога за јубиларни четвороброј “Прегледа” у благајну слило 440 динара. До ове суме дошли смо увидом у списак приложника.²

Пошто је Милован Марковић, угриновачки парох, примљен у клир београдске епархије, његово место заузео је свештеник Душан Јонтуловић. Некадашњи парох прањански у моменту добијања нове функције налазио се на месту капелана мрчајевачке цркве у срезу љубићском. Симеон Дугалић, вршилац дужности бањанског пароха премештен је у братство манастира Жиче. За сталног пароха бањанске парохије постављен је Драгослав Тошић. Овај свршени богослов прво је рукоположен у чин свештеника. На крају, бележимо и да је братство манастира Враћевшница добило новог члана јеромонаха Германа Первешчикова.³

За разлику од пар ранијих година у “Прегледу” је током 1929. године објављено много више текстова насталих из пера свештеника рудничко-таковског краја.

Добривоје Страњаковић описао је сусрет са епископом Иринејом Ђорђевићем. До њега је дошло 26. октобра на месном гробљу села Врнчани где је епископ држао парастос покојном брату Богољубу. После свршеног парастоса, замољен од народа, епископ је “учинио” на средини гробља општи парастос за све умрле. Реакцију мештана на овај догађај Страњаковић овако описује: “..то је оставило врло леп утисак на народ ових крајева, који је поносан, што је баш из њиховог села и средине рођен и дошао на овако леп и висок положај”. Чланак је насловљен као “Допис из Гор. Милановца”.⁴

Станојло Ковачевић огласио се три пута. У дводелном тексту наслова “Из пастирске службе” кроз 15 карактеристичних проблема произашлих из свакодневне свештеничке праксе захтева од надлежних да се ово све реши на законит начин и “ко неће да се тог реда држи да одговара и последице трпи”.⁵ У свом⁶ трећем тексту дотакао се проблема прекадње и сечења славског колача.⁶

¹ Преглед 9 и 12 (1928), 270-272; Представљајући Саву Петровића као активног сарадника редакција “Прегледа” описала га је следећим речима “Овај млади свештеник истакао се својом службом и као исправан и тачан постављен је за намесника ср. качерског, коју дужност врши на пуно задовољство и старијих и млађих”.

² Преглед 2, (1929), 39, 60

³ Преглед 2, (1929), 34; Преглед 3 и 4, (1929), 66; Преглед 6, (1929), 138; Преглед 9, (1929), 171.

⁴ Преглед 12, (1929), 272, 273.

⁵ Преглед 1, (1929), 18-21; Преглед 2, (1929), 41-46.

⁶ Текст под насловом “Прекадња славског колача” објављен је у шестом броју “Прегледа” за 1929. на странама 148-150.

У рубрици “Мало историје из живота Епархије Жичке” прота Сретен Ј. Михаиловић, описао је у два наставка живот Вићентија Красојевића, некадашњег епископа ужичко-крушевачке епархије. Урадио је то веома детаљно и занимљиво.¹

У тексту “Божја премудрост и хармонија васионе”, Андрија Топаловић, липовачки прота, изнео је став по коме је сунчев систем и целокупна васиона Божје дело. Своју тврдњу поткрепио је чињеницом да су сви велики астрономи (Коперник, Галилеј), након других истраживања и сами долазили до истих уверења.²

Завршавајући 1929. годину, поменућемо да је Љубивоје Ковачевић објавио песму “Молитва робова”.³

Једну лепу вест издвајамо као прву у 1930. години. Она гласи да је Св. Архијерејски сабор одликовао липовачког парох Андру Топаловића, напрсним крстом. У коментару одлуке истиче се “да никада одликовање није дошло правичније и заслужније него што је то случај са одликовањем проте Андре”.

Остале вести изгледале су овако: Прота рудничког округа приложио је 510 динара за подизање епархијског дома, а старешине манастира Вујна и Враћевшнице по 120. Привремени парох заграђски, синђел Пимен Кнежевић добио је канонски отпуст пошто је примљен у клир охридске епархије. За сталног пароха ове парохије постављен је Драгослав Обућина. Након што је примљен у “поданство наше државе” Василије Кољубајев постављен је уместо привременог за сталног пароха љутовничке парохије. Добривоје Страњаковић је по предлогу протојереја рудничког округа постављен за болничког свештеника у Горњем Милановцу.

Манастир Вујан добио је на дар од Љубице, супруге Стеве Божовића, управника поште у Пироту, један ћилим. Димитрије Савчић, сељак из Полома, приложио је бањанској цркви једну сребрну звездицу са позлатом вредну 250 динара. Истој цркви Дарије Перишић поклатио је “једну петохлебницу од златног бронза, у вредности од 800 динара за покој свога брата Владимира”. Израз захвалности упутио им је Драгослав Тошић, парох бањански.⁴

Као посебно тужну вест у 1930. издвајамо смрт Саве Ђорђевића пароха доњоцрнућког. Умро је 5. фебруара у Чачку у 75. години

¹ Преглед 3 и 4, (1929), 76-80; Преглед 5, (1929), 112-115.

² Преглед 10 и 11, (1929), 200-208.

³ Преглед 9, (1929), 185-186.

⁴ Преглед 1, (1930), 35; Преглед 2 и 3, (1930), 35; Преглед 4, (1930), 74; Преглед 5 и 6 (1930), 74, 223.

живота. Последње године провео је у Чачку лечећи се. У срезу таковском служио је више од 40 година. Свечано је сахрањен у Чачку уз присуство великог броја грађана. Светозар Богдановић, председник духовног суда, последњи се говором у чачанској цркви опростио од јереја Ђорђевића.¹

Под насловом *“Допис са Рудника”*, објављен је извештај са састанка свештенства среза качерског који је одржан у Бољковцима, 26. марта. Као једно од најважнијих одлука скупа издвајамо решење да свештенство среза качерског оснује друштво Светог Јована Милостивог.²

Игуман Севастијан Путник, проводећи неко време као сабрат манастира Вујна, огласио се у *“Прегледу”* текстом *“Чување наших старина”*.³

Обавештење да је за новог пароха II брезанске парохије постављен свештеник Божидар Симић почињемо следећу 1931. годину. Теодосије Гачић поднео је оставку на место старешине манастира Вујна, али је остао у братству. За новог старешину постављен је јеромонах Фотије Јосифовић. Из двоброја 3 - 4 сазнајемо да је указом Њ. В. краља, за новог судију жичког духовног суда постављен дотадашњи парох бољковачки и наместник среза качерског, Сава Поповић.⁴

Прота Андреја Топаловић, парох липовачки, умро је априла месеца 1931. године. Ж. Алексић, уредник *“Прегледа”* описује га у некрологу као *“примереног свештеника пуног побожности и љубави према своме позиву”*. Непосредно пред смрт у *“Прегледу”* је публикована протина беседа изговорена у манастиру Враћевшници на Костопоклону у недељу, 23. марта 1930. године.⁵

Најављујући прославу 500-годишњице манастира Враћевшнице редакција *“Прегледа”* је извештај са ове свечаности преузела из београдске *“Политике”*. У њему се између осталог каже да народ *“није жалио труда”* да што достојније прослави тако значајан јубилеј *“најстаријег храма из овога краја”*. Свечана прослава одржана је на Ђурђиц, 16. новембра 1931. Међу присутним гостима били су епископ жички Јефрем, и шабачко-ваљевски Михаило. Службу је обавио епископ Јефрем. Обраћајући се окупљеном народу епископ их је позвао *“да се помоле Богу за спомен умрлих и погинулих пастира*

¹ *Преглед 2 и 3*, (1930), 59-60, 72.

² *Преглед 5 и 6*, (1930), 120-121.

³ Исто, 116-118.

⁴ *Преглед 2*, (1931), 34; *Преглед 3 и 4*, (1931), 82, 127; *Преглед 10*, (1931), 276, 311.

⁵ *Преглед 2*, (1931), 70-72; *Преглед 5*, (1931), 130.

манастира *Враћевинице*”. После парастоса приређен је ручак за госте у манастирском конаку.¹

Свештеник Душан Јонтуловић своју сарадњу са листом почео је 1931. објављујући укупно четири прилога религиозног садржаја. Ми ћемо их само навести: “*Из дневника О. Јована Кронштатског*”, “*Закон Божији и закон света овога*”, у два наставка и “*Атал и Мено*”.²

Дугогодишњи сарадник “*Прегледа*” брђански парох Станојло Ковачевић, наставио је са објављивањем поучних текстова из црквене праксе. Овога пута припремио је троделни прилог “*Литургија преждеосвећених дарова*”.³ Љубомир Ковачевић објавио је још једну песму.⁴

Услед мањка кратких службених вести писањем “*Прегледа*” за наредну годину почећемо извештајем са свештеничке конференције среза качерског одржане 1. фебруара 1932. у Белановици. На конференцији основан је пододбор свештеничког удружења. Претресано је и питање финансијског стања фонда Св. Јован Милостиви. Решено је “*да се фонд за сада не искоришћује, док још не ојача*”.⁵

Након што је Андрија Милошевић, парох прањански добио канонски отпуст за нишку епархију Драгутин Булић, дотадашњи парох са Ушћа, постављен је за његовог наследника. Протојереј Љуба Поповић, постављен је на предлог епископа Јефрема за намесника таковског среза.⁶

Током ове године Душан Јонтуловић превео је и објавио неколико казивања Светог Јована Златоустог.⁷

Поводом годишњице смрти друга Лазе Степановића, прота Љубомир Ковачевић објавио је песму “*Снавај Лазо*”. Нешто касније, бољковачки парох огласио се и религијским текстом “*О љубави*”. Позивајући све да верују и следе Бога, Ковачевић поставља питање шта је то мржња наспрам љубави, и одговара да је Бог - живот и љубав а демон - смрт и мржња.⁸

¹ *Преглед 11 и 12*, (1931), 340, 361-362.

² *Преглед 5*, (1931), 141-143; *Преглед 6*, (1931), 173-176; *Преглед 7 и 8*, (1931), 203, 210; *Преглед 10*, (1931), 304-306.

³ *Преглед 6*, (1931), 177-180; *Преглед 7 и 8*, (1931), 210-212; *Преглед 9*, (1931), 246-251.

⁴ Песма носи наслов “*Бога има*”. Објављена је у 10. броју “*Прегледа*” за 1931. на 306. страни.

⁵ *Преглед 2 и 3*, (1932), 53-54.

⁶ *Преглед 5*, (1932), 136-137; *Преглед 6 и 7*, (1932), 142.

⁷ *Преглед 1*, (1932), 14-15; *Преглед 6 и 7*, (1932), 153-156; *Преглед 8*, (1932), 190-196; *Преглед 9 и 10*, (1932), 225-229.

⁸ *Преглед 9 и 10*, (1932), 245-246; *Преглед 11*, (1932), 275-278..

У првом броју *“Прегледа”* за 1933. годину објављена је информација да је за новог бањанског пароха уместо Драгослава Тошића, постављен Божидар Симић, парох прве брезанске парохије. Упражњену брезанску парохију добио је на управу свештеник Гвозден Адамовић, свршени богослов. Јеромонах Леонид Божић, старешина манастира Враћевшница разрешен је старешинства и постављен за сабрата пећке патријаршије. Ову одлуку донео је патријарх српски, господин Варнава. Као последње именовање у овој години доносимо да је Миливоје Црвенчанин, бивши парох из Горњег Милановца (1919. отишао у Праг да изучава црквену музику) промовисан за професора конзерваторијума у Прагу.

У част прославе дана Светог Саве, епископ Јефрем одликовао је црвеним појасом Василија Кољубајева, пароха из Љутовнице. Исто признање добио је и јеромонах Теодосије Гачић из Вујна.

На крају службеног дела бележимо и неколико израза захвалности приложницима. Управа чачанске цркве захвалила се Теодосију Гачићу на поклоњеној кошници. Свештеници брезанске цркве *“изјавили су дубоку благодарност”* Здравку Ђурићу, грађевинском инжињеру из Београда на прилогу овој *“оронулој цркви”* у износу од 100 динара. Изразе захвалности упутио је и Рајко Недић, свештеник каменичке цркве Радомиру Кречковићу, дугогодишњем свештенику ове парохије и браћи Трифуновић из Гојне Горе, на вредним даровима које су послали.¹

Редакција *“Прегледа”* са посебном пажњом пропратила је освећење нове основне школе у Горњем Милановцу. Свечаност је одржана 8. маја 1933. у присуству Њ. В. краља Александра, представника владе, скупштине и сената. Услед болести епископа Јефрема, освећење школе извршио је епископ далматински Иринеј Ђорђевић. Тога дана у Горњем Милановцу био је присутан велики број свештеника из околине и вароши Чачка. Месно свештенство судећи по извештају *“и овом приликом се показала на висини свога узвишеног позива”*. Као посебан прилог, уз извештај је објављен говор епископа Иринеја који је одржан на освећење школе. Обраћајући се присутнима епископ је нагласио да *“је лако говорити данашњој Шумадији, вазда будне, свеже и витешке душе, лако је говорити вама Рудничанима достојним наследницима великих предака”*. Истовремено изразио је очекивање *“да ће се наши красни, мали Рудничани, нада будућности овога краја, у овом новоосвећеном дому просвете напјати духом Оца наше школе и књиге, духом Светога Саве Немањића”*.

¹ *Преглед 1*, (1933), 2-3, 31; *Преглед 2 и 3*, (1933), 36, 79; *Преглед 5*, (1933), 143, 146; *Преглед 9 и 10*, (1933), 246-247.

На предлог председништва владе одликован је парох Добривоје Страњаковић орденом Светога Саве IV степена. Признање је добио за сав труд исказан око подизања и освећења школе у Горњем Милановцу.¹

Сава Протић у свом малом прилогу осврнуо се на предлог новог начина наплате пореза од свештенства који је упутио прота В. Видаковић. Сматрајући да је овај предлог лош, парох је позвао остале свештенике да о овоме размисле и изрекну свој суд.²

Током ове 1933. године своје прилоге поучног и религиозног садржаја објавили су Дуцан Јонтуловић, Љубомир Ковачевић и по први пут свештеник Драгутин Булић, парох прањански.³

Почетком 1934. године, патријарх српски Варнава одликовао је II протском камилавком горњомилановачке парохе Добривоја Страњаковића и Драгомира Поповића. Страњаковићу је ово било друго признање у последњих годину дана. Када смо већ код овог свештеника рецимо да је током 1934. године у једном од бројева “Прегледа” написао некролог о Кати Смиљанић, удовици свештеника Драгомира Смиљанића из Сирогојна.⁴

Цркве у Такову и Доњим Бранетићима, као сиромашне богомоље, добиле су од Св. архиепископског синода, по 2000 динара помоћи. Слично претходнима, Враћевшница је добила од краља Александра Карађорђевића на дар 10 000 динара за поправку цркве овог манастира, страдале од земљотреса. Помоћ је упутио и челник дунавске бановине Добрица Матковић у износу од 15 000 динара ради поправке манастирског конака. Прота Радомир Кречковић издао је у спомен 500-те годишњице од оснивања Враћевшнице монографију ове светиње. На 51-ој страни аутор је изнео целокупну историју манастира као и хронолошки списак свих духовника који су у њему служили од “почетка до данас”. Редакција “Прегледа”, ценећи њену историјску и литерарну вредност, препоручује књигу за читање.⁵

Љубомир Ковачевић је уз два мала прилога “Живимо духом јеванђења Светог” и “Ходите мени” послао извештај са свечаног

¹ Преглед 6, (1933), 162-165, 177; Преглед 8, (1933), 240-241.

² Преглед 5, (1933), 135-137.

³ Преглед 1, (1933), 8-12; Преглед 2 и 3, (1933), 45-48; Преглед 5, (1933), 129-135; Преглед 6, (1933), 173-174; Преглед 9 и 10, (1933), 265-268; Преглед 11 и 12, (1933), 296-298.

⁴ Преглед 3, (1934), 42; Преглед 7, (1934), 190-192; Преглед нам преноси из горњомилановачких новина Руднички гласник чланак везан за одликовање свештеника Страњаковића приликом освећења основне школе у Горњем Милановцу. Аутор се веома афирмативно изражава о награђеном, закључујући да такве људе као што је он треба видно истаћи.

⁵ Преглед 7, (1934), 187; Преглед 8, (1934), 223.

освећења обновљене цркве у Прањанима. Оштећена ударом гранате током рата, богомоља је обновљена трудом свештеника Драгутина Булића и његових парохијана. На дан освећења, 16. септембра “звона су звонила уз пратњу франгиског пуцња”. Службу су вршили архијерејски изасланик прота Светозар Богдановић, бивши судија духовног суда, уз асистенцију протођакона Михаила Поповића и свештеника Булића. После прочитаног јеванђеља овај свештеник “одржао је лепо говор” а по завршетку службе беседио је прота Богдановић. На ручку, приређеном у част гостију, прањански свештеник захвалио се архијерејском изасланику “на труду приликом доласка на свечаност, пожелевши му искрену добродошлицу са живео”¹

“Преглед” у 12. броју за 1934. доноси информацију да је у недељу 11. новембра епископ жички Николај “учинио канонску посету Гор. Милановцу и у тамошњој цркви служио св. Литургију”. Пред црквом га је прикладним говором поздравио свештеник Добривоје Страњаковић. Након службе, обраћајући се народу, епископ је смрт “блаженочившег” Краља Александра довео у везу са људском злбом. Том приликом одржан је помен трагично настрадалом владару. Потом је епископ посетио оближњи Савинац и његову цркву, као и нека места у околини Горњег Милановца.²

Приказ и ове године не можемо завршити а да не поменемо Душана Јонтуловића и његов превод беседе Јована Златоустог “О праштању.”³

Информацијом да је Милоје Јанковић, капелан, помоћник брђанског пароха остао на истом месту након што му је истекао рок почињемо листање и 17-е године “Прегледа”.

Током ове године службене вести само су се низале. Владика Николај, у својству администратора епархије жичке, рукоположио је у Сремским Карловцима, јериђакона Георгија, сабрата манастира Враћевшнице у чин презвитера - јеромонаха. Јеромонах Данило, старешина Вујна постављен је за старешину Благовештења у Каблару. Њега је заменио архимандрит Виктор Гиздавић, до тада старешина Студенице. Нешто касније током године архимандрит Виктор одликован је “Орденом командира II реда нишан ифтихар” за учињене услуге војсци још на Солунском фронту. Иако помало закаснило, ово признање вредно је пажње. Исти манастир добио је за сабрата јеромонаха Јована из Сретења. Прота Љуба Поповић,

¹ Преглед 10, (1934), 275-278.

² Преглед 12, (1934), 360.

³ Исто, 340-344.

намесник таковског среза, по сопственој молби разрешен је дужности а на његово место постављен је Добривоје Страњаковић. Због одласка у браничевску епархију, Драгослав Обућина, прота заграђски, добио је канонски отпуст. Исто се догодило и са Љубомиром Ковачевићем, пошто је примљен у клир охридско-битолске епархије. Тако је II брезанска парохија остала упражњена.

Пошто је стављен на располагање Милован Тиосављевић, бивши мајдански парох, постављен је за вероучитеља у основној школи у Чачку. У Горњем Милановцу, за новог вероучитеља, постављен је јереј Сава Банковић, парох из Балућа. На крају овог дела издвојићемо, нама посебно занимљиву вест, да је горњомилановчанка Лепосава Првуловић искључена из православне вере *"зато што је прешла у мухамеданску веру"*¹

На Духове, својој слави, Горњи Милановац обележио је 700-годишњицу смрти Св. Саве и тако се придружио осталим местима жичке епархије у прослави светосавске године. Организатор целокупне прославе био је архијерејски намесник, Добривоје Страњаковић. Поред школе и грађанства, у прослави су учествовале све националне, просветне, витешке и хуманитарне установе овога града. Приход са свечаности у износу од 1500 динара послат је за подизање храма Светог Саве. Да би све испало што боље, вредни свештеник ангажовао је најугледније грађане *"из свих професија"*. Колико је у томе успео најбоље говори извештај из *"Прегледа"* у коме се на крају каже *"и она је (мисли се на свечаност) изведена спонтано и са највећом љубављу према светитељу Сави"*.²

Из Горњег Милановца издвајамо и наредни догађај. Према писању *"Прегледа"* госпођа Борка, удовица Радована Јовановића, абације из Горњег Милановца, приложила је месној цркви *"за спомен и покој душе"* свога мужа *"једно потпуно црквено одјење у вредности 2 140 динара"*. Добривоје Страњаковић *"обучен у ново приложено одјење"* одржао је 17. октобра 40-дневни парастос покојном Радовану. Говорећи пред великим бројем окупљених, свештеник је истакао *"овај леп пример хришћанске дужности супруге према своме умрлом мужу"*.³

Прота Драгутин Булић пита се у свом прилогу *"Шта је духовна смрт"*. У другом знатно обимнијем тексту под насловом *"Да ли*

¹ *Преглед 1, (1935), 2, Преглед 4, (1935), 32, 111; Преглед 5, (1935), 114; Преглед 6, (1935), 176; Преглед 7 и 8, (1935), 223; Преглед 9, (1935), 226; Преглед 10, (1935), 295; Преглед 11 и 12, (1935), 290, 340.*

² *Преглед 7 и 8, (1935), 212-213.*

³ *Преглед 11 и 12, (1935), 341-342.*

је могуће научно испитивање религијских објеката” свештеник супростављајући науку и цркву закључује да је научно испитивање религијских истина веома пожељно.¹

Проблемом односа вере и науке бавио се али из другог угла Гвозден Адамовић, свештеник из Брезне. Тврдећи да је дошло доба победе људског разума и опадања вере и морала, он позива људе да се врате Христу, јер у супротном наступиће највећа катастрофа и уништење човеченства.² Душан Јонтуловић наставио је са објављивање беседа Јована Златоустог.³

Годину 1936. карактерише не баш велики број вести интересантних за нас. Што се тиче службеног дела најзначајнија је одлука о претварању Враћевшнице у женски манастир. За игуманију је постављена сестра Аполинарија, а за духовника ове светиње изабран је јеромонах Партеније. Услед оваквих промена игуман Јовановић, дотадашњи старешина Враћевшнице, премештен је у братство манастира Раче, а монаси Мардарије и Николај у братство Студенице. По речима Саве Петровића, Враћевшница је привремено претворена у женски манастир. Почетком године дошло је укупно 17 сестара.⁴

Драгослав Обућина, бивши парох Заграђа постављен је за писара у жичком црквеном суду. Уз учешће великог броја народа епископ Николај освештао је на Петровдан нову цркву у селу Горњим Бранетићима. Епархијском скупштином одржаном 16. јула председавао је потпредседник управе Добривоје Страњаковић. Душан Јонтуловић напустио је угриновачку парохију и по сопственој жељи постављен је за пароха сирчанског.⁵

“Када хришћанска вера и етика буду ушле у срце људи а живот постане испуњете вере и етике... то ће бити крај кризе”, став је свештеника Гвоздена Адамовића, објављен у тексту “Криза хришћанске етике узрок је свих криза и несрећа”.⁶

Одступајући од принципа да сваку годину почињемо прегледом службених вести, 1937. почећемо још једним прилогом Гвоздена Адамовића под насловом “Хришћанство између комунизма и фашизма”. Ондашњи свет располућен између две тада доминантне идеологије, предвиђа брезански свештеник ишао је ка неминовној

¹ Преглед 4, (1935), 96-99; Преглед 10, (1935), 269-274; Преглед 11 и 12, (1935), 314-319.

² Адамовићев текст насловљен као *Напредак науке и опадање вере и морала* објављен је у *Прегледу бр. 10* за 1935, на странама 276-277.

³ Преглед 1, (1935), 10-14, Преглед 2 и 3, (1935), 41-45.

⁴ Преглед 2 и 3, (1936), 2, 32.

⁵ Преглед 5, (1936), 2; Преглед 7 и 8, (1936), 31-32; Преглед 12, (1936), 2.

⁶ Преглед 4, (1936), 11-14.

катастрофи. Да би се спречила надолазећа катаклизма човечанство би се морало ослободити грехова и страсти, а то се може урадити само ако би се вратили Христу, закључује Адамовић.¹

Током 1937. године, многобројни пароси из рудничко-таковског краја положили су практични испит тзв. “*испит за сталност*” који је био прописан 7. чланом уредбе о парохијском свештенству и морао се положити. Ми ћемо навести њихова имена: Гвозден Адамовић, Урош Максимовић, Драгослав Обућина и Сава Протић. Такође велики број њих истовремено је унапређен у служби, тако што је добио виши чин или степен.²

Драгослав Страњаковић одликован је “*Орденом Југословенске круне IV степена*”, (то му је било треће одликовање у последње четири године).

У наставку бележимо захвалност управе новоизграђене цркве у Доњим Бранетићима свим “*приложницима новијег датума*”. У име цркве захвалио им се свештеник Урош Максимовић, парох угриновачки. Радосав Симић, некадашњи свештеник прањанске цркве поклатио је овој богомољи сребрни крст за Св. престо. Црква у Горњем Милановцу као свој прилог у стварима послала је 5 икона манастиру Св. Тројици у Овчару.³

Под насловом “*Његово Преосвештенство у Шумадији*”, наш лист опширно пише о посети епископа Николаја овом делу Србије. Том приликом он је посетио Кнић, Враћевшницу и Горњи Милановац.

У манастир Враћевшницу стигао је 27. августа у вечерњим сатима. По доласку “*преосвећени*” је служио бденије и “*осветио хлеб*”. На Велику госпојину 28. августа ујутру служена је литургија којој је присуствовао народ из таковског, качерског и грузанског среза. У речима епископа које су следиле након службе “*сваки од присутних нашао је себи хране*”. Следећег јутра наставио је пут за Горњи Милановац.

Малена варош посебно окићена за ту прилику била је од раних јутарњих сати испуњена светом. Звона са цркве објавила су долазак

¹ *Преглед 1 и 2*, (1937), 13-16; Какав је прогнозер будућих светских дешавања био Адамовић сведоче нам следеће његове речи: “*Два табора са људима зверовима спремна су да се сударе. Милиони килограма гвозђа и челика милиони тона загуљивих гасова, направљено од човечијих руку, стоји спремно да се сручи на људске главе*”..

² Ево имена унапређених свештеника током 1937. године: Гвозден Адамовић, Василије Кољубајев, Сава Протић, Бошко Трифуновић, Милан Топаловић, Драгомир Поповић и Драшко Милетић који је два пут унапређиван.

³ *Преглед 3 и 4*, (1937), 2; *Преглед 6*, (1937), 2; *Преглед 10*, (1937), 2; *Преглед 11*, (1937), 32; *Преглед 12*, (1937), 2.

епископа кога је “*на саставу*” крагујевачког и тополског пута сачекао архијерејски намесник Добривоје Страњаковић. Затим су заједно продужили за Горњи Милановац. Пред црквом високог госта сачекало је свештенство на челу са Драгомиром Поповићем који се том приликом обратио са неколико “*топлих и пробраних речи*”. Николај је служио литургију уз помоћ више свештеника и током службе произвео је у чин протојереја “*вредног свештеника Добривоја Страњаковића*”. После литургије епископ је у двочасовном говору “*приказао цео наш данашњи живот онакав какав је*”. Бурно испраћен од масе света епископ је након ручка наставио пут за Краљево.¹

За 1938, двадесету и последњу годину излагања “*Прегледа*”, издвојили смо свега неколико службених вести.

Протојереј Добривоје Страњаковић на дан 30. априла примио је дужност пароха I гороњомилановачког. Ову одлуку донео је епископ Николај. Страњаковићев колега, свештеник Бошко Трифуновић, парох мајдански премештен је за привременог пароха упражњене II пожешке парохије. Свештеник Сава Протић, парох бољковачки положио је 23. марта у Београду пред комисијом Св. Архијерејског синода испит за “*службеника српске православне цркве*”. Мало иза тога стигла је вест да је Јован Димитријевић, парох липовачки, умро. Његова парохија остала је упражњена. На крају поменућемо још да су током 1938. унапређени у служби Добривоје Страњаковић, Петар Љубичић и Сава Протић.²

Дана 14. октобра 1938. епископ Николај са својом пратњом посетио је на кратко Горњи Милановац. Том приликом обишао је плац где је требало да се подигне дечје хранилиште. У друштву среског намесника, председника гороњомилановачке општине и архијерејског намесника, Николај је продужио за Горње Бранетиће да би присуствовао слави тамошње цркве. При улазу у село сачекао га је народ уз “*туцање прангија*”. Добродошлицу узвишеним гостима упутио је месни свештеник. Након обављене литургије епископ се пред црквом обратио окупљеном народу. Иначе, ова посета “*учињена је*” по молби и жељи генерала Божицара Терзића.

Освећење темеља зграде дечјег хранилишта у Горњем Милановцу, 27. октобра (Света Петка) јесте последња вест у “*Прегледу*” о рудничко-таковском крају.

Уз присуство великог броја грађана освећење темеља обавио је Александар Јеремић, члан црквеног суда из Краљева као изасланик

¹ *Преглед 11*, (1937), 23-26.

² *Преглед 3*, (1938), 32; *Преглед 4*, (1938), 32; *Преглед 5*, (1938), 28; *Преглед 6 и 7*, (1938), 64; *Преглед 9*, (1938), 31; *Преглед 11 и 12*, (1938), 48.

владике Николаја. Асистирали су му Добривоје Страњаковић и Драгомир Поповић. У беседи изговореној након освећења прота Јеремић истакао је значај подизања оваквих домова.¹

Последњом информацијом завршавамо приказ писања овог цењеног листа о рудничко-таковском крају. Уз заиста велики број службених вести, кратких белешки или опширних извештаја можемо створити добар увид у дешавања верско-црквеног живота овог дела жичке епархије током треће и четврте деценије прошлог века.

ЗАКЉУЧАК

Након краткотрајног излагања листа *"Жича"*, током 1889. године у Чачку, било је потребно пуних 30 година да се појави његов наследник. Августа 1919. покренут је *"Преглед цркве епархије жичке"*, полуслужбени орган епархије жичке.

Наша најстарија епархија тих година била је у дубокој кризи. Доласком епископа Николаја Велимировића на њено чело ситуација се временом поправљала. Један од првих знакова *"новог стања"* у њој јесте појава *"Прегледа"*. Излазио је у континуитету 20 година, што је представљало праву реткост за такву врсту месечника. Током свог излагања готово да није мењао форму и структуру. Службени део, чланци, прилози, прикази и белешке чинили су сталне рубрике *"Прегледа"*. Узимајући у обзир специфичности међуратног периода и тешкоће у којима се земља нашла, лист је имао изузетан значај како за црквени и верски, тако и за просветни и друштвени живот рудничко-таковског краја. Ни један значајнији догађај из верског и културног живота са простора поменутог краја у коме је учествовала црква није остао незабележен.

Иако полуслужбени, лист је био изузетно добро обавештен. Именовања нових, разрешење старих свештеника, њихово ангажовање на просветним задацима, освећивања темеља цркава или спомен-плоча, брига за пострадале у земљотресу 1927. године, посете највиших верских и државних званичника овим крајевима..., само су нека од најважнијих питања којима се *"Преглед"* бавио. У сажетим информацијама о верским збивањима налазимо драгоцене податке о прославама православних празника, о атмосфери том приликом у граду и селима, а све то кроз свештеничку призму и са становишта

¹ *Преглед 11 и 12, (1938), 39-40.*

цркве. Истовремено у први план су истицани бројни проблеми свештеничког реда од којих је сиромаштво избијало у први план. Посебну вредност листу давали су текстови религиозног карактера са моралним поукама настали као плод рада овдашњих свештеника. Овог пута скрећемо пажњу на оне који наслућују опасност од нових идеологија фашизма и комунизма „које све више убијају и прете да униште човечанство“.

“Преглед цркве епархије жичке” јесте поуздан хроничар и сведок духовне климе једног важног раздобља. Због тога се мора третирати као незаобилазан извор у проучавању културне историје рудничко-таковског краја. Надамо се да смо приказујући оно што је у њему писано то и доказали.

ИЗВОРИ

Комплет листа “Преглед цркве епархије жичке”, 1919-1938.

ЛИТЕРАТУРА

- Д. Ранковић, *Црно на бело*, Чачак, 1965.
Р. М. Маринковић, М. П. Ђоковић, *Гласоноше времена*, Чачак, 1992.
М. Орбовић, *Чачанско штампарство и издаваштво*, Библиографија, Чачак, 1998.
Б. А. Цизарж, *Један век периодичне штампе српске православне цркве I*, Београд, 1986.
С. Неволјица, “Преглед цркве епархије жичке“ у културном животу Чачка од 1919. до 1938. године, Богородица Градачка у историји српског народа. Зборник радова са Научног скупа поводом 800 година Богородице Градачке и града Чачка, Чачак, 1992, 265-277
С. Станојевић, *Народна енциклопедија, српско-хрватско-словеначка*, I, Нови Сад, 2001.
Црква, Календар Српске Православне Патријаршије, Сремски Карловци. 1935.

Summary

The Eparchy of Zica was founded by Saint Sava in 1219, and it is the first Serbian Eparchy. After the fall of Serbian medieval state, the Eparchy was abolished and then again renovated in 1831. Until the beginning of the Liberation wars in 1912, it had frequently changed its territory, jurisdiction, name and seat. During that time, the area of Rudnik and Takovo region in its major part was under the jurisdiction of this Eparchy.

After the ending of the First World War the Eparchy of Zica fell into deep crisis. The situation got better when Nikolaj Velimirovic began to head the Eparchy in 1919. Among other things, then began the publishing of the periodical “Pregled crkve Eparhije zicke” (The Church Review of the Eparchy of Zica). As a semi-official organ of the Eparchy, it had been issued for twenty years before it changed its name to “Zicki blagovesnik” (The Gracious Herald of Zica). The periodical was informing its readers about official news, as well as about historical and ethnological texts, itineraries, etc.

Considering specific period between the wars and difficulties that overtake the country, the periodical had great importance for religious, educational and social life of Rudnik and Takovo region. Each significant event related to the mentioned area and with participation of Church in it, had been noted. We can find precious data about the celebrations of Orthodox Christian holidays and the atmosphere in towns as well as in the country on those occasions, and all that through brief pieces of information given from the priests' point of view. At the same time priests pointed out numerous problems of their vocation of which the poverty was the major one.

“Pregled crkve Eparhije zicke” (The Church Review of Eparchy of Zica) is a reliable observer and witness of the cultural life of a very important period. That is why it must be regarded as an irrefutable source in studying cultural history of Rudnik and Takovo region.

Милорад Радојчић

ЗДРАВСТВЕНЕ ЗАДРУГЕ У РУДНИЧКО ТАКОВСКОМ КРАЈУ

АПСТРАКТ: Средином прве половине XX века здравствене задруге представљале су нешто најоригиналније и најзанимљивије у области земљорадничког задругарства не само код нас, већ и у целом свету. Због постављања здравствене заштите на најшире основе оне су привлачиле велико интересовање и иностране јавности, а по угледу на њих образоване су сличне задружне организације у десетак европских и азијских земаља. Прва здравствена задруга у Србији основана је у Пожеги 1921. године. Потом је следило њихово оснивање у преко тридесетак места, па и у рудничко-таковском крају. Њихова активност, углавном, одвијала се преко задружних (амбуланти), приручних апотека, одељака задружне омладине, одељака жена задругарки а понегде и ветеринарских одељака. Доста се радило на здравственом просвећивању, побољшању здравствено-хигијенских прилика, сузбијању заразних и других болести, па и унапређењу пољопривреде и села. Међутим, о њима се и код нас још увек недовољно зна.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: становништво, исхрана, хигијена, здравље, болести, лекови, лечење, просвећивање, задруге, одељци...

У трећој деценији XX века у Србији, па и шире долази до образовања здравствених задруга, од којих су неке радиле и до окончања Другог светског рата. Настале су као последица слабо развијеног система здравствене службе и настојања грађана да своју судбину више узму у своје руке. Добрим делом захваљујући и њима доста је унапређена здравствена заштита грађана и појачана њихова активност на подизању хигијене, здравствене културе и квалитета живљења. На жалост активност велике већине тих задруга престала је пред и за време Другог светског рата. По завршетку рата покушало се са њиховим редефинисањем, али до тога није дошло. Нове власти су успоставиле нови систем здравственог осигурања грађана.

У овом раду на бази доступне архивске грађе и других писаних извора покушали смо да реконструишемо рад тих задруга и да их на тај начин отргнемо од заборава, али и скренемо пажњу како је

некад била организована здравствена заштита. О неким од њих има доста података, док је за друге било изузетно тешко прибавити и оне најосновније. Ипак, надамо се да ћемо овим прилогом вам дочарати основне представе о њима, а оним радозналијим препоручујемо да се детаљније позабаве истраживањем настанка, развоја, рада и активности сваке од њих.

Као што је познато земљорадничко задругарство у Србији настаје крајем XIX века. Прва земљорадничка задруга основана је у Вранову код Смедерева 29. новембра 1894. године, а потом се оснивају сличне задруге у Азањи, Михајловцу, Малом Орашју и још неким селима. Већ 1895. формиран је и Савез српских земљорадничких задруга, са задатком да подстиче оснивање нових, усмерава и унапређује рад постојећих задружних организација. Постепено задружна идеја је толико ојачала да је прерасла у снажан покрет, који се непрестано ширио али и све више специјализовао. Тако поред задруга општег типа, штедно кредитних и набавно продајних задруга појављују се и бројне специјализоване задруге као што су: житарске, сточарске, воћарске, здравствене, млекарске и многе друге.

Здравствене задруге настале су из истих побуда и биле засноване на истим принципима као и земљорадничке задруге: да се путем удруживања створе бољи услови за лечење и здравствену заштиту становништва. Није случајно ни време њиховог настанка, ни што су се оне најпре појавиле у Србији, јер су у нашој земљи након окончаних сукоба са далеко бројнијим и техничким опремљенијим противником постојали и најповољнији услови за ширење и развој разних болести: велики број оболелих и рањених особа, слаба хигијена, лоша и неквалитетна исхрана, мали број здравствених радника и слабо организована здравствена служба.

Тек што су били завршени балкански ратови, и ране још нису биле залечене, почео је још жешћи и крвавији Први светски рат. Србија није имала ни мало предах а камоли припрема за нови рат. У тим ратним сукобима претрпели смо велике људске и материјалне жртве, потрошене су све резерве лекова и санитетског материјала, а на измаку је била и одећа, обућа и храна. Народ је оголио и обосои. Здравствених радника било је јако мало, па је здравствена служба била неразвијена и слабо организована. Током окупације у Првом светском рату још више се повећао број оболелих од туберкулозе, тетануса и других болести.

Полазећи од великог броја жртава и почињених разарања које смо поднели у балканским и Првом светском рату, савезници су

почели да нам шаљу хуманитарну и санитетску помоћ. С тим циљем у нашу земљу упућиване су разне медицинске мисије, као и помоћ у лековима и санитетском материјалу. Нарочито је била драгоцену помоћ Америчке (Американске) мисије на челу са др Ридером, чија је активност била усмерена на стварање услова за здравствену заштиту становништва, сузбијање заразних болести, побољшање хигијенских прилика, организовање здравствених акција и рада здравствених институција, обезбеђивање неопходних лекова и санитетског материјала. У свим тим активностима поменута мисија присно је сарађивала са нашим надлежним државним органима и појединим социјално хуманитарним организацијама .



др Гаврило Којић, оснивач
здравствених задруга

Млади српски лекар др Гаврило Којић (1889-1927) као шеф српске кооперативе при Америчкој мисији обављајући разне организационе, пропагандне и административне послове за њих, дошао је на идеју да би се задовољење здравствених потреба становништва могло поставити на задружну основу. Ту своју замисао саопштио је на седници Главног задружног савеза СХС 2. јула 1921. године, а потом и Америчкој мисији у Београду и Друштву за чување народног здравља. Пошто је на ишао на општу подршку већ на Конгресу уједињених савеза земљорадничких задруга Србије, Војводине и Хрватске, одржаном 15. септембра 1921. године у Великом Бечкереку¹ др Којић је

детално образложио своју замисао, после чега је уследило усвајање Резолуције са следећим закључцима: а) *Конгрес прима у целости предлог др Којића о оснивању здравствених задруга;* б) *Решење свих питања око уређења задруга повериће се Главном управном одбору Савеза;* в) *Организација здравствених задруга се спроводи на ограниченом простору и у споразуму са Главним управним одбором Савеза;* и г) *Организација и цео рад око здравствених задруга повериће се предлагачу др Којићу.*²

Скоро истовремено сачињен је и Предлог са препоруком за оснивање првих здравствених задруга, у коме се, између осталог, каже:

¹ Сада Зрењанину.

² Проф. др Радомир Герић, др Велимир Јеремић, Милоје Ракић и др Александар Николић: *Здравствено задругарство. Историјат развоја и рада на здравственој заштити и унапређењу здравља земљорадника*, Београд, 1982, стр. 44.

“Одобрава се и препоручује подручним (земљорадничким) задругама стварање здравствених задруга у Србији. Постојећи фондови (при земљорадничким задругама) за помоћ у болести и смрти поверавају се здравственим задругама тамо где се оснују. Препоручује се Министарству пољопривреде стављање здравствених задруга под контролу Министарства народног здравља, које је потпуно усојило план ове здравствене организације и сарађивало на стварању Програма здравствених задруга и за нови законски предлог о задругама препоручиће се и законске одредбе и за здравствене задруге“.¹

Већ крајем 1921. године уз свестрану помоћ Америчке мисије, приступило се оснивању првих здравствених задруга. Зна се да су прве здравствене задруге формиране у ужичком крају. У нашој јавности дуго је било дилема где је у Пожеги, Бајиној Башти или Косјерићу образована прва здравствена задруга, али су наша истраживања показала да је она основана у Ужичкој Пожеги 1921. године.² Током следеће, 1922. године, настављено је оснивање ових задруга и у другим местима Србије, и то у Великом Шилеговцу (срез расински), Блацу, Крупњу, Лазаревцу, Прњавору Мачванском итд.³

Потом су предузете потребне мере да се, у складу с поменутиим Предлогом, законски регулише статус и делатност здравствених задруга. Подршку том настојањем дала је и Америчка мисија, која је тек основној Централној канцеларији здравствених задруга у Београду дала овлашћење, да у споразуму са Министарством народног здравља и Друштвом за чување народног здравља, припреме све што је потребно, ради преузимања здравствених станица у Пожеги, Бајиној Башти и Косјерићу, којима сада рукују месне дружине и Америчка мисија и ставе их под њену управу. Мисија је била решена да се та предаје обави 28. фебруара 1922. године, како би здравствене задруге могле почети пословати у здравственим станицама још 1. марта 1922. године. Овоме још треба додати да је 25. маја у Београду основан и Савез здравствених задруга.⁴

Попут других крајева у земљи ни рудничко-таковски крај није био изузетак. Претрпљена су силна разарања и страдања, посебно у Колубарској битци. Оскудевало се у много чему, па и у здравственим

¹ Архив Србије, Београд Фонд Савеза здравствених задруга, Извештај дра Којића са Конгреса.

² Милорад Радојчић: *Здравствена задруга у Пожеги*, Пожешки зборник, Пожега, . стр. 169-199.

³ Проф. др Радомир Герић, др Велимир Јеремић, Милоје Ракић и др Александар Николић: *Здравствено задругарство Историјат развоја и рада на здравственој заштити и унапређењу здравља земљорадника*, Београд, 1982,

⁴ Михаило Аврамовић. *Тридесет година задружног рада 1894-1924*, Београд, 1924.

радницима а и апотеке су биле реткост, те се до лекова тешко долазило. Све то негативно је деловало на укупно здравствено стање и требало је много напора да се постојеће стање превазиђе а здравље становништва битно унапреди. У свеукупној кризи решење се назирало и самоорганизовањем грађана, па и овде долази до образовања првих здравствених станица.

Велики снажан подстицај даљем развоју здравственог задругарства представљало је доношење Закона о здравственим задругама. Био је то кратак закон од 14 чланова, а представљао је велику добит за подизање здравственог благостања, јер се првим чланом омогућава образовање здравствених задруга ради унапређења народног здравља. Други члан садржи овлашћења по којима здравствене задруге могу оснивати и уређивати све врсте здравствених установа: домове, болнице, апотеке, опоравилишта, лечилишта, разне заводе, зубне станице, лабораторије, кабинете за физикалну медицину итд. Оне могу постављати сво стручно особље: лекаре, сестре, бабице, лаборанте итд. Поред тога могу предузимати све асанационе и социјалномедицинске послове на свом подручју итд.

Све здравствене задруге организоване су по истом организационом моделу. На челу њих били су управни и надзорни одбори и један број стручноадминистративних радника (лекара, сестара, секретара благајника). При тим задругама, у складу са потребама и интересовањем образовани су одељци задругарске омладине и жена задругарки. Цео њихов рад најпре се заснивао на одредбама Закона о земљорадничким задругама, а потом Закона о здравственим задругама који је доне тек 1930. године. Лечење болесника обављано је по здравственим станицама (амбулантама) које су радиле у окриљу задруга. Све те станице имале су прегледаонице (ординације) са приручним апотекама. У складу са сопственим потребама и могућностима здравствене задруге могле су имати и стационар са једном или више соба, али и друге пратеће просторије.

Према резултатима истраживања која смо обавили по архивима и сродним установама, увидом у старе новине и часописе, објављене публикације на подручју рудничкотаковског краја образовано је и



Дом савеза здравствених задруга у Београду

радило пет здравствених задруга и то две у рудничком (Белановица и Рудник) и три у таковском крају (Горњи Бањани, Прањани и Таково). Ево кратког приказа рада сваке од тих задруга, па и још неких података у вези са њима.

БЕЛАНОВИЦА

Качерска здравствена задруга СОЈ, у јавности позната и као *Здравствена задруга „Качер“*, са седиштем у Белановици основана је 9. маја 1926. године на иницијативу Друштва за улепшавање и унапређење Белановице,¹ а уз помоћ житеља околних села. Оверена



*др Љубица Младеновић,
здружни лекар
у Белановици*

је код Среског начелника на Руднику 18. јуна 1926. године под бројем 7014, а регистрована код Првостепеног суда у Београду, 22. новембра 1926 године, под бројем 56 538, са само 12 удела. Већ крајем 1926. године имала је 210 чланова и исто толико удела

Здравствена станица (амбуланта) ове задруге почела је са радом 15. новембра 1927. године. Поред амбуланте задруга је имала сопствену апотеку и већи број огранака задругарске омладине и жена задругарки. За само шест месеци рада обавила је 214 прегледа и продала лекова у вредности од 2.460,05 динара. Захваљујући добром почетку и ефикасном раду за кратко време успела је да се стабилизује те је већ 1927. године имала 507 задругара из девет бивших општина и 14 насељених места.

У почетку радила је у старој кући Драгише Ћосића, а потом у кући Јована Ђукнића, свештеника из Белановице. У приземљу те куће биле су амбуланта и апотека, а на спрату стан за лекара. Врло брзо набавила је рентген апарат, који је служио све до 1947. године, када је по оснивању среза пренет на Љиг.

Скоро упоредо са формирањем и развојем ове задруге у Белановици је основан Дечји дом. Плац је купило Друштво за улепшавање и уређење Белановице, а београдска општина је дала зграду. Удруженим снагама ове задруге са Друштвом за улепшавање

¹ Друштва за улепшавање и унапређење Белановице основано је 1910. године, као друштвено-хуманитарна организација, са циљем да се Белановица и околина (десет тадашњих општина) брже развија у културном и хигијенском погледу.

и уређење Белановице и другим заинтересованим током 1926. године изграђен је водовод, јавно купатило и спомен чесма палим Качерцима у балканским ратовима и Првом светском рату. У финансирању тих многобројних радова највеће је учешће грађана али драгоцену новчану помоћ добијена је и од Централног хигијенског завода из Београда.¹

Задружна амбуланта је стално радила а само у марту 1928. године имала је 148 пацијената. Од тог броја њих 41 боловао је од акутне заразе, 29 од унутрашњих болести, 42 од туберкулозе, 13 од кожновенеричних болести, осам од болести уха, носа, грла и зуба, шест гинеколошких обољења и порођаја, шест хируршких и троје од других болести. Број пацијената и њихова клиничка слика није била битно друкчија ни у другим месецима, па и годинама.

Здравствена задруга „Качер“ у Белановици почетком марта 1936. године одржала је годишњу скупштину и решила је да подигне свој дом и оснује ветеринарски одсек. Тада је речено да ова задруга броји 350 чланова и да је у претходној години остварила чист приход од 34 255 динара. Након тога изабрана је нова управа у коју су ушли: др Ивко Томковић, Михаило Мирић, Владимир Поповић, Живко Петронијевић и Драгић Лакић.²

По правилу у овој задрузи радио је по један лекар. Знамо да су то били: др Стаљников, др Погорелов, обојица белоемигранти. Потом је постављена др Томанија Мишић Бркић, која је преминула 1937. године. Њу је заменила млада лекарка др Љубица Младеновић, а ову др Валеријан Вања Крижановски, такође руског порекла. Одавде је отишао 1947. у Љиг, а важио је за доброг стручњака и радо виђену особу у многим домаћинствима Белановице и околине.

Током окупације у Другом светском рату овде је извесно време радио др Цирил Полекар, рођен 1900. у Хуму код Птуја. Наводно је учествовао у Првом светском рату, а касније радио као лекар радничког осигурања. Сарађивао је са НОП-ом и излазио на терен да помогне рањеним или оболелим партизанима због чега је хапшен и извођен на стрељање. Стицајем срећних околности преживео је Други светски рат.

Здравствена задруга у Белановици развила је живу и разноврсну активност добрим делом захваљујући масовном окупљања омладине. На иницијативу инжењера Петра Васиљева, а уз помоћ Стевана Марковића Сингера, абацијског радника и истакнутог припадника револуционарног покрета још 1938. године, при овој задрузи основани су одељци задругарске омладине у Белановици, Шутцима, Калањевцима,

¹ Здравко Ранковић: *Ваљевски крај у XX веку* Хронологија, Ваљево, 2002, 103.

² „Правда“, Београд, 12. марта 1936, стр. 9.

Живковцима, Ивановцима, Пољаницама и још неким качерским селима. Девојке и младићи окупљени око тих одељака широм Качера, узимали су учешћа на разним предавањима, састанцима, течајевима и сличним активностима. Повремено су организовали изложбе својих производа, разговоре о актуелним питањима, заједничке излете, филмске пројекције и гостовања позатих личности. Били су дужни да систематски раде на свом општем и стручном оспособљавању, да унапређују сопствену производњу, да подижу хигијенске стаје, нужнике, живинарника и тд.

Најпре је основан Одељак задругарске омладине у Белановици, а потом у другим поменутих качерским селима. Другог марта 1938. године одржана је редовна скупштина тог одељка. Том приликом у његов управни одбор изабрани су: Мирослав Јовичић из Шутаца, Драгослав Б. Гавриловић из Калањеваца, Владимир Марковић из Белановице, Недељко П. Никитовић из Белановице и Милан Радосављевић из Белановице. Од тада његов надзорни одбор сачињавали су: Милоје М. Марковић из Шутаца, Радисав Раковић из Белановице, Раденко М. Марковић из Живковаца, Живорад М. Марковић из Живковаца и Лазар Марковић, такође из Живковаца.¹

У Калањевцима и Пољаницама активно су радили и одељци жена задругарки. Девојке и младе жене обучавале су се одржавању личне и кућне хигијене, правилној исхрани, кувању и шивењу, припреми зимнице, подизању и васпитању деце, Женски одељак у Пољаницама први је у Србији образовао и контролни одбор који је о својим запажањима редовно подносио извештаје надлежнима. Поводом XVII редовне скупштине Савеза здравствених задруга, одржане 16. октобра 1938. године, организована је изложба пољопривреднохигијенског рада када је одељак из Шутаца добио заставу дугиних боја.²

Сличних активности било је и у свим другим одељцима, али се на њима из разумљивих разлога не можемо задржавати.

ГОРЊИ БАЊАНИ

Горњобањанска друга среска здравствена задруга или Здравствена задруга „Рајац“ у Горњим Бањанима основана је 30. децембра 1928. године.³ У Судски задружни регистар, вођен у Првостепеном

¹ *Здравствени покрет Здравље*, Београд, 1938, бр.3, стр. 47.

² Милорад Радојчић: *Здравствено осигурање у Ваљевском крају*, Гласник Међопштинског историјског архива Ваљево, Баљево,

³ Архив Србије, Београд *Фонд Савеза здравствених задруга*, кутија 57.

суду у Горњем Милановцу, заведена је 2. фебруара 1929. године под бројем 51, са 163 задругара, а у Срезу таковском 28. јануара 1929. године под бројем 1674. Убрзо по оснивању окупила је 193 задругара и 199 удела. Њеној другој редовној скупштини одржаној 12. фебруара 1930. године присуствовало је само 90 задругара а за председника Управног одбора изабран је Милојко Деспотовић.¹

Нањеној редовној скупштини одржаној 1932. у управни одбор изабрани су: Ђорђе Симић (председник), Гвозден Стевановић, Милојко Деспотовић, Богољуб Божић и Обрен Перишић (чланови), док су надзорни одбор сачињавали: Владимир Обућина (председник), и Владимир Ђоковић, Младен Матовић и Превислав Друловић (чланови). Годину



Једно од предавања задругарске омладине

дана касније за председника управног одбора изабран је свештеник Божидар Љ. Симић, а надзорног одбора Јован Срејовић. Неко време дужност секретара и благајника обављали су Обрен Перишић и Милојко Вељовић.²

Здравствене задруга „Рајац“ у Горњим Бањанима опслуживала је насељена места: Горњи Бањани, Лозањ, Полом, Теочин, Бранетић и Озрем. Нема ни довољно писаних података о раду ове задруге па се стиче утисак да је она на почетку оскудевала у стручним кадровима и инвентару, па и животињарима. Месечни улог у ову задругу износио је 6 динара. Управа задруге могла се задужити до 15000 динара, а за изградњу дома до 1950 динара. Још 1930. године почеле су припреме за изградњу Задружног дома здравља у Горњим Бањанима.³

И ова задруга имала је своју амбуланту у којој је стално радио задружни лекар. Према нашим сазнањима најпре је то био др Борис Никулин, па др Милојко Деретић. Најдуже као лекар у амбуланти ове задруге радио је др Јован Козић који је претходно службовао у Здравственој задрузи у Венчанима код Аранђеловца.

¹ Архив Србије, Београд *Фонд Савеза здравствених задруга*, кутија 57.

² Архив Србије, Београд *Фонд Савеза здравствених задруга*, кутија 57.

³ *Здравствени покрет Здравље*, Београд, 1930, бр.910, стр. 163.

При овој задрузи образовано је више одељака задругарске омладине. Посебно је био активан одељак у Горњим Бањанима. Његови чланови су редовно уплаћивали чланарину, присуствовали предавањима и састанцима који су организовани. Почетком 1935. године организовао је и зимски течај који су масовно посећивали и све постављене задатке успешно извршавали. Њихов мото био је да је *у раду срећа и задовољство, а рад ће вам донети поштовање своје околине и добар глас*. Полазећи од тога и оствареног увида у досадашњи рад и понашање они који су их обилзили закључили су да ће од њих постати добри задругари, па им је сугерисано да уредно воде књиге и редовно заводе све што примају и издају.¹

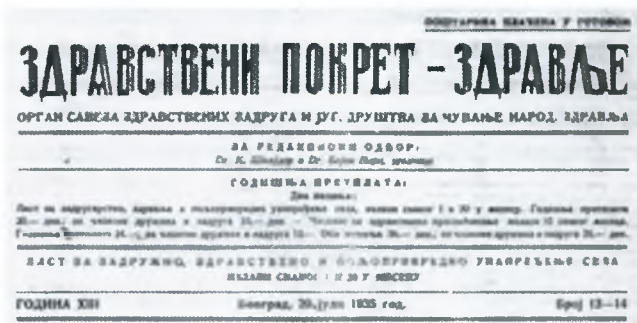
Овај одељак редовно је организовао сопствене изложбе а узимао је учешћа на среским и другим смотрама. На једној од првих изложби своје производе излагало је 18 чланова одељка, а у име Савеза здравствених задруга поздравио их је др Богољуб Константиновић. У лепо украшеној школској учионици они су изложили: купус, кромпир, црни лук, сточну репу и друге производе који су по свом приносу и квалитету надмашивали раније рекордне приносе. Тим поводом саопштено је да је скоро сваки члан одељка ископао рупе за компаст, а неколико њих и јама за стајско ђубре. На крају су подељене и награде, а прву је добио Радован Николић.

Одељак задругарске омладине у Горњим Бранетићима основан је 1. октобра 1935. године и до краја исте календарске године приредио је једну приредбу и три забаве *у корист своје благајне*. Део зарађених средстава искористио је за куповину сценске завесе ради припремања и давања позоришних представа. Иначе, чланови овог одељка редовно су плаћали чланарину и узимали учешћа у свим акцијама које се организују. Његовој оснивачкој скупштини присуствовао је Михаило Планцев, чиновник Савеза здравствених задруга, који је говорио о потреби организовања одељака задругарске омладине. Приликом оснивања учлањено је 28 омладинаца из Горњег Бранетића и Озрема, а у први управни одбор изабрани су: Александар Радовановић (председник), Сениша Јестровић (потпредседник), Љубомир Трнавац (секретар), Славко Жижовић и Милутин Петровић (чланови), док су у надзорни одбор ушли: Ђурица Жижовић (председник), Раденко Ивановић, Ђурђе Жижовић Трнавац, Љубиша Вуксановић и Милош Маринковић (чланови). Током 1936. године њих двадесет било је претплаћено на лист *Здравствени покрет Здравље*. Драгоцену помоћ

¹ *Здравствени покрет Здравље*, Београд, 1935, бр.3, стр. 4.

и подршку имали су од месног учитеља Боривоја Поповића.¹ Касније су се издвојили млади из Озрема и организовали сопствени Одељак задругарске омладине.²

У Горњим Бањанима је радио и Одељак жена задругарки, који је 1936. године организовао домаћичку школу³ и низ других активности. Три године касније бројао је 45 чланица. Поред низа других активности оне су се редовно



Заглавље листа

претплаћивали на лист „Здравствени покрет - Здравље“.⁴ Почетком 1939. године почео је нови зимски течај у организацији тог одељка, чији омладинци редовно плаћају чланарину и долазе на састанке. Чак 15 младих задругара не пропушта прилику да дође у задругу на састанке, предавања и друге активности.⁵

У годинама пред Други светски рат била је интензивирана активност ове задруге, а на њеном челу био Живорад Радојковић. У прилог претходне констатације наводимо податак да је током 1940. године одржано 17 седница управног одбора и три седнице заједно са надзорним одбором. Тада су у управном одбору били: Обрен Перишић, Добривоје Ђоновић, Љубисав Милићевић, Душан Петровић и Остоја Вукашиновић а у надзорном Добросав Стефановић, Илија Ковачевић и Илија Деспотовић.

Све ово изгледа није дуго потрајало пошто су се почели јављати неки проблеми. Задружни књиговођа благајник био је мобилисан на војну вежбу па је четири месеца био одсутан из задруге. У селу Бершићу лекар је отворио приватну лекарску ординацију и почео да призива и задругаре ове задруге. Задружни лекар др Јован Козић, 11. марта 1940. године поднео је оставку на своју дужност. На редовној

¹ *Здравствени покрет Здравље*, Београд, бр. 3, од 1. марта 1936, стр. 36.

² Јелена Поповић: *Таковци у народноослободилачкој борби и револуцији*, Горњи Милановац, 1986, 48.

³ *Здравствени покрет Здравље*, Београд, 1936, бр.6, од 1. јуна 1936, стр. 88

⁴ *Здравствени покрет Здравље*, Београд, 1939, бр.3, од 1. фебруара 1939, стр. 5.

⁵ *Здравствени покрет Здравље*, Београд, 1939, бр.3, од 1. фебруара 1939, стр. 4.

годишњој скупштини ове задруге од 126 чланова било је присутно само њих 46.¹

У годинама Другог светског рата варошица Горњи Бањани, настала 1862. године, тешко је страдала 1943. године. Повремено је било попрште сукобљених интереса војних и политичких формација. Уз све то Немци су је спалили. Зато се овде тешко живело и многи су били приморани да напусте Горње Бањане, а све то је негативно утицало на сваку активност па и рад овдашње здравствене задруге.

ПРАЊАНИ

Уз помоћ Савеза здравствених задруга Србије 5. јуна 1927. године у Прањанима основана је *Прва среска здравствена задруга*,² која је поред Прањана обухватала: Леушиће, Коштунуће, Каменицу, Срезејевце, Брајиће, Теочин, Дружетић, Богданицу и Гојну Гору. У задружни регистар



*Освећење задружног дома здравља
у Прањанима*

Првостепеног суда у Горњем Милановцу уведена је 21. јуна 1928. године. У њен први управни одбор изабрани су: Благоје Симовић (председник) Срећко Угреновић, Видосав Којовић, Рајко С. Лукић и Будимир Мирковић (чланови) а у надзорни одбор: Мијаило Браловић (председник), Срећко Трифуновић, Миладин Миловановић и Милосав

Вуковић (чланови). Задругари ове задруге кроз уписнину и чланарину обезбеђивали су бесплатне лекарске прегледе код задружног лекара и попуст при куповини лекова у задружној апотеци. Од почетка рада имала је свог лекара и успешно обављала бројне активности.

Задругари су прикупљајући прилоге у материјалу, новцу и радној снази 1930. године подигли Задружни дом здравља „Дон Кингсбери“ у Прањанима. Новосаграђени дом имао је: чекаоницу, прегледаоницу са лабораторијом, задружну апотеку, три болесничке собе, купатило за

¹ Архив Србије, Београд Фонд Савеза здравствених задруга, кутија 57

² Судски списи о оснивању здравствене задруге у Прањанима, „Изворник“, Чачак, 1900, бр. 7, стр. 173.

болеснике, собу за нудиљу и стан за лекара. Дом је имао и сопствени водовод и енглески нужник. Према првим проценама коштао је 360 000 динара. Драгоцену помоћ у његовој изградњи пружили су Централни хигијенски завод из Београда, Савез здравствених задруга и Бановинска управа у Новом Саду. Плац на коме је зграда подигнута поклонили су задругари. Освећење новосаграђеног дома обављено је 6. октобра текуће године. Било је предвиђено да се за потребе народног купатила, задружне сале, домаћичке школе и ђачке трпезе крај њега подигне још једна зграда.¹

Ова задруга организовала је пригодна предавања, припремала здравствене приредбе, организовала рад саветовалишта за мајку и дете. Имала је више одељака задругарске омладине и жена задругарки у овом и околним селима који су развијали живу и разноврсну активност. Један од тих одељака радио је у Прањанима, а имао је веома живу и богату активност. Поред тога што су измиривали своје редовне статутарне обавезе они су формирали и сопствену библиотеку и читаоницу. У томе су им доста помагали учитељ Никола Поповић и задружни лекар. Почетком 1935. године организовао је зимски течај.²

Лист „Здравствени покрет Здравље“³ 1939. године оценио је да задругарска омладина у Прањанима одлично ради. А повод за такву оцену био је почетак рада новог зимског течаја. Тим поводом истиче се да омладинци редовно плаћају чланарину, да се редовно састају у седнице и слично. Такође, наглашава да се „лепо користе својом библиотеком“. И по њиховом мишљењу велике заслуге за њихов успешан рад имају учитељ Никола Поповић и задружни лекар.

Једном приликом као пример за углед посебно је истакнут Одељак задругарске омладине у Прањанима, који је по њиховим тврдњама, својим радом показивао колико се може учинити са мало средстава ако се има добре воље. Тим поводом наглашава се да су те године 26 омладинаца и сарадника тог одељка окалемили 3116 калемова. Највећи број калемова (1338) произвео је омладинац Момчило Продановић, тада свршени ученик средњих пољопривредних школа у Ваљевоу и Крижевцима и стручни руководилац одељка. Потом је следио неуморни учитељ Никола Поповић (958), па омладинци Милета Трифуновић (203); Милован Браловић (123), Миливоје Јеремић (86), Страхиња Јевтовић (80) и други. Међу окалемљеним воћкама највише

¹ *Здравствени покрет Здравље*, Београд, 1930, бр. 610, стр. 161.

² *Здравствени покрет Здравље*, Београд, 1935, бр.3, стр. 4.

³ *Здравствени покрет Здравље*, Београд, 1939, бр.3, од 1. фебруара 1939, стр. 4.

је јабука (2741), крушака (176), кајсија... Најбројније сорте јабука су биле: златна праменка (746), дилишке (501), јонатан (462), крупна рента (364); будимка (167), канадска рента (158), винасеп (71) итд.¹

Овде је постојао и Одељак жена задругарки, који је развијао динамичну и свестрану активност, а почетком 1936. године организовао зимски течај.² Поред редовних састанака, предавања, изложби и других активности његове чланице су организовали и излет до извора сумпорне воде. Тај одељак 1939. године бројао је педесет чланица које су редовно плаћале чланарину и извршавале друге статутарне обавезе. Основале су Секцију за заштиту мајке и одојчади. У тој секцији превасходно су полазнице домаћичке школе биле задужене да врше надзор над најмање две куће у којима има породиља и одојчади. Њихов задатак је био да прате стање трудноће, да порођај дочекају под што повољнијим условима, да инсистирају да се новорођенче донесе, да се иде у диспансер на преглед, да се старају да њихово одевање и исхрана буду правилни итд. Њих 25 било је преплаћено на лист „Здравствени покрет – Здравље“³, а већ 1939. године број претплатница био је дупло увећан.

И у Брајићима успешно је радио Одељак задругарске омладине који је имао широк спектар активности. Између осталог он је први пут организовао домаћичку школу коју су водиле задружна сестра Анка Пајалић и учитељица Централног хигијенског завода из Београда Стана Томић. Учитељице су успешно решиле све проблеме око обезбеђења просторије за извођење наставе и намирница за практичан рад како би са пуно труда реализовале предвиђени програм. Дана 10. маја 1936. године обављен је завршни испит за полазнице домаћичке школе а оне су пред испитном комисијом показале одличан успех из свих области које су у школи обрађивале. Поводом завршетка школовања и тог испита приређена је изложба на којој су приказани ручни радови и припремљена јела полазница школе, практично уређења кућа (кухиње, спаваће собе, дворишта...) и одржавање хигијене.⁴

Од 1935. године при овој задрузи радио је Одељак задругарске омладине у Леушићима. Временом, а нарочито 1936. године, дошло је до битнијег осамостаљивања тог одељка. Председник тог одељка углавном је био Радисав Недељковић. Својим радом и целокупним деловањем овај одељак извршио је значајан утвицај на економски,

¹ *Здравствени покрет Здравље*, Београд, бр.8, стр. 10. и 11.

² *Здравствени покрет Здравље*, Београд, 1936, бр.6, од 1. јуна 1936, стр. 88.

³ *Здравствени покрет Здравље*, Београд, 1939, бр.3, од 1. фебруара 1939, стр. 5

⁴ *Здравствени покрет Здравље*, Београд, бр.6, од 1. јуна 1936, стр.88.

политички и културни живот села.¹ На његовој редовној скупштини, одржаној 1938. године, анализиран је дотадашњи рад, усвојени планови рада и изабрани нови органи. У нови управни одбор тада су изабрани: Петрашин Маринковић и Милорад Вићентић, док су чланови надзорног одбора постали: Властимир Бранковић, Величко Андрић, Јордан Манојловић, Драгојло Ненадовић и Милан Јанковић.² Према неким тврдњама КПЈ је посебну пажњу поклањала раду тог одељка, који је ангажовао не само омладину Леушића, већ делом и из Коштунића.³ Поред њега у овом селу радио је и Одељак жена задругарки.

Посебно је био активан Одељак задружне омладине у Коштунићима, који је основан на иницијативу учитеља Николе Поповића из Прањана и омладинца из Коштунића Сретена Томовића.⁴ Још у првој години рада (1935): саградио је десет нових нужника, преправио осам старих, изградио 20 компосних јама, изградио 16 ђубришта, од којих је једно бетонско. Приликом оснивања имао је 24 члана а након годину дана примио и десет нових. Због нередовног плаћања чланарине 12 је искључио из чланства. Својим планом рада за следећу школску годину предвидео је помоћ Одељку жена задругарки да одржи домаћички курс, да створи фонд за књижницу, да би се чешће одржавали састанци, предавања, изложбе, приредбе и слично.⁵ Било је речи и о мерама за унапређење сточарства и воћарства, али нисмо могли да установимо шта је од тога реализовано. Једино се зна да је 1936. године одржан зимски течај за жене.

Дана 16. фебруара 1936. године Здравствена задруга у Прањанима одржала је једну од својих редовних годишњих скупштина. Била је добро посећена, а сала основне школе била је препуна. Испред Савеза здравствених задруга присуствовао је гдин Одовић. Из поднетих извештаја види се да је 1935. године доста радила: на заштити школске и ван школске деце, заштити одојчади, трудних жена и матера и на лечењу и сузбијању туберкулозе. А нарочита пажња била је посвећена здравственопривредном подизању и просвећивању омладине.

Овде су скоро сваке године одржаване изложбе, а узимало се учешћа и на среским, па и другим изложбама. На једној од тих месних изложби узело је учешће 28 чланова Одељка задругарске омладине из Прањана и неколико других задругара. Излагали су: кромпир,

¹ Загорка Недељковић: *Леушићи*, Горњи Милановац, 1984, 28.

² *Здравствени покрет Здравље*, Београд, 1938, бр.3, стр. 47

³ Загорка Недељковић: *Леушићи*, Горњи Милановац, 1984, 43.

⁴ *Здравствени покрет Здравље*, Београд, бр. 23, од 1. децембра 1934, стр. 7.

⁵ *Здравствени покрет Здравље*, Београд, 1930, бр.3, од 13. марта 1936, стр. 37.

сточну репу и друге пољопривредне производе. Изложбу је отворио председник Одељка задругарске омладине, а говорили су др Богољуб Константиновић, представник Савеза здравствених задруга, др П. Вукасовић и учитељ Никола Поповић.

Кад се повела дискусија о Решењу Краљевске банске управе Дринске бановине из Новог Сада да се извођење здравствене службе удружених здравствених општина не може поверити здравственим задругама, до тада миран и достојанствен скуп, као да је експлодирао. Један по један говорник оштро су протестовали против тог решења наводећи бројне негативне примере. Били су јединствени у оцени да је ово покушај да се униште здравствене задруге и наглашавали да не могу да схвате да Бановина поставља лекаре у местима где већ постоје здравствене задруге, те да то не могу да прихвате.¹

Мада су 1942. године обновили рад ове установе, која је носила име Џона Кингсберија, познатог америчког лекара, добротвора и великог пријатеља Срба, њу су практично уништили ратни вихори. Ђорђе Петровић² пише да је наводно Џон Кингсбери, председник Америчког Црвеног крста, пролазећи кроз ово село, током Првог светског рата, поред осталог изјавио: „*Знамо ми лепоте овог места са својом водом, погледом и романтиком тако да ћу баш овде по завршетку рата подигнути Дом здравља у знак сећања на овај драги и савезнички народ, као и ради поновног виђења са људима и лепотама овог краја*“.

РУДНИК

И у варошици Рудник, на истоименој планини, тада седишту среза качерског постојала је *Среска здравствена задруга Рудник*. На жалост веома мало је писаних података о њој, па се још увек за њу недовољно зна. Чак је не помињу ни аутори књига о варошици Руднику³, а поуздано се зна да је постојала и радила више година, да је имала своју амбуланту и лекара који је радио у њој.

Остало је забележено да је основана 22. априла 1926. године, а њена здравствена станица (амбуланта) почела је са радом 1. новембра те исте године.⁴ У првој години рада имала је 222 члана са 239 удела.

¹ *Здравствени покрет Здравље*, Београд, 1930, бр.3, од 1. марта 1936, стр. 34.

² Ђорђе Петровић: *Прањани*, 1977, стр. 47.

³ Момчило Р. Радојевић: *Рудник у прошлости*, Београд 1971 и Милорад Милосављевић: *Рудник у борби за слободу хроника места*, Рудник, 1976.

⁴ *Здравствени покрет Здравље*, Београд, бр. 1, од јануара 1928, стр 35.

Већ следеће године тај број задругара попео се на 328. Председник њеног Управног одбора био је учитељ Момчило Радојевић, а чланови Милан Даниловић и Милован Пантелић. Овог другог у управном одбору 1931. године заменио је Миливоје Антић. Председник Надзорног одбора био је Радомир Ивановић, а чланови Грујица Вучетић и Гвозден Јовановић. Дужност књиговође и благајника ове задруге обављао је Божидар Савићевић.¹

Током 1930. године Здравствена задруга Рудник остварила је солидне финансијске резултате. На крају те календарске године имала је: у готову 2721,03; у лековима 15964,29; код Савеза здравствених задруга 1318,36; у инвентару 9876,00; на вересији код задругара 1751,20 и позајмици код задругара 475,00 динара. Укупан приход те године износио је 48855,72, а вишак прихода над расходима био је 9147,36 динара.²

Изгледа да ова задруга никад није успела да развије интензивнију и разноврснију активност. На то указује чињеница да се она ретко помиње и у задружној а камоли у другој штампи. Из дописа Савеза здравствених здруга, број 7520, од 13. новембра 1936. види се да ова задруга ни предходне године није радила. Пошто је Савезу здравствених задруга дуговала 5544,57 динара писменим путем позвана је да тај дуг што пре измири. Чак јој је сугерисано да тражени новац сакупи од задругара и дуг измири како не би били приморани да их туже а онда ће морати да плате тај дуг увећан разним таксама и судским трошковима.³

ТАКОВО

И у историјском Такову, том пространом селу разбијеног типа, у коме је подигнут Други српски устанак, постојала је и радила *III среска здравствена задруга у Такову* или *Здравствена задруга „Таковски грм“* у Такову. Она је основана 29. октобра 1929. године. Од почетка имала је 312 задругара са исто толико удела. У току прве године рада придружило јој се још шест грађана који су уплатили члански улог. Посебно вредна помена је чињеница да је ова задруга радила и током Другог светског рата, па и првих поратних година.

На већини задружних скупштинама анализиран је рад и пословање у предходним годинама, усвајани су планови рада за наредни

¹ Архив Србије, Београд *Фонд Савеза здравствених задруга*, кутија 69.

² Архив Србије, Београд *Фонд Савеза здравствених задруга*, кутија 69.

³ Архив Србије, Београд *Фонд Савеза здравствених задруга*, кутија 69.

период и бирани задружни органи. У једном мандатном периоду радом те задруге руководили су управни одбор у саставу: Љубинко Алексић (председник), Јанко Ђуровић, Вујица Благојевић, Богдан Остојић и



*др Анастасија Заводичевска
задружни лекар у Такову*

Вељко Баралић (чланови) и надзорни одбор: Тихомир Чолуковић (председник), Божа Илић, Милорад Ђуровић, Паун Пауновић и Спасоје Лазовић, док је књиговођа био Теодор Пауновић.¹ Остало је забележено да је неко време, изгледа на самом почетку њен књиговођа био и Франц Борко и да приликом напуштања те дужности није предао сву службену документацију, па је касније због тога оптуживан и прозиван на разним скуповима.

Таковска здравствена задруга увек је имала свог лекара који је стално био спреман не само да укаже лекарску помоћ оболелом и повређеном, већ и да посаветује мештане како да се заштите од разних болештина и повреда. На почетку је то била др Анастасија Заводичевска, а потом др Северијан Накора и др Михаило Деретић. Од 1933. поред лекара у овој задрузи ради и сестра нудиља која је почела да мештанке подучава како да подижу, хране и васпитавају своју децу. То је значајно допринело смањењу стопе смртности. И ова задруга имала је веома живу и разноврсну активност. Поред осталог овде су организована предавања, изложбе, приказивани филмови, обележаван задружни дан и слично. Остало је забележено да је током 1936. организовала је зимски течај за жене.



*др Северијан Накора
задружни лекар у Такову*

Од Дунавске бановине Таковска здравствена задруга преузела је имање од 13 хектара и од њега за реалативно кратко време створила угледно пољопривредно добро. Током 1936. године саграђена је, за оно време, велика и лепа зграда задружног дома здравља са великом салом, амбулантом, канцеларијама и становима. Поред њега изграђени су и модерни пољопривредни

¹ Архив Србије, Београд *Фонд Савеза здравствених задруга*, кутија 74

објекти (стаја за стоку, бетонско ђубриште, свињац, живинарник итд) који су омогућили рационално уређење задружног имања и савремени пољопривредно пропагандни рад.

Међу гостима али и мештанима посебну пажњу привукло је практично приказивање стварања угледног пољопривредног добра. Некада је то велико имање деценијама било неплодна утрина од које нико није имао користи. Захваљујући труду и раду задругара и примени савремених агротехничких мера веома брзо је по много чему постало угледно



Дом здравствене задруге у Такову

добро, где агроном показује сељацима на који начин да добију најбоље врсте и културе кукуруза, жита, кромпира и на који начин се врши приплод стоке.¹

При овој задрузи постојали су одељци задругарске омладине у Такову и на Савинцу, као и Одељак жена задругарки. Одељак задругарске омладине Таково 2. фебруара 1935. године одржао је II редовну скупштину у Дому здравствене задруге у Такову. Ако је судити по овој чињеници сви су изгледи да је он образован почетком претходне године. Његовој другој скупштини присуствовала су 23 члана. Поред разматрања извештаја о раду и финансијском пословању за претходну годину и усвајања програма рада за наредни годину дана изабрани су и нови органи овог одељка. У његов управни одбор тада су изабрани: Нићифор Константиновић, Првислав Обрадовић, Љубиша Дрињаковић, Сава Глишовић и Милорад Илић. Надзорни одбор сачињавали су: Драгослав Илић, Драгиша Николић, Александар Ђуровић, Милун Остојић и Миливоје Савковић. За секретара и благајника изабран је Сретен Козодер, а економа Душан Благојевић.²

При овој задрузи радио је и Одељак задругарске омладине на Савинцу. Сви су изгледи да је основан 1934, када је 10. фебруара 1935. године одржана његова друга редовна скупштина. Тој скупштини присуствовало је 26 чланова а делегат Здравствене задруге Горњи

¹ К. Атанасијевић: *Задружни дан на селу*, Здравствени покрет Здравље, Београд, 1935, бр.1314, од 20. јула 1935, стр. 13.

² *Здравствени покрет Здравље*, Београд, бр.4, , од 20. фебруара 1935, стр. 5.

Бањани био је учитељ Контић. Том приликом управни одбор поднео је извештај о раду и нагласио да јој је само у току предходне године одељку приступило 30 чланова и да је остварен чист приход од 92,05 динара. У нови управни одбор кооптирани су: Спасоје Лазовић и Алекса Пантелић, а у надзорни: Милорад Белаковић и Љубиша Урошевић.¹



Задругарке из Такова

Орган Савеза здравствених задруга, лист „Здравствени покрет Здравље“ посебно је похвално писао о Одељку задругарске омладине Савинац, за кога тврди да је одличан. Потом додаје да сви његови чланови редовно уплаћују чланарину, долазе на састанке, да им је почео зимски течај. А потом наставља: *Омладинци радо употребљавају књиге на*

које их упућује вредни учитељ г. Контић. Уз то недељом уместо да време проводе у крчми, свесни омладинци се састају да се и разговарају о оном што су прочитали, читају новине, свој лист „Здравље -Здравствени покрет“, позивају на своје састанке људе од којих могу нешто паматено чути. Само тако напред!“²

Одељак жена задругарки формиран је почетком 1936. године бројао је 16 чланова³ и био веома активан.

Бар једном годишње ова задруга је у свом дому организовала изложбу задругарских остварења. Тако је на пример на изложби организованој почетком 1934. године излагало 12 омладинаца из таковског, шест из савиначког одељка задругарске омладине и око 20 задругара и задругарки. Поред пољопривредних производа жене задругарке излагале су и своје ручне радове. Прве награде на изложби добили су Милорад Илић и Добривоје Ђ. Бараљић.

Ову изложбу отворио је Јакша Новаковић, председник Здравствене задруге у Такову, а у име Савеза здравствених задруга при

¹ *Здравствени покрет Здравље*, Београд, 1935, бр.4, од 20. фебруара 1935, стр. 5.

² *Здравствени покрет Здравље*, Београд, 1939, бр.3, од 1. фебруара 1939, стр. 4.

³ *Здравствени покрет Здравље*, Београд, бр.8, од 20. априла 1936, стр. 4.

суствовали су јој: Драг. Козомарић и др Вид Гаковић. Потом је говорио др П. Маројевић, задружни лекар о заштити здравља школске деце и улози родитеља у томе. О важности васпитања омладине у задружном духу говорио је Милун Благојевић, члан месног одељка задругарске омладине.¹

Оваквих и сличних активности било је још доста не само у Таковској здравственој задрузи већ и у другим здравственим задругама које су образоване и деловале на територији рудничко-таковског краја. Тим активностима не само доприносили заштити здравља месног становништва, подизању њихове свести и културе, већ су и значајно утицале на активирање припадника генерација младих људи, што је итекако имало одраза на њихова политичка опредељења и на сва даља политичка и друга збивања не само на овом подручју већ и шире.

Summary

Five healthcare cooperatives have been formed in Rudnik and Takovo region and together with public and private medical practice that had both functioned in that time, they provided solid healthcare for the entire area. On September 27th in 1941 on the 40th Anniversary of the Serbian Cooperative Movement ten cooperatives have been awarded from the English Woman Cooperators Fund. Among these awarded cooperatives there were three from Rudnik and Takovo region - from Pranjani, Takovo and Gornji Banjani.

The activity of these cooperatives in general can be divided into healing of ill and injured in ambulance stations, and health-preventive work through lectures, courses, expositions and meetings, mostly organized by the Cooperative Youth and Woman Cooperators. Activity of these sections was very complex and intensive, sometimes with the character of manifestation. Some of them were under strong influence of politicians, political parties and groups.

Healthcare cooperatives with its work, especially by establishing unexpensive medical treatment, succeeded in making healing available to the greater part of population. Nevertheless, these cooperatives weren't provided with the equipment very well, and they also had problems with

¹ *Здравствени покрет Здравље*, Београд, бр. 34, од 1. марта 1934, 7. .

medical staff because doctors, searching for a better job, had often left them. Besides, from the beginning cooperatives had conflicts with Serbian Medical Society, lokal pharmacists, Pharmaceutical chamber and with the Society of the wholesale drugstores as well, who considered them as a concurrents.

Business disturbances and difficulties for a healthcare cooperatives began long before The World War Two. Departure of doctors and cooperative's functionaries in the Yugoslav Royal Army led to abolition of most of these cooperatives. The ocupants and their associates sacked the cooperatives, provision of medicaments and sanitary materials was lingered, the stuff was prosecuted, mobilized and arrested so the cooperatives was forced to conclude their work.

Generally speaking healthcare cooperatives remarkably improved citizens' healthcare and partly integrated undeveloped system of healthcare in our country.

Милан Брајовић

ГАЛОВИЋА ПОЉАНА

АПСТРАКТ: Висораван Галовића пољана (ливаде и њиве) изабрана је од стране савезничких изасланика 1944. године као идеално место за слетање савезничких авиона. По слетању на Галовића пољану преузимали би своје пилоте оборене на тлу Југославије од стране окупатора и одвозили би их у Јужну Италију, тачније у Бари. Овом акцијом је спасено више од петсто савезничких пилота. О њиховом боравку на овом простору сведоче материјални докази (личне ствари пилота, документа, новински чланци, књиге..) као и усмена казивања преживелих пилота и учесника у акцијама спасавања.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Галовића пољана, мисија, спасавање, савезнички авијатари, споменичко место, аеродром.

Капитулацијом Италије у јесен 1943. године и заузимањем целе Јужне Италије од стране савезничке војске постало је јасно да се Други Светски рат приводи крају. Требало је још ослободити земље које су окупиране од фашистичке Немачке. Када су се стекли услови уследили су напади ваздушним путем на стратешка постројења нацистичке Немачке у Југоисточној Европи. Приоритетни циљеви савезника за уништење били су извори и рафинерије нафте. У Румунији код места Плоешти северно од Букурешта била је рафинерија Остра Романо (подмиривала је четвртину нафтних потреба Трећег рајха), затим фабрике кугличних лежјаева у Аустрији, сви железнички и друмски мостови у Словачкој, Мађарској, Југославији, Бугарској, Румунији и Аустрији.¹ Главни летови савезника за бомбардовања у Румунији и Бугарској одвијали су се преко Србије и Црне горе. Небо изнад Србије претворило се у бојно поље, нацистичке и америчке авијације. Петнаести корпус ваздушних снага САД обавио је око

¹ Миодраг Д. Пешић, *Мисија Халјард*, Погледи, Крагујевац, 2004. год., 19.

двадесет хиљада борбених летова, укључујући ловачке авионе и бомбардере у периоду од октобра 1943. до октобра 1944. године.¹ За то време до августа 1944. године против ваздушна одбрана нацистичке Немачке оборила је триста педесет савезничких бомбардера над територијом Југославије. Савезници су у том периоду изгубили око педесет процената авиона и десет посто људства. Све посаде које су принудно напустиле авионе изнад Србије су спасене, а ту територију је контролисала ЈВ у О² односно снаге Ђенерала Драже Михаиловића.



*Поглед на писту на Галовића пољани (југ-север)
(снимио Чедомир Вујовић)*

Оне посаде које су пале у руке Румуна, Бугара или Немаца отпремане су у заробљеништво у Немачке логоре. Најбројнији спасиоци савезничких авијатичара у Србији били су припадници снага Ђенерала Михаиловића уз помоћ народа по селима широм Србије. У току Другог Светског рата на територији Југославије спасено је преко хиљаду чланова савезничких посада од чега више од половине на територији Србије.³ Авијатичари који су обарани налажени су и скривани на простору Србије и дела Румуније настањеног српским живљем. Из

¹ Исто, 20.

² Југословенска војска у отаџбини ,Равногорски покрет

³ Тачне податке износи Миодраг Д. Пешић у књизи *Дража Михаиловић у извештајима америчких и британских обавештајца 1941-1944*, Погледи, Крагујевац, 2003. год., 263.

Румуније су тајно пребацивани у Србију, и упућивани су на Равногорски покрет. Ђенерал Дража Михаиловић је почетком 1944. године у своје штабове послао *распис*, да се организује прихватање, смештај и скривање америчких авијатичара и посада. По *упутству*¹ Ђенерала Михаиловића формирано је више сабирних центара за смештај авијатичара.

Близу Равне Горе, у селу Прањани отворена је болница за лечење и збрињавање рањених авијатичара. Почетком марта 1944. године по *наређењу*² Ђенерала Михаиловића приступило се изградњи аеродрома са којег је требала да се изврши евакуација америчких авијатичара у Италију.

Висораван звана Галовића пољана, недалеко од центра села, на северозападном делу Прањана, изабрана је за полетно- слетну стазу.³

По казивању Павлије Папић и Драгана Видаковића, житељи Прањана и околних села, радили су даноноћно, јер је терен требало што пре припремити за слетање и узлетање авиона. Главни послови око стазе аеродрома били су довлачење камена запрежним колима са Чемернице (речица која протиче у близини Прањана) за попуњавање рупа на Галовићима, а затим и земље за равнање терена. Земља се растура преко насутог камена и сабијала маљевима. Преко сабијене земље стављани су четвртасти бусени траве. Када је завршена изградња аеродрома, мештани су довлачили грање које је паљено за сигнализирање при ноћном слетању авиона.

Прва евакуација у Бари, била је 29. маја 1944. године када су на писту у Прањанима слетела три авиона „Дакота“ ДЦ-3. У тој акцији



Љубинко Козодеровић, пилот, ваздухопловни потпоручник поред авиона пред Други светски рат

¹ Звонимир Вучковић, *Сећања из рата*, Погледи, Крагујевац, 2001. год., 356.

² По казивању Драгана Видаковића, учесника у збрињавању авијатичара и изградњи аеродрома.

³ Звонимир Вучковић, наведено дело, 357.

пребачено је педесет савезничких авијатичара, британска војна мисија при Равногорском штабу и политичар Живко Топаловић.¹ По успостављању ваздушног моста Прањани-Бари, у једном од спасилачких летова из Прањана, евакуисан је и агент “Интелиџенс” сервиса Душан Попов.²



B-24 “Либератор”

формирао је одбор за обнову аеродрома Прањани. Овај одбор је овластио Владана Васиљевића³ да се побрине око проналажења донатора за изградњу једног мањег аеродрома у знак сећања на Други светски рат и спасавање преко пет стотина америчких авијатичара. Упућена је и молба америчким компанијама да финансијски учествују у овом подухвату у циљу обнове пријатељства између америчког и српског народа (преживелих авијатичара и учесника у акцијама спасавања из Прањана и околине). Одбор се за финансијску помоћ обраћао и Министарству спорта Србије и Министарству за саобраћај и телекомуникације. Иницијатива је била безуспешна, јер се поред недостатка средстава сусрела и са проблемима око земљишта на коме би била изграђена писта и спомен дом. На Галовића пољани је 2004. године подигнута спомен плоча којом је обележена шездесетогодишњица спасавања авијатичара. Свечаности откривања спомен плоче присуствовали су преживели авијатичари, мештани, представник амбасаде САД у Београду и представници Министарства спољних послова Србије и Црне Горе.

¹ Миодраг Д. Пешић, наведено дело, 28.

² Душан Попов је био један од најзначајнијих шпијуна у Другом светском рату. За заслуге и лични допринос победи над нацизмом, одликован је Орденом Британске империје. Јан Флеминг инспирисан животом Душка Попова написао је роман о Џејмс Бонду који је постигао светску славу.

³ Владан Васиљевић, пореклом прањанац, живи у Охају у Америци.

У знак даљег сећања у организацији Америчке амбасаде у Београду и Евроатлантске иницијативе снимљен је документарни филм о овим догађајима. У броју дневних новина „Вечерње новости“ 6-7 јануара објављен је чланак о преживелим америчким авијатичарима који нису заборавили своје добротворе. У чланку се даље наводи да је написан сценарио за екранизацију приче о спасавању авијатичара у коме ће једну од главних улога играти познати холивудски глумац и режисер Клинт Иствуд.



Спомен плоча на Галовића пољани

Summary

This article describes part of historical events that occurred in 1944 in the village Pranjani. It is because of ideological conflicts that this part of Serbian history has been left to oblivion in the past fifty years. Due to significance of events that took place here, “Galovica poljana” (The lea of Galovics) deserves status of the memorable sight, but it didn’t gain it yet.

Next to the description of rescue actions of more than five hundred airmen, the data about initiatives for memory recalling, building airport and memory house are given also. Of all mentioned only commemorative plaque on “The lea of Galovics” has been erected in 2004.

“The lea of Galovics” as an important memorable sight from the World War Two should be appreciated and revitalized.

Милан Брајовић

СОБРАШИЦА У БРЕЗНИ

АПСТРАКТ: У селу Брезни у црквеној порти налази се собрашица која је кроз своје постојање имала различите намене а уједно је и споменик народног градитељства. Коришћена је кад се народ окупи око цркве да има где да се склони или заклони, да се гости и одмори. Касније као једина сачувана зграда у Брезни те намене, са промењеним изгледом и власником али са истим димензијама, изгледа собице могла је служити за становање, али је добила сасвим другу улогу; улогу зграде музеја. Назив собрашица је само један од назива за такав тип зградице са истом наменом (чардак - чардачић, софра, собра, совра, соврашица, собрашница, трпеза, колиба, шатра...).

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Собрашица, Брезна, црквена порта, варошица.

Ослобађањем Србије од турака у првој половини XIX века почиње нова епоха развоја Србије и српског села уопште. Почињу да се граде цркве (од тврдог материјала: камен, цигла...), школе, продавнице (дућани), разне зграде различитих намена и изгледа.¹ Условно речено *друштвени објекти* обично су грађени и лоцирани на месту које је путевима повезано са суседним селима и погодна су за окупљања што је био случај и са Брезном,² која је постала са варошицом средиште околних села: Бершића, Леушића, Теочина, Срезојеваца, Коштунића и Брајића.

¹ Казивач Миодраг Миле Павловић родом из Брезне. Архитекта у пензији. Живи у Београду.

² Брезна - налази се 20 км. од Горњег Милановца према западу, припада типу разбијених села (насеља) са више заселака. Засеоци су распоређени по дугим косама, народски званим "гредама". У долини речице на средишњем делу Брезне саграђена је црква (која је посевећена Светом Димитрију), а пре ње била је црква брвнара и у том делу формирана је брезанска варошица. Сулећи по сада већ малом броју грађевина које су остале, сачуваним споменицима, историјским изворима, тачније материјалним изворима, варошица се формирала током 30-их година претпрошлог века. Прави развој доживела је у другој половини XIX века управо због повољног положаја. Налази се на раскршћу околних и међуградских путева који повезују Горњи Милановац са Пожегом и много старији пут Чачак - Ваљево. Варошица је имала низ животни важних функција. Пре свега задовољавала је друштвене, административне, привредне, црквене и просветне потребе.

Око цркве на заравнима и благим падинама, грађене су “совре” или “собрашице”.¹ У зависности од места настанка где су прављене, оне носе и различита имена: чардак, чардачић, собрашица, собрашница, трпеза, колиба, клупа, кревет, софра, собра, ћелија, шатра²...

Кад би нпр. назив шатра употребили у нашим крајевима он би имао сасвим друго значење. Зато ћемо се задржати на начину и типу народног градитељства и сврси собрашице тако да сва набрајана имена за собрашицу добијају исту функцију и значење. То су дрвене полуотворене или отворене једноделне кућице, без ложишта покривене шиндром. За полазну основу у научној литератури узимамо дело Јована Цвијића, “Балканско полуострво и јужно-словенске земље” где наводи типове кућа у народном градитељству и помиње *собрашице*. Одредио им је географску распрострањеност, а уједно дао и етнографско-социолошко обележје.³ Собрашице су зградице западне Србије, од Мораве до Дрине а има их око цркава и манастира,⁴ а некад и код записа⁵ и на гробљима.⁶ У погледу распрострањености оне се простиру преко Дрине у североисточној Босни, налазе се око српских манастира,⁷ има их и у јужној Србији.⁸

Грађене су од дрвета, увек од једне просторије, а на средини те просторије је велика совра - и око ње су постављене клупе.⁹ Кров је био од шиндре који се наслањао на четири стуба. Собрашица је негде имала ниску ограду од дасака која је била између стубова.¹⁰ Она је заклањала споља да се не виде ни сто ни клупе, а ни гости када седну.¹¹ Овакав изглед собрашице је уствари прави изглед који затичемо у другој половини XIX и почетком XX века.¹²

¹ Бранко Вујовић, *Брезна, скица за културно-историјску монографију насеља*, Зборник радова Народног музеја бр. 11, Чачак, 1981, 24.

² Божидар Крстановић, *Шатре у Доњој Јабланици*, ујички зборник бр. 28, Ужице 2002, 411.

³ Божидар Крстановић, наведено дело, 411.

⁴ Јован Цвијић, *Балканско полуострво*, сабрана дела, књига 2, Београд, 1987, 288.

⁵ Миленко Филиповић, *Насеље и порекло становништва*, књига 37, Београд, 1960, 74.

⁶ Божидар Крстановић, наведено дело, 412.

⁷ Миленко Филиповић, *Родовске трпезе, колибе или собрашице*, ГЗМ IV-V, Сарајево, 1950, 96.

⁸ Божидар Крстановић, наведено дело, 412.

⁹ Јован Цвијић, наведено дело, 288.

¹⁰ Бранко Вујовић, наведено дело, 25.

¹¹ Миленко Филиповић, *Насеље и порекло становништва*, 74.

¹² Развој или развитак у настанку и грађњи собрашице можемо пратити у три фазе, од једноставних привремених до сталних објеката. “Софре су добијене постављањем мотки преко ломљеног камена, поређане у два реда на које се ставе покретне даске, док су совралице и клупе око њих, постављени на кољу укопаном у земљу. Изглед зградице добијају подизањем крова на четири стуба, ради заштите од временских непогода”. Цитат преузет од Божидара Крстановића, Шатре у Доњој Јабланици, ујички зборник бр. 28, 2002, 412.

По Цвијићу то су зграде сабора и народног весеља,¹ а служиле су за привремени боравак² да би се окупљали пријатељи и рођаци за време светковина, црквених празника, сабора, ради одређених обреда, сусрета и договора.³ Гости су се служили са храном која је била припремљена код куће⁴ и доношена у црквену порту код своје софре. Осим намене постојала је и потреба да те боравке учине удобнијим и да дуже остану кад није лепо време,⁵ а то је још један од предуслова за градњу и настанак собрашица какве врло ретко, али и данас затичемо.



Изглед собрашице с почетка XX века

Тадашње имућније породице, велике породичне задруге имале су своје собрашице око цркава и манастира,⁶ у Брезни су околна села имала као сеоска заједница своје собрашице, биле су познате под именом: брезанска, теочинска, коштунџиска...⁷

¹ Јован Цвијић, наведено дело, 288.

² Радмила Павићевић - Поповић, Рајко Чубрић, *Јабланичке собрашице*, Гласник ДКС 12, 1988, 124-125.

³ Бранко Вујовић, наведено дело, 25.

⁴ Ивана Ћирјаковић, *Чардаци - гостинске куће западне Србије*, Зборник радова Народног музеја Чачак бр. 34, Чачак, 2004, 63.

⁵ Радмила Павићевић - Поповић, Рајко Чубрић, наведено дело, 124-125.

⁶ Иван Ерић, житељ Горњих Бањана записао је: "Кад аџија добије одобрење да изгради цркву у Горњим Бањанима и да околна села припадну парохији Горњи Бањани, он је одмах изградио цркву у Горњим Бањанима 1862. године, на имању свога оца и одмах је огласио по целој парохији: Да простор на ушћу река Дичине и Бање припада цркви, и да свако домаћинство ове парохије које је у могућности, да изгради себи совру, ће ће о црквеним годетима после црквене службе ручати са својом породицом; и да на истом земљишту које сада припада цркви, односно парохијанима ове цркве, могу се населити занатлије, дућанџије и кафеџије. На тај оглас су се одмах грађани одазвали. Имућни и задружни људи су правили совре, собе, вајате, тремове и о црквеним годетима, после службе, обављали ручак са својим породицама, а после ручка, омладина ишла у коло. Ту су се догађала познанства и долазило до склапања бракова".

⁷ Бранко Вујовић, наведено дело, 25.

Брезанска собрашица¹

До данашњих дана једина сачувана, а средином, крајем XIX и почетком XX века било их је 12,² са својим већ познатим власницима



*Изглед собрашице
из друге половине XX века
(преузето од Бранка Вујовића)*

и именима.³ Захваљујући намени коју је имала у другој половини XX века успела је да се делимично одржи и очува, мада са видно промењеним спољашњим изгледом.⁴ Налази се у црквеној порти југоисточно од цркве, преко пута општинске зграде,⁵ које данас нема. До средине 80-их година XX века у тој *малој кућици* била је смештена музејска збирка Сретена Љубеновића Конкордија.⁶

Власник собрашнице у којој је био музеј није било село ни сеоска заједница, већ је припадала породици Миливоја Терзића Павловића

¹ Собрашица о којој пишемо имала је власника породицу Павловића звану Терзићи.

² Бранко Вујовић, наведено дело, 25.

³ Види претходни део текста код напомене 21.

⁴ Габарит, пропорције и унутрашњи конструктивни склоп остали су исти, али је простор између стубова носача испуњен ћерпићом и омалтерисан блатом, а на крову је стара шиндра уступила место ћерамиди. (преузето од Бранка Вујовића, наведено дело, 25.)

⁵ Бранко Вујовић, наведено дело, 25.

⁶ Сретен Љубеновић Конкордије, рођен на Срећење 1911. године у Пироту, потиче из угледне грађанске породице. Отац, трговац по професији, био је веома религиозан човек и један од првих хиландарских ходочасника из пиротског краја. За разлику од тројице браће, који су се определили за свештенички позив, Сретен је био авантуристичког духа. Рано је напустио родитељски дом, још у 16-ој години. Пут га је одвео у Земун где је научио столарски занат, али и пронашао своју другу љубав - позориште. Прва су биле старине. Још од својих земунских дана, он је неуморно скупљао све што је везано за прошлост и наше културно наслеђе. Конкордије, као самоук поседовао је тај танани осећај да процени историјску и естетску вредност сваког новопронађеног предмета. Негде, крајем 50-их година он долази у Брезну и ту остаје. У Брезни коначно проналази свој мир. Ту оснива, у порти брезанске цркве, неку врсту приватног музеја у коме је сваки добронамерни пролазник или ненадани гост био веома радо и срдечно примљен. У књизи утисака коју је водио цитираћемо мисао једног посетиоца: "Идилнично село Брезна. Очекујемо мир и тишину. И налазимо то. Одједном, изненађење - један тих, смирен и пријатан човек, већ сед, позива да посетимо и разгледамо збирку његовог живота. Неочекивано јако узбуђење. Сусрећемо се неочекивано са прошлошћу, давном и нашем, српском - тако блиском и драгом. Умро је 1990. године а био је члан путујуће трупе Миливоја Живановића, познавао Нушића, Тина Ујевића и био пријатељ са Александром Дероком. (из каталога *Вретенo времена*, Горњи Милановац, 1991).

који ју је са оцем саградио. У то време Миливоје је био председник црквеног одбора,¹ а педесетих година XX унук Миливојев, Светозар Павловић поклатио је собрашницу Сретену Љубеновићу Конкордију са намером да се ту направи музеј, како му је и обећано. Тек онда собрашница мења своју намену и добија садашњи изглед.

Стање очуваности собрашице у Брезни

Народно градитељство, а са њим и култура становања, добијају на значају по ослобађању од турске власти. Мењају се услови живљења, другачије су потребе и жеље становништва, а у већој или мањој мери и могућности. Хронолошки посматрано пре три века од једноделне куће за становање - колибе, настала је кућа са тремом, која представља не само виши ступањ културе становања, него и виши степен народног



Данашњи изглед собрашице у Брезни

градитељства. У том времену почињу да се јављају - собрашице². Потреба за њима трајала је два века да би на почетку трећег миленијума, средином и пред крај XX века многи споменици народног градитељства већ исчезли. Врло су ретки споменици који трају до данашњих дана, њихова очуваност (неочуваност) је видљива те су и они на рубу исчезнућа.

Кровна површина (ћерамида) собрашице у Брезни и рогови су сатрулили. На улазу у собрашницу где су врата са настрешницом кровна конструкција је пала. Таваница је од шашоваца који су због прокишњавања и присуства влаге у полутрулом стању. Под је од бетона, а бондрук (дрвени стубови) који је испуњен ћерпићима и малтерисан блатом делимично је оштећен као и греде темењаче.

Када би се радила заштита неопходна је потпуна замена рогова и таванице као и украсних дрвених делова који су изломљени и

¹ Казивачи: Милка и Слободанка Павловић, супруга и ќерка Светозара Павловића.

² Служила за привремени и удобнији боравак житеља. Штитила од атмосферских услова (непогода); градња собрашница везана је искључиво за сеоску заједницу.



Детаљи прозора и врата собрашице у Брезни

сатрулили. Ако би се собрашици вратио изглед из XIX века остали би само дрвени стубови и била би покривена шиндром. Ако би остао садашњи изглед тј. изглед када су дозидани зидови (друга половина XX века) онда су непоходни зидарски и столарски радови. У зидове собрашице узидане су шоље од пећи као декор у фасади које су некад служиле за грејање. Собрашица има два прозора са северне и западне стране где су и врата.

Summary

No matter what the reason is for such attitude towards material cultural goods - negligence or other factors – they have been left to unconcern and they are doomed to perish and ruin. That is why this article attends to point up one segment of ethnic environment and architecture, and to depict housing culture in modern Serbian history, through phenomenon of building small, but very important edifice which is called Sobrashica. It must be regarded as a part of material culture as well as social culture. Next to the description of Sobrashica in Brezna, here is given synopsis of other facts concerning these buildings - where else they exist, how many of them remained etc. We must ask ourselves a question: are we going to leave Sobrashica in Brezna to the effects of time or are we going to restore it as a cultural monument?

Миодраг Даниловић

МОМЧИЛО НАСТАСИЈЕВИЋ И КОСТА МИЛИЧЕВИЋ

АПСТРАКТ: Рад се бави истраживањем уметничких прилика у епохи раног српског модернизма. Однос писца Момчила Настасијевића и сликара Косте Миличевића, њихов међусобни утицај и осведочено присуство једнога у делу другога, узети су као парадигма муђусобног односа писца и сликара, књижевности и сликарства у процесу модернизације српске уметности.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Однос књижевности и ликовне уметности, рана српска модерна, друштвено-историјски контекст ликовне и књижевне продукције епохе ране српске модерне, ликовни уметници као јунаци књижевности српског модернизма.

Разматрање односа Момчила Настасијевића (1894-1938) и Косте Миличевића (1877-1920) покреће питање од ширег значаја, питање о односу писца и сликара, књижевности и ликовне уметности у епохи ране српске модерне. Изабрани пример чини се утолико оправданим колико то откривају далекосежне последице дружења и сарадње ова два уметника у крајњим донетима њиховог стваралаштва. Стога нас истраживање овог проблема упућује на шири контекст истих и сличних појава у српској књижевности и ликовној уметности. Наша оријентација, према овоме, неће бити да се пуким инвентарисањем биографских чињеница просто осветле и назначе околности сарадње и дружења ових уметника. Крајњи домет овог истраживања био би да се већ истражени путеви њиховог међусобног утицаја доведу у везу са битним околностима у којима су се формирале њихове уметничке биографије, да би се на овој основи објаснило трајно присуство једнога у делу другога, или још ближе, у оној сфери где је уметност још увек „распеваност у духу“ како је то говорио Момчило Настасијевић.

Када је Момчило Настасијевић 1912. године прешао у Београд, да у њему заврши последње разреде гимназије и упише се на студије,

за њега је то свакако имало значај својеврсне прекретнице¹. Тај град, у који је дошао да отпочне један нови живот, већ је стекао свог књижевног двојника у романима и приповеткама Милутина Ускоковића (1884-1915), по књижевним часописима и кафанама воде се полемике за нову уметност и њену афирмацију, у њему су одржане две велике ликовне смотре (прва и четврта Југословенска изложба)² и низ других значајних изложби³. У том граду, Момчило Настасијевић најзад упознаје Косту Миличевића, о коме је до тада већ засигурно могао дознати много шта из приче свог брата Живорада и сестре Наталије⁴.

Период у коме се одвија зближавање сликара Косте Миличевића и чланова породице Настасијевић почиње 1905. године, када Живорад Настасијевић (1893-1966) започиње своје школовање на Уметничко-занатској школи у Београду⁵. Коста Миличевић имао је тада двадесетосам година, и мада је његово искуство било богато, његово

¹ *Биографија Момчила Настасијевића*, у: *Сабрана дела Момчила Настасијевића*, књига четврта: *Есеји Белешке Мисли*, Горњи Милановац 1991, 627-643, нарочито 629.

² Прва Југословенска изложба одржана је 1904., а четврта 1912. године. За ово види: Драгутин Тошић, *Југословенске уметничке изложбе 1904-1927*, Београд 1983.

³ Период у коме се одвија зближавање сликара Косте Миличевића и чланова породице Настасијевић обележавају кључни датуми раног српског модернизма: из Париза се богат искуством и знањем враћа Антун Густав Матош (1873-1914) да током другог периода свог живота проведеног у Београду (1904-1908) српску књижевну, ликовну и позоришну критику обогати важним доприносима, као и да поведе једну незаобилазну полемику са Јованом Скерлићем (1877-1914), чији је значај, чини се, још увек неоцењен; истих година у Београд се враћа Милан Миловановић (1876-1946), свршени студент Краљевске баварске академије лепих вештина у Минхену и Ecole des Arts у Паризу, један од најзначајнијих српских сликара ове, предратне генерације; у истом периоду оснивају се значајне уметничке групе као што су Југословенска уметничка колонија (1905.) и Српско уметничко удружење (1907.), одржавају се друга и трећа Југословенска изложба (1906. у Софији и 1908. у Загребу), изложба Југословенске уметничке колоније (1907.) и Српског уметничког удружења (1908.), а на светској изложби у Риму 1911. године вајар Иван Мештровић (1883-1962) бележи тријумф у глобалним размерама фрагментима свог Видовданског храма које је изложио у павиљону Србије; 1909. године Сима Пандуровић (1883-1960) објављује своје „Посмртне почасти“, а 1911. година бележи два значајна датума у српској књижевности: Богдан Поповић (1863-1944) објављује своју „Антологију новије српске лирике“, а Владислав Петковић Дис (1880-1917) збирку песама „Утопљене душе“.

⁴ *Биографија Момчила Настасијевића* у: *нав. дело*, 629; Станислав Живковић, *Коста Миличевић 1877-1920*, Нови Сад 1970, 86-87; аутор ове, до сада најкомплетније монографије о Кости Миличевићу, наводи податак да дружење овог сликара и Момчила Настасијевића почиње 1911. године, и да је Момчило Настасијевић тада студирао филозофију, што није тачно; иако Момчило прелази у Београд 1912. године, треба дозволити могућност да је његово познанство са Миличевићем ранијег датума.

⁵ Станислав Живковић, *нав. дело*, 57-58.

сликарство у овом периоду још није досезало до разине готовог и довршеног сликарског рукописа по којем нам је препознатљив¹. Миличевић је своје време тада проводио на Уметничко-занатској школи јер је тамо имао услова за рад и јер просто није имао где да се склони². Треба одмах рећи да су Настасијевић били велика подршка изгладнелом сликару који је обијао прагове европских метропола не губећи веру у властиту уметничку мисију. Од Живорадовога доласка те, 1905. године у Београд па надаље, њихов пријатељски однос карактерише скоро свакодневно дружење: 1909. године Живорад и Коста живе заједно у Дубљанској 26, а 1919. године по окончању рата њих двојица ће се поново у једном краћем периоду настанити у улици Кнеза Милоша, где ће им се придружити Момчило и Светомир³. Портрети Настасијевића, које је Коста Миличевић насликао, представљају зато својеврсна сведочанства која документују њихово дружење, по свом приступу то су интимне студије блиског пријатеља⁴.

Који су разлози били кључни у томе да се између Момчила Настасијевића и Косте Миличевића зачне блиско и трајно пријатељство? Миличевићу је Момчило био пријемчив јер је са њим могао да дели интересовања и страст према уметности, а уз то је био и поверљива особа којој је могао да се безрезервно исповеда. На другој



Момчило Настасијевић
и Коста Миличевић

¹ После година проведених код Кирила Кутлика (1869-1900) у (првој) Српској цртачкој и сликарској школи (1895-1898), потуцања и гладовања по Прагу и Бечу, Миличевићево лутање ће се најзад завршити једином мирном годином његовог школовања (1902-1903), у приватној школи Словенца Антона Ажбеа (1862-1905) у Минхену; за ово види: Станислав Живковић, *нав. дело*, 19-49.

² Станислав Живковић, *нав. дело*, 58.

³ Исто 58-59, 65, 77, 128.

⁴ Портрета Настасијевића које је потписао Миличевић сачувано је укупно пет и то: портрет Живорада из 1909. године, портрет Даринке из 1913. године, два недовршена портрета Момчила и портрет Наталије из 1919. године; за ово види каталог Миличевићевих радова, у: Станислав Живковић, *нав. дело*, 161-175.

страни Момчило, неконвенционалне природе и отвореног погледа на ствари, коме је сваки облик догматичног, окошталог и скамењеног живљења и мишљења могао бити само ствар за презирање, морао је у Миличевићу назрети једну истински оригиналну појаву, тим пре јер се овај сасвим уклапао у представу коју је Момчило имао о уметнику боему. Сведочанство које нам је оставио у тексту насталом поводом



Скица за корице "Наш Југенд", Минхен, 1902.

годишњице Миличевићеве смрти, потврђује у којој мери је био везан за њега и колико је дубоко упознао све потанкости његовог карактера. Миличевић, како нам га Момчило представља, био је даровити усмени приповедач, спадало и шаљивџија; његова нервозна, нестабилна, фаталистична природа састојала се из противречних елемената једног пантеистичког

заноса пред свим материјалним и оживотвореним, на чијем дну је почивао „неки атавистички византинизам“ свештеничког потомка и сина. Иако се одрекао позива својих предака да би се одао уметности, Миличевић је својом фанатичном ревношћу потврдио доследност „мученика који је Уметност изједначавао са Религијом“, па зато „њему и Дису (Владислав Петковић) припада жалосна част да су били представници непризнатих, опскурних величина - боема наше средине“¹.

Миличевићев уметнички идентитет, који је у животу испољавао на један фаталистичан, неконвенционалан и боемски начин захтева да се њиме детаљније позабавимо, јер за период српске уметности о коме је овде реч, као и за нашу тему, он није од малог значаја, и може се рећи да има карактер својеврсног симптома². Као извори, који документују овај феномен у Миличевићевом случају могу нам послужити један скицен блок испуњен цртежима насталим током Миличевићевог боравка у Минхену крајем 1902. и почетком 1903. године, и фотографија овог

¹ Станислав Живковић, нав. дело, 58-59, 86-87; *Годишњица смрти Косте Миличевића*, у: *Сабрана дела Момчила Настасијевића, књига четврта: Есеји Белешке Мисли*, Горњи Милановац 1991, 125-135.

² Миодраг Даниловић, *Аутопортрети ране српске Модерне: прилог изучавању модернизације српске уметности* (рукопис дипломског рада), Филозофски факултет, Београд 2008, 24-29.

сликара у атељеу, настала Београду 1908. године¹. Цртежи из поменутог блока документују неконвенционално дружење Косте Миличевића и сликара Боривоја Стевановића (1878-1976), његовог пријатеља још из времена Српске цртачке и сликарске школе (1895-1900) коју је водио Кирил Кутлик. Два стара познаника нашла су се заједно на

студијама у Минхену и у слободно време испуњавају страницескиценблокадуховитим цртежима међу којима се издвајају два, од којих један представља насловну страну, а други једину страницу замишљеног часописа под називом „Наш Југенд“². Њихово коауторство наглашено је написом на насловној страни „Власници, сарадници, илустратори и уредници Коста и Бора“, а смело замишљено иступање исказано је песмом „Поздрав публици“, чији стихови исмевају јавност, ненасито гладну новине:



Коста Миличевић у свом атељеу, 1908.

*„Ми дижемо ево вику
Излазимо пред публику
Јер публика чека нас
Као комад гладан пас“.*

Странице овог замишљеног часописа „власници, сарадници, илустратори и уредници“ испуњавају и тако што портретишу један другог, на начин не мање шaljив од наведених стихова. Од три заједнички цртане карикатуре, портрет Миличевића који је Боривоје Стевановић извео на „насловној“ страни понајвише подсећа на

¹ Репродуковано у: Станислав Живковић, *нав. дело*.

² По угледу на часопис „Jugend“ који је 1896. године у Минхену основао др Георг Хирт, по коме је модерни уметнички покрет немачког говорног подручја на крају 19. и почетку 20. века добио назив Jugendstil; о овоме види: Габријела Штернер, *Југендстил*, Београд 1978.

боемску појаву овог сликара на коју наилазимо на поменутој фотографији насталој неколико година касније у Београду. Миличевић седи на фотелији украј стола на коме се налази шољица чаја, на његовој физиономији упадљиво су наглашени елегантна брадица и велике уши, одевен је у белу кошуљу, кравату и црну јаку, десном руком са испруженим кажипрстом показује негде улево, изван странице, а у левој руци, ослоњеној на наслон фотеле држи цигарету.

Други пример, фотографија овог уметника у атељеу, настала је у Београду 1908. године, у Дубљанској улици, где су касније Миличевић и Живорад Настасијевић живели заједно. Испред зида, излепљеног тапетама са флоралним мотивом, по коме су овешане слике и полепљене репродукције, сликар наметљиво позира, призивајући у сећање аутопортрет Едуарда Манеа (1832-1883) из 1879¹. Рукавице, које Мане, иако слика, не скида са руку, Миличевић је скинуо и држи их у рукама које ослања на колена десне ноге. На полеђини ове фотографије стоји запис: „Коста Миличевић, први српски импресиониста“². У периоду када настаје ова фотографија Миличевић се бавио разним пословима: познато је да је за живот зарађивао бавећи се портретисањем према фотографијама, да се такође бавио и фирмописачким пословима у чему му је помагао Живорад Настасијевић, а обимом и задатком најзначајнија поруџбина које се примио у овом периоду била је црква у Железнику (радове у овој цркви започео на јесен 1907. године). Углађена појава овог сликара коју срећемо на поменутим примерима, не сведочи толико о његовом завидном материјалном статусу, колико нам истиче његову свест о значају „првог српског импресионисте“ који себи приписује³.

Друштвена средина у којој се Миличевић тих година креће је боемски круг београдских песника, новинара и сликара који своје време проводе по кафанама Скадарлије, у „Орфеуму“ Бране Цветковића (1874-1942) и „Позоришној“ кафани⁴. Потврђено је да се Миличевић дружио Симом Пандуровићем, Владиславом Петковићем Дисом, Станиславом Винавером (1891-1955), новинарем Душаном Николајевићем (1885-1961), песником Миланом Луковићем (1893-1915) и његовим братом Костом (1886-1944), а занимљиву слику тог дружења можемо пронаћи у тексту Антуна Густава Матоша

¹ Репродукован у: Elizabeth Drury, *Self portraits of the world's greatest painters*, London 1999

² Станислав Живковић, *нав. дело*, 78.

³ Исто, 49, 59-65.

⁴ Исто, 60; *Биографија Владислава Петковића DIS-а*, у: *Сабрана дела Владислава Петковића DIS-а*, књига друга, Београд 2003, 79-104, нарочито 88-91.

написаном 1909. поводом Пандуровићевих „Посмртних почести“¹. Овај текст, као и есеј о Јовану Скерлићу, објављен годину дана раније, представљају документе значајне и занимљиве полемике коју је овај хрватски повео са тада најмоћнијим српским критичарем². Прогресивни и просветитељски образац културне политике, коју је Скерлић широко спроводио у свом деловању професора, политичара и критичара³, у лирици Пандуровића и Диса могао је препознати само „декаденство“, „дегенерацију“, „књижевну заразу“, „лажни модернизам“, „позеију болести душевне, а не бола душевног“, а у боемском животу, лумповању и севдалисању примитивизма и „подмлађивање старог дарданелизма“⁴.



Дис и Пандуровић у Скадарлији
око 1905. године

Реторика здравља и појмовно теоријски апарат којим се Скерлић служи у дефинисању ових појава, ослањајући се на Жан Мари Гијоа (1854-1888), упућује нас на шири контекст ове расправе; њене основе

¹ *Лирика Симе Пандуровића*, у: Антун Густав Матош, *Изабрана дјела*, Београд 1986, 273-287, нарочито 275.

² *Јован Скерлић*, у: Антун Густав Матош, *Есеји*, Београд 1965, 203-221; о Матошу, види студију: *Антун Густав Матош*, у: Велибор Глигорић, *У вихору: фрагменти, огледи, студије*, Београд 1962, 7-129, нарочито 11-12 и 65-68.

³ Весна Матовић, *Српска модерна - Културни обрасци и књижевне идеје*, Београд 2007, 21-41, нарочито 27-29.

⁴ Критика Пандуровићеве лирике *Једна књижевна зараза* и Дисове лирике *Лажни модернизам у српској књижевности*, у: *Сабрана дела Јована Скерлића*, књига пета, Београд 1964, 56-67 и 69-86; Скерлић се није задржао само на критици „лажног модернизма“ у српској књижевности, већ је осудио и друштвени миље и конвенције понашања „малог боемског круга“, коме је поред осталих припадао и Коста Миличевић, чиме се позадина ове полемике додатно компликује: Матош је током свог првог боравка у Београду (1894-1898) био члан неформалног боемског кружока старије генерације уметника која се окупљала у кафани „Дарданели“, политичке симпатије лежале су му на страни конзервативних струја у српском друштву, док као критичар није имао никаквих обзира, чак ни пријатељских, што му у осетљивој београдској средини није могло донети добру репутацију; за ово, види: *Антун Густав Матош*, у: Велибор Глигорић, *нав. дело*, 7-17, нарочито 10-13.

у европским (и светским) оквирима можемо испратити уназад до 1893. године када је у Берлину објављено дело „Дегенерација“ чији је аутор мађарски лекар јеврејског порекла Макс Симон Судефелд (1849-1923), познатији под именом Макс Нордау. Полазећи од поставки чувеног италијанског криминолога Чезареа Ломбороза (1835-1909), коме је ово дело посветио, Нордау је произвео погодан појмовно теоријски апарат за којим су посезали бројни ликовни и књижевни критичари када год је требало одбранити књижевност и уметност властите нације од штетних и дегенеративних утицаја „декаденства“ и естетизма. У епохи „краја века“ ова појава има карактер симптома, па је сасвим излишно питање да ли је Јован Скерлић познавао Нордауа из прве руке. Бинарна опозиција „прекужене болести старих, исцрпених и уморних раса“, насупрот „нашој младој књижевности која је у пуном периоду стварања и у своме основу пуна здравља и живота“ у којој је Скерлић посматрао и критиковао Пандуровићеву и Дисову лирику, само је још једна манифестација поменутог симптома, нимало карактеристичнија од случајева на које наилазимо у другим срединама¹.

Ова полемика имала је велики одјек у тадашњем уметничком и културном животу Србије и поделила је писце, уметнике и друштвене раднике на две групе: „скадарлијце“ и „паризлије-европејце“². Иако Миличевић није учествовао у њој, сасвим је јасно где је била његова позиција. Тај и такав, „недозвани“ Миличевић, послужиће Момчилу као инспирација за два књижевна дела. У раној причи „На одсуству“ Миличевић се јавља у улози главног актера, а у драми „Недозвани“ стећи ће свог књижевног двојника у лику сликара Мазулина³. Ова појава, да се уметник, сликар или писац, јавља као јунак књижевног дела може се испратити у назад до у период раног романтизма. Први такав случај у историји је роман „Ардингело“ из 1782. године, чији је аутор немачки писац Вилхелм Хајнзе (1746-1803)⁴. Од тада, галерију

¹ Овим проблемом у ширем контексту детаљно се позабавила америчка историчарка уметности Sarah Burns у својој збирци студија под насловом *Inventing the Modern Artist: Art and Culture in Gilded Age America*, Yale University Press, New Heaven and London 1996, 79-120, нарочито 80-85; Арнолд Хаузер, *Социјална историја уметности и књижевности, књига друга*, Београд 1962, 387-390; Жак Дига, *Културни живот у Европи на прелазу из XIX. у XX. век*, Београд 2007, 153-165.

² Момчило Настасијевић, *Предавања из књижевности, у: Сабрана дела Момчила Настасијевића, књига четврта: Есеји Белешке Мисли*, Горњи Милановац 1991, 418-537, нарочито 431.

³ *Сабрана дела Момчила Настасијевића, књига четврта: Есеји Белешке Мисли*, Горњи Милановац 1991, 629.

⁴ Лионело Вентури, *Историја уметничке критике*, Београд 1963, 168; David Blayney Brown, *Romanticism*, London 2001, 38-39.

ликова светске књижевности почињу да насељавају писци и сликари, поплава романсираних биографија славних уметника прошлости не јењава ни у наше време, а међу бројним примерима које нећемо наводити важно је истаћи упадљиву тенденцију да писци који пишу на ове теме неретко полазе од властитог искуства, па јунаци ових прича често представљају фикционализоване аутобиографије самих аутора¹. За наш случај занимљиво би било поставити питање: да ли у српској књижевности епохе „краја века“ постоје карактеристични примери фикционализованих портрета или аутопортрета уметника који би на неки начин претходили Миличевићевој транспозицији у сликара Мазулина?

Вратимо се стога на полемику коју је „паризлија“ Скерлић водио против београдске бодемије. Занимљиво је да у низу критика које је он у то време писао један значајан писац ове епохе није негативно оцењен, иако се у своме делу бавио темама ништа мање мрачним и туробним од тема које обрађују Пандуровић и Дис. У питању је творац романа са београдском тематиком, Милутин Ускоковић². Његов значај може се најбоље проценити у светлу чињеница које истиче Предраг Палавестра: „У најбољим делима српских писаца која говоре о процесу урбанизације и о мотиву дошљака и странаца, задржано је и сачувано мноштво културноисторијских, културолошких и антрополошких чињеница о преображавању малих и живописних левантинских касаба на средишњем Балкану у европске градове где је релативно брзо замирао некадашњи мирни и сређени живот, заснован на традиционалном моралу и патријархалном поретку“³. У својим романима („Дошљаци“ и „Чедомир Илић“) и приповеткама („Потрошене речи“, „Лаковане ципеле“, „Ко на ветру дим“, „Под арњевима“, „Мали“, „Крај романа“...) Ускоковић се бави негативним аспектима урбанизације српског друштва, доносећи ону лепоту коју је француски песник и ликовни критичар Шарл Бодлер (1821-1867) у свом есеју „Сликара модерног живота“ из 1863. године означио као „лепота датих услова, која је податак свог доба“⁴. У његовом делу лепо је оно што би „једна рационална историјска теорија о лепом“ за коју се залагао Бодлер, препознала као морал, моду и страсти његове

¹ David Blayney Brown, *Romanticism*, 17-69.

² Види критике Ускоковићевих дела, у: *Сабрана дела Јована Скерлића*, књига пета, Београд 1964, 210-242.

³ *Мотив дошљака у новијој српској књижевности*, у: Предраг Палавестра, *Критичке расправе*, Београд 1995, 107-130, наведени пасус 129.

⁴ *Сликара модерног живота*, у: *Сабрана дела Шарла Бодлера*, књига четврта, Београд 1979, 63-119.

епохе. Тако ће Ускоковић у свом првом роману „Дошљаци“ (1910) фикционализовати властиту аутобиографију и приказати нека од својих искустава и себе у лику главног јунака „патриоте и песника“ Милоша Кремића који представља својеврсни тип ондашњег уметника и националног радника. Критички отклон у односу на савремену друштвено-историјску ситуацију коју Ускоковић у својим делима обрађује био је нарочито пријемчив за Младобосанце, па није чудо што се на списку лектире младог Гаврила Принципа (1894-1918), још једног пријатеља Настасијевића, налазе Ускоковићеви „Дошљаци“¹.

Међу наведеним Ускоковићевим приповеткама за нас је посебно интересантна она под називом „Крај романа“². У њој се Ускоковић такође бави „дошљачком тематиком“, док у главном тематизује животну ситуацију сиромашног сликара и идеалисте Богдана Станића, кога неостварена љубав према девојци из виших социјалних кругова одводи трагичној спознаји властите судбине. Богдан Станић, „бедни ђак уметничко-занатлијске школе, који се храни у прчварници на Тркалишту и једе за ручак тридесет пара а за вечеру двадесет, који једанпут у две године купи одело, па и оно у старијарници, који често пуши и туђе опушке“ представља тип и илустрацију друштвене ситуације многих наших уметника тог периода међу којима Коста Миличевић не представља изнимку. Ликовне критике које у то време пишу песници и сликари Владислав Петковић Дис, Надежда Петровић (1873-1915), Моша Пијаде (1890-1957), пуне су речи осуде друштвене ситуације српских уметника, па сагласност дошљачке судбине Миличевића и јунака Ускоковићеве приповетке не треба да нас чуди. Она почива на дихотомији „богатство жеља-сиромаштина подераних џепова“ која има карактер тргичног друштвеног симптома српске модерне³.

Нешто другачију, мада не мање трагичну слику уметника дао је у својим новелама Антун Густав Матош⁴. Његови јунаци носе противречност његове немирне природе: они су истовремено бојни и патриоте, космополити и националисти, луталице и патници за

¹ Владимир Дедијер, *Сарајево* 1914, Београд 1966, 349, 390.

² *Сабрана дела Милутина Ускоковића, књига друга*, Ужице 1995, 161-175.

³ *Са југословенске уметничке изложбе*, у: *Сабрана дела Владислава Петковића DIS-а, књига друга*, Београд 2003, 39-45, нарочито 42; Надежда Петровић, *Са четврте Југословенске изложбе*, у: Лазар Трифуновић, *Српска ликовна критика*, Београд 1967, 220-243, нарочито 221; *Положај уметника у нашем друштву*, у: Моша Пијаде, *О уметности*, Београд 1963, 25-29.

⁴ Матош је за живота објавио три збирке своје прозе: *Иверије*, 1899. године, *Ново иверије*, 1900. године и *Уморне приче*, 1909. године, за ово види предговор приређивача, у: Антун Густав Матош, *Изабрана дјела*, Београд 1986, 5-39, нарочито 18-22.

завичајем, грабанцијаши и музичари, сликари и фотографи, артисти и песници. Његовом елитистичком концепту културе одговарају теме које у својој основи носе универзалност бодлеровских кореспонденција, па читање његове прозе има особену, „синестетичку“ драж: звонкост његових фраза магично се дозива са живошћу и шаренилом слика које описују. Лик Алфреда Каменског, главног јунака новеле под називом „Камао“ представља транспозицију Матошеве лутањима исписане биографије. Он је као и сам аутор музичар, сањар и „бохем“ очаран лепотом, која ће га одвести у трагичну смрт. У новели под називом „Лијепа Јелена“ наратор и главни јунак је сликар и денди, који такође страда због љубави према фаталној жени¹. У овој новели присутне су многе чињенице везане за живот ондашњих уметника које треба потврдити. Када главни јунак описује ток свог школовања, он дословце понавља стазу коју је прешао један од најзначајнијих српских сликара епохе, Милан Миловановић, са којим се Матош дружио у Паризу: завршио је Минхенску ликовну академију, а потом дошао у Париз код чувеног Леона Боне (1833-1922). О Миловановићевом сликарству Матош је написао неколико бриљантних запажања 1910. године, када је овај излагао у Загребу у оквиру смотре која је носила мото „Нејуначком времену у пркос“². Еротске карикатуре које главни јунак ове приче црта и продаје порнографским часописима подударују се са чињеницом да су неки хрватски сликари - Мирослав Краљевић (1885-1913) и Миливој Узелац (1897-1977) - на такав начин заиста зарађивали новац³. Још једна чињеница вредна је да се истакне: Матошево познавање ликовне уметности било је на завидном нивоу, па тако није чудо што у овим и другим његовим прозама наилазимо на места где се дела уметника, која је засигурно имао прилике да види у Паризу, узимају за примере естетског идеала. Од сликара он често помиње Антониса Ван Дајка (1599-1641), Томаса Гејнзбороа (1727-1788), Арнолда Беклина (1827-1901), Џемса Ебота Мекнила Вислера (1834-1903) и Ежена Каријера (1849-1906).

Наведени примери показују да је сликар Мазулино у историји српске и хрватске књижевности већ имао занимљиву генеалогiju, као да се и у случају Антуна Густава Матоша, и у случају Момчила Настасијевића, догађа иста ситуација: у питању су писци који своју

¹ Избор Матошевих новела и песама доступан је на интернету, линк је постављен на страницама *Википедије* на којима се налази Матошева биографска јединица.

² Момчило Стевановић, *Милан Миловановић*; Миодраг Коларић, *Коста Миличевић*, Београд 1960, 5-28, нарочито 9-13, 7-18.

³ Вера Хорват Пинтарић, *Мирослав Краљевић*, Загреб 1985; за случај Миливоја Узелца погледај Тања Симић, *Миливој Узелац: еротоман и сликар опсцених призора*, у: *Национал* бр. 420, 12. 03. 2003.

страст према ликовној уметности испољавају бављењем ликовном критиком и истовремено тематизовањем судбине уметника у својим књижевним делима¹.

Миличевићева смрт дубоко је погодила Момчила Настасијевића. У годинама које су уследиле он му се враћа у више наврата, као да жели да успомену на њега што трајније овековечи. О годишњици пријатељеве смрти, Момчило је поред пригодног текста, у којем је оживео сећање на Миличевића и епоху српске уметности у којој је он био један од најмаркантнијих актера, написао и кратку причу „На одсуству - скица из бомбардовања“, у којој се Миличевић јавља као главни јунак². Слика се у јеку бомбардовања Београда, користећи одсуство, преконоћ враћа у свој атеље да од слика које су тамо остале на срећу нетакнуте, покупи оне које су му најдраже и остави их код блиске пријатељице Маре, која живи у Новом Селу, ондашњој Чубури - то би у главном била радња ове приче. Питање, које се чини целисходним, је шта је био повод да Момчило напише ову причу? Поред наизглед једноставне фабуле, поред описа природе и „величанственог амфитеатра Београда“ у тешким ратним приликама виђених оком „првог српског импресионисте“, који призивају у сећање ведуте Београда из Ускоковићеве прозе, чини се да прича има неки циљ који је самом јунаку можда остао недосегнут. Као што је већ примећено, „Миличевић није носио у себи епску црту националног карактера“, а рат је сматрао „трагичним безумљем у коме за уметнике (и уметност) нема никаквих изгледа“³. Иако му је током рата судбина била наклоњена, сам рат је на њега оставио велике последице, па су преостале године Миличевићевог живота нажалост протекле у њиховој сенци. Она енергија и занос са којима је насликао последњу серију својих крфских пејзажа више се неће поновити, а из сведочења блиских пријатеља сазнајемо да је последњих година свог живота и поред коначних признања, био прилично дезорјентисан и изгубљен⁴. Да ли је поред наведених чињеница могуће да Настасијевић у својој причи обрађује стваран догађај, и ако није, шта би према томе било значење ове приче? У писму које Миличевић пише Наталији Настасијевић 21. јула 1914. извештава је да је „жестоко зализао јер је увршћен у ред бораца“, а у белешци додаје: „Они ваши портрети остављени су да их Швабе бомбардују“. Непуну годину касније (21. марта 1915.) у писму Момчилу

¹ Миодраг Даниловић, *Момчило Настасијевић као ликовни критичар*, у штампи.

² *Сабрана дела Момчила Настасијевића, књига трећа: Проза*, Горњи Милановац 1991, 827-835.

³ Станислав Живковић, нав. дело, 106.

⁴ О околностима Миличевићевог живота током Првог Светског рата, и у годинама пред смрт види: Станислав Живковић, нав. дело, 105-137.

Настасијевићу исказује црну сумњу да од његовог сликарског рада неће бити ништа, а иза нечитког дела реченице стоје последње две речи „је уништено“¹. Од портрета Настасијевића насликаних пре рата сачувала су се два - портрет Живорада Настасијевића из 1909. и портрет Даринке Настасијевић из 1913. године. Зна се да је те исте, 1913. године Даринку Настасијевић сликао још једном, али та је слика у рату нестала, као што је нестао и један од Миличевићевих аутопортрета из 1910. године². Треба дозволити могућност да је ових портрета, сведочанстава великог пријатељства о коме говоре и посвете на полеђинама поменутих слика, било још. Како год, на основу поменута два писма чини се да Миличевић није успевао да добије одсуства, јер у оба помиње могућност сусрета који прилике не дозвољавају. Да ли је Миличевић успео да се у јеку бомбардовања домогне Београда и спасе неке од својих слика остаће тајна, али ако није, а неке од тих слика се као што видимо нису сачувале, онда јунак Момчилове приче то чини уместо њега.

Случај драме „Недозвани“ карактеристичан је пример неразумевања Момчиловог дела у епохи његовог настанка. Будући да је ова драма два пута објављена за његовог живота, и да је доживела извођење на позорници „Мањежа“ 20. јуна 1931. попраћену негативним критикама које су биле интониране не толико тежњом да се њен текст разуме, колико личном суревњивошћу, њен неуспех није био Настасијевићева заслуга³. Најпре треба истаћи чињеницу да у епохи између два светска рата Момчило Настасијевић представља једног од најплоднијих стваралаца на пољу драмског стваралаштва. Потом, да тип драме којом се он бавио није одговарао преовлађујућем моделу ондашње драмске и позоришне продукције. Његова намера није била да ова драма буде „конверзациона и психолошка“, те стога њу одликује особина која је важећа за његово целокупно драмско стваралаштво: „превага лирског над драмским“⁴. Сама идеја „недозваности“ истакнута у називу драме представља нам њене ликове као „људе који су изгубили главне путање живота и код којих је свако сналажење даље губљење“⁵. Лик сликара

¹ Преписка чланова породице Настасијевић и Косте Миличевића која се одвија између јула 1914. и јуна 1918. објављена је у: Станислав Живковић, *нав. дело*, 152-155.

² Каталог Миличевићевих радова, у: Станислав Живковић, *нав. дело*, 161-175, нарочито 163-164 и 167.

³ *Сабрана дела Момчила Настасијевића, књига четврта: Есеји Белешке Мисли*, Горњи Милановац 1991, 396-400, 635, 638.

⁴ Мирјана Миочиновић, *Есеји о драми*, Београд 1975, 87-95; Исти, *Позориште и гилотина*, Београд 2008, 297-307, нарочито 301-306.

⁵ *Прва модернистичка драма М. Настасијевића на београдској сцени*, у: *Сабрана дела Момчила Настасијевића, књига четврта: Есеји Белешке Мисли*, Горњи Милановац 1991, 390-392.

Мазулина у белешци прате следеће карактеристике: „Николин друг из детињства (Никола је главни јунак драме, прим. аут.). Крштено име од неупотребе заборављено му. Брз. Сликара чије се слике још нису виделе“¹. Само име овог занимљивог лика, чије опаске обогаћују радњу комада блиставим хумором, носи у својој интонацији нешто деградирајуће, нешто што није достојно озбиљног уметника. Са друге стране оно јако подсећа на име којим Момчило ословљава Миличевића у једном писму: „Драги мој Константино“². Крећући се линијом ове сличности у погледу имена наићи ћемо и на друге подударности између „Константина“ и „Мазулина“: и једног и другог одликују „способност расног усменог приповедања - генијални дах“, и један и други „трагају за уметношћу са религиозном егзалтираношћу“, и један и други „сломљени су као сликари, али су упознати са наличјем живота и богати искуством“ што посебно долази до изражаја у оштрим, духовитим запажањима и репликама које имају заједљиви тон оштре сатире³. Зато читање драме *Недозвани* добија прави смисао када на уму имамо да је Миличевић послужио као инспирација за лик сликара Мазулина. Чини се да су Миличевићев дар за усмено приповедање и бритак смисао за хумор, о чему су се сачувала сведочанства њему блиских савременика, ушли у овај комад у готово непрерађеном виду. То не значи да су опаске које сликар Мазулино изговара заиста Миличевићеве, већ пре да се Момчило Настасијевић, веома музикалан и осетљив на музички квалитет говорне фразе, њен ритам, интонацију, „дах“, повео успоменом на Миличевићево, живо и духовито, усмено приповедање⁴.

Смрт Косте Миличевића и комеморативна изложба коју су приредили његови пријатељи били су повод бројних реакција у штампи⁵, јавља се интересовање за његов рад и његов живот које не јењава ни у наше време. Ове околности биле су повод и једној Момчиловој песми која је остала ненасловљена и недовршена:

¹ Момчило Настасијевић, *Драме*, Београд 1938, 8.

² Види напомену 40.

³ *Годишњица смрти Косте Миличевића*, у: *Сабрана дела Момчила Настасијевића*, књига четврта: *Есеји Белешке Мисли*, Горњи Милановац 1991, 125- 135.

⁴ Види есеј *За матерњу мелодију*, у: *Сабрана дела Момчила Настасијевића*, књига четврта: *Есеји Белешке Мисли*, Горњи Милановац 1991, 38-46; Станислав Живковић, *нав. дело*, 58, 72, 78; Момчило Настасијевић, *Драме*, Београд 1938, 7-22.

⁵ *Коста Миличевић*, у: Тодор Манојловић, *Ликовне критике*, Зрењанин 2007, 39-42; *Посмртна изложба Косте Миличевића*, у: Моша Пијаде, *О уметности*, 92-95; Станислав Живковић, *нав. дело*, 135.

*„Нећемо ти дати венце који вену
Други дарак, Коста, спремамо ти сада
Да би сачували на те успомену
И подигли славу која не пропада.*

*Ти си величина незнана ал' сјајна
Док се много нижим лажна слава прави
Глупој маси ти си превелика тајна
Не труди се да те разуме и слави
Већ кратко и јасно будалом те прави.*

*Неколико душа топли и одани
Назрело је твоје необичне ноћи
Вид' ло ти у души дубоке бездане
Сјај твојега дана мрак твоје ноћи*

*Како ти око грозничаво гори
Душа тражи излив у велико дело
Тело је спутава и тешко мори
Не да јој се винут гордо и смело
Душа трежи излив у велико дело“¹.*

Ово нису стихови од велике вредности, већ пре интимна, недовршена забелешка човека погођеног смрћу блиског пријатеља, излив бола који у тону последњег обраћања проналази своју праву интонацију. Али они поседују документарну вредност и тежину: они у главном сумирају значај Косте Миличевића у делу и животу Момчила Настасијевића и у епохи раног српског модернизма. Тај, Момчилов Миличевић је „величина незнана ал' сјајна“ и „глупој маси превелика тајна“, а његова душа тражи „излив у велико дело“. Када читамо ове стихове, не можемо а да не призовемо у сећање Миличевићеву „грозничаву“ појаву са његовог аутопортрета из 1910. године. То је онај резигнирани, фаталистични јунак Момчилове књижевности, чији живот и дело као да стоје за оно што је Момчило на једном месту овако формулисао: „Гле чуда: највећи болници испредају из себе свилене конце радости. Зову их уметницима. Пребол је посреди. Велике душе можда и јесу на свету да се у њима од најдубљих страдања справе најчистије радости“².

¹ *Сабрана дела Момчила Настасијевића, књига прва: Поезија*, Горњи Милановац 1991, 540, види напомену приређивача у вези са песмом 637.

² *Сабрана дела Момчила Настасијевића, књига четврта: Есеји Белешке Мисли*, Горњи Милановац 1991, 374.

Summary

The example of friendship and mutual influence between writer Momcilo Nastasijevic and painter Kosta Milicevic is a paradigm of relation writer-painter, as well as literature-fine art in the epoch of early Serbian Modernism. On the one hand, this relation witnesses itself through subject mattering and fictioning of life circumstances and destinies of artists that we can find in the work of other writers (for example Milutin Uskokovic, Antun Gustav Matosh), while on the other hand writers mark the work of an artist with often presence in his studies of portrait and with their critic texts. Especial significance of this epoch`s literature texts that represent fictionalized portraits and selfportraits of writers and artists, is in their documentary value, culturall and historical facts which characterize social-historic context of art and literature production of this epoch. Among many sources that help studing life curcemstances and work of our painters, some of these texts, no matter if they critically illustrate some often negative aspects of art life or bring out specific facts, confirm their historical relevance.

Бошко Ломовић

ВЕСЕЛИН БРЕЗНАНАЦ - ПЕСНИК ЗАВИЧАЈУ НЕПОЗНАТ

О Веселину Филиповићу Брезнанцу је реч – љубавном, социјалном и песнику ода завичају и Србији

АПСТРАКТ: Тема овог рада јесте живот и стваралаштво мало познатог песника Веселина Филиповића Брезнанца. Након кратке биографије, настале на основу малог броја сачуваних података, у даљем тексту анализиран је Брезнанчев књижевни домет. Закључак је да иако његова поезија не припада врху српског песништва заслужује већу пажњу и анализу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Брезнанац, песник, рат, анализа, заборав, поезија, љубав живота.

Чињеница је да за поједине песнике између два светска рата данас мало ко зна или површно сазнаје тек кад их покоји трагач „извади из нафталина“. За њихов одлазак *ad acta* није крив мали стваралачки опус (девет довршених приповедака је све што нам завешта Лаза К. Лазаревић; Милан Ракић је испевао тек педесетак песама). Ни песникова поетика и њен уметнички израз кроз магију речи нису пресудни. Чини нам се да је прах заборав пао по њиховим именима и њиховом делу зато што је реч о самониклим ствараоцима који нису могли, нису умели или нису хтели да се уклопе у владајуће „струје и стилове“, да се нађу на таласима модерне, симболизма или Бретоновог надреализма. Додајмо томе да су таквој судбини допринели и мање-више скромни домети њихове поезије. Међу таквима је (остајемо на песницима таковског краја) Рајко Јаковљевић Галичевац, донекле Владимир Луњевица и, свакако, Веселин Филиповић Брезнанац. Последњем није ишло на руку још и то што се, током Другог светског рата, затекао на оној страни која није имала прилику да, кад је „мач легао у корице“, пише историју.



*Насловна страна Брезнанчеве збирке
са посветом*

Мало се шта може докучити из Брезнанчеве биографије, мало шта више од онога што је сам написао на почетку своје једине збирке *Љубав живота*¹. Рођен је, према податку из више извора, 1908. године (?), у Брезни „селу крај Такова, под кровом некада газдинским, сада у пропадању“. Никога, данас живог, нема у његовим Филиповићима ко је чуо за песника Веселина.

Природно, потражисмо књигу рођених с почетка XX века у брез(н)анској Цркви светог Димитрија; није је било - црквене књиге су одавно пренете у сеоску месну канцеларију и ту их још чувају. Нађосмо књигу и у књизи, црно по белом,

да је Веселин Филиповић рођен 10. децембра 1907. године, да је рођен пре подне, као прво дете (вероватно и једино) у оца Добросава и мајке Радојке. Крштен је тачно месец потом, 10. јануара 1908, а крштење и упис у књигу, под редним бројем 7, обавио је свештеник Б. Јаковљевић. Кумовао је Веселин Васиљевић из суседног села Леушићи, наденувши новорођенчету своје име. Рубрика „примедбе“ остала је празна, а у њу се, накнадно, уписује датум и место склапања брака и кад је и где особа умрла. И то је све. Довољно тек да исправимо годину рођења, будући да смо увек наилазили на податак да је рођен 1908. Дан рођења, 10. децембар, уписан је по јулијанском календару, по грегоријанском би то био 23. децембар. Могуће је да је датум крштења касније узет као датум рођења. А могло се и без књиге рођених закључити да Веселин Филиповић није рођен 1908. године. Наиме, последња песма у збирци *Љубав живота*, насловљена са *Тридесета*, готово је сигурно, написана

¹ Књжица формата 11,7 x 16,7 см, са 20 песама, без приложеног садржаја, вероватно самиздат, 1938; Штампарија „Смиљево“, Београд, Гвоздићева 11.

је на његов тридесети рођендан. Будући да је збирка одштампана у јануару 1938, што значи да је рукопис (тридесетак страница) морао бити предат штампару бар у децембру 1937. године, када је песник, 23. децембра по грегоријанском календару, навршио 30 година живота.

У најкраћем, животни пут је В. Ф. Брезнанца водио из Брезне у Чачак, па у Београд, па поново у Чачак (село Кулиновци) и Брезну у којој „родног крова више није било“, и, најзад, поново у Београд. Још је у лето 1944. године писао поезију и пригодне чланке и објављивао их у периодици недићевске оријентације, а онда му се губи траг. Има наговештаја да је погинуо (стрелан) при крају рата, у времену бурних и неконтролисаних страсти када се, и за мањи грех од Брезнанчевог (сарадња у недићевским гласилима), губила глава.

Додатак имену и презимену, псеудоним „Брезнанац“, вероватно је сам дописао и понегде се њиме користио као презименом (на пример, у јединој песничкој збирци), изостављајући „Филиповић“. Радомир Константиновић наводи¹ да се песник потписивао као Брезнанац „од 1941“. Лако се установљава да је податак погрешан, јер, на насловној страни збирке *Љубав живота*, штампане у јануару 1938. године (већ 5. фебруара, у „Правди“ се појавио критички осврт на књигу²), аутор је Веселин Брезанац, а његов уводник *Корени моје поезије*, на трећој и четвртој страни, написан 23. децембра 1937. године, потписан је са В. БР. Необично је (кривица је, рекли бисмо, до словослагара и коректора) да је из презимена изостало једно слово „н“ које, с обзиром на корен изведенице (*Брезна*, село у Србији, а не *Бреза*, рударска варошица у Босни), никако није смело да изостане³. Да је испадање „н“ учињено мимо песникове воље, доказ је и примерак збирке, вероватно један од ретких сачуваних, који држимо у рукама⁴, који је Веселин Филиповић својеручно, пером и мастилом, посветио нама непознатом „Жики Јовановићу братски, 1-1-39“, потписавши се са „В. Брезнанац“. Узгред, примећујемо да је имао леп, уједначен рукопис (народ би рекао - исписан) образованог, педантног и маштовитог интелектуалца. Аутор

¹ *Биће и језик*, III том, стр. 33–42 („Просвета“, „Рад“, Београд, и Матица српска, Нови Сад, 1983). На 35. страни Р. К. Пише: „...да би се, после 1941 (и не потписујући се више псеудонимом Брезнанац), огласио у нацистичкој штампи“, па закључујемо да је податак у првом реду текста о В. Ф. Б. погрешно одштампан - уместо „до 1941“, написано је „од 1941“.

² Наслов осврта: *Криза младости у поезији младих*.

³ Упркос томе, данас сваки житељ Брезне или пореклом из тога села каже за себе (и други за њега) да је - Брезанац.

⁴ Примерак припада библиотеци Музеја рудничко-таковског краја, са ознаком сигнатуре 886.1-1 и инв. бр. 4331.

првог осврта на *Љубав живота*, Боривоје С. Стојковић¹, у споменутој „Правди“, очито није боље познавао песника, јер је сваки пут, укупно 13 пута, написао „Брезанац“.

Није му помогло ни то, како сам написа, што смо „г(осподина) Брезанца сретали и по извесним часописима“, да упамти тачно псеудоним.

Представљајући прву Брезнанчеву збирку, заједно са збиркама још двојице песника, Љубомира Н. Сундића и Душана Анђелковића, Б. С. Стојковић, у подужем уводнику, истиче да оне привлаче пажњу „као непосредна верна сведочанства о савременој младости“. Она је песимистичка, али њен песимизам није подстицајан, спутава младост и чини да се песник „замонашује пре времена“. Приказивач издиже Брезнанчев таленат изнад друге двојице, али му је поезију „освојила потресна, суморна и мучна озбиљност живота“. Стојковић налази да је Брезнанчева поезија више плод артифицијелности него доживљености, чешће недопевана и неискрена (шта у уметности уопште значи искреност! - Б. Л.). „Г. Брезанац је даровита песничка младост, која је спрегла, зауздала своје изражајне силе“, закључиће Боривоје С. Стојковић.

Унеколико се са Стојковићем подудара Р. Константиновић у *Бићу и језику*. Док први констатује да у Брезнанчевој поезији нема младости, други је карактерише овако: „То је досада ређања стихова, успореног и опрезног (у „рационалности“ опрезности), у туробности и погружености која је неумитна у овом говору уједначено-монотоним, унапред познатим ритмовима конвенционалне (унапред познате) речи, чак и онда када би то имао да буде говор дивљења...“. Наравно, Константиновић није пропустио да „потцрта“ Филиповићеву сарадњу у листовима Недићеве „светосавске“ Србије, у којима, усред ратног крволиптања и разарања, Брезанац пева (*Песма за Србију*) о Србији „као узаврелој кошници орача и жетелаца чија песма не престаје“². А само неколико година раније, песник је био сарадник левих часописа „Нова литература“ и „Стожер“. (Додајмо да је објављивао још и у сарајевском „Прегледу“, загребачкој „Младости“, Српском књижевном гласнику, новосадском Годишњаку Матице српске за 1938, „Стварању“, „Јужном прегледу“ и још неким часописима и листовима; прву песму је, са 15 година, објавио у београдском „Венцу“).

¹ Позоришни историчар, најпознатије дело *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба*.

² Лист „Српски народ“, 19. јун 1943. Песма награђена првом наградом председника владе Милана Недића са 7.000 динара.

Није лако са оним што располажемо да објаснимо како се један левичар „преобразио у недићевског стихотворца“, а да је његов говор - сувисло је Константиновићево опажање – остао *исти*, упркос емотивно-мисаоном и идеолошко-политичком *salto mortale*. Јер, певао је Брезнанац о борцима шпанског грађанског рата и фашистичким жртвама¹ и поентирао сликом недвосмислене осуде: „Баш је био дан лепе шпанске јесени / када је разореним улицама Лериде / најкукавичкије и најсвирепије убиство / угасило ведре очи невиног детињства“. Штавише, В. Брезнанцу је засметала Давичова збирка *Песме*, па је и збирку и аутора „оплео“², јер „с гледишта демократизма или марксизма, она је реакционарна и својствено мрачњачка“. Брезнанац свој став подупире и текстом *Грех О. Давича* из београдских пролетерских „Радничких новина“ које су „као од шале“ доказале да је Давичо „интелектуални дезертер са фронта борбе и писац вероватно најреакционарније песме на Балкану која се зове *Љубав*“.

Не тврдимо да је Брезнанац икаква изузетна појава у нашем међуратном кругу песника покрета социјалне литературе, али тешко је отети се утиску да Константиновић није могао да побегне од стереотипа који је, деценијама, важио за писце „грађанске провинцијенције“ или оне који су се нашли на „погрешној страни“ (случај Филиповићевих земљака Момчила Настасијевића и Драгише Васића то потврђује). Константиновић налази да је он (његов говор) *лажан* (курзив Р. К.) јер, оглашавајући за лаж сваку љубавну реч „иза фабричких капија, задржава се на равни демонстрације која остаје без икаквих последица у њему самоме, у његовој реченици, у његовом ритму. Ерос је на смрт рањен, али реч остаје нерањена“³. Радомир Константиновић пребацује В. Филиповићу *смиреност која напредује заједно са смрћу* (курзив Р. К.), која је све већа како, из године у годину, рат одмиче. Шта значи тада идеализована слика земље у којој „још таласава житна мора стоје / и над њима жарке зоре плаве“⁴.

Ипак, аутор *Бића и језика* је, сложили се или не са његовим оценама, посветио В. Ф. Брезнанцу повелик текст (успут примећујемо да је изоставио Љубомира Н. Суднића и Душана Анђелковића), чиме је дао на знање да га је узео озбиљно. О Брезнанчевој поезији и прози

¹ Збирка *Љубав живота*, песме *Злочин у Лериди*, стр. 22.

² Приказ у „Јужном прегледу“, 1938, бр. 10.

³ *Биће и језик* III, стр. 35.

⁴ Песму *На пољима земље своје*, „Српски народ“, 12. фебр. 1944, Р. К. види „као продужењем жалбе за идеалним селом“ из песме *Срећа у граду* („Стожер“, 8. II 1938) која, примећујемо, неодољиво подсећа на Рацинову *Ленку*.

писали су, осим поменутих Б. С. Стојковића и Константиновића, још и Радован Зоговић, Мирко Бањевић и други, али нико у обиму који му је посветио Константиновић. Најзад, овај оцењивач Брезнанчевог дела налази, у скромном опусу, једну песму којој нема мане и која није *лажна*, није у раскораку између суштинског и вербалног слоја. То су *Рибe*, за дивно чудо настале и објављене у рату¹. Јесте она „и даље конвенционално безбојна и хладна реч причања у стиху, али (...) то је, можда, и најбоља песма Веселина Филиповића“. Константиновић у овој песми налази приближавање песника, после ода орачима и жетеоцима у рату, сопственој истини. Рибe у песми су симбол „дубоко и безизгледно скривеног бића, симбол који ће оно да открије, али већ ишчезавајући“². Готово да се сагласисмо са Р. Константиновићем да је песма о рибама у пијачном акваријуму, испевана у дванаестерцу, снажног драмског набоја, примерена времену настанка, истина нешто израубованог слика. Она нас је, већ једним од првих стихова песме („Беспослена деца улицом кад ходе“), подсетила на Бодлеровог *Албатроса* („Докони морнари на палуби брода“), а сродност поенте је и у последњем („Задњи трзај даће у сопственој крви“, код Брезнанца; „Огромна му крила не дају да крочи“, код Ш. Бодлера). Подсећа и мелодијом на Бодлерову песму у српском преводу и препеву, па неће бити баш да су *Рибe* „безбојна и хладна реч причања у стиху“.

Покушаћемо, према свом знању и умећу³, да укратко оценимо поезију В. Ф. Брезнанца у збирци *Љубав живота* и неколико песама насталих и обелодањених у рату. Нећемо се, видећете, у много чему сагласити са ранијим оцењивачима, остављајући, дакако, и могућност да се неко ко после нас буде Брезнанчеву поезију стваљао на теразије, такође, са нама не сагласи.

Веселин Брезнанац је, у уводнику једине збирке, *Корен моје поезије*, навео неколико биографских одредница које су морале, ако прихватимо гледиште по којој писац и његово дело не могу припадати двома различитим, поготову не супротним природама, утицати на његову поезију. Веза између живота и стваралаштва није пука флоскула, па у покушају бољег схватања поезије В. Ф. Брезнанца,

¹ „Српски народ“, 5. фебр. 1943.

² *Биће и језик* III, стр. 42-43.

³ Аутор текста је био дугогодишњи писац критика и приказа књижевних дела у сарајевским гласилима „Ослобођење“ и „Одјек“ и Летопису Матице српске, а критике је објављивао још и у „Књижевним новинама“, „Корацима“, „Провинцији“ (Шабац“), „Ријечима“ (Брчко) и другде; најбоље критике су му сабране у књизи *Читах, гледах, записах* („Свет књиге“, Београд, 2006).

укључујемо биографско-психологистичку узајамност, штавише као пресудну. Пише: „памтим прве године свога детињства које су биле у знаку родитељских размирица, болне“; тек је ушао у седму годину „када су, једне лепе летње ноћи, с леве стране мирне Саве, топови смртоносном ватром засули Београд“; потом бежанија, ноћи осветљене пожарима, болница, најзад поново у завичају „који сам тек сада осетио, али невеселог, под грмљавином сувоборског бојишта“ (1914. година – прим. Б. Л.); „бескрајне, гладне, умртвљене године окупације у Брезни...“. Осетљив каквим га је Бог дао, Брезнацац реагује незадрживим, болесним сентиментализмом (његова опаска) и, у 16. години, објављује прву песму у београдском „Венцу“. То стање га држи до 1929, када у песнику настаје „борба тешка, грозничава, борба често тужна и ослободилачка“ која је, каже, „родила и ове песме“ (*Љубав живота* – прим. Б. Л.).

Међутим, ни те „ослободилачке“ песме за „усправни, ведри живот човека“, нису без сентименталне нити повређенога. Она се провлачи упркос свему, а откривамо је у уметном, самонаметнутом напору да побегне од атмосфере детињства, рекосмо већ какве. Брезнацац слика детињство какво је требало бити, а није (*Дани детињства*); слави послератне бразде: „После дугих, свирепих мразева (...) / устаје поново измучени човек“ (*Мирис земље*), али неуверљиво, па све, макар и не хтео, личи на *Човек пева после рата* Душана Васиљева. Животне прилике су у песнику засејале непремостиву двојност: стална опседнутост завичајем („Са зажареног асфалта београдског (...) / поздравља те ведро човек“) и, истовремено, стално бекство, може се рећи и страх од завичаја („Куда је отишла жеља за повратком?“); песник се пита, више година после рата, да ли је завичај „још пун очаја као деветстопетнаесте“ (сви стихови из песме *На домаку завичаја*). Баш чудно, али и схватљиво. Песник не одустаје - у песми *Таково* кличе „Србији вечитој“ и кити апотеозу селу („Здраво мрка, брезанска брда!“).

Већина песама у збирци је са социјалним примесима, а карактеристичне су *Два човека* и *Песма печалбара*. Прва је успели контрапункт на тему односа село-град; сељак завиди раднику, а радник сељаку, несвесни обојица да су жртве експлоатације – песму смо схватили као *implicite* позив да их заједничка беда уједини. Снажнију осуду неправедног друштвеног *status quo* песник је изрекао у песми *Умирање у предграђу*,¹ али она није уврштена у збирку. На контрапункту је, но мање сретно, заснована и песма *На концерту*. Док

¹ Нова литература број 7-8, 1929.

слуша Баха, Купрена, Моцарта, песник размишља о својим рођацима у селу који певају „као да урлају“. Неуспела, ругалачка песма, и ваља претпоставити да Брезнанац, посрамивши се пред „одабраном публиком“, није знао за вредности народне песме и напева.

Да се, кратко, осврнемо и на Брезнанчеву љубавну поезију у збирци, на коју се Р. Константиновић посебно обрушио, јер се уместо „јединства стварности и љубави (...) јавља дуализам у коме је стварност не-љубав, а љубав не-стварност“¹. Да ли је баш тако? То што је песникова драга, каткад, нестварна, етерична, недокучива, није ни новост нити поетски дилетнатизам. Зар такве не срећемо у поезији Т. Ујевића! Ако се Брезнанац пита „да ли могу љубити када је цвет / мога детињства била 915, или 916?“ и, у истој песми (*Љубавна песма*) признаје да је волео „само руке, само очи моје мајке“, то може да се припише индивидуалној коби песника; и опет, зар Ујевић није певао „Здравствуй, о смрти, моја вјеренице!“ Зар уметност увек мора почивати на стварности, зар искључити имагинацију, битно својство уметности уопште! Песми *Више те не чекам* се не може замерити што изгледа баш измаштана, али јој се може приговорити необјашњив обрт који подрива сугерисану дубину осећања. После песниковог прекоревача вољене да не зна „како у соби пустој часовник бије / страшном равнодушносту“, долази поента: „Али, чим јутро сване, / устајем пркосно насмешен, / пун заборава“. Ако је Константиновић ту пронашао нешто неспојиво и назвао га лажју – у праву је. Песничку надареност Брезнанац је показао и у песмама *Успомена на тебе* и *Девојка коју волим*. У првој је више поезије, у другој социјалне атмосфере радничког предграђа. *Шетња на месечини* је слаба песма, са баналном римом. Боља од ње је *Својој мајци*, топла, синовљевска, као да је настала после читања Јесењиновог *Писма мајци*.

Молимо за пажњу на још три Брезнанчеве песме у збирци. *Канаринка у винарском подруму* је одзив на тескобност егзистенције, на својеврсну клаустрофобију. *Злочин у Лериди* је антиратни манифест, испуњен сликама рушења и смрти у дану једног „благог каталонског новембра“. Песма *Тридесета*, последња у збирци, подвлачи црту под један период живота испуњен „илузијама и маглама“ и најављује други: „Преда мном су сада путеви јасни“. Није то умотворина којом се песник може хвалити, а сâм ће се, убрзо, затећи на странпутици.

У Брезнанчевом ратном стихотворству готово да не налазимо песму која би „мирисала“ на трагичности погибелји и рушилаштва.

¹ *Биће и језик* III, стр.34

Песник, попут Гетеовог јунака Вертера и извесне госпођице Б, фантазира „о сеоским сценама непомућене среће“ - њих двоје како би изишли из метежа и граје, а наш песник како би потиснуо свеприсутну крваву јаву. Наслови песама до којих смо дошли: „Орачи, Сејач хлеба, Онај који ради, Шумски извор, Жетва, На пољима земље своје, Растанак са селом, Бродари и њима сличне¹ су похвале работницима на житним пољима, химне раду и труду, јер „Онај који ради близак је божанству / и достојну пошту одати му треба“ (*Онај који ради*), и у сагласју су са песниковим чланком *Свети Сава као поборник рада*². Опевавао је колективни рад: „Са колико љубави се свијају стасови жетелаца / и са колико сложености одјекује песма велике мобе“³. Или: „На пољима земље своје / које натапају Мораве, Саве, Млаве, / Тимоци, Дрине, Колубаре, / још таласава житна мора стоје / и над њима жарке зоре плаве, / орлови шестаре“ – стихови из песме *На пољима земље своје*, објављене 12. фебруара 1944, у време кад се увелико певала „лабудова песма“ једног доба на измаку. И тако даље, и томе слично.

Ако је строги Р. Константиновић игде био у праву, онда је то при карактеризацији домета Брезнанчеве ратне поезије. Мада сматрамо да то што је песник, усред рата, певао о идиличним сеоским крајолицима и работницима, а не о стварности око себе, није нешто што се а priori може узети на зуб. Није ли Иво Андрић, усред окупираног Београда, написао своје најбоље романе у којима није описао актуелну стварност (није му тај „комформизам“ прошао без приговора). Истина, универзални симболи силе и власти су у њима, али из подаље прошлости. Дакле, могао је и В. Филиповић у рату да пева о жетви и лепоти завичаја, као што и јесте. Данас би то били, наивни хвалоспеви, са мало вештине и повише пристрасности написани; више као чињеница која сведочи чиме се аутор бавио и како, мање као књижевно-уметничка вредност. Били би то, ако бисмо посве одвојили песму од песника, а обоје од амбијента у којем је Брезнанац деловао и у коју сврху. Нисмо у томе, признајемо, успели у потпуности. Нема сумње, његове ратне песме трпе пропагандни атрибут, писане су с тенденцијом па су, самим тим, превише узмакле пред свим оним што написано чини поезијом.

Закључујемо да је Брезнанчева поезија, створена после збирке *Љубав живота*, вредна само као податак, али да песме из збирке, иако нису у бољој половини српског песништва, сведоче да Веселин

¹ Песме објављене у недићевском листу „Српски народ“ током 1942, 1943. и 1944. године.

² „Српски народ“, 5. фебр. 1944.

³ Из песме *Жетва*, објављене у „Српском народу“, 22. јула 1944, заједно са Брезнанчевом репортажом *Добровољци на жетвеним радовима*, написаном у истом духу.

Филиповић, алијас Брезнанац, није заслужио потпун заборав. У њима је испољио и дара и песничког заната, баш као што у потоњим - сад већ знамо зашто – та својства нису могла да дођу до изражаја. Надамо се да смо Брезнанчевом поновном повратку у завичај, после 65 година невољног одсуства, овим текстом дали скроман допринос. И да ће овај текст бити другима подстрек да открију више о животу В. Ф. Брезнанца, да дођу до још докумената о њему, дакако и до фотографије, ако игде постоји, а до које ми дошли нисмо.

СВОЈОЈ МАЈЦИ

Док ноћ мили преко ниска крова,
Крај мог стола, на кревету дишеш.
Наједанпут, тргнута од снова
тихо велиш: „Сине, зар још пишеш?“

Да л' ћеш икад, добра мајко, знати,
песме моје шта су у животу,
ти што песме нећеш ни читати
ни схватити горку им лепоту?

Знаш ли барем зашто су постале
песме горде и борачке ове?
– Да подижу сломљене и пале
што хтедоше доживети снове.

ДВА ЧОВЕКА

Улицом градском пролази сељак
с парчетом проје у торби о врату.
Улицом тврдом корача сељак,
усплахилено шара погледом око себе
и мисли: „Ено оног капутлије с машном
како ме иза прозора мери господски.
Сигурно се подсмева моме одрпаном гуњу
и покиданим опанцима каљавим.
– Лако је теби, брајко. Господска посла!
Не знаш ти шта је мука сељачка“.

А капутлија, „што иза прозора мери господски“,
гледа опет сељака и размишља сетно:
„Благо човеку овом. Има бар кућицу,
своје парче земљице. Господар свој је.
Ја, међутим, месецима беспослен, а здрав.
Пасја ме беда у стопу прати.
У овом сутерену скапаћу беспомоћно“.

Гледају се два човека и не разумеју се.
Гледају се два човека једног истог света.
Гледају се два живота у раскораку
док им невоља бива све већа, због тога.

ВИШЕ ТЕ НЕ ЧЕКАМ

Часовник куца тако равнодушно.
У мутне прозоре полеже мрак
и самоћа.
Постеља, мирна од чекања,
заборавља твоје топло тело.
На столу не вене цвеће
(Чак ни једно мало писмо).
А ја, који те више не чекам,
преврћем листове неке књиге
и покушавам да читам.
Али, узалуд!

Моје очи заклапа умор
и мисли лутају ко зна куда...
можда за тобом...

Ти не знаш
како у соби пустој часовник бије
страшном равнодушношћу!

Али, чим јутро сване,
устајем пркосно насмешен,
пун заорава.

РИБЕ

Оне неуморно, дан-ноћ жудно роне
клубучастом водом која јасно струји,
сломљених пераја, као да плен гоне
ил' станиште траже негде у олуји.

Беспослена деца улицом кад ходе
приљубе уз стакла радознале очи;
сатима их прате како вешто броде
кроз млаз непрестано што се на њих точи.

Оне, за све време, изгубљене главе
лепршају телом од зида до зида:
чезну да уроне у таласе плаве
које изгубише ненадно из вида.

Ољуштена тела од оштрих удица,
несклопљена уста смерају плен сласни
кога више нема. Дотле сва улица
равнодушна крај њих живот носи гласни.

А изјутра када трг оживи цео
и светина стане око њих да врви,
рука ће их сећи све део по део,
задњи трзај даће у сопственој крви.

Summary

Veselin Filipovic-Breznanac was born on December 23rd in 1907 in the village Brezna. According to few retained data we could say that he lived in between his birthplace, Cacak and Belgrade. Marked as a collaborator of the organs of Nedic he was shot at the end of the World War Two. Pseudonym “Breznanac” he escribed himself and sometimes he used it as his surname.

In regard to his literary labour it has been noted that he was fifteen when he published his first poem. In 1938 his first book of poetry “The love of life” was published. Between two world wars he cooperated with left-winger papers. That`s why it is so hard to explain how Veselin Breznanac converted into “Nedic`s poetaster”.

The midwar and especially postwar critics didn`t favored the work of Breznanac, considering it mixed up and unoriginal, without significant literary or artistic value. Poetry written during the war period gained the badge “propagandist”. Nevertheless poems published in his first and only one book of poetry, even if it don`t belong to the upper circles of Serbian poetry, it don`t deserve to be forgotten. Naturally, if ideological prejudices can be excepted.

**МУЗЕЈ РУДНИЧКО-ТАКОВСКОГ КРАЈА:
ХРОНИКА 2008 - 2009.**

ОТКРИЋА

Шарени извор у Доњој Врбави

Трагом података које је Јован Мишковић публиковао у делу „Опис рудничког округа“ 1872. године, екипа Музеја рудничко-таковског краја: Ирена Поповић, историчар, Ана Цицковић, археолог,



Шарени извор - стање пре почетка радова

Ана Боловић, историчар уметности, Борисав Челиковић, историчар и Саша Савовић, фотограф, јула 2008. године започела је трагање за некада лепо уређеном стублином у Доњој Врбави која се називала Шарени извор. Колико је он на Јована Мишковића оставио утисак



Шарени извор - стање после откопавања

сведочи чињеница да је у прилогу свога списка дао и његов цртеж. На основу његовог описа места где се извор налази и уз помоћ мештана пронашли смо извор на грузанском насипу, нешто испод руинираних задружних објеката, на десној обали реке Груже, затрпан и зарастао у траву и шибље. Извршено је откопавање извора и ангажован ровокопач који је прокопао канал од извора до реке у дужини од 50 метара чиме је омогућено одводњавање воде. Чишћење камена на коме се налазе плитке розете и два натписа извршила је Љиљана Протић, конзерватор. О овом открићу прилоге су објавиле „Политика“, „Новости“ и „Таковске новине“. У току је епиграфска анализа натписа.

Археолошка ископавања на Руднику

Током јула и августа 2009. године започета су археолошка ископавања на два локалитета на Руднику, под руководством Дејана Радичевића са Филозофског факултета у Београду, а у организацији

Музеја рудничко-таковског краја. За три недеље ископавања на локалитету Стационар пронађени су темељи средњовековне цркве коју је 1865. године описао Јанко Шафарик, али и темељи зида већих димензија поред кога је у дужем временском периоду вршено



Археолошка ископавања на Руднику - локалитет "Маџарско гробље"

сахрањивање. На другом локалитету, Маџарско гробље под брдом Кељом пронађени су темељи средњовековне цркве са остацима фресака у шути и надгробним плочама. По завршетку овогодишње кампање извршено је затрпавање земљом ископина са намером да се радови наставе средином јула 2010. године. Екипу су поред руководиоца чинили археолог Јелена Ђорђевић из Народног музеја у Панчеву, студенти археологије Јелена Маријановић, Миодраг Месаровић и Богдан Гачић, војник на цивилном служењу војног рока Душан Вуковић и тројица копача. Екипа је била смештена у планинарском дому „Ратко Курузовић“ на Руднику, уступљеном од планинарског друштва „ПТТ“ из Београда.

НОВИ ЕКСПОНАТИ

Најстарији натпис из нашег краја

На Руднику, на југоисточној страни Цвијићевог врха, на месту Старо Рудничкиште, некада је постојао храм који су подигли римљани и



Плоча Септимија Севера - најстарији писани траг из нашег краја

посветили га богињи Мајци земљи, заштитници рударства. Приликом обнове овог храма на прелазу из другог у трећи век, у време владавине цара Септимија Севера (193-211), изнад улаза у храм постављен је натпис који је сведочио о обнови и који је најстарији писани траг који је писан у нашем крају. Натпис је откривен 1865. године и пренет у Народни музеј у Београд где се чувао у „Збирци античких и средњовековних епиграфских споменика“. Поводом изложбе „Оставе рудничко-таковског краја“ плоча се после готово век и по поново нашла у нашој средини, конзервирана и рестаурирана. Челни људи Народног музеја разумевши у потпуности значај овог споменика за нашу средину уступили су нам га на чување и излагање до даљњег. Натпис је стално изложен у Галерији Музеја рудничко-таковског краја.

Рударска алатка

Археолошка збирка МРТК обogaћена је новембра 2008. године ретком рударском алатком у облику мотике. Пронађена је у старом



Делови рударске алатке

рударском окну, на локалитету Прлови и поклон је АД „Рудник и флотација“ из Рудника. Предмет је у угљенисаном стању а састоји се од шпица и дршке која је поломљена на три дела. Служила је за привлачење и прикупљање руде. Њена употреба карактеристична је за рударе Сасе и датована је у време XIII-XIV века. Управо се у Новом Саду завршава конзерваторски третман, а тамо ће се израдити и његова реплика.

Саја - градска народна ношња

Етнолошка збирка музеја обogaћена је 16. јуна 2009. године вредним поклоном госпође Мире Јевтић, супруге Милоша Јевтића, аутора култне колекције „Одговори“ и сарадника Музеја. Она је поклонила градску народну ношњу такозвану Сају, коју је њена мајка Десанка Албрехт дала да се сашије 1934. године у Босилеграду где је тада радила као учитељица. Комплет ношње чине: кафтан, кецеља, кошуља, марама и каиш. Кафтан води порекло од персијске речи



Саја - градска народна ношња



Фењер оријенталног стила

„хафтан“ а представља дуг огртач обично од танке чоје са кратким рукавима украшен срном и гајтанима. На наше простору су га донели Турци и тада је кафтан био горња хаљина коју су султани из почести давали страним поданицима. Саја је женска хаљина без рукава, израђена од дебеле црвене чоје. Поклоњена народна ношња је у изузетно добром стању.

Фењер оријенталног стила

У октобру 2009. године откупљена је необична лампа - фењер оријенталног стила, од колекционара Милан Козића из Краљева. Лампа је направљена од коже и бакра, када се развуче ваљкастог је облика у виду меха а у средини се налази посуда у коју је смештено уље за осветљење. Сличне лампе се могу срести у Египту само што је код њих напајање струјом, а не уљем као некада у XIX веку па и раније.

Ћилими и јамболија

Јамболија изаткана у Битољу (Македонија) коју је Блага Ивановић поклонила својој ћерки Мирјани Марушић као девојачку спрему и два ћилима ткана у Прањанима, поклон свекрве снахи Мирјани нашли су своје место у етнолошкој збирци музеја. Поклоњени предмети су имали намену покривача и одлика им је то да су типични за сеоска домаћинства тих крајева.



Детаљ ћилима

Поред тога након гостујуће изложбе „Куварице“ из Крагујевца, већи број наших суграђана поклонио је нашој установи своје „куварице“ - платнене пешкире са извезеним порукама често духовитог садржаја и најчешће цветним мотивима. Највећи број „куварица“ из периода пре Другог светског рата даровала је Снежана Ђуловић, Зора Стојиљковић, затим Мирослав Марковић Лаф и други.

Мира Савић и Бошко Стевановић поклонили су музеју два разбоја заједно са брдом и нитима.

Четири дела Живорада Настасијевића

У 2008. и 2009. години фонд ликовне збирке Музеја обogaћен је за четири уметничка дела Живорада Настасијевића. Ради се о делима која су на различите начине доспела у београдске антикварнице-галерије и када су откривена Општина Горњи Милановац их је, на предлог Музеја, откупила и поверила на чување нашој установи. Поред *Иконе светог Антонија* сликане уљем на платну кашираном на лесонитну плочу, која



Портрет брата Славомира

*„Свети Антоније”,
уље на лесониту*

вероватно припада периоду Живорадовога стварања у групи „Зограф“, ради се и о изузетном „Портрету брата Славомира“, рађеном у техници уља на платну 1913.

године, затим о цртежу оловком „Портрет брата Светомира“ из 1927. године као и о једном *пејзажу*, цртежу тушем.

„Сто са више боца“ Љубице Цуце Сокић

У Галерији музеја 31. марта 2009. године представљено је дело недавно преминуле знамените српске сликарке Љубице Цуце Сокић, **„Сто са више боца”**, које је као легат поклоњено Музеју рудничко-таковског краја. О слици, уметници и њеној вези са Горњим Милановцем говорили су професор Ликовне академије мр Жарко Вучковић и директор Музеја Борисав Челиковић. Наиме, Љубица Сокић је 1989. године учествовала на првом Бијеналу југословенске минијатурне уметности које је тада организовао Завичајни музеј у



“Сто са више боца”, галерија музеја, 31. март 2009. године

нашем граду, и освојила Grand-prix за оба своја рада „Без назива“. Њено сликарство се најчешће описује као интимистичко, тачније она примењује своја париска искуства и своје поетско интимистичко сликарство усмерава од реалног ка апстрактном. Поклоњено уље на платну, настало 1968. године, од сада ће бити део сталне музејске поставке, чиме је испуњена жеља уметнице да њена дела осим Београда красе и музеје широм Србије.

Портрет Момчила Настасијевића од Душана Ристића

Музеј рудничко-таковског краја дошао је у посед још једног уметничког дела које обогаћује његову ликовну збирку везану за легат породице Настасијевић. *Портрет Мом*



Портрет М. Настасијевића - цртеж тушем

чила *Настасијевића*, цртеж тушем (21 x 29,6 cm), рад српског сликара - сценографа Душана Ристића, откупљен је од једне београдске антикварнице-галерије. Душан Ристић (1913-1995) је завршио Академију ликовних уметности у класи професора Петра Добровића. Од 1942. године радио је у Народном позоришту и на оперским сценама европских градова (Беча, Рима, Букурешта) као сценограф, био је и редовни професор на Факултету примењених уметности и дизајна у Београду, а сарађивао је и са „Књижевним новинама“, за које је и урадио овај портрет свог пријатеља Момчила.

Старе и ретке књиге

Јула месеца 2008. године председник општине Горњи Милановац Дражимир Марушић откупио од Срђана Стојанчева председника Српског библиофилског друштва књигу непотписаног аутора „СЕРБИЈЕ ПЛАЧЕВНО ПАКИПОРАБОЩЕНИЕ ЛЪТА 1813. ЗАШТО И КАКО?“



и поклонио нашем музеју. Поред ове, председник општине даривао нас је са још три старе и ретке публикације, и то: књигом Симеона Симе Милутиновића Сарајлије „ИСТОРИЈА СЕРБИЈЕ ОДЪ ПОЧЕТКА 1813е ДО КОНЦА 1815те“, Јосифа Гедеопа Јуришића „ДЕЧАНСКИ ПРВЕНАЦЪ“ и Константина Бранковића „МЫСЛОСЛОВЪ ИЛИ ЛОГИКА ПРВОГОДИШИЊ СЛУШАТЕЛЪ МУДРОСЛОВЪ У ЛИЦЕУМУ КИЯЖЕСТВА СРБСКОГЪ“

„СЕРБИЈЕ ПЛАЧЕВНО ПАКИПОРАБОЩЕНИЕ ЛЪТА 1813. ЗАШТО И КАКО?“ У Разговору порабощене Матере с њ родим њ едиим њ С њ ном њ своим њ коему остала посљеднее свое завѣщаніе. Ова веома ретка и посве занимљива књига одмах је нашла место у историјској збирци. Музеолошки је обрађена и под

инвентарним бројем И-478 смештена у сталну поставку Музеја Другог српског устанка у Такову. Реч је о књизи од 106 пагинираних страна, у тврдим картонским корицама, малог формата (10,5 x 17,1 цм). Штампана је у Млецима (Венецији) 1815. године, у штампарији Пана Теодосија. Познати књижевник и цензор за словенске књиге, Павле Соларић био је цензор књижице, њен издавач и продавац. На основу преписке са Вуком Караџићем, тршћанским учитељем Димитријем Владисављевићем и другим писаним траговима, утврђено је да је аутор књиге Михаило Миљко Радоњић. Писана је у дијалогској форми и бави се узроцима пропаста Карађорђево Србије 1813. године. Као главни кривац за слом устанка означена је Русија, па је књига одмах по објављивању, забрањена од аустријских власти.

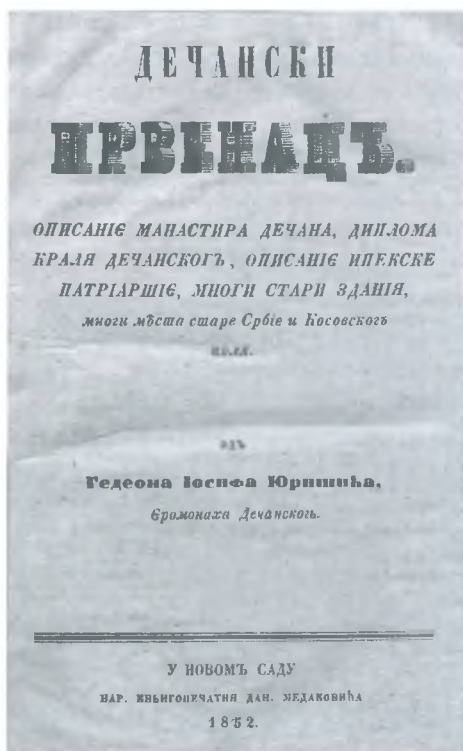
Набавка овог дела изазвала је велику пажњу медија, пре свих писаних. Прилози о вероватно првој српској забрањеној књизи објављени су на страницама „Политике“, „Данаса“, „Блица“, „Вечерњих новости“, „Таковских новина“, а важно је истаћи да је агенција БЕТА прва објавила вест. Александар Марушић је поводом овог догађаја написао прилог за 26. број часописа крушевачке библиотеке „Савремена библиотека“ насловивши га „Осврт на једну забрањену књигу“, а Борисав Челиковић је истим поводом августа 2008. године дао интервју за српски радио Мелбурн.

„ИСТОРИА СЕРБИЈЕ ОДЪ ПОЧЕТКА 1813е ДО КОНЦА 1815те“. Њен аутор је Симеон Сима Милутиновић Сарајлија. Тврдог је повеза са 510 нумерисаних страна. Корице су димензија 13,4x21,3цм. На почетку је једна непагинирана страна тзв. фронтиспис са пригодним текстом и илустрацијом. На петој страни је исписана посвета. Садржај књиге се бави дешавањима у Србији од преломне 1813. па до краја 1815. године. Последње странице су испуњене именима пренумераната.



Штампана је 1837. године у Лајпцигу у штампарији Берн Таухница Јуниора. Након музеолошке обраде књига се под инвентарним бројем И-567 чува у депоу.

Нешто касније музеј је дошао у посед другог издања исте књиге насловљене „*ИСТОРИЈА СРБИЈЕ ОД 1813-1815*“, штампане у Београду 1888. године.



„*ДЕЧАНСКИ ПРВЕНАЦЪ*“ је штампан у Новом Саду 1852. године, у штампарији Данила Медаковића. Писана је на старословенском језику. Њен аутор Гедеон Јосиф Јуришић био је игуман Милошеве задужбине, манастира Савинац 1830-1839. године. У уводном делу значајне монографије о стању наших манастира на Косову, Гедеон помиње и свој боравак на Савинцу. Попут предходне, и она је музеолошки обрађена и под инвентарним бројем И-479 чува се у депоу у збирци „књиге и рукописи“. Почиње поговором који је нумерисан римским бројевима (I-V), а затим следе 133 пагиниране стране. Меког је повеза. Корице формата 12,8 x 19,6 cm једноставно су украшене, али веома оштећене.

„*МИСЛОСЛОВЉЬ ИЛИ ЛОГИКА ПРВОГОДИШИЊ СЛУШАТЕЉЬ МУДРОСЛОВЉЬ У ЛИЦЕУМУ КИЈЖЕСТВА СРБСКОГЪ*“. Писац овог уџбеника био је Константин Бранковић, професор филозофије и редван члан Друштва српске словесности. Штампала га је 1851. године Штампарија Књажевства српског. Након тврдих корица димензија 12,6 x 19,7 cm, следи 16 страна предговора и садржај који су нумерисани римским бројевима. Централни део чини 301 нумерисана страна. Попут сваког музејског експоната уџбеник је након обраде похрањен у депоу под инвентарним бројем И-497.

КЊИГЕ ИЗ БИБЛИОТЕКЕ ЈОВАНА ЖУЈОВИЋА. Напоменимо да је музеј поред поклоњених и сам дошао у посед неколико значајних штива. Од Владимира Стојанчева откупљене су још две старе и ретке књиге које су припадале приватној библиотеци Јована Жујовића и на тај начин се наставило се систематском попуном матичних фондова. Књига Р. Лазаревића „**ПРИЛОЗИ ЗА ГРАЂУ ЕНТОМОЛОГИЈЕ СРБИЈЕ**“ штампана је 1898. године у Штампарии Краљевине Србије. Меког повеза, корица розе боје димензија 16 x 23,1 цм има укупно 53 нумерисане стране. На корицама је посвета аутора Јовану Жујовићу, а на трећој страни је печат библиотеке Јована Жујовића.

„**ЈАВНА ПРЕДАВАЊА НА ВЕЛИКОЈ ШКОЛИ**“ од Симе М. Лозанића штампана је 1889. године у Краљевско-српској државној штампарии. Књига је у меком повезу сивих корица димензија 15, 8 x 23,3 цм. Невеликог је обима, свега 31 страница. Поред наслова на корици је печат библиотеке Јована Жујовића и Универзитетске библиотеке у Београду.

Обе књиге су у добром стању, музеолошки обрађене. Чувају се у депоу под инвентарним бројевима И-520 односно И-521.

Поклон

др Миломира Глишића

Угледни педагошки радник и дугогодишњи директор милановачке Гимназије др Миломир Глишић уступио је 23. септембра музеју део своје документације и то: *Школски радник* – укоричени фотокопирани комплет (1907-1912); комплет *Таковских новина*, од првог броја па закључно са 2005. годином; укоричени *Годишњи извештаји гимназије* од 1962. до 1997. године; првих 30 бројева листа ученика Гимназије *Колибри*; 18 бројева часописа за књижевност и културу на селу *Расковник*; фасцикле са новинским чланцима о милановачкој Гимназији од 1962. до 1980-тих година; прегледи



учитеља по школама Рудничког округа објављени у шематизмима од 1852. до 1924. године; фотокопије докумената о оснивању и отварању школа на Савинцу, Прањанима, Руднику, Гојној Гори и Деспотовици; Фотокопије докумената из Архива Србије која сведоче о оснивању и раду Гимназије у Горњем Милановцу од 1873. до 1915. године; Фотокопије докумената о раду Гимназије у периоду од 1919. до 1940. године из фондова Архива Југославије; материјали о обележавању-прослави, 90. годишњице Гимназије уприличене 1969. године; материјали о прослави 100-годишњице Гимназије у Горњем Милановцу, одржане 1979. године; комплет књига Винстона Черчила Други светски рат, у шест томова; велики број листова, часописа, билтена, и других публикација предузећа, установа, друштвено-политичких организација и појединаца објављених до 1990. године, прикупљених ради штампања публикације у част 100-годишњице издаваштва на територији општине Горњи Милановац; уређен текст и слајдови припремљени за штампање публикације *Водич кроз таковски крај* 1989. године.

Писац монографија о селу Брђани и брђанској школи, један од коаутора монографије *Стари Милановац* и главни уредник *Брђанског годишњака* својим несебичним поклоном знатно је допринео будућем истраживању пре свега просветне прошлости нашег краја.

Балкански рат у слици и речи

Др Недељко Трнавац, професор Групе за педагогију Филозофског факултета, поклонио је музеју непотпун комплет часописа „*Балкански рат у слици и речи*“ који је излазио у Београду, једанпут седмично, а по потреби и ванредно током 1912 и 1913. године. Власник и уредник био је Душан Шијачки. Лист је доносио текстове и слике из балканских ратова, те је стога изванредан историјски извор. За нас су посебно интересантни чланци о војсковођама са ових простора, као што су Божидар Терзић, Љубомир Милић и други.



Поклони Велисава Вуловића

1) Књиге (фото литература) 33 ком. на страним језицима, 14 на српском језику; 2) Разни фото часописи и ревије, 54 ком.; 3) Фото приручници за црно белу фотографију, 14 ком.; 4) Календари, 11 ком.; 5) Комплет дијапозитива (природа), 61 ком.; 5а) Комплет дијапозитива туризам индустрија, 143 ком., укупан износ дијапозитива 366 квадрата 6 x 6 цм., 105 квадрата 6 x 7 цм. и 67 квадрата 135/36 - лајка формат; 6) 17 негатив црно белих филмова 135/36 односно 612 снимака и 646 негатив филмова 6 x 6 цм. и 6 x 4,5 цм. односно 12274 снимка.



Уговор о поклону музејског материјала (фото легата) Велисава Вуловића Музеју рудничко-таковског краја је потписан у Горњем Милановцу 10. јануара 2006. године.

Сет старих разгледница

Током летњих месеци 2009. године музеј је откупио од Милана Козића, колекционара из Краљева, сет од 11 разгледница - дописних



Стан књаза Милоша у Г Црнући, по бегству из Београдског Града 1815 г.
Das Unterkunftsbaus des Fürsten Miloš in G. Crnuda, nach der Flucht aus der Belgrader Burg im Jahre 1815.

карата Горњег Милановца и околине насталих почетком XX века. На картонској подлози димензија 14,1 x 9 цм приказане су црно беле илустрације *Првостепеног суда, Пијаце, Рудничке улице, Дома Милоша Великог (зграда Гимназије), Карађорђевог улице, Касарне X Пешадијског пука, Звоника манастира Враћевшнице, Манастира Враћевшнице, Надгробног споменика баба Више у порти манастира Враћевшнице, Конака манастира и куће кнеза Милоша у Горњој Црнући*. Испод сваке од њих исписана је легенда на српском и немачком језику. На полеђини је одштампан текст „Србија – Дописна карта – Светски поштански савез”, на српском и француском језику, као и назив издавача. Иначе, сет је штампао и издао 1911. године Радојица Јоксић. Овај драгоцен експонат заведен је под инвентарним бројем И -738 и као саставни део историјске збирке чува се у депоу.

Попрсје Николе Милићевића Луњевице

Академски вајар Небојша Савовић Нес поклонио је Музеју гипсани модел попрсја Николе Милићевића Луњевице (1767-1842), истакнутог војводе, трговца и задужбинара, по коме је изливен споменик у бронзи, трајно постављен у селу Луњевици, у коме је војвода рођен,



Аутор предаје “попрсје” Дражимиру Марушићу, председнику општине

надоглед његове куће, поред пута за Бању Трепчу. Одливање бисте у бронзи поверено је ливници „Јанковић“ из Смедерева. Како је аутор своје дело поклонио општини Горњи Милановац, свечано откривање споменика било је за Дан општине, 23. априла.

ИЗЛОЖБЕНА АКТИВНОСТ

„Сликама кроз живот“ – 115 година од рођења Живорада Настасијевића

Крајем јануара и током фебруара 2008. године у Галерији Музеја представљена је изложба слика и цртежа Живорада Настасијевића под називом “Сликама кроз живот”. Повод за реализацију изложбе било



је 115 година од рођења овог значајног горњомилановачког сликара. Изложбу је отворио академски сликар Милан Милетић, заједно са аутором изложбе, Тањом Гачић и директором Музеја Николом Гајићем. Из фонда Легата Настасијевића издвојено је 26 уља на платну, 3 акварела, 25 цртежа, 1 фреска, као и оригиналне фотографије, документа, медаље и лични предмети уметника, а први пут у нашој средини представљено је пет дела која приказују београдске пределе, а која су за ову прилику позајмљена из фонда Музеја града Београда. Изложбу је током њеног трајања посетило око 700 посетилаца.

Ани - траг на путу свиле

У Галерији МРТК 28. фебруара 2008. године изложбу фотографија Њ.К.В. принцезе Јелисавете Карађорђевић под називом „Ани-траг на путу свиле“ отворио је професор Душан Ђоковић, директор Академије лепих уметности БК, заједно са директором



Музеја Николом Гајић. Ани је древни јерменски град у данашњој источној Турској, изузетна локација са остацима грађевина старих Армена (Јермена), што је био изазов за фондацију Landmarks да позове свог дугогодишњег сарадника, принцезу Јелисавету да својим „објективним оком“ то овековечи. На 35 фотографија аналогне-колор израде, димензија 29 x 43 цм, приказана је судбина једне цивилизације, а изложба, коју је до 15. марта 2008. године видело близу две стотине посетилаца, пратио је каталог са текстом Анике Сковран, историчара уметности - византолога.

Армијски ђенерал Божидар П. Терзић (1867-1939)

У четвртак 17.априла 2008. године у Галерији музеја рудничко-таковског краја отворена је изложба „Ђенерал Божидар П. Терзић 1867-1939“. Настала је као плод ауторског рада кустоса-историчара Ирене Поповић и Александра Марушића. Кроз оригинална документа, личне предмете и информативне паное урађене на канвас платну

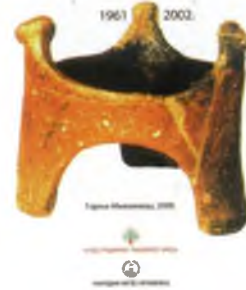


реконструисан је живот славног војсковође, хуманисте и добротвора. Изложбу је отворио др Миле Бјелајац, научни саветник у Институту за новију историју Србије, истакавши значај Божићара Терзића, градитеља српске војске и великог ратника. Гост на отварању је такође истакао значај пратећег каталога изложбе и великог истраживачког рада аутора. За двадесет дана изложбу је видело 564 посетилаца, а текстови о њој изашли су у „Таковским новинама” и „GM Pressu”.

Археолошко истраживање комплекса Лазаревог града

У Музеју рудничко-таковског краја 18. марта 2008. године отворена је изложба „Резултати досадашњих археолошких истраживања Лазаревог града: 1961-2002“, Народног музеја из Крушевца. Изложбу су отворили аутори Гордана Чађеновић и Никола Берић. Захваљујући резултатима археолошких истраживања на простору некадашњег средњовековног Крушевца, било је могуће пратити живот становника на овом тлу од првих насеља до његовог пада под турску власт. Експонати који су били изложени до 4. априла у Галерији музеја употпунили су наша сазнања о граду о коме писани историјски извори недовољно говоре. Ову изложбу је видело око 250 посетилаца.

РЕЗУЛТАТИ ДОСАДАШЊИХ АРХЕОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА КОМПЛЕКСА ЛАЗАРЕВОГ ГРАДА



YU press photo 2007.

Изложба најуспешнијих медијских фотографија у 2007. години, одабраних на јубиларном, 10. конкурс **YU press photo**, отворена је у Галерији Музеја 20. маја 2008. године. На отварању је, испред организатора пројекта, Асоцијације медијских фотографа Србије, говорио Звездан Манчић и директор Музеја Никола Гајић. Изложено је 126 фотографија у категоријама: блиц вести, вести, личности у вестима, природа и околина, портрет, спорт, уметност, живот и фотоилустрација. Изузетна фото-сведочанства друштвено-политичког живота на нашим просторима у претходној години, публика је била у прилици да погледа до 14. јуна 2008. године, а број посетилаца био је око стотину.

Изложба о ђенералу Терзићу у Петровцу

Једна од две ауторске изложбе посвећене знаменитим људима са ових простора, које су настале током 2008. године у Музеју рудничко-



таковског краја започела је свој “живот” ван Горњег Милановца. У Петровцу на Млави, у Галерији тамошњег музеја отворена је 25. септембра изложба „*Божидар П. Терзић 1867 - 1939*“. Укупно је било изложено тридесетак експоната - списа, докумената, фотографија и предмета. О животу и каријери чувеног војсковође хуманисте и добротвора говорио је Александар Марушић, који је уједно и отворио изложбу. Шира јавност се о свему овоме могла детаљније информисати на страницама листа „*Реч народа*“, као и на званичном сајту општине

Петровац. На крају споменимо да је ово гостовање истовремено означило почетак сарадње два завичајна музеја.

Уметнички повез књиге Александра Ћеклића

У Галерији МРТК од 4 до 27. новембра 2008. године, била је изложба „Уметнички повези књига“ Александра Ћеклића. Ово је била трећа самостална изложба овог уметника на којој је било изложено 28 експоната - књига, повезаних у јарећој или јунећој кожи техникама кожног мозаика, слепог отиска, позлате и рељефа и кожног реза. Аутор поставке била је Бранка Вучићевић Вучковић, уз помоћ Ирене Поповић и Ане Боловић. Изложбу је отворио Срђан Стојанчев, председник Српског библиофилског друштва из Београда. Изложбу је видело око 250 посетилаца,



а прилоге о њој објавиле су „Новости“ и „Таковске новине“. Ову и наредне две изложбе Музеј је реализовао у сарадњи са Библиотеком „Браћа Настасијевић“ и Установом за културу „Културни центар“ из нашег града.

Велисав Вуловић - девет деценија живота и стварања

У Ликовној галерији 26. новембра 2008. године отворена је самостална изложба фотографија и фотографских експоната Велисава Вуловића, фотографа из села Давидовице. Овај, још један у низу заједничких подухвата Музеја рудничко - таковског краја, Културног центра и Библиотеке “Браћа Настасијевић” замишљен је као ретроспектива девет деценија живота и седам деценија стварања Вуловића, школованог професионалног фотографа. Изложено је 62 црно-беле и коleur фотографије - ратне, мирнодопске, новинарске, фотографски експерименти, затим фотографска литература на српском и немачком језику, као и прибор за израду аналогне фотографије. Присутнима су се обратили аутори изложбе Александар Марушић, кустос и Саша Савовић, фотограф и Радош Гачић, уредник ликовног програма Културног центра, док је изложбу отворио Велисав Вуловић, који је тог дана напунио 89 година. До 14. децембра изложбу је видело око 250 посетилаца.



Литографије Анастаса Јовановића

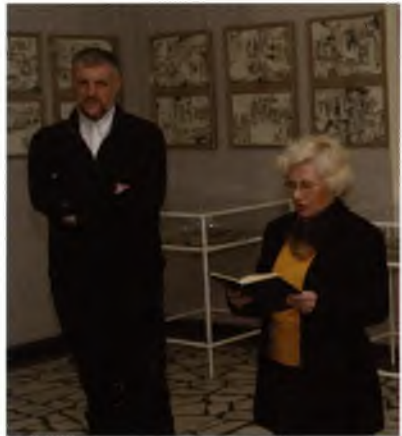
У Галерији МРТК од 2 до 30. децембра 2008. године представљена је изложба литографија Анастаса Јовановића, првог српског литографа и фотографа, из приватне колекције Срђана Стојанчева. Било је изложено 66 литографија и 10 литографских илустрација, израђених средином XIX века. Аутори поставке били су Бранка Вучићевић Вучковић, Ирена Поповић и Ана Боловић. Исцрпну студију за каталог



написала је Милена Врбашки, кустос Галерије Матице српске у Новом Саду. Изложбу је отворио др Миодраг Јовановић, професор у пензији Филозофског факултета у Београду и аутор низа монографија и студија о српској уметности XIX века. Изложбу је видело око 350 посетилаца, а прилоге о њој објавили су „Политика“ и „Таковске новине“.

Илустрације и цртежи Боже Веселиновића

У Галерији Дома културе од 2. до 26. априла 2009. године представљена је изложба „Илустрације и стрипови Божидара Боже Веселиновића(1921-1999)“. Основу изложбе чиниле су илустрације које је Радмила Веселиновић, супруга покојног уметника поклонила Завичајном музеју Петровца на Млави као легат. То су 22 илустрације народних ношњи кроз векове и 28 призора битака на Балкану од XII до XIX века рађених за „Политикин забавник“. Да би се потпуније сагледало Веселиновићево стваралаштво у посебним витринама



изложено је 8 илустрација из „Политикиног забавника“ објављених између 1973 и 1978. године из колекције Милана Милетића, као и стрипови објављени у издањима „Дечјих новина“ из колекција Милана Милетића и Борисава Челиковића. Аутор поставке била је Ана Боловић, а текста у каталогу Борисав Челиковић. Изложбу је отворила Анђелка Станисављевић, историчар уметности и директор Завичајног музеја Петровца на Млави. Исту је видело око 250 посетилаца, а прилоге о њој објавиле су „Таковске новине“ и „Политика“.

Оставе рудничко-таковског краја

Изложба „Оставе рудничко-таковског краја“ отворена је на 15. рођендан и Дан музеја 15. априла 2009. године у Галерији МРТК. Ова

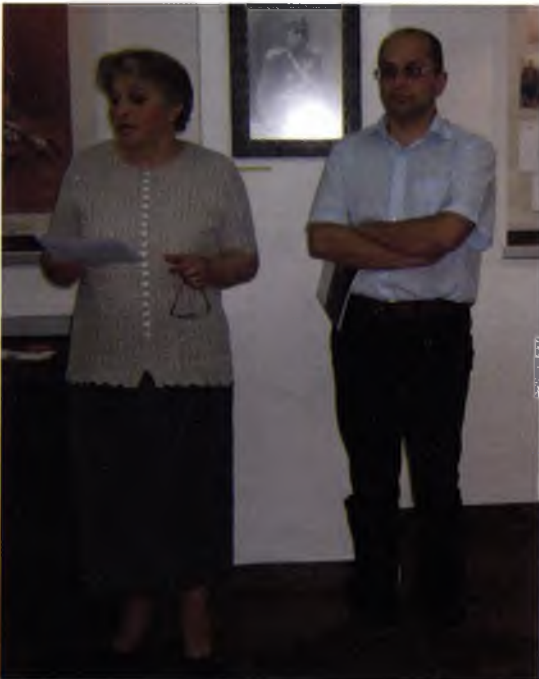


репрезентативна поставка реализована је у сарадњи са Народним музејом из Београда и садржи три целине. У првој целини, Праисторија, представљене су: Остата бронзаних гривни из Горњих Бранетића и Остата из Рудника. У другој целини Антика: Римско сребрно посуђе из Горњих Бранетића, Римска плоча са Рудника и Римска фигурина са Рудника, коју је 2001. године пронашао у калупу од глине Душко Мирковић и која је први пут изложена. У трећој целини Средњи век: Остата новца краља Душана са Рудника, Остата српског срењовековног новца из Коштунића и наушнице из Коштунића. Изложба је трајала

месец дана, до 15. маја. Аутори поставке били су Аца Ђорђевић и Весна Радић, кустоси Народног музеја из Београда и Ана Цицковић, кустос МРТК. Изложбу је отворила Татјана Цветићанин, директор Народног музеја у Београду. Исту је пратио изузетно лепо опремљен троделни каталог упакован у кутију. Број посетилаца био је нешто више од 700, а прилоге су објавиле „Таковске новине“, „Чачански глас“ и недељни „Политика - Магазин“.



Бенерал Терзић у Врњачкој Бањи



После милановачке премијере и Петровца изложба „Бенерал Божидар П. Терзић 1867-1939“, гостовала је од 27. маја до 1. јула 2009. године у Врњачкој Бањи. У прелепом здању Замка културе кроз 26 информативних паноа приказан је живот војсковође, а поставку су употпунила документа, фотографије и лични предмети овог знаменитог човека и добротвора. Као и предходне и ову изложбу испратио је каталог. Изложбу је отворио један од аутора Александар Марушић, а о читавом догађају детаљно је писано у локалном месечнику „Бањској хроници“.

Pressphoto Србија 2008.

Изложба најбољих фотографија у медијима током 2008. године под називом “PRESSPHOTO SRBIJA 08” отворена је 19. маја у Галерији музеја. Присутнима су се обратили директор музеја Борисав Челиковић, председник Асоцијације медијских фотографа Србије Александар Маричић, а изложбу је у име председника Општине Горњи Милановац Дражимира Марушића отворио његов заменик Милисав Мирковић. Ову, веома интересантну изложбу чини око стотинак најбољих фотографија изабраних међу 1 500 радова приспелих на конкурс, који су традиционално и ове године организовали Културни центар Београда и Асоцијација медијских фотографа Србије. До краја маја изложбу је посетило око 200 посетилаца.

Легат Божидара Продановића у Врњачкој Бањи

Изложба која презентује Легат Божидара Продановића, а коју чине цртежи, акварели, графике, слике у техници темпере и уља на

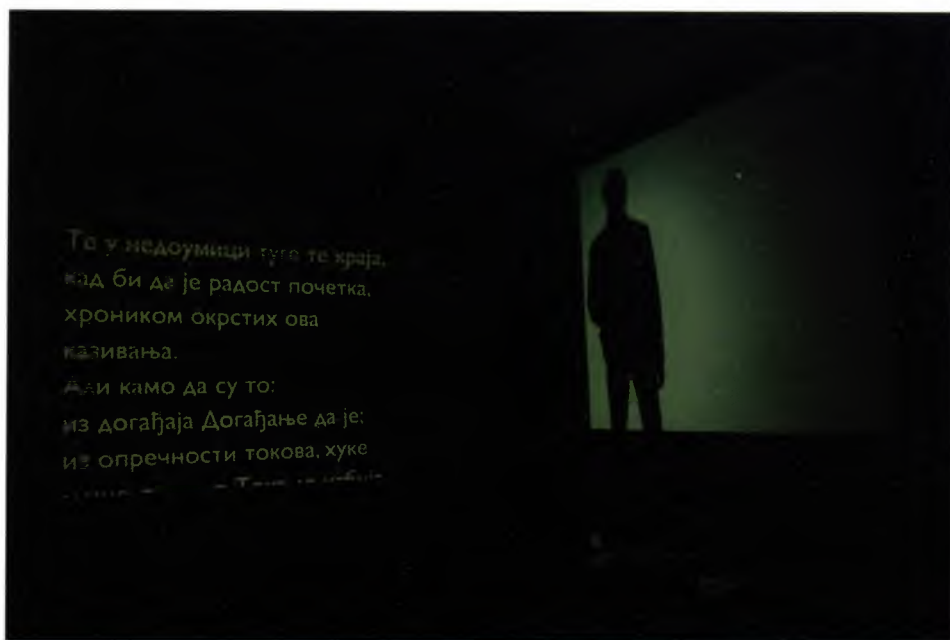


платну из периода од 1940. до 1977. године, као и фотографије мозаика, лични предмети и књиге које је уметник писао, гостовала је од краја августа до краја септембра 2009. године у Замку културе у Врњачкој Бањи. На отварању, о животу и делу сликара, као и о самој концепцији

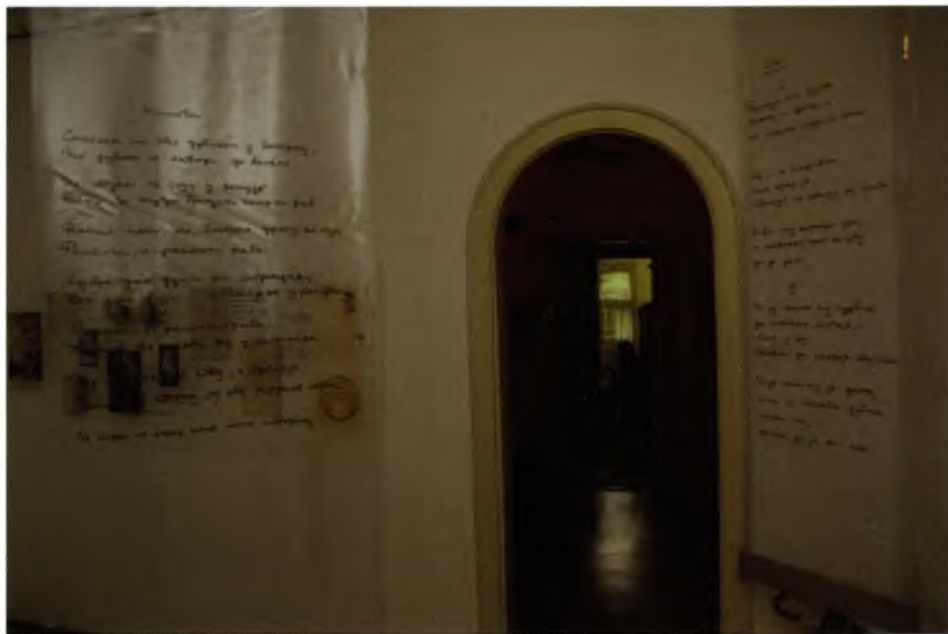
изложбе говорили су Јелена Димић-Боровић, директор Музеја Борисав Челиковић и историчар уметности Ана Боловић. На овакав начин, заједно са каталогом представљен је већи део заоставштине коју је овај даровити стваралац поклонио свом завичају, чиме је, верујемо, испуњена његова жеља да легат буде с времена на време представљен широј публици.

Изложба „Тајне Момчила Настасијевића“

Изложба под називом „*Тајне Момчила Настасијевића*“, аутора Оливере Стошић Ракић и Предрага Петровића, јесте саставни и пратећи део Фестивала једног писца. Како Момчило Настасијевић спада у ред најзагонетнијих српских писаца, и сама изложба о њему одише маштовитошћу и интригантношћу. Поставка је мултимедијалног карактера, састављена из две изложбене целине.



Један део чини аудиоинсталација, заснована на звуковним могућностима Настасијевићеве поезије, и употпуњена визуелним сегментима и видеопројекцијом. Музика која је прати јесте савремена интерпретација композиције Светомира Настасијевића *Фрула* на текст Момчилове истоимене песме. Друга изложбена целина је ликовно-документарног карактера и приказује песников живот, коментаре о поетичким вредностима и дометима његове књижевности, као и



породични контекст у којем је стварао - „салон“ породице Настасијевић. У посебном делу под називом „Други о Настасијевићу“ представљена је књижевно-критичка рецепција његовог рада. Кроз цео амбијент провлаче се принтови на којима су увећани рукописи Момчилових песама, распоређени у форми кружнице, као алузија на његову збирку песама „Пет лирских кругова“. Захваљујући поклону Културног центра из Београда, изложба „Тажне Момчила Настасијевића“ биће основ будуће обновљене поставке милановачког Легата Настасијевића.

Изложба цртежа Љубе Ивановића

Изложба великог српског уметника Љубомира Љубе Ивановића (1882-1945) под називом „Фрагменти заустављеног времена“ била је у Галерији МРТК од 22. октобра до 13. новембра 2009. године. Изложба је део пројекта Музеја савремене уметности из Београда под називом „Музеј у покрету“ који садржи осам путујућих изложби из њихових збирки. Кординатор читавог пројекта је Жана Гвозденовић, а аутор ове изложбе и пратеће студије у каталогу Жаклина Ратковић, која је отворила изложбу. Изложба је преко 62 рада представила део богатог опуса Љубе Ивановића, изузетне стваралачке личности, који је својим уметничким радом и идејама допринео да се у нашој земљи цртеж и графика развију равноправно са другим уметничким дисциплинама.



*За радове и мајсторство Љубе Ивановића архитекта Божја Петровић каже:
“Он црта као да слика”*

Изложбу је видело око 600 посетилаца, а прилог о њој објавиле су „Таковске новине“ и „Политика“.

Армијски генерал Крста Смиљанић

У част 95. годишњице Суворовске битке и велике победе српске војске 26. новембра у Галерији музеја рудничко-таковског краја отворена је изложба „Генерал Крста Смиљанић“, ауторке Снежане Ђенић, историчарке и директорке библиотеке „Љубиша Ђенић“ из Чајетине. Представљајући своје остварење Снежана Ђенић је на веома интересантан начин испричала животну причу генерала Смиљанића, истакавши да се тако на скроман начин донекле одужила славном војсковођи који по својим заслугама спада у групу најзнаменитијих Срба XX века. Поставка је садржала 76 увећаних фотографија, докумената и пропратних легенди захваљујући којима посетилац може да стекне увид у живот и каријеру генерала Смиљанића. Изложбу је пратио изузетно детаљан и добро урађен каталог. Укупно око 400 посетилаца је погледало изложбу за време њеног трајања. Поводом овог догађаја на страницама Таковских новина изашао је опширан текст.



Отварање изложбе: "Генерал Крста Смиљанић"

ФЕСТИВАЛ ЈЕДНОГ ПИСЦА

Манифестација коју је осмислио и организовао Културни центар Београда под покровитељством града Београда. Први фестивал био је посвећен *Растку Петровићу* и одржан је 2003. године, следећи *Станиславу Винаверу* (2007). Овогодишњи Фестивал једног писца Културни центар Београда одлучио је да посвети нашем суграђанину *Момчилу Настасијевићу*.

Први контакти представника Културног центра Београда и Општине Горњи Милановац били су у септембру 2008. године посетом Оливере Стошић-Ракић, уредника трибинског програма Културног центра Београда и аутора изложбе *Тајне Момчила Настасијевића* и Данице Јововић Продановић, директора Културног центра Београда. Договорена је сарадња установа културе Горњег Милановца и Културног центра Београда у организацији фестивала. Поред посете Музеју рудничко-таковског краја у коме је смештен легат породице Настасијевић, Библиотеци „Браћа Настасијевић“ и Културном центру гошће из Београда примио је председник општине Горњи Милановац Дражмир Марушић. Овом приликом оне су истакле разлику опхођења

општине Горњи Милановац према својој културној баштини у односу на друге градове које су контактирали приликом организовања предходних фестивала. Предлог Установа културе Горњег Милановца о организацији „Фестивала једног писца“ у нашем граду Председник општине Дражимир Марушић је дао пуну подршку и прихватио да Општина буде покровитељ Фестивала. Уговором који су потписали директори : Библиотеке „Браћа Настасијевић“, Културног центра Горњи Милановац, Музеја рудничко-таковског краја и представника Културног центра Београда, предвиђено је материјално учешће Општине Горњи Милановац у организацији фестивала.

Фестивал једног писца: Тајне Момчила Настасијевића у Београду је одржан од 21. маја до 21. јуна 2009. године, низом програма, изложби, шетњи градом, позоришних представа и предавања који су били посвећени Момчилу Настасијевићу. Отварању фестивала у Београду који је отворио филмски и књижевни критичар Милан Влајичић,



присуствовали су директори установа културе из Горњег Милановца, радници Музеја рудничко-таковског краја и Михаило Костадинов, који је у више наврата био редитељ позоришних комада породице Настасијевић. Директор Музеја рудничко-таковског краја Борисав Челиковић говорио је на конференцији за штампу

одржаној уочи отварања Фестивала у Културном центру Београда и на трибини која је одржана у време његовог трајања под насловом: „Књижевна перспектива рукописних заоставштина“. За потребе изложбе Музеј је уступио предмете из легата Настасијевића, а међу њима и портрет Момчила Настасијевића, рад његовог брата Живорада. Такође, Музеј је потписан и као суиздавач обимног каталога „Тајне Настасијевића“ са пратећим студијама, од којих је аутор једне Борисав Челиковић.

Организација Фестивала једног писца у Горњем Милановцу била је прилика да се све оно што чини културу нашег града укључи у организацију фестивала. Програми фестивала одржани у Београду су само делимично преузети (изложба *Тајне Момчила Настасијевића*,

перформанс *Дах театра Трагом Момчила Настасијевића*, музичко предавање *Боре Дугића*) док је већина настала залагањем установа културе нашег града. У организацију фестивала биле су укључене осим установа културе, све школе (директори, професори, наставници српског језика и ученици), посленици културе, културно уметничка друштва. Фестивал је открио културно-уметнички потенцијал деце и омладине нашег града. Посећеност је била изузетна за милановачке прилике. Програмима је присуствовало 950, док је изложбу у Галерији музеја рудничко-таковског краја видело 1700 посетилаца.



четвртак, 17. септембар - предворје Музеја. Отварање „Фестивала једног писца“. Говорили су: др Александар Јерков, професор Филолошког факултета у Београду, Предраг Петровић, асистент на Филолошком факултету у Београду и аутор изложбе *Тајне Момчила Настасијевића*, Добрила Ибрајтер, стручни сарадник Културног центра Београда. Дражимир Марушић, председник општине Горњи Милановац отворио је Фестивал. Музички увод у Фестивал дали су Јован Тошић (клавир) и Драгутин Гуго Павловић (виолина) а врхунац вечери приредио је перформанс *Трагом Настасијевића* у извођењу *Дах театра* из Београда.



Перформанс “Трагом Настасијевића” у извођењу “Дах театра” из Београда



Отварању Фестивала присуствовало је преко 150 посетилаца.

уторак, 22. септембар, предворје Музеја. Мој лични *Настасијевић*, музичко предавање *Боре Дугића*. Музичку пратњу чинили су *Зоран Живковић* (клавир) и *Бобан Продановић* (хармоника). Велику пажњу привукло је врхунско музицирање и неуобичајено познавање поезије *Момчила Настасијевића* од стране врхунског музичара *Боре Дугића*. Присуствовало је више од 100 посетилаца.

Кроз лишће бреза: “Фрула” Боре Дугића у част Момчила Настасијевића

среда, 23. септембар - предворје Музеја. *Ђурађ Бранковић*, сценско извођење либрета опере у режији *Михаила Костадинова* у извођењу *Омладинске сцене Културног центра* коју чине ученици горњомилановачких средњих школа као и неколико студената. Присуствовало је више од 80 посетилаца.



четвртак, 24. септембар, шетња *Кроз Милановац Настасијевића* и *Вечерња забава у духу Настасијевића* у Градском парку. Фестивалско вече почело је шетњом кроз град под називом *Кроз Милановац Настасијевића*. Гости Фестивала,

представници норвешке комуне Вефсн и домаћини, кренули су од Музеја



Кроз Милановац Настасијевића: на месту где се налазио дом Настасијевића



Отварање изложбе “Момчило Настасјевић” у холу библиотеке



“Вечерња забава у духу Настасјевића” у Градском парку

рудничко-таковског краја, где су се упознали са поставком изложбе, Рајићевом улицом до места на коме је била кућа Настасијевића, затим до спомен плоче Драгиши Васићу (места где је била кућа Драгише Васића и Тадије П. Костића, знаменитих суграђана). Траса шетње је ишла даље до храма свете Тројице а затим до зграде Оружног начелства, где је у холу Библиотеке отворена изложба *Момчило Настасијевић*. Шетњу су водиле и пригодним текстовима обележиле, *ученице билингвалног одељења Гимназије „Таковски устанак“*, са професором српског језика *Јасмином Мијатовић*. Вече је завршено у Градском парку *Вечерњом забавом у духу Настасијевића*, коју је приредило КУД „Шумадија“, под руководством *Иване Недић* и *Саше Смрекића*. Наступили су оркестар, мушка и женска певачка група и фолклорни ансамбл који је извео кореографију градских игара. Присуствовало је више од 200 посетилаца.



Сценски есеј “Смерна струна” у Градској кафани

уторак, 29. септембар - шетња и *Смерна струна* у Градској кафани. Шетња *Кроз Милановац Настасијевића* ишла је трасом од Градске кафане до Гимназије, Музеја, Рајићевом улицом до храма Свете Тројице и Градске кафане, вођена од стране *ученица билингвалног одељења Гимназије „Таковски устанак“* са професором српског

језика *Јасмином Мијатовић*. Након шетње у Градској кафани изведен је *сценски есеј Смерна струна* драматурга *Зорице Симовић* и *Наташе Николић*, професора српског језика у извођењу ученика *Гимназије „Таковски устанак“* и музичку пратњу *Јована Тошића*, професора Музичке школе у Чачку. Присуствовало је око 130 посетилаца.

четвртак, 1. октобар - Легат *Настасијевића*. Први јавни школски час под називом *Трагом матерње мелодије: Момчило Настасијевић и модерна српска књижевност*, одржао је *Предраг Петровић*, асистент на групи за српски језик и књижевност Филолошког факултета у Београду. Присуствовало је 30 посетилаца.



Јавни школски час: Предраг Петровић

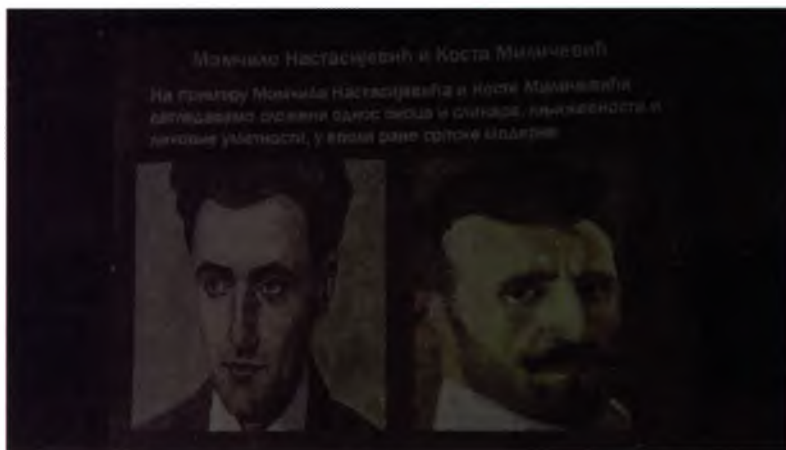
понедељак, 5. октобар - Легат *Настасијевића*. Други јавни школски час под називом *Нетипична авангарда: покушај одређења места Момчила Настасијевића у српској књижевности*, одржао је *Слободан Николић*, професор књижевности у чачанској гимназији. Присуствовало је 25 посетилаца.

уторак, 6. октобар - Дан основне школе „*Момчило Настасијевић*“. Програм поводом Дана школе извели су ученици *Основне школе*



Дан школе "Момчило Настасијевић"

„Момчило Настасијевић“, Гимназије „Таковски устанак“ и КУД „Шумадија“. Присуствовало је више од 150 гостију. Прослави је присуствовала и делегација пољског града Новогарда.



среда, 7. октобар - Модерна галерија. Предавање Момчило Настасијевић и Коста Миличевић, одржао је Миодраг Даниловић,

историчар уметности из Горњег Милановца, добитник награде „Павле Бељански“ за најбољи дипломски рад из националне историје уметности одбрањен на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета универзитета у Београду. Присуствовало је 25 посетилаца.



Јавни школски час: Владимир Димитријевић

четвртак, 8. октобар - Легат Настасијевића. Трећи јавни школски час под називом *Светац српског језика: Момчило Настасијевић у сећањима савременика*. Предавање је одржао *Владимир Димитријевић*, професор књижевности, Гимназија, Чачак. Присуствовало је 25 посетилаца.

понедељак, 12. октобар - Легат Настасијевића. Мој лични Настасијевић - предавање под називом *Путем Настасијевићевих записа*. Предавање је одржао *Миладин Ћосовић*, горњомилановачки књижевник и лекар. Присуствовало је 30 посетилаца.

уторак, 13. октобар - Галерија Музеја рудничко-таковског краја. Завршно вече Фестивала једног писца под називом *Трагом Настасијевића: Од Момчила кроз Расковник до данас*. Учествовали



Мој лични Настасијевић: Миладин Ћосовић, лекар и књижевник



Учесници вечери поезије: Од Момчила, кроз "Расковник" до данас

су: Александар Лесо Ђорђевић, Обрад Васиљевић, Невена Ђеклић-Витошевић, Бошко Ломовић, Миленко Д. Јовановић, Милена Марковић, Дара Радојевић, Љиљана Браловић, Милеса Илић, Владан Максић и Лазар Биорац, уз музичку пратњу Јована Тошића (клавир) и Драгутина Гута Павловића (виолина). Присутствовало је 50 посетилаца.

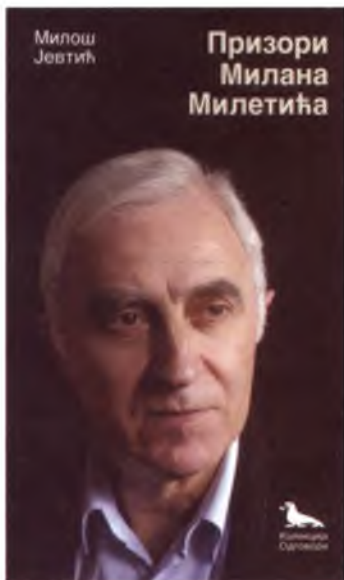


Отварање Фестивала у Међуопштинском архиву у Чачку

Фестивал једног писца се из Горњег Милановца преселио у Чачак где је у организацији Међуопштинског историјског архива отворен 20. новембра 2009. године. На отварању су говорили Лела Павловић, директор Архива, Мајран Чакаревић, стручни сарадник Културног центра Београда и Борисав Челиковић, директор МРТК који је отворио Фестивал. Поред изложбе програм фестивала који је у Чачку трајао до 3. децембра реализован је кроз четири програма у четири вечери од којих су три програма преузета са горњомилановачког фестивала: сценски есеј *Смерна струна* аутора Зорице Симовић и Наташе Николић у извођењу ученика Гимназије „Таковски устанак“ реализован је у хотелу „Београд“ 23. новембра и предавања професора Слободана Николића и Владимира Димитријевића о Момчилу Настасијевићу. Уз чачански Архив и Културни центар Београда МРТК је потписан као суорганизатор Фестивала. Након Чачка Фестивал ће наставити свој пут по градовима Србије.

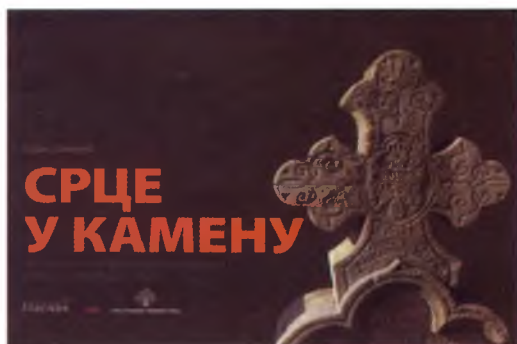
ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ

Књиге

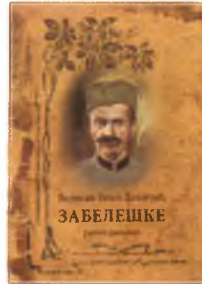


1. Милош Јевтић, *Призори Милана Милетића*, Колекција „Одговори“ књига 173, Музеј рудничко-таковског краја, 2008, стр. 159, тираж: 500.

2. *Живот и дело Драгише Васића*, Зборник радова са научног скупа одржаног у Горњем Милановцу 26 и 27. септембра 2005. године у Горњем Милановцу поводом 120. годишњице рођења и 60. годишњице смрти Драгише Васића, приредио Борисав Челиковић, Музеј рудничко-таковског краја, Горњи Милановац, 2008, стр. 392, тираж: 1000.



3. Саша Савовић, *Срце у камену: Крајпуташи и усамљени надгробници рудничко-таковског краја*, Музеј рудничко-таковског краја и ЈП „Службени гласник“, Београд, 2009, стр. 392, тираж: 1000



4. *Тажне Настасијевића*, уредила Оливера Стошић-Ракић, Културни центар, Београд и Музеј рудничко-таковског краја, 2009, стр 98, тираж: 1000.

5. Велисав Вељо Даничић, *Забелешке*: ратни дневник, приредио Милорад Даничић, Слободан и Петар Даничић, Културно просветна заједница Београда, Савез потомака ратника Србије 1912-1920 и Музеј рудничко-таковског краја, Горњи Милановац, 2009, стр.80, тираж: 300.

6. *Србије жалосно поновно поробљавање лета 1813. године: Како и зашто?*, фототипско издање са преводом на савремени српски језик, приредио Борисав Челиковић, превела Миљенка Витезовић, поговор: Милован Витезовић, Музеј рудничко-таковског краја и ЈП „Службени гласник“, Београд, 2009, стр. 294, тираж: 1000.

Каталози

1. *Живорад Настасијевић: Сликама кроз живот*, аутор текста: Тања Гачић, МРТК, 2008, стр.8, тираж: 200.

2. *Генерал Божидар Терзић (1867-1939)*, аутори текста: Ирена Поповић и Александар Марушић, МРТК, 2008, стр.44, тираж: 300.

3. *Уметнички повези књига Александра Ђеклића*, аутор текста: Борисав Челиковић, МРТК, 2008, стр.16, тираж: 200.

4. *Велисав Вуловић: Девет деценија живота и стварања*, аутори текста: Александар Марушић и Саша Савовић, МРТК, 2008, стр. 16, тираж: 200.

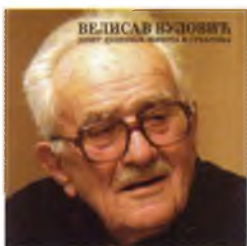
5. *Литографије Анастаса Јовановића*, аутори текста: Милена Врбашки и Борисав Челиковић, МРТК, 2008, стр.48, тираж: 500.

6. *Божидар Божја Веселиновић (1921-1999): Илустрације и*

стрипови, аутор текста: Борисав Челиковић, МРТК, 2009, стр.32, тираж: 300.

7. *Оставе рудничко-таковског краја*: Праисторија, Антика, Средњи век, МРТК, 2009, тираж: 500.

1. *Праисторија*, аутори текста: Аца Ђорђевић, Лидија Никитовић и Ана Цицковић, стр. 40.
2. *Антика*, аутори текста: Ивана Поповић, Веселинка Нинковић и Ана Цицковић, стр. 32.
3. *Средњи век*, аутори текста: Ана Цицковић и Весна Радић, стр. 20.



КОНЗЕРВАЦИЈА

Сат са цркве Свете Тројице, поклон генерала Божидара Терзића милановачкој цркви из 1938. године, за спомен своје мајке Јерине.

Цепни сат, власништво генерала Божидара Терзића.



Породична гробница генерала Терзића, на горњомилановачком гробљу са његовом и бистом његове мајке.

Фото сушилица, XIX век.

Апарат за копирање фотографија. XIX век.

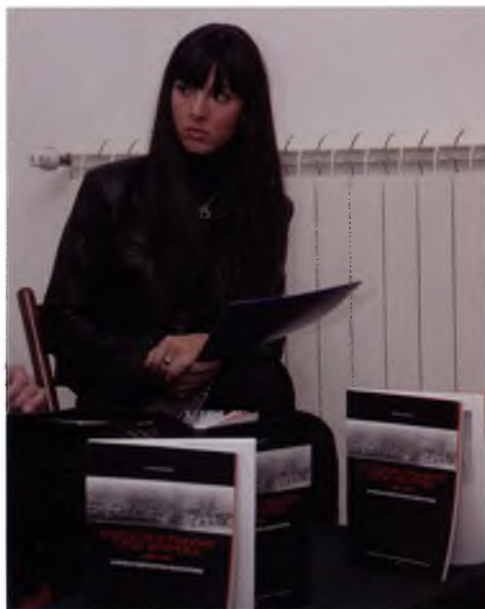
Нож за резање хартије. XX век.

Предмети из етнологије: *два чивилука, рачунаљка (пренето из ОШ у Лозњу), длето (налазиште Дрење, локалитет Рудник, период XIII-XIV век), дрвени клин за разбој (XX век), преслица (XX век), три експоната (основа четке, рам за чунак, дрвени чеп), пегла жаруља (Мајдан, XX век), шест вретена (XX век), пар гробена (XX век), кантар, табакера (XIX век).*

Конзервација и рестаурација споменика из Другог светског рата на Репишту и на потесу Велике косе у Велеречи.

ПРЕДСТАВЉАЊА, ПРОМОЦИЈЕ, МАНИФЕСТАЦИЈЕ

26. фебруара 2008, Галерија Музеја рудничко-таковског краја: представљање књиге *Архитектура и урбанизам Горњег Милановца (1853-1941) са освртом на градитељство Чачка, Краљева и Крагујевца*, аутора Ђурђије Боровњак, Учесници: Делфина Рајић, историчар уметности и директор Народног музеја у Чачку, Миодраг Дамљановић, архитекта, Ђурђија Боровњак, аутор.



9. септембар 2008, Галерија Музеја рудничко-таковског краја: представљање књиге *Призори Милана Милетића*

аутора Милоша Јевтића. Учесници: др Миодраг Јовановић, професор Филозофског факултета у Београду, мр Васа Павковић, књижевни и ликовни критичар, Борисав Челиковић, уредник књиге, Милан Милетић, сликар, Милош Јевтић, аутор.





14. октобар 2008, Галерија Музеја рудничко-таковског краја: представљање рада и издања Института за савремену историју из Београда и потписивање Протокола о сарадњи Института за савремену историју и Музеја рудничко-таковског краја. Учесници: др Момчило Павловић, директор Института за савремену историју, др Коста Николић, виши научни саветник Института за савремену историју, др Станислав Сретеновић, научни сарадник Института за савремену историју, Борисав Челиковић, директор Музеја рудничко-таковског краја.



10. децембар 2008, Библиотека „Доситеј Новаковић“, Неготин. Представљање фототипског издања списа *Опис Рудничког округа*, аутора Јована Мишковића. Учесници: Власта Младеновић, уредник програма; Милорад Грбовић, библиотекар; Слободан Обрадовић, уредник ИК „Лео“; Борисав Челиковић, приређивач.



18. октобар 2008, Галерија Културно-туристичког центра „Стефан Немања“, Лапово. Представљање књиге *Призори Милана Милетића* аутора Милоша Јевтића. Учесници: Драган Златковић, прдседник општине Лапово; Драган Јовановић Данилов, ликовни критичар; Драган Обрадовић, просветни радник; Борисав Челиковић, уредник књиге; Милан Милетић, сликар; Милош Јевтић, аутор.

19. фебруар 2009, Кућа југословенско-норвешког пријатељства, Горњи Милановац. Представљање књиге *Шуме и шумарство Србије на крају XX и почетку XXI века*, аутора др Слободана Вучићевића, уз пројекцију документарног филма Петра Лаловића *Како се може продати небо и топлина земље*. Учесници: др Предраг Алексић, ЈП „Србија шуме“; др Зоран Томић, ЈП „Војводина шуме“; Петар Лаловић, филмски режисер; Борисав Челиковић, историчар; др Слободан Вучићевић, аутор књиге.





8. април 2009, Галерија Музеја^{*} рудничко-таковског краја. Представљање зборника радова са научног скупа *Живот и дело Драгише Васића*. Учесници: др Живорад Чековић, редовни члан САНУ; др Мило Ломпар, редовни професор Филолошког факултета у Београду; др Коста Николић, виши научни саветник Института за савремену историју; Тања Васић-Јанићијевић, ћерка Драгише Васића; Борисав Челиковић, приређивач

9. април 2009, Галерија Музеја рудничко-таковског краја. Представљање књиге *Доживљаји и остварења Божидара Продановића*, аутора Милоша Јевтића. Учесници: др Дарко Танасковић, редовни професор Филолошког факултета у Београду; Чедомир Васић, ректор Академије уметности у Београду; Милета Продановић, сликар и књижевник; Борисав Челиковић, уредник; Милош Јевтић, аутор.

14. април 2009, Књижара - галерија „Гласник“ у Чачку. Дом културе, Горњи Милановац. Представљање књиге *Срце у камену* аутора Саше Савовића. Учесници: др Драгомир Антонић, етнолог; Драгомир Ацовић, архитекта и хералдичар; Вукадин Шљукић, фотограф; Борисав Челиковић, уредник; Саша Савовић, аутор; Зоран Богдановић, професор традиционалних инструмената; певачка група и народни оркестар КУД „Шумадија“.



Представљање књиге "Доживљаји и остварења Божидара Продановића"



Представљање монографије "Срце у камену" у Горњем Милановцу



16. април 2009, Дом културе, Горњи Милановац. Представљање етно филма *Последњи колибари - Раша и Гвозден*, аутора Милана Брајовића, у продукцији Музеја рудничког-краја. Учесници: Раша и Гвозден, главни ликови филма; Ивана Ћирјаковић, етнолог; Драго Огњановић, певачки вокал групе „Црнућанка“; Јелка Дринчић, лекар; Милан Брајовић, аутор филма.

22. април 2009, Дом културе, Горњи Милановац. Представљање фототипског издања књиге *Никола Милићевић Луњевица*, аутора Ђуре Врбавца, у издању Библиотеке „Браћа Настасијевић“. Учесници: Мирјана Глишовић Мокровчак, директор библиотеке; Борисав Челиковић, приређивач књиге.

10. јун 2009, Библиотека града Београда. Представљање књиге *Призори Милана Милетића* аутора Милоша Јевтића. Учесници: др Миодраг Јовановић, професор Филозофског факултета у Београду; Чедомир Васић, ректор Академије уметности у Београду; Борисав Челиковић, уредник књиге; Милан Милетић, сликар; Милош Јевтић, аутор.



Представљање фототипског издања књиге “Никола Милићевић Луњевица”



Представљање књиге “Призори Милана Милетића” у Београду



Представљање зборника радова са научног скупа “Живот и дело Драгише Васића” у САНУ: академици Милорад Павић и Иван Максимовић, Борисав Челиковић, Мило Ломпар, академик Предраг Палавестра, Радован Поповић и академик Живорад Чековић, у првом реду седи академик Матија Бећковић

16. јун 2009, Српска академија наука и уметности, Београд. Представљање зборника радова са научног скупа *Живот и дело Драгише Васића*. Учесници: др Александар Палавестра, редовни члан САНУ; др Живорад Чековић, редовни члан САНУ; др Мило Ломпар, редовни професор Филолошког факултета у Београду; Радован Поповић, књижевник; Борисав Челиковић, приређивач.

31. јул 2009, Галерија Музеја рудничко-таковског краја. *Вече драмских минијатура*, у режији Зорице Симовић, драмски атеље „Бајка“. Учесници ђаци милановачких основних школа: Марија Боровњак, Ђурђа Вујичић, Викторија Челиковић, Ђурђа Никић, Филип Глишовић, Филип Гачић и Давид Божић.

19. август 2009, Дом културе, Прањани. Представљање књиге *Сећања родбине талца из околине Горњег Милановца стрељаних на Бањици 1943. године*, аутора др sci Момчила Миловановића. Учесници: Александар Марушић, историчар; Мира Јефтић, коаутор; Момчило Миловановић, аутор.



Представљање књиге "Сећања родбине и талаца ..." у Прањанима



Вече драмских минијатура

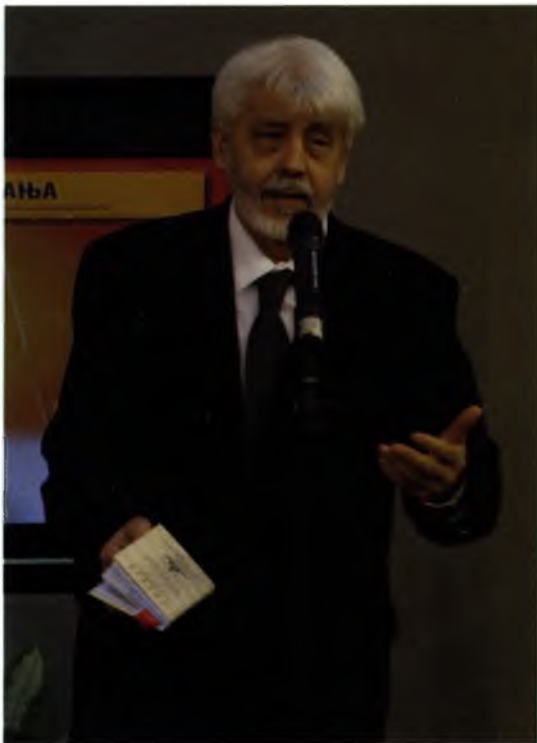


1. октобар 2009, Обележавање 70 година од упокојења и парастос армијском генералу Божидару Терзићу на градском гробљу у Горњем Милановцу. Говорио Александар Марушић, кустос музеја.



2. октобар 2009, Петроварадинска тврђава; Манифестација *Културни времеплов*

14. октобар 2009, Дом војске, Београд; Представљање књиге *Забелешке*, Ратни дневник Велисава Веља Даничића. Учесници: Милован Витезовић, књижевник; Љубомир Марковић, председник Савеза потомака ратника Србије 1912-1920.; Живорад Ајдачић, секретар Културно просветне заједнице Србије и Милорад Даничић, приређивач.



31. октобар 2009, Београдски сајам. Представљање фототипског издања прве српске забрањене књиге - *Србије жалосно поновно поробљење лета 1813. Како и зашто?* Учесници: Милојко Кнежевић, уредник; Милован Витезовић, књижевник; Борисав Челиковић, приређивач.





13. новембар 2009, сала Епархијског дома, Крагујевац - премијера документарне серије *Рудничка Шумадија*, у продукцији ВА из Крагујевца. Учесници: Зоран Крстић, свештеник; Борисав Челиковић, историчар; Владимир Божовић, аутор.



24. новембар, Дом културе, Горњи Милановац. Представљање документарне серије *Рудничка Шумадија*. Учесници: Александар Марушић, историчар; Борисав Челиковић, историчар; Владимир Божовић, аутор.

НАГРАДЕ И ПРИЗНАЊА



Златна значка Културно-просветне зједнице Србије додељена Борисаву Челиковићу за допринос српској култури. На свечаности одржаној 3. септембра 2008. године додељене су по тридесет други пут златне значке, признање које Културно-просветна заједница Србије додељује под покровитељством Министарства за дијаспору, појединцима за допринос у култури. Жири у саставу Миодраг Јакшић, Урош Дојчиновић, Милован Витезовић, Олга Милојевић и Маја Бишоф одабрао је између 400 предлога 53 појединца, међу којима се нашао и Борисав Челиковић, тренутно директор Музеја рудничко-таковског краја. У име награђених на свечаности приликом доделе признања у име награђених захвалила се глумица Љиљана Благојевић.

Сребрна плакета Таковски устанак Музеју рудничко-таковског краја. На свечаности поводом Дана општине Горњи Милановац, 23. априла 2009. године, Музеју рудничко-таковског краја додељена је сребрна плакета Таковски устанак за успешан рад на пољу истраживања и заштите културних добара и низа значајних изложби, издавачких и програмских подухвата за деценију и по постојања. Признање је директору музеја, Борисаву Челиковићу, уручио председник општине Горњи Милановац, Дражимир Марушић.



Свечано уручење сребрне плакете “Таковски устанак”



*Захвалница ЈП Службени гласник Музеју рудничко-таковског краја. На свечаности поводом представљања новог визуелног индентитета ЈП Службени гласник на Београдском сајму 27. октобра 2009. године овај ре-номирани издавач доделио је Музеју рудничко-таковског краја захвалницу за успешну сарадњу у издаваштву. Ове две установе заједнички су објавиле монографију Срце у камену Саше Савовића и фототипско издање прве српске забрањене књиге са преводом *Србије жалосно поновно поробљење лета 1813.**

БИБЛИОГРАФИЈА СТРУЧНИХ РАДОВА

Боловић Ана

1. *Живорад Настасијевић, Уметност као судбина породице*, Музеј рудничко-таковског краја, Горњи Милановац, 2009. стр. 1-48.
2. *Завештање - Легат Божидара Продановића у Музеју рудничко-таковског краја*, Замак културе Врњачка Бања, 2009. стр. 1-16.
3. *Књиговез - уметност чувања књиге*, у: *Слово ћирилово*, Годишњак Библиотеке „Браћа Настасијевић“, број 6, Горњи Милановац, 2009, стр. 121-125.
4. *Напуштени рамови – изложба Филипа Трнавца*, Горњи Милановац, 2008. стр. 3.
5. *Пролећни салон 2008*, Културни центар Горњи Милановац, 2008, стр. 3.
6. *Трагом једног изузетног успеха*, у: *Слово ћирилово*, Годишњак Библиотеке „Браћа Настасијевић“, број 6, Горњи Милановац, 2009, стр. 133-135.

Гачић Тања

1. *Живорад Настасијевић, Сликама кроз живот*, Музеј рудничко-таковског краја, Горњи Милановац, 2008, стр. 1-8.

Марушић Александар

1. *Бенерал Божидар П. Терзић 1867-1939*, Музеј рудничко-таковског краја, Горњи Милановац, 2008, стр. 1-42, коаутор Ирена Поповић
2. *Бенерал Божидар П. Терзић 1867-1939*, Завичајни музеј Петровац на Млави, Петровац на Млави, 2008, стр. 1-4, коаутор Ирена Поповић
3. *Бенерал Божидар П. Терзић 1867-1939*, Замак културе, Врњачка Бања, 2009, стр. 1-4, коаутор Ирена Поповић
4. *Животна прича*, у: *Велисав Вуловић - девет деценија живота и стварања*, Музеј рудничко-таковског краја, Библиотека „Браћа Настасијевић“, Културни центар, Горњи Милановац, 2008, стр. 3-9.
5. *Заборањени Урош Петровић*, у: *Слово ћирилово*, Годишњак библиотеке „Браћа Настасијевић“, број 6, Горњи Милановац, 2009, стр. 109-118.
6. *Осврт на једну забрањену књигу*, у: *Савремена библиотека*, бр. 26, Крушевац, 2009, стр. 86-88.

Поповић Ирена

1. *Бенерал Божидар П. Терзић 1867-1939*, Музеј рудничко-таковског краја, Горњи Милановац, 2008, стр. 1-42, коаутор Александар Марушић
2. *Бенерал Божидар П. Терзић 1867-1939*, Завичајни музеј Петровац на Млави, Петровац на Млави, 2008, стр. 1-4, коаутор Александар Марушић
3. *Бенерал Божидар П. Терзић 1867-1939*, Замак културе, Врњачка Бања, 2009, стр. 1-4, коаутор Александар Марушић
4. *Живот и дело Драгише Васића*. Приказ Зборника радова са научног скупа одржаног у Горњем Милановцу 26 и 27. септембра 2005. године, поводом 120. годишњице рођења и 60. годишњице смрти Драгише Васића (1885-1945-2005), у: *Слово Ћирилово*, Годишњак библиотеке „Браћа Настасијевић“, број 6, Горњи Милановац, 2009, стр. 145-148.
5. *Литографије Анастаса Јовановића из збирке Срђана Стојанчева*, приказ изложбе, у: *Слово Ћирилово*, Годишњак библиотеке „Браћа Настасијевић“, број 6, Горњи Милановац, 2009, стр. 129-131.

Џицковић Ана

1. *Археолошка ископавања хумки на окућници Миодрага – Мише Петковића у селу Дружетићи 2005. године*, у: Археолошки преглед (нова серија), 2/3 (2004/5), Министарство културе РС, Српско археолошко друштво, Београд, 2008, стр. 27-30, коаутор Милорад Стојић.
2. *Гојна Гора, локалитет окућница Слободана Шишовића*, у: Археолошки преглед (нова серија), 2/3 (2004/5), Министарство културе РС, Српско археолошко друштво, Београд, 2008, стр. 40-42, коаутор Милорад Стојић.
3. *Остава бронзаних гривни из Горњих Бранетића*, у: Оставе рудничко-таковског краја: Праисторија, Музеј рудничко-таковског краја, 2009, стр. 3-6, коаутор Лидија Никитовић.
4. *Остава новца краља Душана са Рудника*, у: Оставе рудничко-таковског краја: Средњи век, Музеј рудничко-таковског краја, 2009, стр. 3-8.
5. *Римска фигурина са Рудника*, у: Оставе рудничко-таковског краја: Антика, Музеј рудничко-таковског краја, 2009, стр. 27-32.

Челиковић Борисав

1. *Божидар Божа Веселиновић (1921-1999): Илустрације и стрипови*, Музеј рудничко-таковског краја, Горњи Милановац, 2009, стр. 1-32.
2. Ђура Врбавац, *Никола Милићевић Луњевица*, фототипско издање, Приредио и поговор написао Борисав Челиковић: *Ђура Врбавац и његова биографија Николе Луњевице*, стр 53-63; Библиотека „Браћа Настасијевић“, Горњи Милановац, 2009.
3. *Живот и дело Драгише Васића*, Зборник радова са научног скупа одржаног 26. и 27. септембра 2005. године у Горњем Милановцу поводом 120.годишњице рођења и 60.годишњице смрти, приредио и предговор написао Борисав Челиковић: *Предговор или нешто врло лично*, стр. 9-11; Музеј рудничко-таковског краја, Горњи Милановац, 2008.
4. Качер: Милоје М. Ракић, *Качер* - Јеремија М. Павловић, *Качер и качерци*, фототипска издања, приредио и поговор написао Борисав Челиковић: *Насеља, порекло становништва и обичаји Качера*, стр 1-4; Лио, Горњи Милановац, 2008.
5. Колекција „Одговори“ и рудничко-таковски крај, у: *Слово Ђурилово*, Годишњак Библиотеке „Браћа Настасијевић“, број 6, Горњи Милановац, 2009, стр. 135-143.
6. *Крај пута споменик дуци*, у: Саша Савовић, *Срце у камену*, ЈП „Службени гласник“, Београд - Музеј рудничко-таковског краја, Горњи Милановац, 2009, стр.9.
7. *Културни импулси горњомилановачке средине на размеђу XIX и XX века у: Живот и дело Драгише Васића*, Зборник радова са научног скупа одржаног 26. и 27. септембра 2005. године у Горњем Милановцу поводом 120. годишњице рођења и 60. годишњице смрти, Музеј рудничко-таковског краја, Горњи Милановац, 2008, стр. 48-58.
8. *Њено величанство књига*, у: *Уметнички повези књига Александра Ђеклића*, Музеј рудничко-таковског краја, Библиотека „Браћа Настасијевић“, Културни центар, Горњи Милановац, 2009, стр. 3.
9. *Славомир Настасијевић*, у: *Тајне Момчила Настасијевића*, Културни центар Београда - Музеј рудничко-таковског краја, Београд, 2009, стр. 78-83.
10. *Србије жалосно поновно поробљење лета 1813. Зашто и како?*, фототипско издање са преводом на савремени српски језик, приредио Борисав Челиковић, ЈП „Службени гласник“ – Музеј рудничко-таковског краја, Београд, 2009.

САЈТ МУЗЕЈА

Пратећи савремена технолошко-информациона достигнућа, а у жељи да своју делатност и активности представи што ширем аудиторијуму, средином 2007. године Музеј рудничко-таковског краја отворио је званичан портал на адреси www.muzejgm.org. На преко 50 страница класификованих у 11 рубрика свако заинтересован може да се упозна са основним подацима о музеју, свакодневним активностима, сталним поставкама, бројем и врстама легата и збирки, издавачком делатношћу, Знаменитом месту Таковски грм, историјом рудничко-таковског краја, његовим манастирима, црквама и природним добрима. Сајт је писан ћириличним писмом, што му даје посебну аутентичност. На крају, рецимо, да је сајт који се редовно ажурира, за веома кратко време испунио сврху постојања јер је захваљујући њему велики број установа и појединаца сазнао за нас и нашу делатност.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93/94

**ЗБОРНИК радова Музеја рудничко-таковског
краја Горњи Милановац = Zbornik the
Museum of Rudnik and Takovo Region /**
одговорни уредник Борисав Челиковић. - 2001, бр.
1- . - Горњи Милановац : Музеј
рудничко-таковског краја, 2001- (Горњи Милановац :
Codex print). - 24 цм

ISSN 1820-0001 = Зборник радова Музеја
рудничко-таковског краја Горњи Милановац
COBISS.SR-ID 174599431

